

PUBLICATIONS OF
THE UNIVERSITY OF EASTERN FINLAND

*Dissertations in Social Sciences
and Business Studies*

UNIVERSITY OF
EASTERN FINLAND

TUOMO LAIHALA

KOKEMUKSIA JA KÄSITYKSIÄ LEIPÄJONOISTA

Huono-osaisuus, häpeä ja ansaitsevuus

KOKEMUKSIA JA KÄSITYKSIÄ LEIPÄJONOISTA

HUONO-OSAISUUS, HÄPEÄ JA ANSAITSEVUUS

Tuomo Laihiala

KOKEMUKSIA JA KÄSITYKSIÄ LEIPÄJONOISTA

HUONO-OSAISUUS, HÄPEÄ JA ANSAITSEVUUS

Publications of the University of Eastern Finland
Dissertations in Social Sciences and Business Studies
No 163

University of Eastern Finland
Kuopio
2018

Juvenes Print, Suomen yliopistopaino Oy
Tampere, 2018

Vastaava toimittaja: Kimmo Katajala

Toimittaja: Eija Fabritius

Myynti: Itä-Suomen yliopiston kirjasto

ISBN: 978-952-61-2698-2 (nid.)

ISBN: 978-952-61-2699-9 (PDF)

ISSNL: 1798-5749

ISSN: 1798-5749

ISSN: 1798-5757 (PDF)

Laihiala, Tuomo
Disadvantagedness, shame and deservingness among the recipients of charity food aid in Finland
Kuopio: Itä-Suomen yliopisto, 2018
Publications of the University of Eastern Finland
Dissertations in Social Sciences and Business Studies, 163
ISBN: 978-952-61-2698-2 (print)
ISSNL: 1798-5749
ISSN: 1798-5749
ISBN: 978-952-61-2699-9 (PDF)
ISSN: 1798-5757 (PDF)

ABSTRACT

Vulnerable groups of population exist in a welfare state primarily because of social and structural inequality. Studies show that the disadvantaged differ from the prosperous majority in terms of living standards, quality of life and health. Most studies on levels of well-being among the general public, however, offer limited information about the disadvantaged because telephone interviews and postal surveys cannot reach them. Consequently, the high nation-level numbers may draw too positive a picture about the level of Finns' well-being.

This study investigates subjective disadvantage, low quality of life and perceived shame among the recipients of charity food aid in Finland. The objective is to determine the factors that explain the three experiences mentioned previously. In this way, the factors that drive citizens to such a vulnerable position of resorting to charity food can be identified. In addition, the study discusses the general public's attitudes to charity food aid recipients.

Three of the four articles in the study analyse the experiences of food aid recipients. The main research data utilised is a sample of food aid recipients ($N = 3,474$), collected in 2012–2013 at 36 charity food aid distribution points across Finland. The fourth article examines the general public's perceptions about food aid recipients' deservingness through a qualitative analysis of online discussion data related to news published in Finnish newspapers' web pages.

The results show that the main reason people resort to charity food aid is deep economic disadvantage, which is suffered by three out of four recipients. Deep economic disadvantage involves income adequacy, problems coping with debts and insufficient support from the municipality. More than two-fifths of the recipients suffer from several simultaneous disadvantages. In addition to deep economic disadvantage, these recipients perceive weak physical health as well as depression, loneliness and hunger. This kind of accumulated disadvantage mainly concerns recipients who are unemployed, middle-aged and homeless; have problems with substance abuse; or explicitly identify themselves as disadvantaged.

Women are more likely to perceive poor health and inadequate income than men. However, the weakest quality of life, including loneliness and perceived inability about coping with their lives, is more common among men. The explicit experience of disadvantage is relatively common among food aid recipients, as about a half identify themselves as disadvantaged, men somewhat more often than women. The experience of disadvantage is predicted by unemployment, homelessness and weekly resort to food aid. Among men, the explicit experience of disadvantage is also predicted by rent housing and a monthly residual income below one hundred

euros. Among women, particularly advanced age predicts the experience of disadvantage.

Shame proves to be a relative phenomenon when differences among the recipients of charity food aid are examined. Although the majority does not feel ashamed about obtaining charity food aid, more than one-third of recipients feel embarrassed. Women experience this so-called personal shame more often than men. Age and low perceived-income adequacy, in turn, explain both the measured dimensions of social and personal shame.

The highly educated are often embarrassed to obtain charity food. Likewise, those who support children consider it a personal failure not to be able to support their family. Additionally, food aid looks particularly disgraceful if one feels like a failure in respect to one's own reference group or expectations. Nevertheless, some recipients may adapt to their life situation and to the disadvantaged group to such an extent that obtaining food aid no longer causes shame. On the one hand, the Finnish society gradually has become accustomed to long queues at food banks. On the other hand, the hidden nature of shame may lead to its being ignored in survey studies. Moreover, shame prevents some people in need from relying on charity food aid at all.

Food aid recipients are exposed to strong public criticism and blame. Judgements based on deservingness are particularly hard in online discussions. Food aid recipients' need is often questioned, and the recipients are considered a dishonourable group responsible for its poverty. In its considerable resemblance to traditional aid for the poor, the modern Finnish charity food aid enables this kind of discussion about deservingness, which fits poorly in an institutional welfare state.

Not all online debaters condemn the charity food aid recipients, however. Some defend the recipients' deservingness and interpret them as unfortunate, disadvantaged people who have to queue for charity food as a result of society's failure. Empathy, solidarity and positive attitudes towards the recipients are predicted by personal or other close experiences with charity food aid and economic disadvantage in general.

In sum, some residents of the Finnish welfare state need supplementary charity food aid because of their extremely weak financial situation which is due to the low level of basic social security, structural pensioner poverty and the social exclusion of the unemployed. This phenomenon also reflects systematic gender disadvantages insofar as men who are unemployed long term are more likely to be socially disadvantaged than women, and the poverty risk for elderly women and single parents is much greater than that of elderly men or couples.

Combating poverty is a welfare state's duty because charity food aid from volunteer philanthropists cannot solve the underlying problems. Instead, humiliating relief for the poor leads to social stigma, disadvantaged identities and, at worst, the accumulation of disadvantages for those living in poverty. To stop such a development, effective social policies are needed to tackle inequalities. This also calls for more research on mechanisms that underlie the disadvantage. Therefore, regular longitudinal studies should examine the well-being of the most disadvantaged Finns.

Keywords: charity food aid, deservingness, food banks, quality of life, perceived disadvantage, vulnerability, poverty, shame, social stigma

Laihiala, Tuomo
Kuopio: Itä-Suomen yliopisto, 2018.
Publications of the University of Eastern Finland
Dissertations in Social Sciences and Business Studies, 163
ISBN: 978-952-61-2698-2 (nid.)
ISSNL: 1798-5749
ISSN: 1798-5749
ISBN: 978-952-61-2699-9 (PDF)
ISSN: 1798-5757 (PDF)

TIIVISTELMÄ

Huono-osaisuus on sosiaalisen ja rakenteellisen eriarvoisuuden tuottamaa. Aiemmasta tutkimuksesta tiedetään, että heikossa asemassa oleva väestönosa eroaa hyvinvoinnista enemmistöstä niin elämänlaadultaan, terveydeltään kuin elintasoltaankin. Huono-osaisten hyvinvointia kuitenkin tutkitaan vain vähän verrattuna väestötason tutkimuksiin. Väestökyselyiden perusteella suomalaisen hyvinvoinnin tasosta voi muodostua liian positiivinen kuva, koska ne eivät tavoita heikoimmassa asemassa olevia.

Tässä tutkimuksessa tarkastellaan leipäjonon eli seurakuntien ruokapankkien ja muiden ruokaa jakavien hyväntekeväisyystoimijoiden ruoanjakopisteiden avunsaajien huono-osaisuutta, häpeää ja ansaitsevuutta. Tutkimuksen keskeinen tavoite on selvittää huono-osaisuuden ja häpeän kokemiseen yhteydessä olevia tekijöitä. Näin tunnistetaan tekijöitä, jotka ajavat suomalaisen hyvinvointivaltion asukkaita niin heikkoon asemaan, että he joutuvat turvautumaan ruoka-apuun.

Väitöskirjan neljästä artikkelista kolme analysoi ruoka-avun saajien kokemuksia. Päättökäytännönsä perusteella käytetään vuosina 2012–2013 eri puolilla Suomea 36 ruoanjakopisteestä kyselylomakkeen keräämää 3474 ruoka-avun saajan näytettä. Neljäs artikkeli tarkastelee kansalaisten käsityksiä avunsaajien ansaitsevuudesta ja kunnallisuudesta laadullisen verkkokeskusteluaineiston avulla.

Tutkimustulosten perusteella keskeisin syy turvautua ruoka-apuun on syvä taloudellinen huono-osaisuus, josta kärsii kolme neljästä avunsaajasta. Kokemus taloudellisesta niukuudesta ja eriarvoisuudesta sisältää tulojen riittämättömyyden, kykenemättömyyden huolehtia veloista sekä kokemuksen riittämättömästä tuensaannista asuinkunnalta. Taloudellisen huono-osaisuuden lisäksi runsaat kaksi viidesosaa ruoka-avun saajista kärsii myös sosiaalisista ja terveydellisistä hyvinvoinnin vajeista. Nämä kasautuneesti huono-osaisten kokevat terveytensä heikoksi sekä itsensä masentuneeksi, yksinäiseksi ja nälkäiseksi. Kasautunut huono-osaisuus kohdistuu muuta useammin työttömiin, keski-ikäisiin, asunnottomiin, päihdeongelmaisiiin sekä itsensä eksplisiittisesti huono-osaiseksi kokeviin.

Naiset kokevat miehiä useammin terveytensä huonoksi ja tulonsa riittämättömiksi. Syvimmät elämänlaadun vajeet, kuten yksinäisyyden ja elämässä pärjäämättömyyden kokeminen, ovat miehillä kuitenkin yleisempiä. Huono-osaisuuden eksplisiittinen kokeminen on suhteellisen yleistä ruoka-avun saajien parissa, sillä noin puolet heistä identifioi itsensä huono-osaiseksi, miehet naisia hieman useammin. Huono-osaisuuden kokemista ennustaa työttömyys, asunnottomuus ja ruoka-avun hakeminen viikoittain. Miehillä huono-osaisuuden kokemista ennustaa lisäksi vuokralla asuminen ja alle sadan euron kuukausittainen käteen jäävä tulo, naisilla erityisesti ikääntyneisyys.

Leipäjonojen huono-osaisten häpeä osoittautuu suhteelliseksi ilmiöksi: suurin osa avunsaajista ei koe ruoan hakemista häpeällisenä. Siitä huolimatta noin kolmasosa avunsaajista ilmoittaa kokevansa häpeää. Naiset kokevat niin sanottua henkilökohtaista häpeää miehiä useammin. Korkea ikä ja tulojen riittämättömänä pitäminen puolestaan selittävät molempia mitattuja häpeän ulottuvuuksia eli sosiaalista ja henkilökohtaista häpeää.

Korkeasti koulutetut häpeävät ruoka-apuun turvautumista muita useammin. Samoin kahden tai useamman lapsen elättäminen ennustaa henkilökohtaista häpeää. Apuun turvautuminen koetaan ilmeisesti erityisen häpeälliseksi silloin, kun itsensä tai perheensä elättämisessä epäonnistuminen aiheuttaa huonommuuden ja ulkopuolisuuden tunnetta suhteessa omaan viiteryhmään ja odotuksiin. Osa avunsaajista on mahdollisesti ehtinyt sopeutua heikkoon tilanteeseensa siinä määrin, ettei koe avun vastaanottamisen leimaavan itseään. Osittain kyse lienee myös siitä, että suomalainen yhteiskunta on vähitellen ehtinyt tottua leipäjonoihin. Toisaalta piilotellun luonteensa vuoksi häpeän kokeminen jää kyselytutkimuksissa helposti pimentoon sekä estää apua tarvitsevia häpeäviä turvautumasta apuun.

Leipäjonossa käyvien avunsaajien ansaitsevuus altistuu voimakkaalle arvostelulle verkkokeskustelussa. Osa keskustelijoista kyseenalaistaa jonottajien avun tarpeen ja pitää heitä valtaväestöstä poikkeavana kunniaattomana ryhmänä, joka on itse vastuussa köyhyydessään. Perinteistä köyhäinapua muistuttavat leipäjonot mahdollistavat siis hyvinvointivaltioon huonosti istuvan ehdollisen ansaitsevuuskeskustelun.

Kaikki verkkokeskustelijat eivät kuitenkaan tuomitse ja kyseenalaista, vaan osa puolustaa avunsaajia ja tulkitsee heidät hädänalaisiksi, jotka joutuvat jonottamaan ruokaa yhteiskunnan epäonnistumisen seurauksena. Empatian ja solidaarisuuden lisäksi ruoka-avun läheisyys, kuten omakohtainen tai lähipiirin kokemus ruoka-avusta, ennustaa positiivista suhtautumista avunsaajiin.

Leipäjonossa käy suomalaisen hyvinvointivaltion asukkaita, joiden tarve täydentää heikkoa taloudellista tilannettaan johtuu erityisesti heikosta perusturvan tasosta, rakenteellisesta eläkeläisköyhyydestä ja keski-ikäisten yksinäisten työttömyyden syrjäytymisalttiudesta. Taustalla tunnistettavissa olevat säännönmukaiset sukupuolittuneet mekanismit edellyttäisivät puuttumista erityisesti pitkään työttömänä olleiden miesten sekä pienituloisten yksinhuoltajien ja eläkeläisnaisten asemaan. Lisäksi yksinasujille taloudellista niukkuutta aiheuttaviin tekijöihin tulisi puuttua nykyistä voimakkaammin, sillä yhden aikuisen kotitalouksissa asuvien avunsaajien elämänlaatu on erityisen heikkoa.

Köyhyyden torjuminen on hyvinvointivaltion tehtävä, sillä vapaaehtoisilta hyväntekijöiltä saatu ruoka ei ratkaise ruokajonojen taustalla olevia ongelmia. Sen sijaan nöyryyttävä ”köyhäinapu” voi johtaa häpeäleimaan, huono-osaisten identiteettiin ja siten pahimmillaan huono-osaisuuden etenemiseen syväksi huono-osaisuudeksi. Tällaisen kehityksen pysäyttämiseksi tarvitaan lisää tutkimustietoa huono-osaisuuden taustalla vaikuttavista mekanismeista ja tämän tutkimustiedon soveltamista huono-osaisuuden torjumiseen. Huono-osaisten suomalaisten hyvinvointia olisikin syytä alkaa tutkia säännöllisin kyselyin ja pitkittäistutkimuksin.

Avainsanat: avunsaajien ansaitsevuus, elämänlaatu, huono-osaisuus, koettu hyvinvointi, köyhyys, häpeä, leipäjonot, ruoka-apu, ruokapankit

ESIPUHE

Eriarvoisuuden torjuminen Suomen kaltaisessa monimutkaisessa ja pitkälle kehittyneessä yhteiskunnassa edellyttää laaja-alaista ymmärrystä eriarvoisuuden syistä. Tähän tarkoitukseen tarvitaan tietoa myös perinteisten kyselyiden kautta tavoittamattomiin jäävistä ihmisryhmistä. Tämä tutkimus on osa Itä-Suomen yliopiston vuonna 2012 alkanutta Huono-osaisin Suomi -hanketta, joka tutkii suomalaisen ruoka-apun todellisuutta. Kuka seisoo leipäjonossa -tutkimusraportti (Ohisalo & Saari 2014) selvitti nimensä mukaisesti, millainen väestönosa turvautuu Suomessa ruoka-apuun. Samalla tuli mahdolliseksi tehdä tutkimusta hankkeen keräämästä ainutlaatuisesta väestönäytepohjaisesta kyselyaineistosta. Aineiston pohjalta on syntynyt opinnäytetyö (Eskelinen 2016) sekä kaksi toistaan täydentävää väitöskirjaa, joista käsillä oleva on jälkimmäinen.¹

Aloitin väitöskirjatutkimukseni vuoden 2014 lopulla, kun liityin edellä mainittuun tutkimushankkeeseen. Ehdin osallistua hankkeen tuottaman leipäjonoista kertovan perusraportin loppuunsaattamiseen (Ohisalo & Saari 2014). Raportin julkaisupäivän 3.12.2014 tienoilla ryhdyin tutkimaan ruoka-apun saajien hyvinvointia yhteistyössä Maria Ohisalon kanssa.

Kiinnostus kohdistui ensimmäiseksi avunsaajien huono-osaisuuden ulottuvuuksiin ja syvyyteen (Ohisalo ym. 2015a). Toiseksi esiin nousi kysymys huono-osaisten sukupuolijakaumasta sekä huono-osaisuuden kokemisen eroista (Laihiala & Ohisalo 2017a). Kolmanneksi häpeän käsitteen toistuminen ruoka-avusta puhuttaessa innosti tutkimaan avunsaajien omaa häpeän kokemista (Laihiala ym. 2017a). Neljänneksi ruoka-avusta kirjoitettujen uutisten yhteydessä käydyt verkkokeskustelut tarjosivat tarkasteluun yhden näkökulman lisää (Laihiala & Ohisalo 2017b).

Seuraavaksi kiitokset. Kiitän ohjaajiani Juho Saarta ja Johanna Kalliota. Haluan osoittaa suuren kiitoksen Maria Ohisalolle dynaamisesta yhteistyöstä. Se oli erityisen arvokasta meidän molempien väitöskirjaprosessiemme kannalta niiden alkuvaiheessa vuonna 2015. Kiitän Sakari Kainulaista tutkimusartikkelien kommentoinnista. Kiitän esitarkastajiani Susan Kuivalaista ja Henrietta Grönlundia arvokkaista ja hyödyllisistä kommenteista. Niiden ansiosta väitöskirjani löysi lopullisen muotonsa. Kiitän rakasta miestäni Timo Korkiakangasta ensin tämän väitöskirjan kohdalla konkreettisesta avusta, tuesta, tieteellisistä näkemyksistä, pohdinnoista ja oikoluvusta sekä toiseksi kaikesta. Kiitän ystävääni Nina Kahmaa niin akateemisesta tuesta kuin hyvästä ystävydestä.

Kiitän Suomen Akatemian strategisen tutkimuksen neuvoston rahoittamaa hanketta Eriarvoisuus niukkuuden aikana (TITA) (pääötösnunero 293103), jonka osa tämä tutkimus on. Konsortiohankkeen yhteisenä tavoitteena on tuottaa uutta tietoa eriarvoisuuden muodoista ja niiden taustamekanismeista, sillä eriarvoisuus vaikuttaa merkittävästi niin hyvinvointiin kuin terveyteen ja näkyy elinajanodotteessa, palveluiden käytössä ja terveyskäyttäytymisessä. Kiitän TITAn Mikko Niemelää kirjoitusteni kommentoimisesta.

¹ Maria Ohisalon väitöskirja *Murusia hyvinvointivaltion pohjalla: Leipäjonot, koettu hyvinvointi ja huono-osaisuus* sisältää tämän väitöskirjan kanssa yhteisen artikkelin huono-osaisuuden ulottuvuuksista ja kasautumisesta leipäjonoissa (Ohisalo ym. 2015a). Lisäksi kirja tarkastelee ruoka-apuun turvautuvien ja terveysneuvontapisteissä käyvien pärjäämisen ja hyvinvoinnin eroa suhteessa koko väestöön, kolmen pääkaupungin, Helsingin (ja Vantaan), Ateenan sekä Vilnan, ruoka-apun saajien koetun hyvinvoinnin eroja sekä Euroopan unionin ruoka-apun merkitystä ruoka-apun vakiintumiseen suomalaisessa yhteiskunnassa (ks. Ohisalo 2017).

Kiitän norjalaista hyvinvointivaltiota, joka on tarjonnut turvallisen ja rauhallisen kirjoitusympäristön olennaiselle osalle väitöskirjatyöskentelyä. Samalla olen saanut hieman etäisyyttä hahmottaakseni paremmin suomalaista todellisuutta. Lopuksi kiitän suomalaista hyvinvointivaltiota, joka on tarjonnut minulle mahdollisuuden kouluttautua ja hankkia sivistystä. Näin se on antanut välineitä selviytyä elämässä ja hahmottaa todellisuutta laajoina kokonaisuuksina eri näkökulmista.

Oslossa, 22. marraskuuta 2017

Tuomo Laihiala

SISÄLLYS

ABSTRACT	5
TIIVISTELMÄ	7
ESIPUHE	9
1 JOHDANTO	15
2 LEIPÄJONOT SUOMESSA	21
2.1 Leipäjonot ja ruokapankki	21
2.2 Leipäjonot tulivat jäädäkseen 1990-luvulla	23
3 KÖYHYYS, HUONO-OSAISUUS, HÄPEÄ JA ANSAITSEVUUS	28
3.1 Köyhyys ja huono-osaisuus	28
3.2 Häpeä	34
3.3 Avunsaajien ansaitsevuus.....	36
4 SELITTÄVÄT TEKIJÄT AIKAISEMMASSA TUTKIMUKSESSA	40
4.1 Köyhyyttä ja huono-osaisuutta yleisesti selittävät tekijät	40
4.2 Leipäjonossa käyvien huono-osaisuutta selittävät tekijät	48
4.3 Häpeän kokemista selittävät tekijät.....	52
4.4 Ansaitsevuuskäsityksiä selittävät tekijät	56
5 TUTKIMUSASETELMA	63
5.1 Tutkimuskysymykset	63
5.2 Aineistot	66
5.3 Menetelmät	69
5.4 Muuttujat	71
5.5 Tutkimuseettisiä näkökulmia	75
6 TUTKIMUSTULOKSET	76
6.1 Tutkimustuloksia huono-osaisuudesta	76
6.2 Tutkimustuloksia avunsaajien häpeästä ja ansaitsevuudesta.....	80
7 YHTEENVETO JA JOHTOPÄÄTÖKSET	85
7.1 Yhteenveto artikkeleittain.....	85
7.2 Tuloksista johtopäätöksiin	86
7.3 Tutkimuksen rajoitukset ja jatkotutkimusaiheet.....	88
KIRJALLISUUS	92
LIITTEET	110
ARTIKKELIT	118

TAULUKOT

Taulukko 1. Pienituloisuusasteet iän mukaan vuosina 1995–2015 (%)	41
Taulukko 2. Artikkelien tutkimuskysymykset.....	64
Taulukko 3. Artikkeleissa käytetyt analyysimenetelmät	69
Taulukko 4. Selitettävät ilmiöt ja selittävät tekijät.....	74
Taulukko 5. Artikkelien tutkimustulokset	84

KUVIOT

Kuvio 1. Objektiivinen ja subjektiivinen köyhyys ja huono-osaisuus	33
Kuvio 2. Laskennallisen köyhyysrajan alittamisen yleisyys (%) väestöryhmitäin	42
Kuvio 3. Laskennallisen minimibudjetin alittamisen yleisyys (%) väestöryhmitäin	43

1 JOHDANTO

Tutkimuksen tausta

Ketään ei tule pakottaa haavoittuvaan ja riippuvaiseen asemaan sikäli kuin se on suinkin vältettävissä (Goodin 1985, 206).

Haavoittuvassa asemassa olevien suojeleminen epäsymmetrisiin vaihtosuhteisiin perustuvalta riippuvuudelta ja riistolta on keskeinen osa hyvinvointivaltioiden moraalista perustaa (Goodin 1985; 1988). Toisin sanoen hyvinvointivaltiossa kenenkään pärjäämistä ei tulisi jättää toisten hyväntahtoisuuden varaan. Suomen kohdalla tämän edellytyksen täyttymistä ei voi pitää itsestäänselvyytenä, sillä suuri joukko kansalaisia joutuu turvautuman viikoittain erilaisten vapaaehtois- ja hyväntekeväisyys toimijoiden järjestämään ruoka-apuun.

Vapaaehtoisuuteen², hyväntekeväisyyteen ja kristilliseen lähimmäisenrakkauteen perustuvat leipäjonot paikkaavat hyvinvointivaltion vuotavaa pohjaa. Leipäjonot kertovat tilanteesta, jossa moni haavoittuvassa asemassa oleva joutuu turvautumaan kansalaisjärjestöjen ja seurakuntien hyväntahtoisuuteen saadakseen apua. Osa avunsaajista on myös tullut saamastaan avusta riippuvaiseksi: valtaosa ruokaavun saajista kokee ruoan hakemisen pärjäämisensä kannalta välttämättömäksi (Ohisalo & Saari 2014). Vastaavaa havainto on tehty diakoniatyön asiakkaiden parissa (Gävert 2016, 26).

Pohjoismaisen hyvinvointivaltion on perinteisesti ajateltu perustuvan tavoitteeseen ulottaa hyvinvointi kaikkiin väestöryhmiin. Tätä taustaa vasten hyväntekeväisyysruoka-avun toimipisteisiin johtavien pitkien jonojen olemassaoloa voi pitää räikeänä epäonnistumisena. Juho Saaren (2017, 39–41) mukaan kansallismallista on mahdollista pitää hyvinvointivaltiona, mikäli valtio täyttää kahdeksan kriteeriä. Näistä tämän tutkimuksen kannalta kaksi tärkeintä ovat yhtenevät sosiaaliset oikeudet koko väestölle sekä heikossa asemassa olevien hyvinvoinnin ja terveyden edistäminen.³

Suomalaisen hyvinvointivaltion tarjoamiin perustuslain turvaamiin sosiaalisiin oikeuksiin kuuluu kansalaisten riittävä toimeentulo sekä turva työttömyyden, työkyvyttömyyden, vanhuuden ja sairauden varalta. Jokaisella on myös oikeus saada katto päänsä päälle, välttämätön jokapäiväinen leipä sekä oikeus riittävään sairaanhoitoon (Suomen Perustuslaki 1999). Eriarvoisuuden vähentäminen hyvinvoinnissa, terveydessä ja osallisuudessa on sosiaalisesti kestävään kehitykseen pyrkivän yhteiskuntapolitiikan keskeinen tavoite. Panostamalla koulutukseen, terveydenhuoltoon, sosiaaliturvaan, liikuntaan, kulttuuriin, ympäristöön ja syrjäytymisen ehkäisemiseen edistetään sosiaalista oikeudenmukaisuutta. (Alila ym. 2011; Laatu ym. 2012; THL 2016.) 1990-luvun suuresta lamasta tuli Suomessa hyvinvointivaltiokehityksen suunnanmuutokseksi luonnehdittu käänne (Julkunen 2001; 2017). Lama-ajan poliittinen retoriikka korosti niukkuutta ja kritisoi hyvinvointivaltion laajuutta (Julkunen 2006)⁴.

² Vapaaehtoistyöksi voidaan määritellä sellainen auttaminen, jota tehdään toisten tai yhteiseksi hyväksi ilman palkkaa tai pakkoa, oma perhe ja lähipiiri pois lukien (Grönlund 2012).

³ Tämä tutkimus tulkitsee Suomen institutionaaliseksi hyvinvointivaltioksi.

⁴ Muun muassa sosiaalipalveluiden leikkauksia perusteltiin hyvinvointivaltion säilyttämisellä, vaikka leikkaamalla päädytään hyvinvointivaltion purkamiseen (Julkunen 2006).

Kokonaisuudessaan lama ajoi valtion säästökuurille, mikä johti monien etuuksien karsintaan ja leikkaamiseen (lista leikkauksista, ks. Hiilamo ym. 2012). 1990-luvun lamaa seuranneet vähitellen tapahtuneet yhteiskuntapoliittiset muutokset olivat niin suuria, että universaalista hyvinvointivaltiomallista⁵ harpattiin kohti selektiivistä köyhyyspolitiikkaa⁶ (Kuivalainen & Niemelä 2010; 2014, 211–212). Muutokset näkyvät 2010-luvun sosiaaliturvan tasossa: viimesijaisen turvan taso suhteessa yleiseen tulotasoon oli 1990-luvun alussa selvästi parempi kuin 2010-luvulla (THL 2015; Kuivalainen 2013).

Kun uusi velkakriisi ja taloustaantuma alkoi vuonna 2008, Suomi oli erilainen yhteiskunta kuin 1990-luvun laman aikaan, jolloin köyhyys ja syrjäytyminen olivat marginaalisia ilmiöitä. Taantuman jatkuessa köyhyys, pitkäaikaistyöttömyys ja nuorisotyöttömyys koskettavat entistä useampaa (Findikaattori 2017; Eskelinen & Sironen 2017). Samanaikaisesti suomalaisen hyvinvointivaltion toimintaympäristö on ollut pitkittyneen taloustaantumana sävyttämä ja taloudellisesta kestävyysvajeesta on tullut yhteiskuntapolitiikkaa ohjaava tekijä (Vaarama ym. 2014a). Puhutaan tehostamistaloudesta, jonka keskiössä ovat taloudellisesti mitattavan laadun tavoitteleminen ja toimintojen tehostaminen (Eskelinen ym. 2017).

Yhteiskuntapoliittisten muutosten ja taloustaantumana johdosta hyvinvointivaltioiden mahdollisuudet vastata väestörakenteen ja talouden muutokseen aiheuttavat huolta (esim. Laihiala ym. 2017b). Suomi ei ole tilanteessa yksin, sillä monet hyvinvointivaltioiden haasteet ovat taustaltaan globaaleja. Eurooppalaisten hyvinvointivaltioiden toimia taloustaantumanaan reagoinnissa on kuitenkin kritisoitu (esim. Sen 2015): ylikansallinen sosiaaliturvan leikkaamisen ja vastikkeellistamisen trendi on kuitenkin jatkunut jo pitkään (Lødemel & Trickey 2001). Tämä näkyy eriarvoisuuden kasvussa monen OECD-maan kohdalla. Suomella on kyseenalainen kunnia olla maa, jossa taloudellinen eriarvoisuuden kasvu on ollut erityisen rajua. Tuloerojen kasvu oli 1990-luvun lamavuosista 2000-luvun alkuun poikkeuksellisen jyrkkää muihin länsimaihin verrattuna (OECD 2008; 2011). Taloudellisen eriarvoisuuden kasvu ei ole edelleenkään taittunut eivätkä tuloerot ole lähteneet pienentymään. Myös varallisuuserot ovat jatkaneet kasvuaan 2000-luvulla (Jousilahti & Niemelä 2016).⁷

Hyvinvoinnin systemaattisella mittaamisella ja sitä kautta huono-osaisuuden tutkimisella on Suomessa ja muissa Pohjoismaissa pitkät perinteet. Kansainvälisen esimerkin mukaisesti tutkimukset tarkastelevat nykyisin elinolojen lisäksi eroja subjektiivisessa hyvinvoinnissa, kuten elämäntyytyväisyydessä ja elämänlaadussa (mm. Diener 1984; 2000; Stiglitz ym. 2009; WHO 2010; 2016).

⁵ Esping-Andersenin (1990) mukaan hyvinvointivaltio voi perustua sosiaaliliberalismiin, konservatismiin tai sosiaalidemokratiaan. Suomea on pidetty perinteisessä luokittelussa pohjoismaisena sosiaalidemokraattisena (universaalina) hyvinvointivaltiona. Residuaalinen ja institutionaalinen malli ovat hyvinvointivaltioiden äärityyppejä: institutionaalisessa mallissa julkiset palvelut ja etuudet halutaan laajentaa koskemaan koko väestöä ja tasoltaan kohtuullisiksi, kun taas residuaalisessa mallissa sosiaalipolitiikka jakaa jännöksen eli residuaalin (Karisto ym. 1998, 283–284).

⁶ Köyhyyspolitiikka ilmestyi vastauksena laman aiheuttamaan kasvavaan ja kasautuvaan huono-osaisuuteen (Julkunen 2001; Vähätalo 1994). Köyhyyspolitiikka on Saaren (2005a; 2005b) mukaan residuaalista sosiaalipolitiikkaa, jonka ytimessä ovat perusturvaetuudet ja tietyt sosiaali- ja terveyspalvelut. Köyhyyden vähentäminen parantamalla erityisesti heikoimmassa asemassa olevien tilannetta otettiin eksplisiittiseksi tavoitteeksi, vaikka tiedettiin, kuinka universaalit – koko väestön kattavat – sosiaalipoliittiset järjestelmät poistavat eriarvoisuutta ja köyhyyttä kohdennettuja, selektiivisiä järjestelmiä tehokkaammin (Kuivalainen & Niemelä 2010).

⁷ Vuosien 2009 ja 2013 välillä suomalaisten kotitalouksien nettovarallisuus kasvoi kaikkiaan 5,6 prosenttia. Kasvu ei kuitenkaan jakautunut tasaisesti, vaan kohdistui ennen kaikkea suurituloisiin: kolmen suurimman tulokymmenyksen nettovarallisuus kasvoi 11,8 prosenttia, siinä missä muissa tuloryhmissä se pieneni yhteensä noin 1,5 prosenttia. (Jousilahti & Niemelä 2016.)

Ongelmista huolimatta suomalaisten subjektiivisen hyvinvoinnin taso on korkea kansainvälisissä vertailuissa (esim. Helliwell ym. 2017; OECD 2017). Tehostettu kilpailukyky-yhteiskunta on onnistunut toistaiseksi ylläpitämään hyvinvoinnin suotuisaa kehitystä väestötasolla. Koko väestön suotuisa hyvinvoinnin kehitys on edennyt taloudellisesta niukkuudesta sekä harjoitetusta yhteiskuntapolitiikasta huolimatta. Enemmistö suomalaisista on hyvinvoivia ja tyytyväisiä elämäänsä, ja kokonaisuudessaan Suomen väestö voi paremmin kuin koskaan aiemmin. (Vaarama ym. 2014a.)

Muuten suotuisaa terveyden ja hyvinvoinnin kehitystä varjostaa eriarvoisuuden kasvu. Yhteiskunta- ja terveystieteilijät ovat nähneet huolestuttavia piirteitä siinä, miten väestöryhmien väliset sosioekonomiset terveyserot ovat kasvaneet 2000-luvulla. Tämä selittyy pääasiassa heikoimmassa asemassa olevien väestöryhmien hyvinvoinnin epäsuotuisana kehityksenä (ks. Palosuo 2016; Saari 2015; Vaarama ym. 2014a). Osa väestöstä on pudonnut keskimäärin korkean hyvinvoinnin ja positiivisen terveyskehityksen ulkopuolelle.

Suomalainen eriarvoisuus on kasvanut 1990-luvun lamavuosien jälkeen. Lamaa seurannut pitkäaikaistyöttömyys yhdessä erilaisten tukien ja palveluiden leikkausten kanssa johti myös siihen, että huono-osaisten määrä kasvoi. 1990-luvun lopulle tultaessa huono-osaisuudesta voitiin jo puhua pitkittyneenä huono-osaisuutena. 2000-luvun huono-osaisuutta kuvaa parhaiten sen kohdistuminen tiettyihin ihmisryhmiin sekä viimesijaisten etuuksien, kuten toimeentulotuen, pitkäaikaisasiakkaiden määrän kasvu (THL 2015; Kuivalainen 2013; Saikkonen ym. 2015). On myös viitteitä siitä, että huono-osaisten menee aiempaa huonommin (mm. Ritakallio 2005; Kainulainen 2006; Kauppinen ym. 2010; Niemelä & Saari 2013; Ohisalo ym. 2015b; Saikkonen ym. 2015). Perusturvan varassa elävien aseman arvioidaan edelleen heikenevän ja väestön tuloerojen alkavan uudelleen kasvaa vuoden 2017 talousarvion perusteella (ks. Mukkila ym. 2017).

Eriarvoisuuden kasvaminen on synnyttänyt ryhmiä, jotka ovat jääneet pysyvästi syrjään suomalaisten muuten korkeasta hyvinvoinnista – korkeasta elintasosta, hyvästä elämänlaadusta ja vallitsevasta elämäntavasta. Ruoka-avun saajat ovat yksi näistä huono-osaisten ryhmistä; muita tutkittuja ja tunnistettuja huono-osaisten ryhmiä ovat muun muassa asunnottomat, vangit, ja terveysneuvontapisteiden asiakkaat (Niemelä & Saari 2013; Saari 2015; Laitinen ym. 2017).

Ruoka-aputoiminta oli marginaalista ennen 1990-luvun lamaa. Tilapäiseksi kaa-vaillusta lamavuosien hätäavusta tuli kuitenkin vähitellen vakiintunut osa yhteiskuntaa (mm. Hänninen ym. 2008; Silvasti & Karjalainen 2014; Lehtelä & Kestilä 2014). Hyväntekeväisyyteen perustuvan ruokapankkitoiminnan jatkuvan tarpeen syyt ovat köyhyydessä, eriarvoisuudessa ja elintarviketurvan puutteellisuudessa (Riches & Silvasti 2014; Riches 2008, 32).⁸ Suomalainen hyvinvointivaltio ei ilmeisestikään kykene turvaamaan kansalaisiaan näiltä uhkilta. Tilannetta onkin kutsuttu Suomessa sosiaalipoliittiseksi avohaavaksi (mm. Karjalainen 2008, 70).

Tutkimuskysymykset ja niiden motiivointi

Tämä tutkimus keskittyy ruoka-avun saajien huono-osaisuuteen. Huono-osaisuutta lähestytään avunsaajien elämänlaadun, huono-osaisuuden kokemisen, häpeän ko-

⁸ Elintarviketurvan tai ruokaturvan puutteella (engl. *food insecurity*) tarkoitetaan yhdysvaltalaisen USDA:n määritelmän mukaisesti tilaa, jossa rahan tai muiden resurssien puute rajoittaa säännöllistä riittävän ja kunnollisen ruoan saantia tarkasteltavan vuoden aikana (ks. Coleman-Jensen ym. 2015).

kemisen sekä avunsaajien ansaitsevuuteen kohdistuvien käsitysten kautta. Tutkimusasetelma voidaan tiivistää kahteen päätutkimuskysymykseen:

1. *Miten ruoka-avun saajat kokevat huono-osaisuutta, heikkoa elämänlaatua ja häpeää?*
2. *Miten ruoka-avun saajien ansaitsevuudesta keskustellaan verkossa?*

Tutkimuksen yhteinen nimittäjä on siis huono-osaisuus. Heikko elämänlaatu ja huono-osaisuuden eksplisiittinen kokeminen ovat huono-osaisuuden ydintä, mutta myös apuun turvautumisen aiheuttama häpeän tunne sekä avunsaajiin kohdistuva leimaava arvostelu ilmentävät huono-osaisuutta. Turvautuminen ruoka-apuun siitä huolimatta, että se aiheuttaa häpeää, on osoitus avunsaajan heikosta asemasta ja vallitsevasta sosiaalisesta eriarvoisuudesta. Avunsaajien heikosta asemasta ja siten huono-osaisuudesta kielii myös se, miten ruoka-avun saajista puhutaan: kansalaisten käsitykset määrittävät avunsaajien asemaa yhteiskunnassa. Ruoka-avun saajia arvioivien ansaitsevuuskäsitysten analyysi edustaa kokonaan uutta näkökulmaa huono-osaisuustutkimukseen.

Kuvaileviin päätutkimuskysymyksiin vastaamisen lisäksi tutkimuksen tavoitteena on selvittää, mitkä tekijät selittävät huono-osaisuutta. Ruoka-avun saajien kokemuksia selittävä, kolmas tutkimuskysymys on:

3. *Mitkä tekijät selittävät huono-osaisuuden, heikon elämänlaadun ja häpeän kokemista?*

Tutkimus on ensimmäinen selittävä analyysi ruoka-avun saajien huono-osaisuuden ja häpeän kokemisesta Suomessa. Lisäksi tutkimus kiinnittää ensimmäistä kertaa huomiota ruoka-avun saajien sukupuoleen ja perhemuotoon heikkoa elämänlaatua selittävinä tekijöinä.

Jotta esitettuihin tutkimuskysymyksiin voidaan vastata, on sovellettava hyvinvointitutkimuksen valtavirrasta ja yleisimmistä aineistonkeruutavoista poikkeavaa lähestymistapaa. Perinteiset rekisteritutkimukset paikantavat elinoloiltaan ja resursseiltaan heikossa asemassa olevat, mutta eivät kerro paljonkaan heidän hyvinvointinsa laadusta. Puhelimitse tai kirjeitse tehdyt väestötason kyselyt puolestaan tavoittavat huonosti heikoimmassa asemassa olevia, eivätkä lainkaan heitä, joilla ei ole puhelinta tai osoitetta (Tourangeau ym. 2014; Saari 2015). Suomessa on siis huono-osaisia, joiden olemassaolosta ja hyvinvoinnista kansalliset väestötutkimukset eivät kerro juuri mitään: näin tutkimukset antavat liian positiivisen kuvan suomalaisten hyvinvoinnista. Toisaalta on huomattava, etteivät perinteiset menetelmät tavoita myöskään kaikkein hyväosaisimpia, koska hekään eivät vastaa kyselyihin ja koska tilastojen esitystapa sulauttaa korkeimmat tuloryhmät yhteen.

Tältä pohjalta on selvää, että huono-osaisuustutkimus tarvitsee perinteisten rekisteri- ja kyselyaineistojen lisäksi täydentäviä aineistonkeruumenetelmiä. Siksi tämän tutkimuksen artikkeleissa 1–3 käytetty kyselyaineisto on kerätty jalkautumalla leipäjonoihin ja kysymällä avunsaajilta itseltään heidän hyvinvoinnistaan. Itä-Suomen yliopiston Huono-osaisin Suomi -tutkimusprojekti (Huso) saavutti 3474 vastaajan näytteen suomalaisten kaupunkien ruoanjakopisteistä. Vertailukelpoisena, koko väestöä edustavana otoksena, käytetään Kelan puhelinhaastattelulla toteuttamaa kyselyaineistoa vuodelta 2013 (N = 1006). Käsityksiä avunsaajien ansaitsevuudesta

analysoidaan puolestaan leipäjonoista käydyn laadullisen verkkouutiskeskusteluaineiston perusteella (artikkeli 4).

Tutkimus on siis otteeltaan empiirinen ja sijoittuu hyvinvointisosiologian ja sosiaalipolitiikan välimaastoon. Näin se seurailee suomalaisen sosiaali- ja hyvinvointitutkimuksen valtavirtaa, joka tarkastelee sosiodemografisia hyvinvointieroja pääasiassa kvantitatiivisin tutkimusmenetelmin. Toisin kuin tämä tutkimus, aiemmat pääasiassa laadulliset ruoka-apuun kohdistuvat tutkimukset, raportit ja opinnäytetyöt ovat perustuneet melko suppeisiin tutkimusaineistoihin, esimerkiksi avunsaajilta kerättyihin haastatteluihin tai leipäjonossa tehtyyn havainnointiin (mm. Metsähuone 2002; Uosukainen 2004; Mäki 2005; Hämäläinen 2006; Siiki 2006; 2008; Rankinen 2006; Korpela 2008; Salonen 2009; Salonen 2016; Mattila-Aalto 2012; Rapo 2016; Tikka 2016; Kauppinen & Lintunen 2017; Lehtinen & Lilja 2017).

Merkittävimpien ruoka-apua käsittelevien teosten *Toisten pankki* (Hänninen ym. 2008), *Viimeisellä luukulla* (Juntunen ym. 2006), *Lasaruksesta leipäjonoihin* (Mäkinen 2002a) sekä *Kirkonkirjat köyhyydestä* (Heikkilä ym. 2000) tutkimustieto alkaa myös vanheta. Ruoka-apututkimuksen kenttään kuuluvat myös analyysit siitä, kuinka diakoniatyö on reagoinut talouskriiseihin (mm. Grönlund & Hiilamo 2005; 2006; Hiilamo ym. 2008; Hiilamo 2010; 2016a), sekä yleisesti suomalaisen yhteiskunnan ruokaturvatilanteesta (mm. Silvasti & Karjalainen 2014; Kortetmäki & Silvasti 2016; Kortetmäki 2016; Puupponen ym. 2016; Paloviita ym. 2016). Kuten luetellut viitteet osoittavat, tähän väitöskirjaan sisältyvät artikkelit niin kuin myös väitöskirjan ulkopuoliset artikkelit (ks. Ohisalo 2017), joiden kirjoittamisessa allekirjoittanut on ollut mukana, muodostavat ensimmäisen yhtenäisen tutkimuskokonaisuuden, jossa ruoka-avun saajien hyvinvoinnin kokemuksia selvitetään systemaattisesti laajan kyselyaineiston perusteella.

Ruoka-apu ei ole Suomessa eikä monessa muussakaan maassa yksinomaan yhteiskuntapolitiittinen kysymys, mistä ovat osoituksena lukuisat kirkolliset tai muuten uskonnollistaustaiset toimijat. Sen vuoksi olisikin mielenkiintoista tutkia sekä ruokaa jakavien toimijoiden että avunsaajien uskonnollisten motiivien ja vakaumuksen vaikutusta heidän kokemuksiinsa ja käsityksiinsä ruoka-avusta sekä yleisesti ottaen sen suhteesta suomalaiseen hyvinvointivaltiomalliin. Tällainen tarkastelu olisi sopinut tämän väitöskirjan viitekehykseen. Koska yhdessä väitöskirjassa on kuitenkin mahdollista keskittyä vain rajalliseen määrään näkökulmia, ruoka-avun kirkkososiologisen ja uskonnollisen puolen tarkastelu on rajattu tämän tutkimuksen ulkopuolelle. Anna Sofia Salosen väitöskirja (2016) sekä monet kirkon diakoniatyöhön liittyvät tutkimukset ovat käsitelleet ruoka-apua kirkkososiologisena ilmiönä.

Työn rakenne

Väitöskirja koostuu yhteenvedon lisäksi neljästä itsenäisestä empiirisestä tutkimusartikkelista. Ensimmäinen artikkeli tutkii ruoka-avun saajien hyvinvointivajeiden moniulotteisuutta ja kasautumista sekä kasautuneen huono-osaisuuden kohdistumista eri ihmisryhmiin. Toinen artikkeli käsittelee sukupuolen ja kotitaloustyyppin mukaisia hyvinvoinnin ja elämänlaadun eroja ruoka-avun saajien ja koko väestön välillä sekä tutkii, mitkä tekijät ennustavat huono-osaisuuden kokemista. Kolmas artikkeli selvittää avun hakemiseen liittyvää henkilökohtaista ja sosiaalista häpeää sekä häpeän kokemista ennustavia tekijöitä. Neljäs artikkeli analysoi ruoka-avun saajiin liittyviä käsityksiä verkkokeskusteluaineiston perusteella. Artikkeli tarkas-

telee, kuinka verkkokeskustelijat arvioivat ruoka-avun saajien ansaitsevuutta.

Väitöskirjan yhteenveto etenee seuraavasti: Luku 2 selvittää yksityiskohtaisesti, mistä leipäjonoissa ja ruokapankeissa on kysymys. Luku 3 esittelee tutkimuksen teoreettisen taustan: köyhyyden ja huono-osaisuuden (3.1), häpeän (3.2) ja avunsaajien ansaitsevuuden (3.3). Luku 4 käy läpi aikaisempaa tutkimustietoa köyhyyttä ja huono-osaisuutta (4.1), ruoka-apuun turvautumista (4.2), ja häpeää (4.3) selittävästä tekijöistä sekä tarkastelee avunsaajien ansaitsevuutta aikaisemman tutkimuksen perusteella (4.4). Luku 5 esittelee väitöstutkimuksen tavoitteet määrittelemällä tutkimustehtävän sekä tarkat tutkimuskysymykset (5.1), tutkimusartikkeleissa käytetyt aineistot (5.2), menetelmät (5.3) ja muuttujat (5.4). Luku myös nostaa esiin muutamia tutkimuseettisiä näkökulmia (5.5). Luku 6 tiivistää artikkeleihin perustuvat tutkimustulokset huono-osaisuudesta (6.1) sekä avunsaajien häpeän kokeemisesta ja ansaitsevuudesta (6.2). Luku myös vertaa tuloksia aikaisempiin empiirisiin tutkimustuloksiin. Johtopäätösluku 7 esittää keskeisimmät tutkimustulokset lyhyesti tiivistettynä (7.1), erittelee työn keskeisiä tuloksia käytettyjen teorioiden valossa ja tarkastelee tulosten yhteiskuntapoliittista merkitystä (7.2). Viimeinen alaluku (7.3) käy läpi tutkimuksen rajoitteita ja hahmottelee jatkotutkimusaiheita tulosten perusteella.

2 LEIPÄJONOT SUOMESSA

Kuva 1. Yli 400 ihmisen leipäjono Pelastusarmeijan talon edessä Helsingin Castréninkadulla joulukuussa 1993 (Lähde: Työväen arkisto, kuvaaja: Jokiaho, Arja).

Tässä luvussa esitellään yksityiskohtaisesti tutkimuksen keskeisin käsite leipäjono ja se, mikä käsitteen suhde on ruokapankkeihin.

2.1 LEIPÄJONO JA RUOKAPANKKI

Leipäjono on suomalainen ilmaisu ruoka-apua noutamaan kerääntyneiden muodostamasta joukosta. Tällä tavalla avunsaajat muodostavat tunnistettavissa olevan ryhmän. Kun apua jaetaan tietyssä aikana tietyssä paikassa jopa useille sadoille ihmisille kerralla, syntyy helposti jono. Tässä tutkimuksessa ruoka-avulla viitataan seurakuntien ylläpitämiin ruoanjakopisteisiin ja kaikkiin sellaisiin hyväntekeväisyys- toimintamuotoihin, joissa uskonnollinen tai muu vapaaehtoinen taho jakaa elintarvikeapua sitä tarvitseville (esim. Salonen 2016).

Tässä tutkimuksessa käytetään termiä 'leipäjono' termin 'ruokapankki' sijasta. Käsitteellä 'ruokapankki' tarkoitetaan puolestaan elintarvikkeiden varastoa tai jakopistettä. Ruokapankit ovat hyväntekeväisyysyhdistyksiä tai järjestöjä, jotka keräävät, lajittelevat, varastoivat ja jakelevat ylijäämäelintarvikkeita ja ruokalahjoituksia sekä toimijasta riippuen jonkin verran myös hyväntekeväisyystarkoitukseen ostettuja elintarvikkeita (Riches 2008, 24). Ruokapankki on anglosaksisissa maissa käytetty termi, ja sillä on niissäkin kaksi eri merkitystä. Brittiläinen ruokapankki tyypillisesti jakaa ruoka-apua loppukäyttäjille suoraan (esim. Davis 2012). Yhdysvaltalainen ruokapankki toimii välivarastona ja lajittelijana, joka jakaa ruoan eteenpäin hyväntekeväisyystoimijoille. Tällaisia tahoja ovat muun muassa *food pantry* (suom. ruokakomerot) (American Heritage 2017).

Suomessa nimi *ruokapankki* on rekisteröity kirkon diakonialle 1990-luvun laman

jälkimainingeissa (Malkavaara 2000; 2007). Termiä käytetään edelleen suhteellisen yleisesti suomalaisten seurakuntien jakamasta ruoka-avusta. Ruokapankki on myös eurooppalaisen ruoka-avun toimijoiden muodostaman yhdistyksen (*European Federation of Food Banks, FEBA*) ja maailmanlaajuisen yhteisön (*The Global Food Banking Network*) käyttämä yleiskäsite jäsentensä ruoka-aputoiminnalle (ks. FEBA 2016).⁹ Termiä leipäjonon ei yleensä käytetä eurooppalaisista ruokapankeista. Tämä ei kuitenkaan tarkoita sitä, etteikö ruoka-avun toimipisteisiin syntyisi tunnistettavaa jonoa muuallakin kuin Suomessa.

Suomessa tunnetuimmat leipäjonot ovat pitkiä, koska ruokaa jaetaan juuri tiettyyn kellonaikaan ja ihmiset kokoontuvat jonottamaan jo hyvissä ajoin ennen kuin jako alkaa. On olemassa myös paljon joustavampia jakomuotoja: ruoanjako voi olla niin systemaattista tai ruokakauppamaisen jatkuvaa, että avunsaaminen onnistuu sujuvasti ilman merkittävien jonojen muodostumista. On myös malleja, joissa etukäteen rekisteröitynyt asiakas hakee ruokakassin jonottamatta. Ruokakassien jaon lisäksi tai sen sijaan ruoka-apua jaetaan myös erityyppisissä yhteisruokailuissa tai soppakeittiöissä. Toimintakäytännöt vaihtelevat suuresti eri maissa ja kulttuureissa.

Hyväntekeväisyysruoan jonottaminen muistuttaa 1930-luvun suuresta lamasta, jonka aikana avustusmuotoon turvauduttiin suuressa mittakaavassa. Leipäjonosta on tullut todellisuutta jälleen 2000-luvun pitkittyneen taloudellisen niukkuuden seurauksena yhä useammassa maassa. Vuoden 2008 finanssikriisistä alkanutta taloustaantumaa seurannut pitkäaikainen niukkuuspolitiikka ja vyönkiritys ovat kasvattaneet eurooppalaisten ruokapankkien määrää ja käyttöä (mm. Riches & Silvasti 2014; Loopstra ym. 2015; Taylor & Loopstra 2016; Caraher & Coveney 2016).

Sellaisia kotitalouksia, jotka eivät syystä tai toisesta pääse julkisen sosiaaliturvan piiriin tai joiden perustarpeita se ei kata, on Euroopassa yhä enemmän (Silvasti 2011; 2015). Esimerkiksi Britanniassa ruoka-apua saa runsaat miljoona asukasta, Saksassa puolitoista miljoonaa (ks. The Trussell Trust 2017; Die Tafeln 2017). Perinteisen köyhäinavun kaltainen leipäjono on osa varakkaimpienkin yhteiskuntien 2000-luvun katukuvaa. Tästä on esimerkkinä paikallisen köyhäintalon, Fattighusetin, leipäjono rikkaan Norjan pääkaupungissa Oslolla (Fattighuset 2017).¹⁰

Avustustoiminta on monessa Keski-Euroopan maassa laajaa ja pitkälle organisointua. Saksan ja Ranskan kaupungeissa toimii keskitettyjä varastoja, joista käsin kauppojen ylijäämäruokaa ja muuta lahjoitusruokaa jaetaan eteenpäin avun tarpeessa oleville (ks. Lehtelä 2008; Die Tafeln 2017). Myös Tanskassa on maan kattava suuri keskusorganisaatio *FødevareBanken*, joka on perustettu vuonna 2008. Organisaatio on Pohjoismaiden ensimmäinen suuri systemaattinen toimija, joka yhdistää ylijäämäruoan hyötykäytön ja köyhien auttamisen (FødevareBanken 2017). Toimintamalli näyttäisi olevan leviämässä muihin Pohjoismaihin, sillä aivan viime vuosina on Vantaalle avattu Tanskan mallia muistuttava *Yhteinen pöytä* -verkoston hävikkiterminaaliksikin kutsuttu ruokavarasto (ks. Yhteinen pöytä 2015). Norjassa neljään

⁹ Ruokapankit levisivät Pohjois-Amerikan mantereelta Eurooppaan, kun ranskalainen Cécile Bigot kuuli konseptista vuonna 1984 kanadalaiselta ruokapankkitoimijalta. Ensimmäiset ruokapankit perustettiin Pariisiin ja seuraavaksi Brysseliin. Eurooppalaisten ruokapankkien yleistyttyä perustettiin ruokapankkien keskusjärjestö FEBA vuonna 1986. Järjestön alkuvuosina se tuki ruokapankkien kehitystä Espanjassa, Italiassa ja Irlannissa. Vähitellen mukaan on liittynyt lisää toimijoita. 2010-luvulla mukaan liittyneitä maita ovat Hollanti, Sveitsi, Viro, Bulgaria, Ukraina sekä pohjoismaista Tanska ja Norja. Yhteisössä on jäseniä kaikkiaan 23 Euroopan maasta. Lisäksi sillä on käynnissä kehityshanke neljässä maassa. (FEBA 2016.)

¹⁰ Leipäjonon ilmestyminen katukuvaan kerran viikossa. Tämän lisäksi ruokaa jaetaan kahdesti viikossa rekisteröityneille avuntarvitsijoille (Fattighuset 2017).

kaupunkiin on avattu vastaavanlainen ruokavarasto, joista merkittävimpinä Oslon ja Bergenin *Matsentralenit*. Näiden vastaanottama ja varastoima ylijäämäruoka toimitetaan keskitetysti hyväntekeväisyystoimijoille. (Bymisjon 2013; 2017; Bergensavisen 16.11.2016; Kavlifondet 2017.)

Pohjoismaista leipäjonokirjoittelua seuraamalla saa vaikutelman, että Ruotsissa ei juuri olisi ruoka-aputoimintaa. Vertailukelpoista tutkimustietoa ruoka-aputoiminnan laajuudesta eri Pohjoismaissa ei kuitenkaan ole olemassa. Vaikka Ruotsissa leipäjonoista ei juuri puhuta, sekä Pelastusarmeijan että Ruotsin kirkon palvelukeskukset jakavat ruoka-apua (SVT-nyheter 2008; Stadmissionen 2017; Klarakyrka 2017). Suomalaisen leipäjonoilmiön erityisyyttä korostaa se, että Suomi oli ainoana Pohjoismaana mukana EU:n alkuperäisessä ruoka-apuohjelmassa. Vuonna 2014 päättyneen ruoka-apuohjelman tilalle tullessa EU-ohjelmassa ovat mukana myös Tanska ja Ruotsi. Ohjelmassa jäsenmaat voivat halutessaan käyttää rahaston myöntämiä varoja vähävaraisten osallisuutta lisääviin toimenpiteisiin materiaalsen avun asemasta (ks. Lehtelä & Kestilä 2014, 272–273).¹¹

Tässä väitöskirjassa ei käsitellä kansainvälistä ruoka-aputoimintaa eikä ruoka-avun historiaa tämän enempää, vaan keskitytään paikkaamaan ruoka-avun saajien hyvinvointia koskevaa tietovajetta Suomessa. Suomalainen ruoka-aputoiminta esitellään pääpiirteissään seuraavassa kappaleessa.

2.2 LEIPÄJONOT TULIVAT JÄÄDÄKSEEN 1990-LUVULLA

Pelastusarmeijan ensimmäiset leipäjonot ilmestyivät Suomeen 1990-luvun alussa. Toimintamalli oli valmiina, sillä Pelastusarmeija oli jakanut ruokaa ja elintarvikeapua Suomessa 1890-luvulta lähtien. Kuva Helsingin Pelastusarmeijan leipäjonosta Castréninkadulta nousi laman tuottaman köyhyyden ikoniksi vuonna 1993 (Kuva 1).¹² Pitkä leipäjono oli niin dramaattinen ja suuri uutinen, että siihen kiinnitettiin huomiota laajasti niin kotimaassa kuin ulkomaillakin. Kuvan saama huomio edesauttoi aluksi vähättelyä kohdanneen köyhyysongelman nousemista keskustelun kohteeksi. (Heikkilä & Karjalainen 2000, 236; Malkavaara 2002; Rytsä 2007.)

Materiaalsen avun jakamisella on pitkät perinteet luterilaisten seurakuntien diakoniatyössä (mm. Mustakallio 2001; 2002; Mäkinen 2002b; Jaakkola ym. 1994). Osana perinteistä diakoniatyötään köyhiä auttava kirkko havahtui nopeasti avun tarpeeseen 1990-laman alkaessa. Seurakunnat vastasivat konkreettisilla teoilla ottamalla käyttöön perinteisen kaltaiset mutta uudet keinot. Seurakunnat järjestivät työttömien yhteisruokailuja ensimmäisen kerran vuonna 1992. Suomen ensimmäinen laman aikana perustettu leipäjono aloitti toimintansa vuonna 1993 Herttoniemen seurakunnan Myllypuron ruoka-apupisteessä. Ensimmäinen ruokapankki puolestaan perustettiin Tampereelle vuonna 1995. (Karjalainen 2008; Malkavaara 2002; Siiki 2008.)

¹¹ Ohjelman tavoitteena on edistää sosiaalista yhteenkuuluvuutta Euroopan unionissa ja vähentää köyhyydessä ja syrjäytymisvaarassa elävien määrää (ks. FEAD 2016).

¹² Kuvan kadunkulma oli lukemattomien lehtijuttujen ja tv-uutisten kuvituksena 1990-luvulla. Aiemmin ruoanjako oli tapahtunut sisätiloissa, mutta jonon pidentyminen teki siitä näkyvää. Pelastusarmeijan ohella Helsingin kaupungin sosiaalivirasto oli käydyssä keskustelussa aktiivisesti mukana (Hänninen ym. 2008, 9). Pelastusarmeijan avustustoiminnan määrä moninkertaistui vuosien 1990–1996 välisenä aikana (Hippi 1997).

Nykymuotoinen ruoka-aputoiminta syntyi siis suurelta osin seurakuntien reaktiona 1990-luvun lamaan (Hänninen ym. 2008; Kuvaja 2002; Malkavaara 2002; Heikkilä ym. 2000). Diakoniatyön lisäksi työväenliikkeen yhdistykset olivat aktiivisia 1990-luvun kurjistuneessa tilanteessa. Työttömien valtakunnallinen yhteistoimintajärjestö on jakanut valtakunnallisten jäsenyhdistystensä kautta ruoka-apua vuodesta 1995 lähtien (TVY 2016). Räjähdysmäisen työttömyyden kasvun myötä kehittynyt työttömien liike loi nopeasti maan kattavan yhdistysverkoston (Siisiäinen ym. 2014).

Suomi liittyi EU-jäsenyytensä myötä pian EU:n elintarviketukijärjestelmään ja ryhtyi vastaanottamaan unionin ruoka-apua. Euroopan unionin maatalouspolitiikan toimialaan kuuluva ruoka-apuohjelma oli käynnistetty vuonna 1987. Sillä on pyritty maatalouden ylijäämän tasaamisen lisäksi puuttumaan sosiaaliseen eriarvoisuuteen. Niin sanottua EU-ruokaa vastaanotettiin ensimmäiset lähetykset vuonna 1996. Nyt yli 20 vuotta myöhemmin osa suomalaisista ruoka-aputoimijoista jakaa edelleen EU:n elintarviketukea.¹³

EU:n elintarviketuki on erityisen tärkeää syrjäseuduilla. Pohjois- ja Itä-Suomessa on paikkakuntia, joissa diakoniaruoka-apu on kokonaisuudessaan EU-ruokaa. Etelä-Suomessa jaetun EU-ruoan määrä on noin kymmenen prosenttia tai pienempi, sillä seurakuntien omat varat ja yhteistyöverkostoilta saatavan ruoan, tyypillisesti kauppojen ylijäämäruoan, määrä on suurempi (ks. Kirkko & Kaupunki 20.3.2017).

Ylijäämäruoka on mitä tahansa kulloinkin lahjoitettua pian vanhenemassa olevaa ruokaa tai muuten ylijäänyttä tai syystä tai toisesta markkinoille kelpaamatonta ruokaa – sitä mitä kulloinkin on saatavilla. Käytännössä ylijäämäruoan jakaminen edellyttää hyvin organisoitua jakeluverkostoa, kuten kylmäkuljetusauton käyttöä. Suomessa ylijäämäruokaa jaetaan eniten suurissa kaupungeissa ja pääkaupunkiseudun suurissa seurakunnissa. Ylijäämäruoan jakamista on helpottanut viranomaisten päätös, jolla lievennettiin elintarvikkeiden luovuttamiseen liittyviä sääntöjä vuonna 2013 (Evira 2013).

Leipäjonosta on tullut pysyvä osa suomalaisen köyhyyden mielikuvaa: köyhyysuutisen kuva-aiheena on usein pitkä leipäjono. Vaikutus ei ole enää yhtä sho-keeraava kuin vuonna 1993. Pitkät leipäjonot tai korkea pitkäaikaistyöttömyys eivät ole dramaattisia enää vuonna 2017.¹⁴ Ruoka-avusta onkin ehtinyt kehittyä reilussa 20 vuodessa pysyvä toimintamuoto suomalaiseen yhteiskuntaan, vaikka sitä ei sel-laiseksi tietoisesti suunniteltukaan.

Pelkästään kirkkopalvelut ilmoitti jakaneensa EU-ruokaa vuoden 2016 aikana yli 100 000:lle apua tarvitsevalle henkilölle (Suomen evankelis-luterilainen kirkko 2017).¹⁵ Määrä on suurempi kuin Terveysten ja hyvinvoinnin laitoksen kyselytutkimukseen perustuva arvio (Lehtelä & Kestilä 2014, 274). Kyselyn mukaan 2,3 prosenttia vastanneista oli turvautunut ruoka-apuun vähintään kerran viimeisen 12 kuukauden aikana vuonna 2013. Terveysten ja hyvinvoinnin laitoksen luku on toistaiseksi luotettavin saatavilla oleva, joskin todennäköisesti alimitoitettu, arvio

¹³ EU:n elintarviketuen jakelun ruokakassi sisälsi vuonna 2016 lihasäilykepurkin, hapankorppupakkauksen, makaronia, myslä, puurohiutaleita, sämpyläjauhoa, vehnäjauhoa, maitojauhetta, hernekeittopurkin ja valmispasta-ateriapussin (Mavi 2016).

¹⁴ Ruoka-avun on pelätty vähentävän virallisen sosiaaliturvan ja kunnallisen sosiaalityön paineita parantaa palveluaan ja näin murentavan hyvinvointivaltion perustaa. Toiminnan arkipäiväistytyä ruoka-avun huomioarvo sekä samalla merkitys poliittisessa keskustelussa ohittamattomana argumenttina on heikentynyt (mm. Hiilamo ym. 2008; Salonen 2009).

¹⁵ Ruoka-avun saajista ei ole olemassa luotettavaa tilastotietoa. Kirkkopalveluiden tilastoissa näkyy vain järjestelmän omien EU-ruokaa vastaanottaneiden asiakkaiden osuus. Muiden EU-ruokaa jakavien toimijoiden avunsaajat eivät ole luvussa mukana.

ruoka-apuun turvautuvien määrästä. Apua jakavia toimijoita haastatteleamalla on nimittäin arvioitu, että samana vuonna ainakin 20 000 henkilöä turvautuu viikoittain ruoka-apuun (ks. Ohisalo ym. 2013).

Suomalaisen ruoka-aputoiminnan kohdalla olennaisinta on hahmottaa, että se ei ole kuntien tai valtion järjestämää.¹⁶ Toiminta saa silti joko välillisesti tai välittömästi tukea yhteiskunnalta muun muassa kuntien järjestöavustuksina ja raha-automaattiyhdistyksen, nykyisen Stean, toiminta-avustuksina (mm. Ohisalo 2017; Ohisalo & Saari 2014). Usein sanotaankin, että ruoka-apu on saavuttanut hiljaisen hyväksynnän yhteiskunnan toimijoilta (esim. Lehtelä & Kestilä 2014).

Viime vuosien kehityksen perusteella ruoka-aputoiminnan saama julkinen hyväksyntä on kasvussa. Sosiaali- ja terveysministeriö nimittäin kohdensi 765 000 euroa tukea ruoka-avun toimijoiden ryhmittymälle apujärjestelmän kehittämiseen ja ylläpitämiseen vuonna 2016 (STM 2016). Myös syksyllä 2017 vastaavan kaltaiselle toimijajoukkoille myönnettiin miljoona euroa (STM 2017). Vuonna 2017 käynnistynyt *Yhteinen keittiö* -hanke on samoin saanut tukea Sosiaali- ja terveysministeriöltä. Kyseessä on Kirkkohallituksen koordinoima kaksivuotinen hanke, jonka aikana jokaiseen maakuntaan perustetaan vähintään kaksi matalan kynnyksen kohtaamispaikkaa (Kirkkohallitus 2017).¹⁷ Sosiaali- ja terveysministeriö ei ole aiemmin ollut näin läheisissä tekemisissä ruoka-aputoiminnan kanssa, sillä EU:n vähävaraisten avun rahastosta vastaa Työ- ja elinkeinoministeriö (TEM). Avun jakamisesta sitä hakeville ruokapankeille ja ruoka-avun toimijoille vastaa puolestaan Maaseutuvirasto (Mavi).

Miksi leipäjonot tulivat jäädäkseen? Tiina Silvasti (2011) on verrannut Suomen tilannetta Yhdysvaltoihin ja Kanadaan. Kaikissa kolmessa maassa avuntarpeen aiheutti voimakas taloudellinen taantuma, joka puolestaan johti perusturvan leikkausiin ja etuuksien tason jäädytyksiin. Seurakunnat ja uskonnollisesti järjestöt alkoivat vastata tilanteeseen, jossa ihmisten tulot eivät riittä enää välttämättömään (Silvasti 2011; Riches 2008; Riches & Silvasti 2014). Ranskassa vastaava kehityskulku tapahtui kymmenkunta vuotta Suomea aiemmin (ks. Lehtelä 2008).

1990-luvun laman jälkeinen seurakuntien aktiivinen yhteiskunnallinen vaikuttaminen¹⁸ teki ilmiöstä näkyvän, muttei onnistunut lopettamaan leipäjonoja, sillä avun tarve ei lakannut. Seurakuntien toimijat kuvittelivat tarjoavansa tilapäiseksi

¹⁶ Vielä maailmansotien välisenä aikana ensisijaisena kunnallisen auttamisen muotona pidettiin kotiaivastusta, mikä käytännössä tarkoitti elintarvikeapua ja muuta materiaalista apua. 1960-luvun kunnallinen köyhäinapu muistutti vielä perinteisiä materiaalisia avustusmuotoja. (Karisto ym. 1998; Jaakkola ym. 1994.) Hyvinvointivaltion laajeneminen lopetti köyhäinhoidon, ja koti- ja köyhäinapu korvattiin vähitellen yhteiskunnan tuilla ja palveluilla. Köyhyyttä on pyritty aktiivisesti ja systemaattisesti torjumaan vasta hyvinvointivaltion rakentamisen myötä osana 1960-luvun sosiaalipolitiikkaa (aiheesta mm. Tuomioja 2002). Monissa maissa ruokapankit ovat kytköksissä viralliseen sosiaalitoimeen, kun taas Suomessa tällaista kytköstä on pidetty lähes perustuslain vastaisena (ks. Ohisalo & Laihiala 2014).

¹⁷ Hanke perustaa Suomeen 36 niin sanottua yhteisöruokailupaikkaa (HS 19.4.2017).

¹⁸ Kirkon piirissä ryhmitettiin hyvinvointivaltion tukijoukkoihin. Niin sanottua Nälkärhymää johti piispa Eero Huovinen, ja siinä oli kirkon edustajien lisäksi jäseniä eduskunnan, elinkeinoelämän, Kuntaliiton ja kansalaisjärjestöjen edustajista. Nälkärhymän raportti (1998) hahmotti köyhyysongelman taustoja, pyrki pitämään inhimillistä kärsimystä tuottavan epäkohdan esillä julkisuudessa ja kävi arvokeskustelua tehden ehdotuksia köyhyden vähentämiseksi. (mm. Heikkilä ym. 2000; Mäkinen 2002a; Karjalainen 2008; Hiilamo 2010.) Vuonna 2000 puhuttiin myös ruoka-avun lopettamisesta ja mainittiin, kuinka ruokapankki on järjen ja kulttuurin vastainen tapa selviytyä (HS 16.5.2000). Kesällä 2000 silloinen peruspalveluministeri Osmo Soininvaara kuitenkin vetosi ainakin kolmessa eri yhteydessä kirkkoon, ettei se lopettaisi ruoka-apua (ks. Heikkilä ym. 2000; Malkavaara 2016).

jäävää hätäapua, jonka tarve lakkaisi, kun paremmat taloudelliset ajat koittaisivat (mm. Heikkilä ym. 2000; Mäkinen 2002a; Hänninen ym. 2008; Hiilamo 2010).¹⁹

Myös EU:n elintarviketukijärjestelmään osallistumisen vakiintuminen on myötävaikuttanut suomalaisten leipäjonojen muuttumiseen pysyväksi ilmiöksi (Silvasti 2011). Suomi on ollut vuodesta 1996 lähtien mukana EU:n jäsenmaiden huono-osaisille kansalaisille suunnatuissa ruoka-apuohjelmissa (mm. Lehtelä & Kestilä 2014, 272). Ruoka-avun jakamisen toimintamalli yleistyi yhteisvastuukeräyksen eli Suomen evankelis-luterilaisen kirkon vuosittain järjestämän hyväntekeväisyyskeräyksen tuoton kohdistuttua ruokapankkitoimintaan vuonna 1997, minkä seurauksena ruokapankkeja ja muita ruoanjakopaikkoja perustettiin eri puolille maata (Jäskeläinen 2000, 204–207)

Yhteisvastuukeräykseen liittyneen kolmivuotisen projektin päättyminen vuosituhannen vaihteessa ei kuitenkaan saanut ruokapankkitoimintaa lakkaamaan. Hankkeen päätteeksi julkistettiin Matti Heikkilän, Jouko Karjalaisen ja Mikko Malkavaaran (2000) toimittama *Kirkonkirjat köyhyyydestä*, jossa pohdittiin köyhyyskysymystä suomalaisen yhteiskunnan ja kirkon näkökulmista. Vastaavaa pohdintaa on kaksi vuotta myöhemmin julkaistussa Virpi Mäkinen (2002) toimittamassa teoksessa *Lasa-ruksesta leipäjonoihin*. Keskustelun voi tiivistää yhteen lauseeseen: kirkko ei pitänyt ruoka-aputoiminnan lopettamista mahdollisena ennen kuin työttömien minimitoimeentuloa nostettaisiin yhteiskuntapoliittisin keinoin (Malkavaara 2002, 300–301).

Huolimatta 2000-luvun alkupuolen talouskasvusta leipäjonot säilyivät. Stakesin vuonna 2008 julkaisemassa *Toisten pankki* -teoksessa epäiltiin, että ruoka-apujärjestelmässä oltaisiin lähestymässä murrosvaihetta ja että toimintaa voitaisiin kehittää. Ruoka-apuna jaettavien ruokakassien kysyntä oli tilapäisesti vähentynyt ja puhuttiin myös ateriapalveluista ja yhteisöllisistä avun muodoista sen mahdollisina korvaajina. Ruoka-apua jakavien toimijoiden määrän myös arvioitiin laskeneen siitä, mitä se oli korkeimmillaan vuosituhannen vaihteessa. (Hänninen ym. 2008, 14.)

Suomen suurimmalta EU-ruokaa jakavalta toimijalta, Kirkkopalveluilta, kerättyjen lukujen perusteella (ks. Ohisalo 2013, 150–151) ruokapankkien asiakasmäärät eivät lopulta vähentyneet yhteisvastuukeräyksen ruoka-apuprojektin jälkeisinä vuosina 2000–2011 kuin hetkellisesti: vuonna 2010 ruokapankkien asiakkaita oli jälleen yhtä paljon kuin vuosituhannen vaihteessa. Kirkkopalveluiden julkaiseman tuoreimman tiedon mukaan vuoden 2016 aikana kirkkopalveluiden yli 300 jake-lupisteessa jaettiin 104 570 ruokakassia ja 11 000 ateriaa. Ruoka-avun piirissä oli yhteensä noin 106 000 ihmistä. (Suomen evankelis-luterilainen kirkko 2017; Kirkko & Kaupunki 20.3.2017.)

Leipäjonoista väitellyt kirkkohistorioitsija Anna Sofia Salonen (2016; ks. myös Kirkko & Kaupunki 14.10.2016) näkee nykypäivän leipäjonojen tarpeen suomalaisessa hyvinvointivaltiossa järjestelmään sisäänrakennettuna ongelmana. Ruoka-apu nimittäin parantaa avunsaajan tilannetta vain lyhyellä tähtäyksellä. Salosen mukaan ruoka-apu ei voi olla ratkaisu pienituloisten toimeentulo-ongelmiin, sillä ruoka-apu ei ole kaikkien saatavilla eikä kaikkialla eikä apu päädy välttämättä niille, jotka sitä eniten tarvitsevat. Toisin kuin hyvinvointivaltion etuudet ja palvelut kirkon,

¹⁹ Ruokapankkeja perustettiin laman seurauksena erityisesti niihin seurakuntiin, joissa työskenteli koulutettuja diakoneja (Hiilamo 2010). Seurakuntien diakoniatyön ajatuksena oli, ettei ketään saatettaisi riippuvaiseksi EU:n elintarviketuesta. Diakoniatyönä jaetun ruoka-avun asiakkaiden taloudellinen tilanne tuli tuntea hyvin ja asiakasselvitykset jätettiin koulutettujen diakoniatyöntekijöiden vastuulle. Avustuskertojen määrän piti olla rajallinen. Seurakunnat laativat ruokapankkejaan varten yhteiset säännöt. (Malkavaara 2002, 298–299.)

hengellisten toimijoiden ja muiden vapaaehtoisten jakama ruoka-apu perustuu armeliaisuuteen. Onkin avun antajan käsissä, kenelle apua annetaan vai annetaanko sitä ollenkaan.

Maria Ohisalo (2017) muistuttaa, etteivät erilaiset kolmannen sektorin auttamiskäytännöt ole universaalin sosiaaliturvan tavoin kaikkien saavutettavissa eikä näitä toimintoja säädellä valtakunnallisesti, vaikka niihin ohjataan jatkuvasti enemmän julkisia varoja. Myös muissa leipäjonoista kirjoitetuissa julkaisuissa korostuu ruoka-apun merkitys hyvinvointivaltion rikkoutuneiden turvaverkkojen paikkaajana (mm. Heikkilä & Karjalainen 2000, Mäkinen 2002a; Hänninen ym. 2008; Silvasti & Karjalainen 2014, Lehtelä & Kestilä 2014). Leipäjonojen yhteydessä on kyse sosiaalipoliittisen paradigman muutoksesta, joka sai alkunsa 1990-luvun lamasta. Useiden poliittisten päätösten seurauksena köyhyyttä ja eriarvoisuutta vähentävät sosiaalipoliittiset tulonsiirrot pienenivät ja samalla julkinen vastuu kansalaisten hyvinvoinnista heikentyi (Lehtelä & Kestilä 2014, 279).

Jännitteitä keskusteluun tuo ruoka-apun ekologinen puoli eli ruokahävikin kanavoiminen apua tarvitseville (esim. Silvennoinen ym. 2012). Ekologisen puolen korostaminen saa ruoka-apun kuulostamaan positiiviselta ilmiöltä, sillä se peittää taustalla olevan köyhyiden, ruokaturvan puutteen ja jopa nälän. Ruoka-avusta puhutaan nykyisin aiempaa kauniimpaan sävyyn, sillä sen edistämää ruokahävikin torjumista pidetään kannatettavana. (Silvasti 2016.)

Voiko ruoka-apu muuttua väliaikaiseksi tarkoitettu välineestä yhteiskuntapoliittisen köyhyysongelman ja ekologisen ruokahävikin ongelmat yhdistäväksi ratkaisumalliksi? Sosiologian pro gradu -tutkielman suomalaisen ruoka-aputoiminnan murrosvaiheesta kirjoittanut Ville Tikka (2016) katsoo vantaalaisen Yhteinen pöytä-verkoston olevan ulkomaisten esikuvien kaltainen toimijaryhmä. Tikka pohtii, tulisiko suomalainen toiminta jo saamansa hiljaisen hyväksynnän sijaan yleisesti tunnustaa, jotta avun kohdentamista ja järjestämistä voitaisiin ryhtyä kehittämään avoimesti seurakuntien, kunnallisen sosiaalitoimen ja yksityisen sektorin kesken.

Ruoka-apujärjestelmän virallistamisen ehdottaminen on rohkeaa ja leipäjonoista käydystä yhteiskuntapoliittisesta keskustelusta poikkeavaa (mm. Riches & Silvasti 2014). Suomalaiset ovat ruoka-avusta joko maltillisesti hiljaa tai korostavat hyvinvointivaltion epäonnistumista ja peräävät sen vastuuta köyhien auttamisessa. Toki toiset myös vähättelevät ilmiötä. Tyypillisin näkemys on kuitenkin, että vakiintunut järjestelmä on vaikea lähteä purkamaan ja haavoittuvassa asemassa olevia on jonkun kuitenkin autettava. Tutkimustiedon puute on vaivannut koko leipäjonojen olemassaolon ajan, mikä on osaltaan jättänyt avusaajien syvän huono-osaisuuden piiloon yhteiskunnallisesta keskustelusta.

Tässä luvussa esitetyn kirjallisuuskatsauksen perusteella leipäjonoista on tullut osa suomalaisten kokemusmaailmaa laman jälkeisistä vuosista lähtien. Sosiaaliin kestävyyteen ja väestöryhmien hyvinvointierojen kaventamiseen pyrkivässä hyvinvointivaltiossa tulonjaon ja varallisuuden epätasa-arvoistuminen, köyhyysriskin kasvu ja leipäjonojen olemassaolo ovat nousseet merkittäviksi yhteiskuntapoliittisiksi kysymyksiksi. Kysymys on eriarvoisuuden kasvusta. Eriarvoisuus on sosiaalinen ja rakenteellinen ilmiö, jonka taustalla on sitä tuottavia ja ylläpitäviä systemaattisia tekijöitä (Therborn 2014). Eriarvoisuuden käsite viittaa tässä tutkimuksessa epätasa-arvoiseen yhteiskuntaan, jossa kansalaiset eivät ole keskenään samanarvoisessa asemassa.

3 KÖYHYYS, HUONO-OSAISUUS, HÄPEÄ JA ANSAITSEVUUS

Eikä minulla ollut kahta kruunua. Oli kirotun kurjaa tällainen köyhyys! Mikä nöyryytys, mikä häpeä! (Nälkä, Knut Hamsun, 1890)

Tässä luvussa esitellään tutkimuksen teoreettinen viitekehys. Luku alkaa köyhyyden määrittelyllä. Luvussa 3.2 kerrotaan, mitä huono-osaisuudella tässä tutkimuksessa tarkoitetaan ja mitä tekemistä sillä on hyvinvoinnin kanssa. Luvussa 3.3 käsitellään häpeän kokemista huono-osaisuusnäkökulmasta ja luvussa 3.4 avunsaajiin kohdistuvaa arvostelua.

3.1 KÖYHYYS JA HUONO-OSAISUUS

Hamsunin *Nälän* (1890) päähenkilö häpeää vastaanottaa apua ja vajoaa hulluuden partaalle köyhyyden ja nälän seurauksena. 1800-luvun lopulla ja osin vielä 1900-luvun alkupuolellakin myös Suomessa nähtiin toisinaan ja paikoitellen nälkää. Eri-tyisesti maaseudulla puutteella oli absoluuttinen luonne. Suomi oli pitkään moniin Länsi-Euroopan maihin verrattuna köyhä alue ennen kuin hyvinvointivaltiota lähdettiin rakentamaan.

Absoluuttisella köyhyydellä tarkoitetaan tilaa, jossa ravinnon, vaatetuksen ja asumisen vähimmäisedellytykset eivät täyty. Maailmanpankin tuoreimman määritelmän mukaan absoluuttinen köyhyys on elämistä alle 1,9 dollarilla vuorokaudessa (The World Bank 2016). Suuret nälkävuodet vuosina 1866–1868 olivat viimeinen laajamittainen nälänhätä Suomessa ja ylipäätään Länsi-Euroopassa (Häkkinen ym. 1991; Voutilainen 2016).²⁰

Nyky-Suomessa ja muissa hyvinvointivaltioissa köyhyys on suhteellista erotuksena lähinnä kehitysmaissa esiintyvistä absoluuttisesta köyhyydestä. Vakiintunein tapa mitata suhteellista köyhyyttä on tarkastella kuulumista alle 60 prosenttia väestön mediaanitulosta ansaitseviin kotitalouksiin. Tätä laskettaessa käytetään kotitalouden käytettävissä olevia rahatuloja kulutusyksiköiden määrällä jaettuna, jotta kooltaan ja rakenteeltaan erilaisten kotitalouksien tuloja voidaan verrata keskenään. (mm. Moisio 2006; Kangas & Ritakallio 2008; Sironen & Saastamoinen 2014.)

Köyhyys on moniulotteinen käsite (esim. Lister 2004). Siitä puhuttaessa on luontevaa lähteä liikkeelle klassikoista, joskaan niihin perehtyminen ei välttämättä yksinkertaista käsitteen ymmärtämistä. Townsend (1979, 31) määrittelee köyhyyden sen suhteellisen luonteen kautta: yksilö joutuu luopumaan ympäröivässä yhteiskunnassa normaaleina pidetyistä toiminnoista resurssien vähydestä johtuen. Köyhäksi määritellään yksilö tai perhe, jonka resurssien vajeet estävät hankkimasta sellaista ruokavaliota, osallistumasta sellaisiin aktiviteetteihin ja nauttimasta sellaisista elinoloista ja mukavuuksista, jotka ovat tavanomaisia tai laajasti hyväksyttyjä yhteiskunnassa. Köyhien resurssit ovat niin selvästi keskivertoyksilön tai -perheyksikön hallitsemien resurssien alapuolella, että he jäävät tavanomaisten elämäntyylien, -tapojen sekä aktiviteettien ulkopuolelle. (Townsend 1979.)

²⁰ Katovuosien lisäksi nälkäkatastrofin taustalla vaikutti eriarvoisuus, kuten maanomistuksen epätasainen jakautuminen ja suuret tuloerot (ks. Voutilainen 2016).

Townsend toisin sanoen määrittelee köyhyyden suhteessa yhteiskunnan resurssienjakoon. Mekanismit, jotka synnyttävät eliittejä, synnyttävät myös köyhyyttä (ks. Kangas & Ritakallio 2008; aiheesta myös Therborn 2014). Myös Runciman tarkastelee köyhyyttä suhteellisenä. Hänen mukaansa köyhyyden kokemus syntyy tuloksena vertailuista yksilön tavoitellessa asioita, joita tietää olevan olemassa. Tässä Runciman erottelee egoistisen ja fraternalistisen suhteellisen köyhyyden. Näistä ensiksi mainittu aiheutuu yksilön epäsuotuisana pitämästä sosiaalisesta positioista suhteessa saman ryhmän parempiosaisiin jäseniin, jälkimmäinen ryhmän positioista suhteessa parempiosaisiin ryhmiin. (Runciman 1966, 27–31.)

Sen (1983, 154, 158–159) puolestaan korostaa köyhyyden absoluuttista luonnetta. Hänen mukaansa köyhyys on aina jotain absoluuttista, joskin suhteessa siihen paikkaan ja aikaan, missä se ilmenee. Absoluuttisesta perusluonteestaan huolimatta köyhyys on Senille aina myös suhteellista, sillä köyhyys estää yksilöä elämästä sellaista elämää kuin hän toivoisi voivansa elää. Köyhyyden takia yksilö ei kykene olemaan sellainen oman elämänsä toimija, jollainen on tapana olla yhteiskunnassa, jossa hän elää. Samalla köyhyys näyttää erilaiselta riippuen siitä, millaisessa elinympäristössä ja yhteiskunnassa se esiintyy.

Sen soveltaa Smithin (1776) *Kansankuntien varallisuus* -teoksen pohdiskeluja välttämättömän kulutuksen ja ylellisyyden eroista. Smith toteaa 1700-luvulla, että ”nykyaikana suurimmassa osassa Eurooppaa itseään kunnioittava työntekijä tuntisi häpeää esiintyessään julkisuudessa ilman pellavapaitaa – samalla tavalla englantilainen tapakulttuuri määrittelee nahkakengät elämän välttämättömyyksiksi.” Smith (1981, 867–870) kirjoittaa niiden vaatteiden puuttumisesta, joiden pitäminen on kunniallisen kansalaisen tunnusmerkki suhteessa vallitsevaan ympäristöön. ”Mikään ei ole nöyryyttävämpää kuin joutua paljastamaan ahdinkonsa julkisesti” sekä ”... tavoittelemme vaurautta ja vältämme köyhyyttä” ovat osa Smithin lähestymistapaa. Tässä köyhyyteen yhdistyy häpeän käsite. Smithin mukaan yksilö tavoittelee tarpeiden tyydytyksen lisäksi häpeän välttämistä ja toisten kansalaisten kunnioitusta: hän käyttää nahkakenkiä ja pellavapaitaa niiden sosiaalisen välttämättömyyden takia.

Smith osoitti, että materiaalisen puutteen ohella myös köyhyyden sosiaalisella ulottuvuudella on merkitystä: yksilön on voitava esiintyä vallitsevan kulttuurin ja ympäristön kontekstissa tuntematta häpeää. Tämä johti Senin ajatukseen perustarpeesta ”pystyä elämään ja toimimaan ilman häpeää” (engl. *‘the ability to go about without shame’*). Hänen mukaansa ihmiset ovat häpeissään siitä, etteivät kykene elämään yhteiskunnan odotusten mukaisesti. (Sen 1993, 36; 1983, 332–333.)

Sen (1983) käsitteellistää köyhyysnäkemyksensä toimintakyvyn (engl. *capability*) käsitteen kautta. Tällainen toimintakyky merkitsee yksilön kykyä elää elämänsä häpeättä, kunnioittaa itseään, osallistua yhteisön toimintaan ja hyödyntää käytössä olevia resursseja.

Köyhyys merkitsee siis resurssien vajeiden lisäksi toimintakyvyn puutetta: resurssien muuntaminen toimintakyvyksi on yhtä olennaista kuin resurssit itsessään, sillä ilman toimintakykyä ne jäävät arvottomiksi (Sen 1983, 163). Sen & Nussbaum (1993) sekä Nussbaum (2011) ovat kehittäneet toimintakykyajattelua vielä pidemmälle liittämällä siihen myös muita esimerkiksi koulutukseen, terveyteen ja turvallisuuteen liittyviä kykyjä. Näiden kykyjen toteutumismahdollisuuksien varmistaminen kaikille on heidän mukaansa yhteiskunnan tehtävä.

Köyhyys ei tarkoita jonkin toimintakyvyn rajoittuneisuutta, vaan nimenomaan resurssien puutteesta johtuvaa. Tunnettu kaksoisehtoon perustuva köyhyyden

määritelmä sisältää sosiaalisen toimintakyvyn rajoittuneisuuden ja taloudellisten resurssien yhtäaikaista puutetta. Lisäksi näiden edellytetään olevan yhteydessä toisiinsa. (Kangas & Ritakallio 2008, 16.) Köyhyyden kaksoisehto konkeretisoituu ainakin viimesijaisen turvan, eli käytännössä toimeentulotukiasiakkuuden kohdalla Pohjoismaissa, ja näin ollen toimeentulotuen asiakkuutta voidaan pitää köyhyysmittarina. Köyhyyttä selittäviä tekijöitä ja mittaustapoja tarkastellaan tarkemmin kappaleessa 4.1.

Kun köyhyyteen yhdistyy muita hyvinvoinnin vajeita, tutkimuksessa on tapana puhua huono-osaisuudesta. Tämä tutkimus määrittelee huono-osaisuuden nimenomaan hyvinvoinnin vajeiden kautta. Tutkimuksissa toistuvasti esiintyvät hyvinvoinnin ulottuvuudet, eli taloudellinen, sosiaalinen ja terveydellinen, ovat samalla huono-osaisuuden tärkeimmät ulottuvuudet (mm. Rauhala 1988; Raunio 2006; Karvonen & Kestilä 2014). Näiden lisäksi paljon käytetyt elämänlaadun mittarit sisältävät ympäristöllisen elämänlaadun (WHOQOL-group 1998; Saarni ym. 2012).

Huono-osaisten hyvinvoinnin vajeet ovat moninaisia ja moniulotteisia, ja niiden korjaaminen on vaikeaa, jos huono-osaisuus on jatkunut pitkään. Heikko elämänlaatu on Allardtin (1993; 1976) mukaan myös itsensä toteuttamisen mahdollisuuksien puutetta, mikä on lähellä Senin (1983) toimintakyvynäkemyksiä. Puhutaan toiminnallisesta loukusta, joka estää mielekkään tekemisen ja näin jopa uhkaa yksilön elämän jatkuvuutta (Salonen & Oksanen 2011).

Saari (2015) luonnehtii huono-osaisuutta Simmelin (2005) sosiaalisen etäisyyden määritelmän perusteella seuraavasti: huono-osaiset eroavat usein pysyvästi muista kansalaisista elintasoltaan, elämänlaadultaan sekä elämäntavaltaan ja ovat siten hyvinvoivan väestön näkökulmasta ”muukalaisia”. Saaren mukaan huono-osaisuus on sosiaalinen ilmiö, jota tuottavat sosiaalista etäisyyttä ja eriarvoisuutta ylläpitävät mekanismit ja prosessit (ks. myös Therborn 2014). Huono-osaisuutta voi olla myös vaikeaa tunnistaa ja huono-osaisia tavoittaa: huono-osaiset tulevat ehkä parhaiten näkyviksi, kun heidät kohdataan heidän hakiessaan ruoka-apua tai asioidessaan matalan kynnyksen toimipisteissä (Ohisalo, Laihiala & Saari 2015b).

Köyhyys ei väistämättä merkitse muuten heikkoa asemaa suhteessa koko väestöön. Taloudellisesti heikossa asemassa oleva voi olla toimintakykyinen, kyetä osallistumaan moniin yhteiskunnan toimintoihin ja olla elämänsä ja terveytensä tyytyväinen. Elämänsä tyytyväisen, hyvinvoivan köyhän paradoksi nousi esiin Allardtin (1976) klassikkotutkimuksessa sekä myöhemmissä hyvinvointiin ja onnellisuuteen keskittyvissä tutkimuksissa (mm. Veenhoven 2000, 2002; Biswas-Diener & Diener 2009; Kainulainen 2014). Jos köyhä on onnellinen, hänen tyytyväisyytensä merkitsee hyvää kokonaisvaltaisen hyvinvoinnin tilaa (Veenhoven 2000).

Vaikka köyhä ei väistämättä ole huono-osainen kuin taloudellisesti, monen heikosti toimeen tulevan eli suhteellisesta köyhyydestä kärsivän kohdalla köyhyys on muutakin kuin taloudellisesti heikkoa asemaa ja/tai heikkoa toimintakykyä suhteessa muihin. Ritakallion (1991) sanoin köyhyys ei tule yksin. Köyhyydellä on usein kokonaisvaltaisen vaikutus elämään. Köyhyys ennustaa heikkoa elämänlaatua²¹, huonoa terveydentilaa ja lyhyttä elinikää; se luo epävarmuutta, ahdistusta, häpe-

²¹ Elämänlaadulla, quality of life (QOL), tarkoitetaan yksilön (subjektiivista) arviota elämästään vallitsevassa kulttuuri- ja arvokontekstissa sekä suhteessa omiin päämääriin, odotuksiin, arvoihin ja muihin merkityksellisiin asioihin. Elämälaadulla on useita vakiintuneita moniulotteisia mittareita, joissa tyypillisesti otetaan huomioon elämänlaadun erilaisia taloudellisia, terveydellisiä ja sosiaalisia sekä usein myös ympäristöllisiä osatekijöitä. (WHOQOL-group 1998; Skevington ym. 2004.)

ää, stressiä ja heikkoa itsetuntoa; se heikentää luottamusta niin muita ihmisiä kuin yhteiskuntaa kohtaan ja sillä on myös suuri vaikutus elintapoihin, ravitsemukseen sekä mahdollisuuksiin puuttua omiin elinoloihin ja yhteiskuntasuhteeseen. (mm. WHO 2002; 2010; Marmot 2004; 2005.)

Pohjoismainen huono-osaisuustutkimus on pohjautunut suurelta osin rekisteritietoihin tai väestökyselyihin, ja huono-osaisilla on tarkoitettu mainituissa aineistoissa hyvinvoinniltaan valtaväestön ala- tai ulkopuolelle sijoittuvia ryhmiä (Rauhala 1988; Heikkilä 1990; Raunio 2006; Karvonen & Kestilä 2014). Resurssien jakautumisen eriarvoisuutta on pidetty yhteiskuntapoliittisesti kiinnostavana tutkimuskohteena, sillä objektiivisesti määriteltävissä olevat elinolot on ymmärretty resursseiksi ja samalla ihmisten elämää ohjaaviksi välineiksi. Samalla resurssien vähäinen määrä ja heikot tai puutteelliset elinolot on tulkittu köyhyydeksi tai huono-osaisuudeksi. (mm. Heikkilä 1990; Harsløf & Seim 2008; Barstad 2014.)

Resurssilähtöisessä hyvinvoinnin mittaamisessa hyvinvoinnin tason määrittävät ne käytettävissä olevat resurssit, joilla yksilö voi kontrolloida ja tietoisesti ohjata elämisensä laatua. Näitä ovat muun muassa tulot ja omaisuus, fyysinen ja psyykinen toimintakyky, koulutus, sosiaaliset suhteet sekä turvallisuus (Ahlqvist & Honkkila 2010).

Vaikka varakkaissa länsimaissa useimmilla kansalaisilla elämisen perusresurssit ovat kunnossa, heikossa asemassa olevilla on heikentyneet mahdollisuudet elää siten kuin he haluaisivat. Toisin sanoen mitä alemmas sosiaalisessa hierarkiassa yksilö asettuu, sitä vähemmän hän kykenee kontrolloimaan omaa elämäänsä. (Marmot 2004.)²²

Hyvinvointitutkimus on painottanut eri aikoina eri mittaustapoja ja suhtautunut huono-osaisuuteen eri tavoin (Kangas & Ritakallio 1996; 2008).²³ Hyvinvointitutkimuksen ensimmäisessä aallossa hyvinvointia mitattiin bruttokansantuotteen tai eliniän kaltaisilla mittareilla. Toisessa aallossa sosiaalimenot ja sosiaaliset oikeudet olivat tarkastelun keskiössä. Kolmannessa aallossa huomio kiinnitettiin yhtäältä hyvinvoinnin edellytyksiin ja lopputulokseen sekä toisaalta kasvun hedelmien oikeudenmukaiseen jakoon. (Kangas 2014.)

Kaksi tärkeintä toisistaan eroavaa tapaa mitata köyhyyttä tai huono-osaisuutta ovat objektiivinen ja subjektiivinen mittaaminen. Pohjoismaisen hyvinvointitutkimuksen keskeiset kiistakapulit ovat liittyneet siihen, tuleeko hyvinvointia tutkia mittaamalla tarpeita vai resursseja, sekä toisaalta siihen, tuleeko mitata objektiivista vai subjektiivista hyvinvointia (Kainulainen 2011; Sauli & Simpura 2005). Pohjoismaisen hyvinvointitutkimuksen objektiivisuuspyrkimyksiä on moitittu harhaanjohtaviksi, sillä yksilöiden omat arviot elinolosuhteista on nähty ”objektiivisina” totuuksina, jotka eivät anna välttämättä totuudenmukaista kuvaa yksilön resursseista (Rauhala ym. 2000).

Hyvinvoinnin käsitettä on vielä 2000-luvulla uudelleenmuotoiltu siten, että perinteisten elinolutietojen lisäksi tutkimuksen tulisi koota aiempaa enemmän yksilöiden kokemuksiin perustuvaa tietoa, jota on mahdollista hankkia vain yksilöiltä itseltään kysymällä (Ahlqvist & Honkkila 2010). Taustalla on havainto, että yksilöiden näkemykset hyvinvoinnista ovat erkaantuneet taloudellisten mittareiden, kuten

²² Marmot perustaa väitteensä tunnettuun Whitehall II -tutkimuskokonaisuuteen (Marmot 2004).

²³ Ennen 1990-lukua hyvinvointi hahmotettiin asumiseen, työhön, tuloihin ja koulutukseen liittyvien tekijöiden kautta. Laman vaikutuksesta huomattiin, että eriarvoisuuden tarkastelu vain taloudellisilla tai muilla resurssipohjaisilla mittareilla ei ole mielekästä. Laman seurauksena suhteellisen köyhyyden määrä pieneni, mutta samanaikaisesti väestön toimeentulovaikeudet lisääntyivät.

bruttokansantuotteen antamasta kuvasta. Hyvinvoinnin subjektiivisten mittaamistapojen yleistymisen kannalta tärkeä virstanpylväs on ollut taloustieteilijä Joseph Stiglitzin johtaman komitean raportti (Stiglitz ym. 2009), jonka mukaan hyvinvointiin ja sosiaaliseen edistykseen liittyvää tilastotuotantoa on lisättävä ja sen painopistettä siirrettävä koetun hyvinvoinnin mittaamiseen. Diener, Lucas ja Oishi (2016) ovat laskeneet, kuinka koettua hyvinvointia käsittelevien tutkimusartikkelien määrä on noussut 130 artikkelista 15 000 vuotuisen tutkimusartikkeliin aikavälillä 1980–2014. Tutkijat ovat päätyneet käyttämään subjektiivisia mittareita, koska ne näyttävät kertovan kehittyneissä länsimaissa kansakunnan hyvinvoinnin tasosta enemmän kuin resurssipohjaiset mittarit (esim. Veenhoven 2002; Simpura 2009).

Koetun hyvinvoinnin tutkimuksen kohteena on kokemus elämänlaadusta, elämäntyytyväisyydestä tai onnellisuudesta (Veenhoven 2000; Skevington ym. 2004). Olennaista on tunnistaa, ettei koetun hyvinvoinnin ja elämäntyytyväisyyden taso nouse tai laske samassa suhteessa kokijan omien resurssien tai ympäröivän yhteiskunnan vaurauden kanssa (mm. Stiglitz ym. 2009).

Kun mittauksen kohteena on hyvän tai heikon elämänlaadun kokemus, mittaus on aina suhteellinen. Ihmiset peilaavat elämänlaatuaan muihin oman viiteryhmänsä edustajiin sekä omiin päämääriinsä, tavoitteisiinsa ja odotuksiinsa vallitsevan kulttuurin ja arvomaailman määrittelemässä viitekehyksessä. Subjektiivisia mittareita käytettäessä on siis tärkeää tiedostaa, että objektiivinen määrittely ei aina vastaa ihmisten omaan identiteettiin perustuvaa määrittelyä. Sama tilanne voi merkitä yhdelle kohtuullista ja hyväksyttävää tasoa ja toiselle vakavia puutteita. (mm. Allardt 1976; Diener 1984; 2000; Meisenberg & Woodley 2015; Helliwell ym. 2017.)

Suomalaisten kohdalla on havaittu, kuinka kokemus omasta hyvinvoinnista poikkeaa käytössä oleviin objektiivisiin indikaattoreihin pohjautuvista tiedoista siten, että koetun hyvinvoinnin erot ovat pienempiä kuin objektiivisesti mitatut erot. Toisin sanoen ihmisillä on tapana nähdä tilanteensa positiivisempina kuin se vaikuttaa heidän resurssiensa perusteella olevan (esim. Karvonen ym. 2010, 229; Niemelä 2005; Kainulainen & Saari 2013). Koetun elämäntyytyväisyyden mittaamisen tekee hyvinvointitutkimuksen kannalta mielenkiintoiseksi onnellisuuden kokemuksen voimakas yhteys yhteiskunnan tasa-arvoiseksi kokemiseen (mm. Veenhoven 2002; Skevington ym. 2004; ks. aiheesta Vaarama ym. 2014b, 22–23).

Samalla kun hyvinvoinnin mittaus on ottanut suuren harppauksen koetun hyvinvoinnin mittamisen suuntaan, on innostuttu kehittämään myös erilaisia koetun huono-osaisuuden mittareita. Huono-osaisuus on perusteltua määritellä sekä resurssien, kuten perustarpeiden, että toimintakyvyn mutta myös subjektiivisen hyvinvoinnin vajeiden kautta. Näiden lisäksi ”pahoinvointitutkimukseen” on nostettu mukaan erilaisia mittareita materiaalisesta puutteen ja köyhyyden kokemisesta (Kangas 2014; Kainulainen 2014; Vaarama ym. 2010; Kangas & Ritakallio 2008). Edellä mainittujen lisäksi suomalaisen huono-osaisten paikallistamiseen käytettyjä avainkäsitteitä ovat huono-osaisen identiteetti, huono-osaisen ryhmän koko ja sen sisäisen vuorovaikutuksen määrä (Saari 2015).²⁴

Ihmisen samastumisessa johonkin ryhmään on kysymys identiteetistä. Sillä, että ihmiset tekevät vertailuja ja asemoivat itsensä suhteessa muihin ryhmiin on suuri merkitys heidän identiteettinsä rakentumisen kannalta. Identiteetin määrittely on tieteenalakohtaista; sosiologiassa käsitteellä tarkoitetaan yksilön näkemystä erilaisiin

²⁴ Köyhyysmittarit soveltuvat taloudellisen huono-osaisuuden mittaamiseen. Huono-osaisuus edellyttää laajempaa tarkastelutapaa ja moninaisempia mittareita. Ks. Saaren määrittelemät viisi näkökulmaa perusteluineen (Saari 2015, 163–167).

ryhmiin kuulumisestaan (vrt. Goffman 1963). Huono-osaisuuden viitekehyksessä on käytetty termejä kolhittu identiteetti, huono-osaisen identiteetti tai leimattu identiteetti, johon kohdistuu stigmaa esimerkiksi sairauden tai köyhyyden perusteella (Goffman 1963; Saari 2015; Quinn & Earnshaw 2011; Calderón-Almendros & Ruiz-Román 2015; Juhila 2004; Kulmala 2004; 2006).

Subjektiivinen ja objektiivinen köyhyyden ja elämänlaadun mittaaminen voi tuottaa erilaisia tuloksia (Kuvio 1). Tämä johtuu siitä, että resurssipohjainen, eli niin sanottu objektiivinen, elintaso ja elämänlaatu sekä koettu elintaso ja elämänlaatu eivät välttämättä vastaa toisiaan. Sen sijaan kokemus korkeasta elämänlaadusta sekä rerusseihin perustuva korkea elintaso usein yhtyvät toisiinsa. Hyvä elämänlaadun ja elintason kattava tila voidaan tulkita hyvä-osaisen identiteetiksi. Matala elintaso ja matala kokemus elämänlaadusta muodostavat yhdistyessään vastaavasti huono-osaisen identiteetin. Korkean elintason ja heikon koetun elämänlaadun yhdistelmää nimitetään dissonanssiksi, joka kumpuaa yleensä siitä, että oma elämä tuntuu kehnolta verrattuna omaan viiteryhmään (kuten sukulaisiin, työtovereihin tai naapureihin) ja omiin odotuksiin. Matalan elintason ja hyvän elämänlaadun yhdistelmää kutsutaan puolestaan adaptaatioksi eli sopeutumiseksi. (Saari 2015, 162–163.)

Kuvio 1. Objektiivinen ja subjektiivinen köyhyys ja huono-osaisuus

		ELÄMÄNLAATU	
		MATALA	KORKEA
ELINTASO	MATALA	Kasautunut huono-osaisuus "onneton köyhä"	Adaptaatio "onnellinen köyhä"
	KORKEA	Dissonanssi "onneton rikas"	Kasautunut hyvä-osaisuus "onnellinen rikas"

Goffmanille identiteetti ei ole pysyvä vaan alati muuttuva tila. Identiteetti, kokemus minuudesta, rakentuu tai muotoutuu suhteessa siihen sosiaaliseen todellisuuteen ja elinympäristöön, joka yksilöä ympäröi (mm. Goffman 1963; Brubaker & Cooper 2000; Rautio & Saastamoinen 2006). Identiteettiin liittyy läheisesti myös itsekunnioitus (vrt. Rawls 1988). Identiteetti tarjoaa yksilöille ja ryhmille tarkoituksen, "their sense of meaning", ja muodostaa tavan, jolla toimijat näkevät itsensä ja kokevat tulevaisuutensa nähdyn. Leimattu identiteetti (kuten huono-osaisen identiteetti) pyritään yleensä piilottamaan: köyhällä on tapana peitellä köyhyyttään ja sairastuneella sairauttaan (Quinn & Earnshaw 2011). Piilottamisen taustalla vaikuttaa häpeän pelko. Goffmanin (1963) mukaan stigma ruokkii prosessia, joka vaurioittaa ja heikentää leimatun identiteettiä siten, että yksilön altistuessa jollekin jatkuvasti, tuo jokin muuttuu minuuden osaksi. Kun ihminen kohtaa tarpeeksi vastoinkäymisiä, ne muuttuvat osaksi hänen minuuttaan. Toisin sanoen liian paljon iskuja saanut, kolhittu ja eriarvoisuutta kokenut ihminen tuntee itsensä huono-osaiseksi (Saari 2015). Huono-osaisen tai syrjäytyneen identiteetti toimii mekanismina, joka vahvistaa muita negatiivisia

tuntemuksia ja osaltaan vahvistaa ulkopuolisuuden ja ulossulkemisen kierrettä (Kulmala 2006, 82).

3.2 HÄPEÄ

Kiinnostus psykososiaalisiin tekijöihin, kuten stressiin, ahdistukseen ja häpeään huono-osaisuuden, hyvinvoinnin ja terveyserojen määrittäjinä on kasvanut koetun hyvinvoinnin mittaamisen yleistyttyä viime vuosikymmenten aikana (Bartley 2010; Kahneman & Deaton 2010; Palosuo 2016). Goffmanin (1963) terminologiassa stigma, joka on toisinaan suomennettu häpeäleimaksi, on ilmiö, jossa yksilö leimataan, hylätään tai ulossuljetaan jonkin sellaisen häneen liitetyn ominaisuuden perusteella, jota hänen elinympäristössään pidetään syvästi torjuttavana. Stigma johtaa leimautumiseen ja leimautuminen aiheuttaa uhrissaan häpeää sekä itsekunnioituksen vähenemistä. Häpeä voi olla tunnetta riittämättömyydestä ja huonommuudesta ja on usein seurausta nöyryytyksistä tai epäonnistumisista. Häpeä on lähtöisin syvältä ihmisyydestä ja sellaisena yksi arkielämän yleisimpiä ja keskeisimpiä tunteita, johon yksilöt sosiaalistuvat jo lapsuudessa. Häpeää on luonnehdittu itsetietoiseksi ja kivuliaaksi psykososiaalseksi tunnetilaksi, ja sen tiedetään olevan yhteydessä lukuisin haitallisiin psyykkisiin tiloihin, kuten matalaan itsetuntoon, masernukseen, ahdistukseen, syömishäiriöihin ja itsetuhoisiin ajatuksiin. (Lewis 1992; Gilbert ym. 1994; Scheff 1994; 2003; Goss & Allan 2009, Walker 2014.)

Stressiä, ahdistusta ja häpeää on analysoitu jonkin verran haavoittuvassa asemassa olevia käsittelevässä tutkimuksessa (Marttila ym. 2010; Walker ym. 2013; Yongmie 2013; van der Horst ym. 2014; Baumberg 2016). Nykytutkimukset vahvistavat, että köyhyydessä elävät häpeävät sitä, etteivät onnistu täyttämään omia odotuksiaan ja että lisäksi saavat otsaansa sosiaalisen häpeäleiman yhteiskunnalta. Köyhien tiedetään kokevan häpeää myös siitä, että he eivät pysty täyttämään elinympäristönsä odotuksia eivätkä osallistumaan yhteiskunnan toimintoihin siinä missä muut. (Scheff 2003; Chase & Walker 2013; Walker 2014; Birrell 2016.)

Häpeän ytimessä on siis yhtäältä taipumus arvioida itsensä negatiivisesti ja toisaalta pelko paljastaa tilansa muille. Mitä suurempi ero yksilöön kohdistuvien vaatimusten ja hänen todellisten kykyjensä ja resurssiensa välillä on, sitä vahvempaa häpeän kokeminen on (Yongmie 2013). Koska häpeä syntyy epäonnistumisesta omiin tai ulkopuolelta asetettuihin vaatimuksiin vastaamisessa, häpeän kokemisesta on perinteisesti erotettu kaksi muotoa, henkilökohtainen häpeä ja sosiaalinen häpeä (mm. Becker 1963; Goffman 1963; Adler & Adler 1993). Jaottelu on osoittautunut hedelmälliseksi myös nykytutkimuksessa (mm. Baumberg ym. 2012; Baumberg 2016; Walker 2014, 54–57).²⁵

Yksilö voi kokea epäonnistuneensa tilanteessa, jossa hän ei kykene elämään omien arvojensa ja tavoitteidensa mukaisesti. Näin käy esimerkiksi hänen jouduessaan hakemaan apua, vaikka hän haluaisi tulla toimeen itsenäisesti. Kuten sanottu, henkilökohtainen häpeä on negatiivista itsearviointia. Henkilökohtaisen häpeän tunne onkin läheistä sukua syyllisyydelle – molemmat kumpuavat itse-

²⁵ Kolmantena häpeän muotona puhutaan institutionalisoituneesta stigmasta: se on yhteiskunnan toimijoiden ihmisryhmiin kohdistamaa leimaa, joka voi ilmetä esimerkiksi tiettyyn väestöryhmään kohdennettuina politiikkatoimina. Muun muassa brittiläistä köyhyyspolitiikkaa on kuvattu kohdetta leimaavaksi (Baumberg ym. 2012; Walker 2014, 54–57).

arvioinnista, joka puolestaan voi olla implisiittistä tai eksplisiittistä, tietoista tai tiedostamatonta. Syyllisyyden ja henkilökohtaisen häpeän näkeminen erillisinä tunnetiloina on tutkimuksen kannalta olennaista, sillä syyllisyys koskee jotakin yksittäistä tekoa tai tekoja mutta häpeä on kokonaisvaltainen minuuteen vaikuttava tunne (Tangney ym. 2007; Kettunen 2011, 14).

Sosiaalisen häpeän kokeminen on pelkoa oman tilan paljastumisesta muille. Toisin sanoen se on reagointia yksilöön kohdistuviin sosiaalisiin vaatimuksiin, siihen miltä yksilö kokee näyttävänsä toisten silmissä. Konkreettisesti häpeän kokeminen voi olla pelkoa tulla nähdyksi tilanteessa, jonka yksilö kokee epämiellyttäväksi ja jossa hänellä on riski tulla samastetuksi kunnioittomana pidettyyn tai muuten stigmatisoituun ihmisryhmään. Haavoittuvassa asemassa olevat kokevat itsensä erityisen toivottomiksi, jos he kokevat samanaikaisesti sekä henkilökohtaista että sosiaalista häpeää. (mm. Gilbert ym. 1994; Scheff 1994.) Kun ihminen tuntee itsensä riittämättömäksi ja muita huonommaksi, hän voi yrittää pelastaa kasvonsa vetäytymällä ja ottamalla etäisyyttä muuhun yhteiskuntaan. Tällainen reaktio rajoittaa kuitenkin mahdollisuuksia irtautua häpeästä, uusintaa sitä ja ennustaa sen pitkittymistä. (Chase & Bantebya-Kyomuhendo 2014.)

Se, mitä hävetään, vaihtelee aikakausittain, maittain ja kulttuureittain. Vaikka kulttuurieroja häpeän suhteen on olemassa, köyhyyteen liittyvä häpeä on todettu luonteeltaan universaaliksi. Köyhyydestä aiheutuvan häpeän ei ole todettu edellyttävän absoluuttista köyhyyttä, sillä sitä esiintyy erilaisissa yhteiskunnissa ja elinympäristöissä köyhästä Ugandasta rikkaaseen Norjaan. Se, että häpeää koetaan keskenään erilaisissa maissa riippumatta siitä, elävätkö ihmiset köyhyysrajan ylä- vai alapuolella, selviää brittiläisen köyhyystutkija Robert Walkerin tutkimusprojektin tuloksista. (Walker 2014; ks. myös Chase & Bantebya-Kyomuhendo 2014; Walker ym. 2013; Chase & Walker 2013).

Pitkälle kehittyneissä yhteiskunnissa häpeästä on tullut yksilöllinen kokemus, mikä näkyy niin häpeän esiintyvyyden kuin sen vaikutusten kohdalla. Varakkaissa länsimaissa köyhyyden häpeä on usein individualisoitunut, tiukasti yksilöön piilotettu tunne. Kehittyvissä maissa puolestaan tunnetaan useammin kollektiivista köyhyyden häpeää. (Chase & Bantebya-Kyomuhendo 2014; Gubrium & Lødemel 2014a; 2014b) Tällä viitataan siihen, että häpeä on yksilön elinympäristössä kokonaista yhteisöä yhdistävä kokemus. Syy, miksi kollektiivista köyhyyden häpeää ei tunnetta laajassa mittakaavassa Suomen kaltaisissa yhteiskunnissa, johtuu yhteiskunnan muuttumisesta. Individualisoituneissa yhteiskunnissa yksilöt eivät ole riippuvaisia suvusta ja perheestä, eikä häpeä silloin väistämättä leimaa koko sukua, perhettä tai yhteisöä (esim. Harsløf & Seim 2008; Frønes 2001). Kun häpeä on yksilöllistynyt ja piilotettua, siitä myös usein vaietaan, ja sitä, mitä hävetään, pyritään toteuttamaan salassa (Scheff 2003). Tällaiset ilmiöt ovat piilotetun luonteensa vuoksi vaikeasti tutkittavia. (Häkkinen & Salasuo 2015.)

Starkin (2011) mukaan suomalaiseen köyhyyteen on pitkään liitetty sisäistetty nöyryys. Sen lähtökohdat olivat 1800-luvun sääty-yhteiskunnassa. Köyhyyteen palautuva häpeä ei kuitenkaan aina ole ollut piilossa Suomessakaan: perinteisen köyhäinavun aikana, osin vielä 1960-luvulla, sosiaaliavun vastaanottaminen koettiin erittäin stigmatisoivaksi. Köyhän piti olla nöyrä ja näkymätön ja kokea syyllisyyttä vastaanottaessaan apua.

Myös suomalaisessa hyvinvointivaltiossa on perusteltua pohtia, missä määrin kohdennettu köyhyyspolitiikka leimaa kohteensa, kokevatko apua hakevat tilanteen

häpeällisenä ja estääkö henkilökohtaisen häpeän kokemus turvautumasta apuun tekemällä apuun turvautumisesta vaikean, jopa nöyryyttävän kokemuksen. Suomalaiset kertovat köyhyyden aiheuttavan nöyryyttäviä kokemuksia ja häpeää (Isola ym. 2007; Mikkonen 2012). Hyvinvointivaltiossa köyhyyden tuottama häpeä on viimesijaiseen sosiaaliturvaan tai sitä täydentävään apuun turvautumisesta johtuvaa häpeää sekä häpeää siitä, kuinka ei pystytä samaan elintasoon kuin ympärillä olevat ihmiset (Gubrium & Lødemel 2014a; 2014b; Ohls 2016).

Tutkielmassaan *Heinäpellolta leipäjonoon* Mikko Rapo (2016) on verrannut kertomuksia 1900-luvun alkupuolen maalaisköyhyydestä kirjoituksiin 2000-luvun köyhyyden kokemisesta. Keskeinen ero ryhmien välillä on, että nykyköyhyydessä elävät painottavat tiettyntyyppistä kunniallisen tai hyvän köyhän ihannetta, jota toteuttamalla he katsovat ansainneensa yhteiskunnan avun. Voidaankin ajatella, että köyhyys oli suomalaisessa maalaisyhteisössä vielä kollektiivinen kokemus ja että yhteisössä kasvaneet eivät välttämättä tienneet paremmasta. Kohtuullisen tasa-arvoiseksi koettu elinympäristö saattaa siis suojata köyhyyden stigmalta. Maa-seutuköyhyyden keskellä eläneiden suomalaisten kertomuksissa oman köyhyyden stigmallisuuden tajuaminen tapahtuu usein yhtäkkisesti, kun omaan tilanteeseen löytyy vertailukohta oman elinyhteisön ulkopuolelta. (Rapo 2016, 41.)

3.3 AVUNSAAJIEN ANSAITSEVUUS

Edellä mainitun brittiläisen köyhyystutkijan Walkerin kokoaman kansainvälisen tutkimusryhmän mukaan keskeinen osa köyhyyteen liittyvästä häpeästä kumpuaa julkisesta keskustelusta. Kansalaisten ja yhteiskunnallisten vaikuttajien puheenvuorot usein joko kokonaan sivuuttavat haavoittuvassa asemassa olevat tai väheksyvät heitä ja heidän elämäntilanteitaan. Köyhyydskeskustelussa köyhistä tulee helposti arvostelun ja laiskuussyytösten kohde. Myös moni hyvinvointivaltio epäonnistuu köyhien kohtelussa harjoittamalla leimaavaa köyhyyspolitiikkaa, vaikka valtion tulisi pyrkiä edistämään heikossa asemassa olevien arvokkuutta. (Walker ym. 2013; Chase & Walker 2013; Walker 2014; Chase & Bantebya-Kyomuhendo 2014.)

Avun ansaittavuuden ja avun saajien ansaitsevuuden arviointi – toisin sanoen yksilön saaman avun oikeutuksen ja sitä kautta hänen kunniallisuutensa arvottaminen – tuottaa edellisessä luvussa käsiteltyä häpeää. Tilanne, jossa heikossa asemassa oleva kokee, että hänet yhdistetään stigmatisoituun ryhmään, ettei häntä pidetä kunniallisena, ettei hän ansaitse saamaansa apua tai että häntä katsotaan alentuvasti, on omiaan synnyttämään huono-osaisuuden kokemista ja kärjistämään huono-osaisen elämäntilannetta (vrt. Goffman 1963).

Keskustelu heikossa asemassa olevien ansaitsevuudesta on osa hyvinvointivaltion perinteistä legitimizeettikeskustelua siitä, kenen tulee saada hyvinvointivaltion palveluita ja tulonsiirtoja ja millä perusteella (mm. Airio 2013; Blomberg ym. 2016; Kallio & Niemelä 2013). Suomessa ilmiötä on tutkittu ”sosiaaliturvariippuvuuden”, sosiaaliturvan saajiin liittyvien käsitysten sekä sosiaaliturvan yli- ja alikäytön näkökulmista (mm. Kangas & Sikiö 2006; Kuivalainen 2007; Saari 2017).

Avunsaajan ansaitsevuudella (engl. *deservingness*) tarkoitetaan ulkoista käsitystä avunsaajan moraalisesta oikeutuksesta vastaanottaa apua (mm. Larsen 2008; 2013, 191–192). Vastaavasti avun ansaittavuudella viitataan yleensä yhteiskunnan tai muun tahon tarjoaman avun, tuen tai palvelun vastaanottamisen oikeutukseen.

Ansaitsevuuskäsitysten tarkastelu on vakiintunut tutkimukseen 2000-luvulla (van Oorschot 2000). Ansaitsevuuskäsityksiä voi käyttää mittaamaan kansakunnan solidaarisuutta heikossa asemassa olevia kohtaan. Köyhien lisäksi myös muiden ”marginaaliryhmien”, kuten sairaiden ja vanhusten, ansaitsevuuteen kohdistuu arviointia. Ansaitsevuuskäsitysten taustalla on yhtäältä hyvinvointivaltion institutionaalinen logiikka (Larsen 2008) ja toisaalta solidaarisuusjärjestys, jonka perusteella toisia ryhmiä pidetään oikeutetumpina apuun kuin toisia (van Oorschot 2006).

Ansaitsevuuskäsitysten institutionaalinen logiikka on vahvasti yhteydessä tarveharkintaisiin etuuksiin. Tarveharkintaisten etuuksien legitimizeetti on heikompi kuin kaikkien saatavilla olevien universaalien etuuksien, koska kyse on eduista, joita hyvin toimeentulevat eivät saa mutta jotka he katsovat verovaroin kustantavansa. Toisin sanoen selektiivinen apu tuottaa keskustelua siitä, missä määrin sen asiakkaat todella ovat avun tarpeessa ja ovatko he mahdollisesti itse syyllisiä avun tarpeen synnyttäneeseen tilanteeseensa. Sivutuotteena syntyy pohdintaa avunsaajien vilpillisyydestä ja laiskuudesta, jolloin autettavia peräänkuulutetaan todistamaan moraalista vilpittömyyttään, kunniallisuuttaan ja avuntarpeensa suuruutta (Larsen 2008; 2013).

Pohjoismaisessa hyvinvointivaltiossa ei ole ollut suurta tarvetta arvioida sitä, kuka ansaitsee tavanomaisia etuuksia, turvaa ja palveluita, sillä kaikki ovat niihin oikeutettuja elinkaarensa aikana (Larsen 2008; 2013). Tilanteessa, jossa hyvinvointipalvelujärjestelmän maksajat kokevat siitä itse myös hyötyvänsä, hyvinvointivaltion legitimizeetti on vahva. Suomessa hyvinvointivaltion etuuksien ja palvelujen laaja kannatus onkin seurausta siitä, että mahdollisimman monella on intressejä sekä hyvinvointivaltion edunsaajana että rahoittajana.²⁶ (Kallio 2010; Vaarama ym. 2014.)

Solidaarisuus on tärkein auttamisen ja avun ansaittavuuden taustalla vaikuttava käsite (van Oorschot 2000; 2006; 2008). Se on positiivista asennoitumista niin etäisiä kuin läheisiä kanssaihmissä kohtaan ja merkitsee myötämielisyyttä, yhteisvastuullisuutta ja yhteenkuuluvuuden tunnetta (esim. Laitinen & Pessi 2010). Empatialla tarkoitetaan puolestaan myötätuntoista eläytymistä. Empatian käsite yhdistyy siihen, kuinka ja millä tavalla ihminen samastuu heikossa asemassa olevan tilanteeseen (Kalliopuska 1997). Tämän vuoksi empatia on demokraattisen yhteiskunnan tärkeä rakennusaine. Muun muassa Nussbaumin (2010) mukaan yhteiskunta, jossa on vähän empatiaa, tuottaa sosiaalista stigmaa ja siten etäisyyttä väestöryhmien välille.

Goffman (1963, 19–20) kutsuu samanlaista elämää viettäviä, samanlaisia kokemuksia kokevia ja siten samanlaista stigmaa kohtaavia ”myötätuntoisiksi toisiksi” (sympathetic others). Näiden myötätuntoisten joukkoon voitaneen lukea myös stigmaa kokevien läheiset, joilla on mahdollisuus jakaa yhteisiä kokemuksia näiden kanssa. Myötätuntoisuus ja -eläminen näkyy myös auttamisena tai auttamisen haluna ja on sitä todennäköisempää, mitä lähempänä autettavat ovat (Pessi & Oravasaari 2011; Saari 2015).

Vähäistä myötätuntoa huono-osaisia kohtaan nimitetään empatiakuiluksi. Huono-osaisen olemassaolosta ei haluta tietää eikä heitä haluta kohdata. Kärjistäen yksilö näyttää sitä laiskemmalta ja apua ansaitsemattomammalta, mitä kauempaa häntä katsotaan. Solidaarisuusvajeella taas tarkoitetaan hyvinvoivan enemmistön haluttomuutta osallistua yhteiskunnan heikoimpien tulonsiirtojen ja palveluiden rahoitukseen samalla, kun se rahoittaa mielellään etuuksia ja palveluita, joita se itse käyttää (Saari 2015, 94–97).

²⁶ Toisin sanoen raja maksajien ja saajien välillä hämärtyy.

Kuten todettu, sosiaalinen oikeutus kytkeytyy osaltaan siihen, missä määrin kohderyhmän nähdään henkilökohtaisesti olevan vastuussa omasta elämäntilanteestaan (van Oorschot 2006; 2000). Suomalaiset katsovat köyhyyden johtuvan enemminkin yhteiskunnan rakenteellisista kuin yksilöllisistä tekijöistä (Niemelä 2008; 2011; Saari 2015, 101–103). Eurooppalaisten ansaitsevuuskäsityksissä toistuu laajalti kaava, jonka mukaan ennen kaikkea ikäihmisten ajatellaan ansaitsevan apunsa. Heitä seuraavat sairaat ja vammaiset, ja näiden jälkeen tulevat työttömät (van Oorschot 2006; 2008; Meier Jaeger 2007; Lepianka 2007). Järjestys on tutkitusti sama kaikissa Euroopan maissa, mikä osoittaa, että ”ansaitsevuuslogiikalla” tai ”solidaarisuusjärjestyksellä” on syvät perustukset eurooppalaisten asenteissa (van Oorschot 2006).

Van Oorschot (2000) erittelee viisi ansaitsevuuden kriteeriä, joiden perusteella suuren yleisön on havaittu muodostavan mielipiteensä avunsaajien ansaitsevuudesta: 1) tarve, 2) kontrolli, 3) identiteetti, 4) asenne ja 5) vastavuoroisuus. Tarpeen kriteeri kysyy, kuinka ansaittua apu on avuntarpeeseen nähden. Kontrollilla arvioidaan sitä, onko avun tarvitsijalla mahdollisuus vaikuttaa omaan tilanteeseensa. Siten kontrolli yhdistyy käsityksiin siitä, onko avun tarpeeseen johtanut tilanne yksilön vai yhteiskunnan vika. Identiteetti kuvaa auttajien ja avuntarvetta arvioivien läheisyyttä ja yhteenkuuluvuuden tunnetta suhteessa apua tarvitseviin. ”Meihin” kuuluvat nähdään ”muita” ansaitsevampina. Asenne merkitsee sen arviointia, otavatko avun vastaanottajat avun vastaan kiitollisella, myöntämielisellä ja mukautuvalla asenteella. Vastavuoroisuudella arvioidaan sitä, onko avun antamisesta myös hyötyä yhteiskunnalle ja apua antaville vai jääkö auttamisen hyöty yksipuoliseksi. (Van Oorschot 2000; ks. myös Larsen 2008; 2013.)

Hollantilaisessa kontekstissa Van Oorschotin kriteereistä merkittävimmäksi nousi kontrolli eli se, voidaanko avun saajia itseään pitää vastuussa köyhyydestään. Kontrolli on avain sen selittämiseen, miksi vaatimattomienkin työttömyysetuuksien saajien ansaitsevuutta arvioidaan tilannekohtaisemmin kuin vajaasti työkykyisten, sairaiden tai eläkeläisten etuuksia (ks. Larsen 2013). Niin sanotun leimaamisteorian (labeling theory) mukaan kontrolli ja arvostelu kohdistuu yhteiskunnassa heikossa asemassa oleviin (Becker 1963). Teorian mukaan yhteiskunnan marginaalissa sijaitseviin ryhmiin ja alempiin sosiaalisiin kerroksiin kuuluvat kohtaavat enemmän kontrollia kuin muihin ryhmiin kuuluvat.

Larsen (2008; 2013, 191–194) on soveltanut ansaitsevuuskriteerejä erilaisiin hyvinvointivaltiojärjestelmiin ja havainnut, että tarpeen arviointia esiintyy vähemmän institutionaalisissa kuin selektiivisissä hyvinvointivaltioissa.²⁷ Niinpä tarvekriteeriä käytetäänkin enemmän Iso-Britanniassa ja Yhdysvalloissa kuin Ruotsissa ja Tanskassa. Myös muilla ansaitsevuuden kriteereillä tarkasteltuna yhteiskunnan pohjakerros kokee amerikkalaisessa tai brittiyhteiskunnassa laajempaa ja tylympää julkista arvostelua kuin Ruotsissa ja Tanskassa. Ruotsalaisessa ja tanskalaisessa diskurssissa yhteiskunnan pohjalle joutuneet sen sijaan kuvataan yleensä tavallisiksi kansalaisiksi, joita on kohdannut epäonni.

On ilmeistä, että raja-aidat ”meidän” ja ”muiden” välillä korostuvat selektiivisissä hyvinvointivaltioissa, joissa järjestelmän maksajat ja avunsaajat kuuluvat eri ryhmiin. Institutionaalinen järjestelmä madaltaa tätä raja-aitaa ja kaventaa etäisyyttä niiden välillä, jotka antavat ja jotka saavat. Selektiivisissä järjestelmissä identiteetin

²⁷ Larsen (2008) erottelee hyvinvointivaltiot, joita dominoivat universaalit tuet ja etuudet ja hyvinvointivaltiot, joita dominoivat selektiiviset etuudet. Tämä väitöskirja käyttää jaottelua institutionaalsiin ja selektiivisiin.

kriteeriä käytetään siten, että hyvinvoivan enemmistön ulkopuolisia ryhmiä pidetään vähemmän ansaitsevina, kun taas institutionaalisissa hyvinvointivaltioissa kriteeri heijastaa erityisesti kansalaisuusnäkökulmaa, jonka mukaan oman maan kansalaisia pidetään muita ansaitsevampina. Niin nöyrän asenteen kuin vastavuoroisuudenkin vaade sumentuu institutionaalisessa hyvinvointivaltiossa, jossa julkinen mielipide köyhistä on lähtökohtaisesti positiivinen. (Larsen 2008; 2013, 191–194.)

Ansaitsevuuden kriteeristöllä ei siis luulisi olevan erityisen laajaa käyttöä Ruotsin ja Tanskan tavoin institutionaaliseen malliin kuuluvassa suomalaisessa hyvinvointivaltiossa. Ruoka-apuun turvautumisen laajuudesta päätellen suomalainen hyvinvointivaltio ei kuitenkaan nykyisellään pysty tarjoamaan riittävää elintasoa ja kunnollista elämänlaatua kaikille. Siksi nykytilanne, jossa avun selektiivisyys lisääntyy ja eriarvoisuus kasvaa, tarjoaa varteenotettavan alustan ansaitsevuuskriteerien käytön tutkimiselle suomalaisessa hyvinvointivaltiossa.

Lahjoitusruoan vastaanottaminen poikkeaa «tavallisesta käytöksestä» yksinkertaisesti siten, että tavallinen kansalainen ostaa ruokansa kaupasta. Ruoka-avun saajien kohdalla merkittävä kysymys on, muodostavatko nämä yhtenäisen ryhmän. Yksittäiset autettavat eivät vielä aiheuta niin sanottua moraalipaniikkia eli poikkeavaan käyttäytymiseen kohdistuvaa yhteisöllistä reaktiota, vaan siihen tarvitaan ryhmä (ks. Saari ym. 2017). Kun muodostuu tunnistettava ryhmä, jonka olemassaolo ja motiivit voidaan kyseenalaistaa, perusta moralisoinnille ja kunniallisuuden mittaamiselle on valmiina. Mediakirjoitukset ovat tyypillinen alusta moraalipaniikille (mm. Larsen & Dejgaard 2013; Esmark & Schoop 2017), ja monen verkkomedian yhteydessä oleva keskustelumahdollisuus houkuttelee aktiivisia käyttäjiä myös keskustelemaan uutisaiheista.

4 SELITTÄVÄT TEKIJÄT AIKAISEMMASSA TUTKIMUKSESSA

On selvää, että yhteiskunnallista eriarvoisuutta ja siten hyvä- ja huono-osaisuutta tuottavat ja ylläpitävät yhtäältä yhteiskunnan rakenteet ja prosessit sekä toisaalta yksilöllinen ja kollektiivinen toiminta. Mahdollisuuksia tutkia näin moninaista ilmiöulottuvuutta on lukemattomia. Tutkimuksessa yleensä ja eritoten määrällisessä tutkimuksessa on kuitenkin välttämätöntä eristää tärkeimmät tutkittavaan ilmiöön yhteydessä olevat tekijät jo pelkästään siitä käytännöllisestä syystä, että kvantifioitavia muuttujia ei voi olla kuin rajallinen määrä. Havainnollisen esimerkin eriarvoisuuden taustalla vaikuttavien tekijöiden abstrahoinnista tarjoaa Göran Therbornin teos *Eriarvoisuus tappaa* (2014, erityisesti 62–63).²⁸

Tämä luku esittelee väitöskirjan artikkeleiden analyysissä käytetyt selittävät tekijät kuvaamalla, miten niitä on hyödynnetty aiemmassa tutkimuksessa. Alaluku 4.1 tarkastelee, millaisia tekijöitä voidaan eristää suomalaisen köyhyyden ja toisaalta heikon elämänlaadun ja siten huono-osaisuuden taustalta. Alaluku 4.2 tarkastelee aiemman tutkimustiedon valossa tekijöitä, jotka selittävät ruoka-apua saavien huono-osaisuutta. Alaluku 4.3 analysoi häpeän kokemista selittäviä tekijöitä, kun taas alaluku 4.4 keskittyy avunsaajien ansaitsevuuteen liittyvien laadullisten tekijöiden erittelemiseen aiemman tutkimuksen perusteella. Kahdessa viimeisessä alaluvussa läpikäytävän tutkimustiedon kohdalla painopiste on ruoka-avun saajia koskevassa tutkimustiedossa sikäli kuin sitä on tarjolla; muutoin käsitellään häpeän kokemista ja avunsaajien ansaitsevuutta yleisesti määrittäviä tekijöitä.

4.1 KÖYHYTTÄ JA HUONO-OSAISUUTTA YLEISESTI SELITTÄVÄT TEKIJÄT

Rekisteriaineistot osoittavat, kuinka köyhyys kohdistuu eri väestöryhmiin Suomessa. Myös tärkeimmät köyhyyttä laajempaa huono-osaisuutta ennustavat tekijät tunnetaan aiemman tutkimuksen perusteella. Tämän tutkimuksen huono-osaisuutta käsittelevissä artikkeleissa (artikkelit 1 ja 2), on käytetty seuraavia sosio-demografisia selittäviä tekijöitä: sukupuoli, ikä, kansalaisuus, koulutus, työtilanne, asumismuoto, kotitalouden tulot pakollisten asunto-, ruoka- ja muiden menojen jälkeen kuukaudessa sekä sosiaalietuuksien saaminen. Lisäksi on käytetty ruoka-avun hakemiseen liittyviä tekijöitä, joita ovat hakemisen toistuvuus ja tieto siitä, kenelle vastaaja hakee ruokaa. Tämä luku perustelee näiden tekijöiden käytön määrällisen analyysin selittävinä muuttujina.

²⁸ Therbornin mukaan eriarvoisuudella on kolme pääulottuvuutta: elämänehtojen eriarvoisuus, eksistentiaalinen eriarvoisuus sekä resurssien eriarvoisuus. Näistä käsin voidaan määritellä eriarvoisuuden säännönmukaiset mekanismit.

Köyhyyttä selittävät tekijät

Köhyysriski on määritelmällisesti sama asia kuin suhteellinen pienituloisuus.²⁹ Ennen 1990-luvun lamaa suomalaisten köhyysriski oli pieni. Vielä syvimmän laman aikana suomalaisten toimeentulon jakautuminen ei kuitenkaan sanottavasti muuttunut, sillä sosiaaliturva esti erojen kasvun (Uusitalo 2000a, 235–236; 2000b). 1990-luvun lamavuosia seuranneessa kehityksessä taloudellinen eriarvoisuus kasvoi ja suhteellista köyhyyttä kärsivissä kotitalouksissa asuvien määrä kaksinkertaistui noin 15 vuodessa (Riihelä & Suoniemi 2015; Jousilahti & Niemelä 2016; Moisio & Mikkilä 2016).

Koko väestön köhyysriski oli 12,5 prosenttia vuonna 2014 ja 11,7 prosenttia vuonna 2015. Köhyysriski kohdistuu eri ikäisiin eri tavalla (Taulukko 1). Ikäryhmistä suurin köhyysriski oli 18–24-vuotiailla ja seuraavaksi suurin yli 74-vuotiailla. Kun köhyysriskin muutosta tarkastellaan vuodesta 1995 vuoteen 2015, huomattavaa on köhyysriskin suureneminen 18–24-vuotiaiden ikäryhmässä ja pieneneminen yli 74-vuotiaiden ikäryhmässä; myös 65–74-vuotiaiden riski pieneni vuodesta 2007 vuoteen 2014. Ikääntyvistä pienituloisuus on yleisempää naisilla kuin miehillä: 1990-luvun loppupuolella 75 vuotta täyttäneiden naisten pienituloisuusriski miehiin verrattuna oli lähes viisinkertainen ja vuonna 2015 noin kaksinkertainen, kun taas 75 vuotta täyttäneiden miesten pienituloisuusaste oli 12,2 prosenttia ja naisten 22,5 prosenttia vuonna 2015. (SVT 2015)

Taulukko 1. Pienituloisuusasteet iän mukaan vuosina 1995–2015 (%) (SVT 2015).

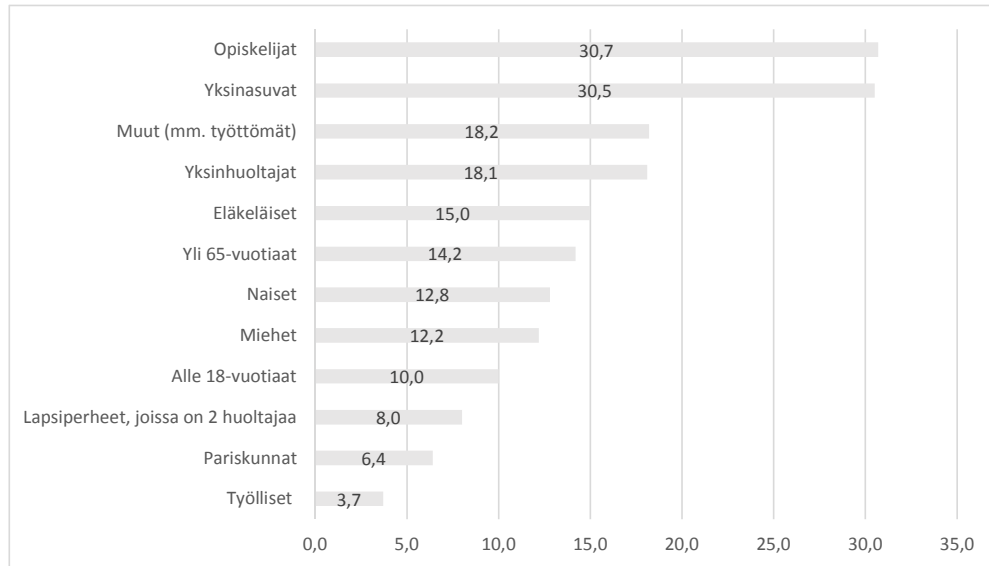
Ikäluokka	1995	2000	2007	2010	2014	2015
0–17	4,3	8,7	12,1	11,8	10	9,4
18–24	20,9	20	26,3	26,4	29,7	26,5
25–34	4,9	7,4	8,8	11,4	12,8	14
35–49	5,7	8,1	9,5	9,5	8,4	7,6
50–64	6,9	8	10,2	11,4	9,8	9,7
65–74	9,3	11,4	16,5	12,8	8,1	8,1
75–	15,6	23	30,7	26,8	22,2	18,6
Kaikki	7,6	10,4	13,8	13,7	12,5	11,7

Vuoden 2014 lukuihin (Moisio ym. 2016) perustuva suhteellisen köhyiden esiintyminen on esitetty kuviossa 2 eri taustatekijöiden mukaan. Naisten suhteellisen köhyiden riski (13%) on suurempi kuin miehillä (12%). Kuvion väestöryhmistä suhteellinen köhyys on yleisintä opiskelijoilla ja yksin asuvilla (yli 30 %) sekä työttömien ja muiden työvoiman ulkopuolisten ryhmissä (18 %). Korkealla ovat myös eläkeläiset ja yli 65-vuotiaat (noin 15 %). Työllisten ja pariskuntien ja kahden

²⁹ (Suhteessa muihin vastaaviin kotitalouksiin) pienituloisiin kotitalouksiin kuuluvien katsotaan olevan köhyysriskissä. Terminologian taustalla on ajatus, ettei suhteellinen pienituloisuus ole yksinään riittävä köhyiden kriteeri. Eurooppa 2020 –strategiassa puhutaan köhyys- tai syrjäytymisuhan alaisista (at risk of poverty or social exclusion, AROPE). Tämä syrjäytymis- ja köhyysriski lasketaan kolmella indikaattorilla, joita ovat suhteellinen köhyysriski (pienituloisuus), aineellinen puute ja kotitalouden vajaatyöllisyys. Yli 60-vuotiaiden kohdalla mittari on kaksiosuinen. (suhteellinen köhyysriski ja vakava aineellinen puute) (ks. Törmälehto 2012).

huoltajan perheissä suhteellisen köyhyyden riski on kaikkein pienin. Toisin sanoen parisuhde ja työllisyys suojaavat parhaiten köyhyydeltä.

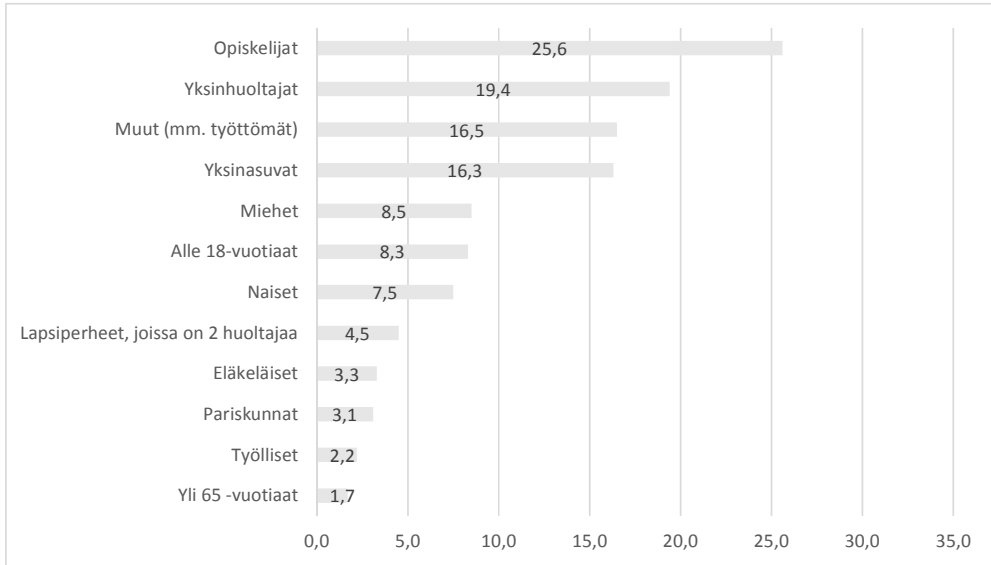
Kuvio 2. Laskennallisen köyhyysrajan alittamisen yleisyys (%) väestöryhmittäin (Moisio ym. 2016).

Vaihtoehtoinen, viime vuosina yleistynyt tapa hahmottaa köyhyyttä on tarkastella tuloja suhteessa laskennallisen minimibudjetin mukaisiin menoihin. Tällaisessa suhteellista köyhyysriskiä syvempää köyhyyttä mittaavassa minimibudjettiköyhyydessä elää arviolta 440 000 suomalaista, toisin sanoen kahdeksan prosenttia suomalaisista.³⁰ Ero suhteellisesti köyhien määrään (12,5 %) selittyy pääosin sillä, että minimibudjettiin perustuvaa köyhyysrajaa laskettaessa on otettu huomioon omistusasunnossa asuvien matalammat asumiskustannukset. Perusturva on minimibudjettiin nähden riittämätön erityisesti yksinhuoltajien, opiskelijoiden ja työttömien kohdalla. Miehet kokevat köyhyyttä tälläkin mittarilla prosenttiyksikön verran naisia useammin. Minimibudjettiin perustuva köyhyys vaihtelee iän ja elämänvaiheen mukaan eri tavoin kuin suhteellinen köyhyysaste: opiskelijat, työttömät, yksinasuvat ja yksinhuoltajat ovat tälläkin mittarilla köyhimmät väestöryhmät, mutta eläkeläisten ja yli 65-vuotiaiden osuus on huomattavasti pienempi kuin tarkasteltaessa suhteellista köyhyyttä. Tämä kertoo siitä, että takuueläkkeellä elävien taloudellinen toimentulo on keskimäärin parempi kuin työttömien tai opiskelijoiden. Myös yksinasuvien minimibudjettiköyhyys on pienempää kuin suhteellinen köyhyys. (Moisio ym. 2016; Mukkila ym. 2015; THL 2015).

³⁰ Minimibudjettiköyhyys lasketaan tarveperusteisesti kuluttajatutkimuskeskuksen viitebudjettien perusteella. Esimerkiksi vuonna 2014 asumismenojen jälkeiseksi yksinasuvan työikäisen minimibudjetiksi määriteltiin 675 euroa kuukaudessa ja yksin asuvalle eläkeläiselle 605 euroa kuukaudessa (ks. Lehtinen & Aalto 2014). Minimibudjetin alittava kuukausitulo merkitsee minimibudjettiköyhyyttä.

Kuvio 3. Laskennallisen minimibudjetin alittamisen yleisyys (%) väestöryhmittäin (Moisio ym. 2016).

Miksi suhteellinen tuloköyhyys (Kuvio 2) osoittaa yli 65-vuotiaiden ja eläkeläisten olevan hyvin heikossa asemassa moniin muihin väestöryhmiin nähden, mutta tarpeiden määrittämiseen perustuvan minimibudjettimittarin mukaan (Kuvio 3) näin ei ole? Suhteellinen pienituloisuus ei ota mittarina huomioon kotitalouksien tarpeita, kun taas viitebudjetti pyrkii ne huomioimaan. Minimibudjettiköyhyys ei kuitenkaan ole erehtymätön köyhyysmittari, sillä se perustuu olettamukseen, että kotitalouksien jäsenet ovat perusterveitä (Mäkinen 2017a; 2017b). Tämä on ongelma etenkin ikääntyvien kohdalla. Terveysmenojen osuus korostuu nimittäin iäkkäimmissä, yli 75-vuotiaiden muodostamissa, eläkeläistalouksissa (Ahonen 2017). Perusterveen, vuokralla asuvan takuueläkeläisen tulot riittävät juuri ja juuri kohtuulliseen vähimmäiskulutukseen, mutta eivät enää sairauksien hoitoon ja muihin yllättäviin kuluihin (ks. Yleisradio 13.6.2016). Vaikka 75 vuotta täyttäneiden pienituloisuus on laskenut selvästi viime vuosina, olennaista on myös hahmottaa, että suuri määrä ikääntyviä elää aivan köyhyysmittarien määrittämän köyhyysrajan tuntumassa (SVT 2015).³¹

Kasvaneet eläkkeet eivät ole parantaneet merkittävästi kaikista pienituloisimpien eläkeläisten toimeentuloa.³² Suurin osa pienituloisimmista eläkeläisistä ei saa ollenkaan tai saa hyvin vähän työeläkettä (Kotamäki & Kärkkäinen 2017). Naiset jäävät miehiä useammin pienten eläkkeiden varaan. Naisten työeläke on keskimäärin 66 prosenttia miesten eläkkeestä, ja takuueläkkeen saajista kolme viidestä on naisia. Köyhyysriski on erityisen suuri naisilla, joiden työura on jäänyt katkonaiseksi ja jotka ovat toimineet osa-aikaisissa tai pienipalkkaisissa töissä, jääneet leskeksi tai asuvat yksin. (THL 2015; Kuivalainen ym. 2017; Ahonen & Bach-Othman 2009.)

Köyhyyden esiintyvyyttä tutkittaessa on myös huomioitava, että nuorten ikäryhmien ja opiskelijoiden köyhyys on vanhempia ikäryhmiä useammin lyhytkestois-

³¹ Eläkeläisten köyhyyden mittaaminen riippuu pienituloisuusasteen määrittelystä, koska merkittäväällä osalla eläkeläiskotitalouksia tulot sijoittuvat 60 prosentin tienoille vastaavien kotitalouksien mediaanitulosta (Kotamäki & Kärkkäinen 2017).

³² Keskimääräinen kokonaiseläke on noussut reaalisesti kolmanneksen kahdenkymmenen vuoden aikana (Kuivalainen ym. 2017).

ta. Suomessa pisimmät ja toistuvimmat köyhyysjaksot kohdistuvat eläkeläisten ja työttömien ryhmiin. Erityisesti näissä ryhmissä köyhyysriski on pitkittynyt 1990-luvun jälkeen siten, että pitkittyneen köyhyyden riski on työttömillä yli 14 prosenttia ja eläkeläisillä hieman vähemmän. Pitkästä eliniästä ja pienestä eläkkeestä johtuen iäkkäiden naisten pitkittyneen köyhyyden riski on huomattava: yli 74-vuotiaiden ikäluokassa 27 prosenttia verrattuna miesten 12 prosenttiin. (Riihelä & Suoniemi 2015).

Työttömien köyhyysriskin suureneminen 1990-luvulta on seurausta siitä, että entistä suurempi osa työttömistä jää ansiosidonnaisen työttömyysturvan ulkopuolelle joko työttömyyden pitkittymisen tai työhistorian täydellisen puuttumisen seurauksena (ks. Moisio 2006). Pitkittyneen köyhyyden riski on 30–59-vuotiaiden joukossa suurempi miehillä kuin naisilla³³; yli 60-vuotiaiden joukossa tilanne on toisin päin. Kummankin sukupuolen pitkäkestoinen köyhyys on lisääntynyt, siinä missä naisten lyhytkestoinen köyhyys on vähentynyt 1990-luvulta vuoteen 2008. (Riihelä & Suoniemi 2015.)

Kaiken kaikkiaan suuri osa suomalaisista köyhyysrajan alapuolella elävistä on perusturvan varassa (Moisio 2006; THL 2015). Toimeentulotuella elää noin 400 000 suomalaista, joista lähes kolmannes saa toimeentulotukea pitkäaikaisesti. Toimeentulotukea ei ole tarkoitettu pitkäaikaiseksi etuudeksi, eikä se tarveharkintaisen ja tulovähenteisen luonteensa vuoksi vastaa pohjoismaisen hyvinvoinvaltion universaaleja pyrkimyksiä. Siitä on kuitenkin tullut tärkeä heikossa asemassa olevien kansalaisten tulonlähde, ja sellaiseksi se myös mielletään: tutkimuksen mukaan toimeentulotuen asiakkuus vastaa suomalaisten käsitystä köyhyydestä. (THL 2015; Kuivalainen 2013.)

Kun köyhyyttä mitataan toimeentulotuen asiakkuudella, huomio kiinnittyy yksin asuvien ja yksinhuoltajien suureen osuuteen kaikista toimeentulotuen saajista. 73 prosenttia toimeentulotukea saavista kotitalouksista on yhden aikuisen kotitalouksia. Yksin asuvien miesten kotitalouksista 14 prosenttia ja yksin asuvien naisten kotitalouksista yhdeksän prosenttia sai toimeentulotukea vuonna 2015. Yksinhuoltajamiesten vastaava prosenttiluku on 18 ja yksinhuoltajanaisten peräti 26. Sen sijaan kaikista kahden vanhemman ja lasten muodostamista kotitalouksista toimeentulotukea sai vain viisi prosenttia. (Tanhua & Kiuru 2015.)

Yksin asuvien miesten toimeentulotukiasiakkuus on edellä mainituista ryhmistä pitkäkestoisinta, kun taas eläkeläisillä on vähiten toistuvia tukikuukausia. Eniten toistuvia tukikuukausia oli pitkäaikaistyöttömillä, opiskelijoilla ja sosioekonomiselta asemaltaan tuntemattomilla ”työvoiman ulkopuolisilla ryhmillä” (Kauppinen ym. 2013).

Rekistereiden ohella köyhyyden kohdistumista tarkastellaan köyhyykokemuksia tiedustelemalla. Eurostat ja THL mittaavat toimeentulo-ongelmia väestötötksin muun muassa kysymällä poimituilta vastaajilta, ovatko nämä tinkineet rahan puutteen vuoksi ruoasta, lääkkeistä tai lääkärikäynneistä tai pelänneet ruoan loppuvan ennen kuin on rahaa ostaa lisää. THL:n Aikasarjatutkimustiedon (ATH) mukaan joka kahdeksas suomalainen on pelännyt ruoan loppuvan ja lähes joka neljännes on tinkinyt ruoasta, lääkkeistä tai lääkärikäynneistä (Murto ym. 2017).

Köyhyykokemukset keskittyvät tiettyihin väestönsosiin. Naiset ovat huolissaan ruoan loppumisesta useammin kuin miehet, 20–54-vuotiaat useammin kuin vanhemmat ikäryhmät ja korkeasti koulutetut useammin kuin matalasti koulutetut.

³³ Pitkäaikaistyöttömien työikäisten lisäksi toimeentulo on heikkoa alle 55-vuotiailla ja yksin asuvilla eläkeläisillä (Kuivalainen ym. 2017).

Erityisesti työttömät, työkyvyttömyyseläkeläiset, yksin asuvat ja yksinhuoltajat joutuvat tinkimään ruoasta, lääkkeistä tai lääkärikäynneistä rahan puutteen vuoksi. Matalasti koulutettujen köyhyyskokemukset ovat myös yleisimpiä kuin korkeammin koulutettujen ja työttömien yleisempiä kuin työvoimaan kuuluvien sekä eläkeläisten. (Borg & Hietaniemi 2016; Murto ym. 2017.) Lapsiperheistä toimeentulo-ongelmia kokee kaksi viidestä (Lammi-Taskula & Karvonen 2014).

Vaikka eri tavat tarkastella köyhyyttä antavatkin osin eri käsityksen suomalaisesta köyhyydestä (Kangas & Ritakallio 1996; 2008; Moisio 2006), tulonjaon eriarvoisuuden tarkastelu mittarilla kuin mittarilla osoittaa, että Suomi on jakautunut ryhmään, jossa köyhyys on harvinaista, ja ryhmään, jossa köyhyys on yleistä. Ryhmässä, jossa köyhyys on yleistä, se on usein myös pitkittynyttä (Riihelä & Suoniemi 2015). Pitkittyneesti köyhien ryhmä koostuu pääasiassa työelämän ulkopuolella olevista ja viimesijaisella turvalla elävistä, joiden heikko asema on vakiintunut (Saari 2015; Silvasti ym. 2014).

Huono-osaisuutta selittävät tekijät

Huono-osaisuus määriteltiin luvussa 3.1 pienituloisuutta kokonaisvaltaisemmiksi hyvinvoinnin vajeiksi. Pienituloisuus ei siis välttämättä tarkoita huono-osaisuutta. Huono-osaisuutta selittävät pitkälti samat tekijät kuin pienituloisuuttakin, mutta eri väestöryhmien huono-osaisuusalttiuden eroissa on merkittäviä sosiodemografisia erityispiirteitä. Sen vuoksi on tarpeen käsitellä nimenomaan huono-osaisuuteen yhteydessä olevia tekijöitä erikseen. Tässä osiossa sekä seuraavissa kahdessa alaluvussa ne selittävät tekijät, joita on käytetty artikkelien analyyseissä, korostetaan tekstistä lihavoimalla.

Eläkeläisten kokema heikko elintaso on huomattavasti harvinaisempaa kuin heidän tuloihin perustuva köyhyysasteensa (Vaalavuo & Moisio 2014, 109–110). Eläketurvakeskuksen tutkimus osoitti koetun terveydentilan olevan ratkaiseva tekijä. Terveytensä huonoksi kokevien eläkeläisten riski kokea toimeentulohankaluuksia oli noin kolminkertainen verrattuna terveytensä hyväksi kokeviin. Jopa kolme neljästä terveydentilaansa heikoksi kuvailevasta pienituloisesta koki menojensa kattamisen hankalaksi tuloillaan. Eläketurvakeskuksen tutkimuksen perusteella **eläkeläisyys** ennustaa huono-osaisuutta, mikäli se liittyy pienituloisuuteen ja heikkoon terveyteen. 18–54-vuotiaat (työkyvyttömyys)eläkkeen saajat kokivat toimeentulonsa vaikeaksi useammin kuin suurituloiset, terveytensä hyväksi kokevat ja yli 54-vuotiaat eläkeläiset. Alle 55-vuotiaiden eläkeläisten riski kokea toimeentulohankaluuksia oli noin kaksinkertainen 65–74-vuotiaisiin eläkeläisiin verrattuna. Eläkeläisten toimeentulokokemuksissa ei sen sijaan ollut eroa miesten ja naisten välillä. (Kautto ym. 2009.)

Eräs tärkeimmistä huono-osaisuutta ennustavista tekijöistä on **viimesijaisella turvalla eläminen**. Simmelin (2005) mukaan kaikkein heikoimmassa asemassa oleville kohdistettu elämässä selviytymisen mahdollistava vähimmäisturva ylläpitää väestöryhmien välistä sosiaalista etäisyyttä. Pitkään jatkunut taloudellinen niukkuus vaikeuttaa osallistumista yhteiskunnan toimintoihin ja luo myös näköalattomuutta oman tulevaisuuden suhteen ennustaen siten elämänlaadun vajeiden kasautumista. Suomessa viimesijaisista turvan muodoista kyseeseen tulee huono-osaisuuden ennustajana ennen kaikkea toimeentulotuki.

Toimeentulotuen köyhyyttä ja huono-osaisuutta vähentävä vaikutus on heikentynyt viimeisen 20 vuoden aikana (Kuivalainen & Sallila 2013; Surakka ym. 2017).

Tästä johtuen perusturvan saajien toimintamahdollisuudet ovat rajalliset, ja toimeentulotuen asiakkaiden elämänlaatu poikkeaa merkittävästi koko väestöstä. Pelkkä toimeentulotuki itsessään ei aiheuta huono-osaisuutta, mutta se ennustaa taloudellista niukkuutta (Ahola & Hiilamo 2013; Hirvilammi & Mäki 2013; Kuivalainen 2013). Toimeentulotuen lisäksi erityisesti työmarkkinatuella eläminen tarkoittaa monille heikkoa asemaa (Airio & Niemelä 2013; Harkko ym. 2012). Järjestelmän ongelmana on, että viimesijaisista etuuksista on usein vaikeaa päästä irti, mikä johtaa niin sanottuun sosiaaliturvariippuvuuteen (esim. Hiilamo 2016b; Saari 2017).

Erityisesti **pitkään jatkunut pienituloisuus** ennustaa huono-osaisuutta. Pienituloiset kokevat terveytensä ja elämänlaatunsa huonommaksi kuin suurituloiset ja taloudelliset ongelmat korreloivat voimakkaasti heikon elämäntyytyväisyyden kanssa (Kainulainen 1998, 167). Vaikka pienituloisuuden suhde heikkoon elämänlaatuun ei ole yksiselitteinen, pienituloisuusjaksojen toistuvuus ja pitkä kesto ennustavat köyhyyttä laajakantoisempaa huono-osaisuutta, sillä tulojen riittämättömyys suhteessa menoihin kärjistyy niukkuuden jatkuessa pitkään. Mahdolliset säästöt ja luotto hupenevat, ja kestokulutushyödykkeiden uusiminen tulee ennemmin tai myöhemmin vastaan (esim. Moisio 2006). Pienituloiselle kotitaloudelle on tyypillistä, että rahaa ei jää jäljelle pakollisten kuukausittaisten asunto-, ruoka- ja muiden menojen jälkeen tai tulot eivät edes riitä niihin.

Työttömät kärsivät hyvinvoinnin puutteista, kuten talouden ja terveyden ongelmista sekä terveyspalvelujen saavuttamisen vaikeudesta, selvästi yleisemmin kuin työssä käyvät (Kauppinen ym. 2010). Vastaavasti työikäisten työttömyys on muuta sosioekonomista taustaa, kuten tuloja ja koulutustasoa, johdonmukaisemmin yhteydessä huono-osaisuuteen (Karvonen 2008; Kauppinen ym. 2010). Toisin päin tarkasteltuna työssä käynti määrittää suuresti yhteiskunnallista osallisuutta. Väestötutkimukset osoittavat, että työttömyys on yksi keskeisimpiä kasautunutta huono-osaisuutta ennustavia tekijöitä (mm. Kainulainen 2006; Karvonen 2008; Kauppinen ym. 2010; Ilmakunnas 2015; Berg 2017). Työssä käyviin verrattuna työttömien yleinen elämänlaatu on kolme kertaa heikompaa ja tyytyväisyys terveyteen neljä kertaa heikompaa (Vaarama ym. 2014b, 28). Työttömyys ennustaa myös korkeaa kuolleisuutta (Pensola ym. 2011).

Yksin asuvat kokevat huono-osaisuutta useammin kuin muissa kotitaloustyypeissä elävät. He myös kokevat muita useammin itsensä yksinäisiksi, ja heidän yleinen elämänlaatunsa on heikompaa kuin muunlaisissa kotitalouksissa asuvien (Kauppinen ym. 2014; Kainulainen 2016; Sironen & Saastamoinen 2014, 17–18). Eriytyisen suuri heikon elämänlaadun riski on, jos yksin asuminen yhdistyy pienituloisuuteen ja työttömyyteen (Saarni ym. 2012; Honkkila 2015; Vaarama ym. 2014b). Tätä kuvaa Saaren (2017) lanseeraama työ-, pari- ja pankkisuhteen kolmiyhteys: jos jokin näistä kolmesta pettää, tilanne ei ole vielä vakava, mutta niiden kaikkien pettäminen ennustaa huono-osaisuutta voimakkaasti.

Oman tahdon vastainen **parisuhteen puute** sekä **yksinhuoltajuus** ovat myös tunnettuja huono-osaisuuden riskitekijöitä (Niemelä 2014; Kainulainen 2006; Blomgren 2005). Perheettömien ja eronneiden katsotaan usein olevan syrjäytymisvaarassa tai alttiita huono-osaisuudelle (Airio 2014; Haapola 2002; Heikkilä 1990). Huono-osaisuus ja heikko elämänlaatu näyttävät lisäksi seuraavan samoja henkilöitä läpi elämän sekä johtavan heikkoon sosiaaliseen kiinnittymiseen ja passiivisuuteen. Huono-osaisuuden on myös osoitettu periytyvän sukupolvelta toiselle (Vauhkonen ym. 2017; Kainulainen 2006; Kortteinen & Tuomikoski 1998; Heikkilä 1990, 153).

Perheellisten elämänlaatu on Suomessa jakautunutta. Suurella osalla perheellisistä huono-osaisuuden riski on pieni, mutta osa suomalaisista **lapsiperheistä** on muita selvästi heikommassa asemassa, mitä heijastelee lapsiperheiden suhteellisen köyhyysriskin kolminkertaistuminen vuodesta 1995 vuoteen 2007 (THL 2011). Viime vuosina lapsiperheiden tulokehitys on tosin ollut hieman muita kotitalouksia parempaa, mutta lapsiköyhyys on jäänyt korkealle tasolle ja näyttää periytyvän vahvasti. Köyhyysriski on suurin monilapsisissa ja toisaalta yhden huoltajan perheissä. Lapsiperheiden vanhempien kokemia toimeentulovaikeuksia ennustavat muun muassa nuori ikä, matala koulutus, työttömyys ja yksinhuoltajuus. (Salmi ym. 2014; Lammi-Taskula & Salmi 2014, 148–150.) Kokemus hyvästä elämänlaadusta voi myös laskea lapsen syntymän jälkeen (Myrskylä & Margolis 2014).

Asumiseen liittyvistä tekijöistä huono-osaisuutta ennustavat muun muassa **asunnottomuus ja laitosasuminen** (Saari 2015), mutta myös **vuokra-asuminen** sikäli, että vuokralla asuvien asumiskustannusrasitteisuus on omistusasujia suurempaa (SVT 2014a). Omistusasuntoihin hakeutuu asumaan keskimäärin paremmassa sosioekonomisessa asemassa olevia, ja omistusasuminen tuo ymmärrettävästi vuokra-asumista paremmin joustoa heikkoon taloudelliseen tilanteeseen.

Kaupungit muodostavat oman ongelmakenttensä. Kaupunkitutkimuksessa köyhyystaskun käsite kuvaa huono-osaisuuden keskittymistä tietyille alueille. Väestöryhmien väliset sosioekonomiset erot ovat paikoittain kasvaneet suuriksi etnisesti eriytyneillä alueilla (Vilkama ym. 2014; Kortteinen & Vaattovaara 2015). **Ulkomaan kansalaisuus tai ulkomaalaistaustaisuus** kasvattavatkin riskiä muun muassa pienituloisuuteen ja työmarkkinoilta syrjäytymiseen (Nieminen ym. 2015). Suomessa asuvien ulkomaalaistaustaisten elämänlaadun kokemus on koko väestöön nähden myös hieman heikompi (Castaneda & Kauppinen 2015).

Korkea **koulutus** ennustaa muun muassa hyvää yleistä elämänlaatua, tyytyväisyyttä ihmissuhteisiin, kokemusta toimeentulon riittävydestä ja tyytyväisyyttä asuinympäristöön (Kainulainen 1998; Vaarama ym. 2014b). Matala koulutus on puolestaan yksi tunnetuista syrjäytymis- ja huono-osaisuusriskeistä (Karvonen 2008; Paananen ym. 2012; Ilmakunnas ym. 2015).

Mitä tulee **sukupuoleen**, miehet ja naiset kokevat elämänlaatunsa varsin samalla tavalla, mutta eroja nousee esille, kun tarkastellaan eri ikäryhmiä (Vaarama ym. 2014). Työikäiset naiset kokevat terveydellisen ja aineellisen elämänlaatunsa hieman heikommaksi kuin miehet, kun taas työikäiset miehet kokevat sosiaalisen elämänlaatunsa heikommaksi kuin naiset (Vaarama & Siljander 2011). Elämänlaatunsa heikoimmaksi kokevista suomalaisista erottuu kaksi sosio-ekonomista ryhmää: työttömät **nuoret aikuiset** 18–24 ikävuoden väliltä sekä yli 80-vuotiaat yksin asuvat naiset (Vaarama ym. 2014b). **Ikääntyminen** on naisilla merkittävä huono-osaisuusriski sikäli kuin siihen yhdistyy yksin asumista, yksinäisyyttä ja heikkoa terveyttä. Edellä mainittujen ryhmien lisäksi heikko elämänlaatu kasautuu **keski-ikäisille** miehille, mitä selittää erityisesti se, että miesten pitkäaikaistyöttömyys on yleisempää kuin naisten (Kauppinen ym. 2010; Saarni ym. 2012; Airio & Niemelä 2013).

Yleisesti voidaan todeta, että mitä huono-osaisempi ryhmä, sitä suurempi osuus siinä on miehiä.³⁴ Työttömien lisäksi yksinäisten tai eronneiden miesten huono-osaisuus on usein pitkittynyttä (esim. Kainulainen 2006; Ojala & Kontula 2002). Moni toimeentulotukea 1990-luvulla saaneista työttömistä miehistä ajautui syrjäy-

³⁴ Jopa kaksi kolmesta syrjäytyneestä on miehiä. Syrjäytyminen ilmenee muun muassa koulutuksen puutteena, työttömyytenä, sairastumisena, toimeentulon puuttumisena, asunnottomuutena, mielenterveyden ongelmina, päihteiden käyttönä, väkivaltaisuutena ja rikollisuutena (ks. STM 2014).

tymiskierteeseen (Haapola 2002). Päihdehuollonkin tyypillinen asiakas on keski-ikäinen mies, jonka asiakkuutta värittää yksinäisyys, asunnottomuus, työttömyys ja muutenkin hauras sosioekonominen asema (Kaukonen 2000; Kuussaari ym. 2014).

Leipäjonoon tai diakoniatyön apuun turvautuminen on itsessään huono-osaisuutta määrittävä tekijä, joka kertoo tulojen ja menojen epäsuhdasta sekä usein pitkittyneestä niukuudesta. Erilaiset viimesijaista turvaa tarjoavat tahot tavoittavatkin osin samat pienituloiset ihmiset: suurin osa (78 %) kaikista diakoniatyön asiakkaista on myös toimeentulotuen saajia, ja heistä suuri enemmistö (70 %) turvautuu ruoka-apuun säännöllisesti (Gävert 2016, 26). Pitkäaikaista ja säännöllistä avuntarvetta pidetään merkinä kasautuneista ongelmista, kun kartoitetaan heikossa asemassa olevia väestötasolla. Mitä säännöllisemmin apuun joutuu turvautumaan, sitä heikommissa asemassa voidaan hakijan päätellä olevan (vrt. Ohisalo ym. 2013).

Edellä esiteltyjen tekijöiden määrä riittää osoittamaan, että huono-osaisuus on moniulotteista ja sen taustalla vaikuttavat mekanismit ovat moninaisia ja päällekkäisiä. On kuitenkin varsin selvää, että tärkeimmät huono-osaisuutta ennustavat tekijät ovat työttömyys ja pienituloisuus. Työttömyys ennustaa niin monenlaisia ongelmia yksilön hyvinvoinnissa ja terveydessä, että se on merkittävin kasautuneen huono-osaisuuden riskitekijä (Karvonen 2008; Kauppinen ym. 2010).

Siinä missä tutkimus on onnistunut tunnistamaan yleisesti ottaen merkittävimmät köyhyyden ja huono-osaisuuden taustalla vaikuttavat tekijät, leipäjonossa käyvän väestöosan huono-osaisuudesta on tutkimustietoa vain hyvin rajallisesti. Seuraava alaluku keskittyy tekijöihin, jotka määrittävät nimenomaan leipäjonoihin turvautuvien huono-osaisuutta aikaisemman tutkimustiedon perusteella.

4.2 LEIPÄJONOSSA KÄYVIEN HUONO-OSAISUUTTA SELITTÄVÄT TEKIJÄT

Tässä alaluvussa huomio kiinnittyy niihin tutkimuksiin, jotka käsittelevät leipäjonossa käymisen taustatekijöitä sekä kävijöiden huono-osaisuutta. Erittelyn kohteena ovat samat tekijät kuin edellisessä alaluvussa, mutta nyt tarkastelu tapahtuu leipäjonon näkökulmasta. Tällaisen tutkimustiedon vähyys on hämmästyttävää, kun otetaan huomioon, että leipäjonon historia yltää jo kolmelle vuosikymmenelle ja että leipäjonot herättävät vilkasta yhteiskunnallista keskustelua. Suurin osa leipäjonossa käyvien huono-osaisuutta käsittelevästä tutkimuksesta on laadullista ja tuotettu esimerkiksi leipäjonoja havainnoimalla tai jakelupisteiden työntekijöitä ja kävijöitä haastatteleamalla.³⁵

Kvantitatiivisen tutkimustiedon vähyys johtuu osittain siitä, ettei ruoka-avun saajista ole tilasto- tai rekisteritietoja, sillä virallista tai systemaattista kävijätilastointia ei ole harjoitettu. Vasta Itä-Suomen yliopiston Huso-hankkeen keräämät laajat aineistot, joihin tämäkin tutkimus perustuu, tekivät leipäjonoihin turvautuvien huono-osaisuuden systemaattisen määrällisen tutkimisen mahdolliseksi. Osaltaan ilmiön tutkimista on vaikeuttanut se, että haavoittuvassa asemassa olevat jäävät jo lähtökohtaisesti tutkimusten ulkopuolelle (Smith 2014; ks. Johdanto). Lisäksi on

³⁵ Yksi kattavimmista leipäjonossa kävijöiden otoksista (N = 156) on Toisten pankki -teoksen Myllypuron ruoka-apua käsittelevässä luvussa (Siiki 2008).

mahdollista, että ilmiön on uskottu jäävän väliaikaiseksi tai niin marginaaliseksi, ettei sen tutkimista ole koettu tarpeelliseksi. Seuraavissa kappaleissa käydään läpi tärkeimmät olemassa olevat suomalaiset tutkimukset aikajärjestyksessä, minkä jälkeen tarkastellaan lyhyesti kansainvälistä tutkimusta.

1990-luvun laman synnyttämiä leipäjonoja käsittelevien tutkimusten ja lehtikirjoitusten perusteella muodostuu sellainen kuva, että leipäjonoja kansoittivat ennen kaikkea **työttömät miehet**, jotka olivat jääneet vaille työtä laman johdosta ja ajautuneet vakaviin taloudellisiin ongelmiin. Esimerkiksi Hipin (1997) tutkimuksessa Pelastusarmeijan leipäjonosta vuosina 1990–1996 tyypillisin jonottaja oli keski-ikäinen yksinäinen työtön mies ja vain kaksi prosenttia leipäjonolaisista kävi työssä.

Osa leipäjonoon päätyneistä oli ollut jo suhteellisen heikossa asemassa ennen lamaa, osa suistui köyhyyteen laman myötä. Metsähuone (2002) osoittaa, että leipäjonoon turvautuminen oli lama-ajan köyhälle sitä vaikeampaa, mitä paremmasta asemasta leipäjonoon oli päätynt. Monet yrittivätkin etsiä apua ensin muualta (Malkavaara 2007; Iivari 2000; Iivari & Karjalainen 1999).

Laman jälkeen tilanne muuttui. Helsingin Myllypuron 2000-luvun alkupuolen leipäjonossa suurimmat kävijäryhmät olivat työmarkkinatukea saavien työttömien lisäksi **vanhukset ja eläkeläiset** (Siiki 2006; 2008). Tuolloin ruoka-avun tarvetta selitti laman jälkeen tukiin kohdistuneiden leikkausten lisäksi myös ruoan hinnan nousu. 2000-luvulle tultaessa taloudellinen lama oli jo ohitettu, mutta suomalaisen köyhyyden kuva paljastui aiempaa monimuotoisemmaksi, sillä ongelmat olivat alkaneet pitkittyessään kasautua. Leipäjono antoi monille mahdollisuuden lievittää uudenlaista taloudellista ahdinkoa. (Hänninen ym. 2008.)

Aiemmin miltei olematon työikäisten diakonia-avun saajien määrä kasvoi merkittävästi 1990-laman myötä (Hiilamo 2010; Hiilamo 2016a). Taloudelliset vaikeudet yhdessä pitkäaikaistyöttömyyden kanssa olivat ruokapankeissa tehtyjen havaintojen perusteella avuntarpeen suurimmat aiheuttajat (Lemmetyinen 2002, 198). Diakonia-työn ”viimeisen luukun” kävijäryhmissä keskeisimpiä olivat 2000-luvun ensimmäisellä vuosikymmenellä kaikkein pienituloisimmat eläkeläiset ja ansiosidonnaisen turvan ulkopuolelle jääneet työttömät. Muita diakoniatyössä kohdattavia väestöryhmiä olivat juuri työttömäksi jääneet, **yksinhooltajat, maahanmuuttajat**, romanit, **opiskelijat** ja **monilapsisten perheiden vanhemmat**. Heterogeeninen joukko piti sisällään myös pienyrittäjiä, pätkätyöläisiä ja ylivelkaantuneita (Juntunen 2006).

2010-luvulla seurakuntien diakoniatyö kohtaa eniten keski-ikäisiä 40–64-vuotiaita, mutta runsaasti myös yli 74-vuotiaita. Taloudelliset ongelmat ovat asiakkaiden yleisin huolenaihe, mutta lähes yhtä paljon apua haetaan terveyteen ja ihmissuhteisiin liittyviin ongelmiin. Diakoniatyöntekijät määrittelevät osan asiakkaista kasautuneesti huono-osaisiksi ja arvioivat, että osalla näistä on saamastaan ruoka-avusta huolimatta vaikeuksia selviytyä arjessaan (vrt. Lemmetyinen 2002). Toisaalta on arvioitu, että diakonia-apu kyllä kohdistuu huono-osaisiin, muttei kaikkein huono-osaisimpiin. (Gävert 2016; Kiiski 2013.)

Kirkkopalveluiden tuoreiden tietojen sekä Terveiden ja hyvinvoinnin laitoksen HYPA-kyselytutkimuksen mukaan ruoka-apuun joutuvat turvautumaan työttömien ja lomautettujen lisäksi ennen muuta **toimeentulotukea hakeneet** ja **matalasti koulutetut**. Myös lapsiperheet mainitaan kirkkopalveluiden suurena asiakasryhmänä, mikä selittyy osittain sillä, että seurakunnat kohtaavat lapsiperheitä enemmän kuin muut järjestöt. Sen sijaan THL:n puhelinkyselyllä keräämään otoksen perusteella lapsiperheellisyydellä, iällä ja sukupuolella ei ollut tilastollisesti merkit-

sevää yhteyttä ruoka-avun hakemiseen. (Lehtelä & Kestilä 2014, 278.)

Huso-hankkeen leipäjonoraportin (Ohisalo & Saari 2014) mukaan tyypillinen suomalainen ruoka-avun saaja on keski-ikäinen tai ikääntyvä, heikossa työmarkkina-asemassa ja muita ryhmiä useammin työtön tai eläkeläinen. Enemmistö **asuu vuokralla** ja **yksin asuvia** on yli 60 prosenttia. Koulutustausta on matalampi kuin koko väestöllä, joskin mukana on kaikkien koulutusryhmien edustajia. Suuri enemmistö on Suomen kansalaisia. Enemmistö saa yhteiskunnalta jotakin ensisijaista etuutta; suuri enemmistö asumistukea. Toimeentulotukea saa noin puolet avunsaajista. Työssä käyviä on vain noin 10 prosenttia, ja heistäkin suuri osa on osa- tai määräaikaisissa työsuhteissa.

Nuoria aikuisia käy leipäjonossa suhteellisen vähän keski-ikäisiin ja ikääntyneisiin verrattuna, joskin on olemassa myös opiskelijoille kohdennettua ruoka-aputoimintaa. On mahdollista, että nuorten epäviralliset turvaverkot estävät heitä päätmästä suuressa määrin leipäjonoon (vrt. Pelkonen ym. 2015). Myllypuron elintarvikeapu ry:n toiminnanjohtaja Sinikka Backman (ks. Yleisradio 30.3.2017) kuitenkin kertoo, että nuorten työttömyyden yleistyessä ja pitkittyessä jonossa näkee aiempaa enemmän nuoria avuntarvitsijoita. Maahanmuuttajien suhteellinen määrä on puolestaan hänen mukaansa vuosien saatossa vähentynyt: ennen heitä saattoi olla jopa puolet jonottajista, nyt enää neljännes (Kirkko & Kaupunki 25.2.2016). Havaittujen muutosten taustalla voi olla inkerinsuomalaisten paluumuuttajaeläkeläisten aseman kohentuminen (ks. Siiki 2008) sekä maahanmuuttajien integroituminen suomalaiseen yhteiskuntaan.

Kaksi Suomea -tutkimushankkeeseen liittyvän laajan lehtiartikkelin kirjoittanut Anna-Stina Nykänen (HS 2.4. 2017) toteaa Myllypuron leipäjonossa käyvän paljon ikääntyviä ja eläkeläisiä, kun taas Hurstin jonon kävijäkunta on ”rosoisempaa” eli paikalla on enemmän **asunnottomia** ja **päihdeongelmaisia** asiakkaita. Diakoniaruoka-avun puolestaan tiedetään houkuttelevan lapsiperheitä enemmän kuin muiden ruoka-avun jakajien (esim. Lehtelä & Kestilä 2014). On siis ilmeistä, että tietyt ruoka-avun toimipisteet houkuttelevat tiettyjä kävijäryhmiä joko sijaintinsa tai toimintamuotonsa perusteella. Näin ollen jokaisessa leipäjonossa on hieman eri tavoin painottunut kävijäkuntansa. Siksi luotettavaa kokonaiskuvaakin koko maan tilanteesta ei voida saavuttaa kysymällä yksittäisten toimijoiden havaintoja, vaan tarvitaan laaja-alaista aineistonkeruuta Huso-hankkeen tapaan.

Viimesijaisella turvalla elävät huono-osaisten voidaan vielä tavoittaa esimerkiksi sosiaalityön asiakkaina, mutta heitä heikommassa asemassa olevat saattavat jäädä kokonaan tavoittamatta tai heidän tavoittamisensa vaatii erityisiä toimia, kuten etsivää sosiaalityötä (Kainulainen 2006, 373; Saari 2015). Kaikkein heikoimmassa asemassa olevat eivät myöskään käytä tai halua käyttää kaikkia yhteiskunnan tai muiden tahojen heille tarkoittamia palveluita eivätkä näin löydä ruokapankkien tai kirkon diakoniatyön asiakkaiksi. On myös mahdollista, että heidän heikko toimintakykynsä, kuten liikuntarajoite, estää apuun turvautumisen. Lisäksi päihde-, käytös- ja mielenterveysongelmat saattavat hankaloittaa matalan kynnyksen palveluiden käyttöä hyvin konkreettisilla tavoilla (Jalava & Koiso-Kanttila 2013, 190).

Huso-hankkeen yhteydessä on käynyt havainnollisesti ilmi, että leipäjonon huono-osaisten joukko on suhteellisen heterogeenisenä heikommin tunnistettavissa kuin sitä vielä syvemmin huono-osaisten laitospäästä, asunnottomien tai päihteidenkäyttäjien ryhmät (mm. Saari 2015; Niemelä & Saari 2013; Laitinen ym. 2017; Törölä 2011). Mitä syvemmästä huono-osaisuudesta on kysymys, sitä tarkkarajaisempi

huono-osaisten ryhmä on ja sitä enemmän se poikkeaa hyvinvoinniltaan valtaväestöstä. Ruoka-avun saajien koettu hyvinvointi on huomattavasti koko väestöä heikompa, mutta esimerkiksi suonensisäisten huumeiden käyttäjien hyvinvointi on vielä matalammalla tasolla (Saari 2015, 169; Ohisalo ym. 2015b; Laitinen ym. 2017).

Huono-osainen myös tunnistaa itsensä huono-osaiseksi sitä useammin, mitä huono-osaisempaan ryhmään kuuluu (Saari 2015, 168–169; Niemelä & Saari 2013). Kun selvitetään itsensä huono-osaiseksi kokevien ruoka-avun saajien määrää suhteessa huono-osaiseksi itsensä määritteleviin asunnottomiin sekä toisaalta koko väestöön, käy ilmi, että nimenomaan ruoka-avun saajat ja asunnottomien asuntolassa asuvat tuntevat itsensä huono-osaiseksi selvästi useimmin (Kainulainen & Saari 2013, 33). Ryhmät ovat osittain päällekkäisiä. Leipäjonossa käy myös asunnottomia ja päihdepalveluiden käyttäjiä. Tutkimuksen mukaan päihdepalveluihin turvautuvista huono-osaiseksi tai erittäin huono-osaiseksi itsensä kokevista reilusti yli puolet oli turvautunut myös ruoka-apuun (Kammonen 2016, 36–37).

Leipäjonossa käyvien huono-osaisuus ei välttämättä ole päälle päin näkyvä piirre. Kun avunsaaja poistuu leipäjonosta ruokakasseineen, hän saattaa hyvinkin sulautua jälleen valtaväestöön. Moni avunhakija pyrkii myös käyttäytymään jonottaessaan mahdollisimman asiallisesti ja pukeutumaan siististi (mm. Siiki 2008). Hänninen ym. (2008) muistuttaakin, että avunsaajia haastatteleamalla ja leipäjonoja havainnoimalla kerätyt kokemukset kertovat ennen kaikkea elämäntilanteiden monimutkaisuudesta: yhtenä leipäjonossa käynnin tyypillisenä syynä on kaukonäköinen pyrkimys hallita omaa elämää ennaltaehkäisemällä tilanteita, joissa ruoka uhkaa loppua rahan loppuessa.

Tulojen riittämättömyys suhteessa menoihin on tärkein ruoka-avun saajien huono-osaisuutta ennustava tekijä. Kansainvälisen tutkimustiedon perusteella tulojen epävarmuuden sekä yllättävien ansionmenetysten tiedetään ennustavan kotitalouksien ruokaturvan pettämistä (mm. Leete & Bania 2010; Loopstra & Tarasuk 2013). Yksilön tai kotitalouden tulojen riittämättömyys kärjistyy ymmärrettävästi silloin, kun rahan puutteen takia ei ole mahdollisuutta hankkia tarpeellista määrää kelpoista ruokaa (Coleman-Jensen ym. 2016; Borg & Hietaniemi 2016).

Ruoka-apuilmion laajentuessa myös tutkimustiedon määrä on lisääntynyt. Vuonna 2016 julkaistu kansainvälinen metatutkimus kävi läpi 54 viime aikoina julkaistua ruoka-avun saajien ruokaturvaan liittyvää tutkimusta, joista suurin osa oli toteutettu Yhdysvalloissa ja muualla Euroopan ulkopuolella (Bazerghi ym. 2016). Ruokaturvaa ja ravitsemusta koskeva tutkimus painottuikin kehittyvien maiden lisäksi niihin rikkaisiin maihin, joissa avustusruoan jako on yleisintä, kuten Yhdysvaltoihin, jonka väestöstä eri arvioiden mukaan jopa joka kymmenes on saanut ruoka-apua (Poppendieck 1999; 2000).

Myös Euroopassa on julkaistu tällä vuosikymmenellä melko runsaasti tutkimusta ruoka-avusta. Esimerkiksi *Social Policy and Society* -lehti julkaisi teemanumeron vuonna 2015; *British Food Journal* -lehti vuonna 2014. Viime vuosien tärkeimpiin julkaisuihin kuuluvat myös *First World Hunger Revisited* (Riches & Silvasti 2014) sekä *Food Poverty and Insecurity: International Food Inequalities* (Caraher & Coveney 2016). Viimeaikainen tutkimus on jaoteltavissa karkeasti kolmeen eri tyyppiin. Osa tarkastelee ruoka-avun saajien haavoittuvuutta ruokaturvan puutteen, vähäisen tai heikon ravitsemuksen ja huonon terveyden kautta (esim. Pfeiffer ym. 2015; Lucas ym. 2015; Loopstra & Tarasuk 2015), kun taas osa analysoi kolmannen sektorin ja uskonnollisten tahojen tarjoaman avun suhdetta yhteiskunnan viralliseen apuun

(Silvasti 2015; Salonen 2016). Osa tutkimuksista puolestaan yhdistää edelliset lähestymistavat vertaamalla puutteellista ruokaturvaa vallitsevaan hyvinvointipolitiikkaan ja tarkastelemalla palvelumuotojen vakiintumista hyvinvointiyhteiskunnissa, joissa ruokapankkien tarjoamalle avulle ei aiemmin ole nähty olevan tarvetta (esim. Lambie-Mumford & Dowler 2015; Riches & Silvasti, 2014).

Edellä esitelty kansainvälinen tutkimus osoittaa kokonaisuudessaan, että ruokaturvan puute ja ruoka-apu ovat ilmiöinä yhteydessä toisiinsa. Tästä huolimatta tutkimukset ruokaturvan tasosta eivät kerro itsessään ruoka-avun tarpeen ja käytön määrästä, eivätkä ruoka-avun saajien määrät puolestaan ilmaise koko totuutta ruokaturvaa vailla olevien määrästä (Loopstra & Tarasuk 2015; Taylor & Loopstra 2016).

Taloudellisen huono-osaisuuden lisäksi nälkä tai sen uhka, köyhyys ja heikko terveydentila ovat kansainvälisissä ruoka-apuun liittyvissä tutkimuksissa avun saajien huono-osaisuuden määrittäjät. Monissa tutkimuksissa mainitaan ruoka-avun saajien kärsivän heikosta terveydestä ja sairauksista, jotka osaltaan rajoittavat toimintakykyä ja aiheuttavat myös taloudellisia vaikeuksia.

4.3 HÄPEÄN KOKEMISTA SELITTÄVÄT TEKIJÄT

”Mulla oli hirveän korkea kynnys tulla tänne, mutta sitten oli ihan pakko. Olen kohdannut täällä paljon ihmisiä ja tutustunut heihin. Ei tunnu enää niin pahalta.”
(Leipäjonossa haastateltu keski-ikäinen nainen, diakoniaa.net 2016)

Tämä alaluku esittelee väitöskirjan 3. artikkelissa häpeän kokemista tarkasteltaessa hyödynnetyt selittävät tekijät ja perustelee niiden käytön aiemman tutkimuksen valossa. Artikkelissa on käytetty sekä sosiodemografisia selittäviä muuttujia (ikä, sukupuoli, lasten lukumäärä, vastaajan koulutusaste, työllisyystilanne sekä kokemus tulojen riittävyydestä) että apuun turvautumiseen liittyviä muuttujia (ruoan hakemisen kohde ja hakemisen toistuvuus).

Yli 70 prosenttia toimeentulotuen saajista, kuntien sosiaalityöntekijöistä, Kelan etuuskäsittelijöistä ja muista kansalaisista yhdistää kunnallisen sosiaalitoimen myöntämään viimesijaiseen toimeentulotukeen häpeän (Blomberg ym. 2016). Myös laadullisen tutkimuksen mukaan toimeentulotukeen turvautuvat liittävät asiakkuuteensa usein häpeän, leimautumisen ja osattomuuden tunteita (Marttila ym. 2010). Vastaavia havaintoja on tehty niin laadullisessa kuin määrällisessä tutkimuksessa myös muissa Pohjoismaissa (mm. Starrin ym. 2003; Starrin 2013; Gubrium & Lødemel 2014b).

Eri tukimuotoihin turvautuvien häpeän kokemista tarkastelevan brittitutkimuksen mukaan kolmannes avun- tai tuensaajista ilmoitti kokevansa joko henkilökohdasta häpeää tai ulkopuolelta eli toisten ihmisten taholta heihin kohdistuvaa stigmaa vähintään yhden saamansa etuuden kohdalla. Lisäksi yli neljännes heistä ilmoitti avun hakemisen leimaavuuden vähentävän sen hakemisen todennäköisyyttä heidän kohdallaan. (Baumberg 2016).

Yhteiskunnan viralliseen apuun turvautumista pidetään vahvan itsellisen pärjäämisen eetosta korostavissa yhteiskunnissa häpeällisenä. Sosiaalipalveluiden asiakkaana koettu nöyryytys – tai sen pelko – selittyykin köyhiltä kerättyjen kerotomusten perusteella muun muassa kokemuksella itsenäisen taloudellisen aseman puuttumisesta sekä toisten ihmisten tai yhteiskunnan toimijoiden kielteisillä asen-

teilla (mm. Isola ym. 2007; Mikkonen 2012; Isola ym. 2016). Nöyryytys määritellään tässä tutkimuksessa arvokkuuden kokemuksen riistämiseksi, mikä puolestaan saa riistämisen kohteen tuntemaan häpeää.

Ruoka-apun saajien häpeän kokemisesta samoin kuin heihin kohdistuvista kansalaismielipiteistä (alaluku 4.4) on olemassa vain erittäin rajallinen määrä tutkimusta. Tässä ja seuraavassa alaluvussa käydään läpi vain sitä tutkimusta, mitä ei ole jo käsitelty aiemmissa kappaleissa.

Tutkimukset ovat osoittaneet, että 1990-luvun lamasta alkaen avustusruoan vastaanottamiseen on liittynyt köyhyyden aiheuttama häpeä (mm. Malkavaara 2000, 11–12; Kuikka 2000, 183). Aikaa on kulunut, mutta häpeästä puhuaan edelleen leipäjonon yhteydessä. Tällä perusteella virheelliseksi osoittautuu toisinaan kuultu väite, että leipäjonot olisivat yli 20-vuotisen historiansa aikana arkipäiväistyneet niin, ettei apuun turvautuminen enää aiheuttaisi häpeän kokemuksia. Keskeisenä syynä häpeän kokemiseen voidaan pitää sitä, että lahjoitus- ja ylijäämätarvikkeiden vastaanottaminen on vallitsevista sosiaalisista normeista poikkeavaa.

Vaikka itse apuun turvautuminen ei kaikkia avunsaajia hävettäisikään, Suomen kaltaisessa kulutusyhteiskunnassa häpeää tuottaa se, että on varaa ainoastaan sellaisiin kulutusvalintoihin, jotka poikkeavat normaalista tai siitä, mitä yksilö itse tavoittelee (esim. Talvio 2011). Nykyihmisellä on paineita käyttää sellaisia vaatteita, omistaa sellaisia asioita ja harrastaa sellaisia harrastuksia, joita pidetään hänen viiteryhmissään välttämättöminä (vrt. Smith 1981). On kuitenkin muistettava, että kuten köyhyyskokemuksissa laajemminkin, tilanne, joka on toiselle riittävä, voi merkitä toiselle kurjuutta (mm. Kallio 2003; Kainulainen 2014).

Häpeää kokevat eivät useinkaan paljasta häpeäänsä eivätkä välttämättä käytä häpeän käsitettä kertoessaan tuntemuksistaan. Häpeää kokevat kuvailevat itseään huonoiksi, riittämättömiksi, haavoitetuiksi ja alistetuiksi. Häpeä vie ihmiseltä voimat ja tunteen toimijuudesta, siten että tuntuu kuin joku muu ohjaisi elämää. (Malinen 2010, 150; Paukkunen 2013.)

Kun leipäjonossa käyviä on haastateltu ja heistä kirjoitettu mediassa, häpeän käsite putkahtaa kuitenkin toistuvasti esiin. Häpeä ei ole siis ainakaan kokonaan piilotettu tuntemus. Esimerkiksi viisikymppinen Myllypuron ruoanjakelussa käyvä avunsaaja kertoo *diakoniaa.net*-portaaliin (2016) kerättyssä tarinassaan, että ruoka-apuun turvautuminen tuntui aluksi pahalta mutta tutustuminen muihin avunsaajiin ja keskustelu heidän kanssaan lievitte häpeän tunnetta. *Me naiset* -lehden (8.11.2015) leipäjonoja käsittelevään artikkeliin haastateltu ”Mira” oli puolestaan jäänyt työttömäksi ja jonossa nyt kolmatta kertaa. Hän ei ollut aiemmassa elämässään ollut köyhä, joten hän piti leipäjonossa käymistä nöyryyttävänä. Sen sijaan jo useita vuosia jonossa käyneet ”Reetta” ja ”Anna” ilmoittivat, etteivät koe häpeää; heidän mukaansa suhtautuminen on kiinni asenteesta. Aikaisempi tutkimustieto leipäjonoista vastaa varsin hyvin näiden haastattelujen luomaa mielikuvaa avunsaajien häpeästä. Kuten alaluvussa 4.2 mainittiin, leipäjonoon päätyminen tuntuu sitä vaikeammalta, mitä korkeammalta jonoon on pudonnut (Metsähuone 2002).

Häpeä tulee esiin useimmissa leipäjonoihin liittyvissä tutkimuksissa siten, että haastatellut mainitsevat rohjenneensa turvautua apuun vasta pakon edessä, koska häpesivät ajatusta. Tutkimuksen mukaan ruoka-apuun turvautuminen tuntuu vaikealta ja häpeälliseltä etenkin ensimmäisillä hakukerroilla, joskin osa haastatelluista ilmoittaa häpeävänsä myös ensimmäisten kertojen jälkeen. (van der Horst ym. 2014, Purdam ym. 2016; Caplan 2016, Siiki 2008; Hämäläinen 2006.)

Diakoniatyöntekijöiden kokemuksen mukaan häpeä kuluttaa huono-osaisen voimia, heikentää toimintakykyä ja estää puhumasta ongelmista. Samalla häpeä myös pitkittää avun hakemista, sillä apuun turvaudutaan vasta, kun on aivan pakko, toisin sanoen usein liian myöhään. Seurakunnat arvelevatkin häpeän olevan keskeinen syy siihen, että jotkut apua tarvitsevat eivät sitä hae. (ks. Juntunen ym. 2006, 87; Hiilamo ym. 2011, 109; aiheesta myös Pakanen & Pietinen 2012.)

Harva leipäjonoon turvautuva näyttää hakevan lahjoitus- ja ylijäämäruokaa elämäntyyllillisistä valinnoista johtuen. Motiivina on lähes aina aito köyhyys ja avun tarve. Köyhyys hävettää erityisesti silloin, kun se on vastentahtoista ja kun yksilö kokee joutuvansa toimimaan arvojensa ja normiensä vastaisesti. Tällöin hän vertailee itseään niihin, joilla on mahdollisuus elää toivomallaan tavalla. Varsinkin pidempään jatkuessaan köyhyys kasvattaa toiseuden, katkeruuden ja epäluottamuksen tunteita niin toisia ihmisiä kuin yhteiskuntaa kohtaan (mm. Mäkinen 2015; Hietala 2015; Eskelinen 2016). Häpeän ja alentuneen luottamuksen lisäksi muut negatiiviset psykosiaaliset tuntemukset masennuksesta voimattomuuteen ovat toistuvia teemoja ruoka-avun saajia koskevissa tutkimuksissa (Douglas ym. 2015).

Edeltävien kappaleiden yhteenvetona voidaan huomauttaa, että ruoka-avun saajien haastatteluihin perustuvasta tutkimuksesta välittyy ambivalentti kuva: on niitä, jotka häpeävät, niitä, jotka eivät häpeä, niitä, joiden uskotaan häpeävän, ja niitä, jotka eivät hae apua, koska se hävettää liikaa. Näiden vaihtoehtojen taustalla vaikuttavia tekijöitä ei kuitenkaan ole tutkittu, kuten ei myöskään sitä, miltä ruoka-apuun turvautuminen tuntuu suhteessa yhteiskunnan tarjoamaan apuun turvautumiseen. Ainoa tätä sivuava analyysi on Kaiju Hämäläisen porilaista leipäjonoa käsittelevä tutkimus. Ruoka-apua jakavien toimijoiden käsityksen mukaan avunsaajat pitävät ruoka-apuun turvautumista jossain määrin helpompana kuin toimeentulotuen hakemista, vaikka ruoka-avun noutaminen näyttääkin aiheuttavan enemmän häpeää. Tämä selittyy ruoka-avun helppoudella: siihen ei tarvita erillisiä hakemuksia eikä selvityksiä tuloista ja menoista. On huomattavaa, että jotkut Hämäläisen haastattelemissa olleet pitivät silti toimeentulotukea helpompana kuin ruoka-apua, koska he kokivat leipäjonon nöyryyttäväksi sosiaalisesti tilanteeksi, jota mieluiten välttäisivät. (Hämäläinen 2006, 101.)

Yhteistä tässä alaluvussa esitellyille tutkimuksille on myös näkemys siitä, että osa avuntarpeessa olevista ilmeisesti jättää ruoka-avun sikseen juuri häpeän takia. Toisaalta on osoitettu, että toisten ihmisten tapaaminen ja jonottamisen sosiaalisuus on monelle leipäjonossa käyvälle tärkeää (mm. Karjalainen 2005; Siiki 2006; Turunen ym. 2012).

Aiemman tutkimuksen perusteella ruoka-avun saajien **korkean iän** tiedetään ennustavan voimakkaampaa häpeän kokemista (Purdam ym. 2016; ks. myös Ohisalo ym. 2014). Ei ole kuitenkaan olemassa yksimielisyyttä siitä, onko ilmiö sidoksissa juuri ikävuosien karttumiseen vai sukupolvien välisiin eroihin. On mahdollista, että nuori sukupolvi ei häpeä ilmiötä, johon on jo ehtinyt tottua, kun taas vanhemmat sukupolvet pitävät köyhäinavun kaltaiseen apuun turvautumista nöyryyttävänä ja vaalivat nuoria useammin tietynlaista kunniallisen kansalaisen ideaalia. Suhtautumista voi osaltaan selittää myös se, että vanhempien sukupolvien köyhyys on useammin pitkäkestoista, iäkkäillä hakijoilla mahdollisesti loppuelämän kestävä (Riihelä & Suoniemi 2015).

Yksi häpeää selittävä tekijä näyttää olevan apuun turvautumisen julkisuus. On mahdollista, että suurten kaupunkien pitkään, kasvottomaan leipäjonoon on hel-

pompi mennä kuin pienten paikkakuntien jakelupisteisiin. Pitkässä jonossa on paljon kohtalotovereita, joskin joistakuista juuri pitkässä leipäjonossa jonottaminen tuntuu erityisen nöyryyttävältä. On arvioitu, että pienillä paikkakunnilla vallitseva ”valvontayhteisöllisyys” vaikeuttaa avun ja tarvitsijoiden kohtaamista matalan kynnyksen avustuspisteissä (Jalava & Koiso-Kanttila 2013, 190). Toisaalta jonotuskokemusta saattavat määrittää hyvinkin pienet seikat. Eroja on sekä toimijoiden että ruokaa jakavien vapaaehtoisten välillä – yksittäisen jakajankin asenne voi tuntua nöyryyttävältä (Kuikka 2000, 183).

Koska häpeän tunne kumpuaa ihmisestä sisältä, kyse ei ole pelkästään nöyryyttävistä avun hakemisen paikoista tai tilanteista. Monien toimeentulo-ongelmien taustalla oleviin **työttömyyteen, tulojen riittämättömyyteen** ja velkaantumiseen liittyy usein henkilökohtaista häpeää eli syvää epäonnistumisen tunnetta omissa ja oletetusti myös muiden silmissä. Häpeä liittyy arvioiduksi tulemisen uhkaan tai syntyy puolustusmekanismina suhteessa elinympäristöön. Kun elinympäristön ja/tai oman viiteri-ryhmän taloudellinen hyvinvointi on korkeaa, yksilön omatkin odotukset ovat korkeat. Jos yksilö kokee omassa taloudessaan vakavia puutteita, epäsuhta tuottaa häpeää. Mitä suuremmaksi vastaaja kokee tulojensa ja menojensa epäsuhtauden, sitä todennäköisemmin hän kokee häpeää. (Sznycer ym. 2016.)

Muun muassa Siltala (1994) ja Kortteinen (1992) ovat kirjoittaneet taistelusta häpeää vastaan. Lama aiheutti nöyryyttäviä kokemuksia erityisesti niille, jotka olivat tottuneet elättämään itsensä ja joilla oli vahva itsellisen pärjäämisen eetos (Kortteinen & Tuomikoski 1998). Itsellisen pärjäämisen kulttuuri ei kuitenkaan rajoitu vain 1990-luvun lama-aikaan tai työmiehen kunniana tiettyyn sosiaaliluokkaan, vaan on juurtunut koko yhteiskuntaan. Omillaan pärjäämisen ihanne ja pärjäämättömyyden aiheuttama pettymys näkyy muun muassa myös toimeentulo-ongelmia kokevien nuorten ja nuorten aikuisten köyhyyskokemuksissa: yleisimpiä nuorten esiintuomia tunteita olivat alemmuuden ja arvottomuuden tunteet, häpeä sekä syyllisyys (Mikkonen 2012; Isola ym. 2016).

Toiset suhtautuvat toisia herkemmin julkisiin tilanteisiin ja esilläoloon. Niin sanotusti julkisesti minätietoiset ovat muita kinnostuneempia siitä, mitä muut heistä ajattelevat (Helkama ym. 2004, 378). Malisen (2010) mukaan häpeä vaikuttaa kaikkiin sitä kokeviin, mutta näkyvät vaikutukset ovat yksilöllisiä. Malinen onkin väitöstutkimuksessaan luokitellut suomalaiset neljään ryhmään häpeän kokemuksen alttiuden mukaan: toiseen ääripäähän kuuluville ”tasapainoisille” häpeä on normaali inhimillinen tunnetila eikä rajoita tai kahlitse elämää. Toiseen ääripäähän kuuluville ”kamppailijoille” häpeä merkitsee jatkuvaa taistelua huonommuuden tunnetta vastaan. Kaksi muuta ryhmää ovat häpeän salaajat, jotka peittelevät häpeää esimerkiksi pyrkimällä täydellisyyteen, sekä häpeän torjujat, jotka pyrkivät kaikin tavoin kieltämään tunteen myös itseltään. Häpeän piilottaminen vaikeuttaa sen käsittelyä, kun taas häpeästä puhuminen auttaa tulemaan sen kanssa toimeen.

Häpeän kokemuksen taustalla ei ole osoitettavissa mitään yhtä selittävää tekijää, mutta on paljon seikkoja, joiden tiedetään vaikuttavan häpeäalttiuteen. Bouson (2016) osoittaa, että ikääntyvät naiset tuntevat itsensä miehiä useammin ”hyödyttömäksi taakaksi” ja kokevat siten stigmaa ikänsä ja **sukupuolensa** johdosta. Kaiken kaikkiaan naiset ilmoittavat tutkimuksissa kokevansa häpeää miehiä useammin (Tangney & Dearing 2002; Akbag & Imamoglu 2010). Erään pohjoismaisen tutkimuksen mukaan pitkäaikaistyöttömät naiset kokevat tilanteestaan miehiä hieman useammin häpeää (Jönsson 2002). Vastaavasti suomalaisessa tutkimuksessa ylivelkaantunei-

suus aiheutti naisille voimakkaampia oireita kuin miehille (Blomgren ym. 2014).

Pohjimmiltaan häpeän ja syyllisyyden kokemukset ovat usein seurausta siitä, että yksilöt kokevat epäonnistuneensa noudattamaan sosiaalisesti hyväksyttäviä malleja, kuten sukupuoli- tai vanhempien rooleja (Sutton ym. 2014). Brittitutkimuksessa työttömät miehet tunsivat naisia enemmän häpeää, heikkoutta ja syyllisyyttä siitä, etteivät pystyneet **elättämään perhettään**. Niinpä Hooper ym. (2007) päätelee, että hyvinvoivissa maissa aikuisilla on suuret paineet taata itselleen ja etenkin lapsilleen samat mahdollisuudet ja sama elintaso kuin vallitsee heidän ympäristössään (ks. myös Ridge 2002; Athwal ym. 2011). Britti-ruokapankkien asiakkaista tiedetään, että ne, jotka kokevat epäonnistumista **lastensa** elättäjinä, häpeävät muita enemmän (Caplan 2016). Myös pohjoismaisissa tutkimuksissa pienituloisten perheiden vanhempien tiedetään olevan huolissaan juuri lastensa riittävän elintason turvaamisesta (Gubrium & Lødemel 2014a; Erjnæs ym. 2016). Myös **koulutuksella ja ammatilla** on vaikutusta häpeän kokemiseen sikäli, että erityisesti arvostetussa sosiaalisessa asemassa oleva voi kokea häpeää siitä, ettei ole saavuttanut niitä positiivisia ominaisuuksia, joiden oletetaan kuuluvan positioon (Crocker & Garcia 2006, 297).

Yhteenvedona voidaan todeta, että köyhyyteen liittyvän häpeän kokemisessa, kuten muissakin subjektiivisissa tuntemuksissa, tunne on tiiviissä yhteydessä omiin odotuksiin ja sosiaaliseen viiteryhmään. Heikon taloudellisen aseman aiheuttamaan stigmaan saatetaan kuitenkin sopeutua, mikäli köyhyys pitkittyy. Kuten aiemmin luvussa 3.2 todettiin, on mahdollista, että häpeän tunteestakin tulee sopeutumisen kautta osa identiteettiä (Goffman 1966). Näin ollen olisi odotettavissa, että ne, jotka **hakevat elintarvikeapua säännöllisesti**, eivät enää häpeä, koska he ovat tottuneet vaikeisiin taloudellisiin ja sosiaalisiin olosuhteisiin, kun taas ne, jotka etsivät apua vain epäsäännöllisesti, eivät olisi tottuneet niukkuuteen ja kokisivat siitä häpeää. Tämä oletama vastaa Mertonin (1968) teoriaa, jonka mukaan epäedullisessa asemassa olevat hylkäävät monia yhteiskunnan kannalta arvokkaita ja välttämättömiä tavoitteita, koska heillä ei ole keinoja saavuttaa niitä. On kuitenkin muistettava, että kaikki tutkimustulokset eivät tue ajatusta sopeutumisesta yhteiskunnalliseen häpeään. On selviä osoituksia, että negatiiviset tunteet voivat päinvastoin korostua pitkään jatkuneen niukkuuden seurauksena (Marttila ym. 2010; van der Horst ym. 2014).

Kuten todettu, ruoka-avun saajien kokemasta häpeästä sekä sen syistä on vain vähän tutkimusta. Myös leipäjonossa käyviin kohdistuvaa keskustelua on tutkittu vain vähän. Seuraava alaluku perustelee väitöskirjan neljännessä artikkelissa käytetyn laadullisen tutkimusasetelman aikaisemman ansaitsevuuskäsityksiä koskevan tutkimustiedon perusteella.

4.4 ANSAITSEVUUSKÄSITYKSIÄ SELITTÄVÄT TEKIJÄT

Suomalaisten asenteita köyhiä kohtaan on tutkittu useista näkökulmista. Eräänlaisia tämän alan klassikoita ovat Helsen (1994) sosiaalipoliittista keskustelua syrjäytymisestä tarkastellut tutkimus sekä Kankaan ja Sikiön (1996) tutkimus ”laiskoista lurjuksista”. Helsen mukaan syrjäytymisestä puhutaan kuin yksilöllisestä ongelmasta, vaikka huomio pitäisi kiinnittää syrjäytymistä aiheuttavaan yhteiskuntaan. Syrjäytyneiden myös odotetaan muuttuvan mahdollisimman samanlaisiksi kuin valtavirran edustajat tullakseen hyväksytyiksi yhteiskunnan täysvaltaisiksi jäseniksi. Toisin sanoen syrjäytymispuhe perustuu heikkoon erilaisuuden sietokykyyn sikäli,

että ”normaalia” ei määritellä, vaikka juuri normaalista käsin asetetaan vaatimuksia heikossa asemassa oleville. (Helne 2002, 3–8.)

Kangas ja Sikiö (1996) tarkastelivat suomalaisten käsityksiä etuuskien yli- ja alikäytöstä ja havaitsivat, että suurin osa (66 %) vastaajista katsoi suomalaisten toimeentulotuen saajien olevan saamansa tuen tarpeessa. Lisäksi noin 80 prosenttia uskoi, että monet toimeentulotukea tarvitsevista eivät sitä hae. Toisaalta myös negatiiviset mielikuvat toimeentulotuen asiakkaista olivat yleisiä, sillä enemmistö epäili asiakkaiden olevan laiskoja (60 %) ja hakevan toimeentulotukea vilppiin perustuen (76 %). Suhtautuminen toimeentulotuen asiakkaisiin osoittautui tässä 1990-luvun tutkimuksessa siis varsin ambivalentiksi.

2010-luvun suomalaiset suhtautuvat varsin myönteisesti toimeentulotuen saajiin ja arvioivat heidän ansaitsevan saamansa avun useammin kuin edellä esitellyssä 1990-luvun tutkimuksessa. Kansalaisista 77 prosenttia oli vuonna 2015 sitä mieltä, että toimeentulotuen saajat myös tarvitsevat saamaansa tukea. Väestöryhmien väliset asenne-erot olivat maltillisia. Kaiken kaikkiaan yli 90 prosenttia vastaajista oli sitä mieltä, että toimeentulotukeen turvautuva avunsaaja on kuin yksi meistä, paitsi että hänen taloudellinen tilanteensa on heikentynyt. (Kallio & Niemelä 2017.)

Puhuttaessa leipäjonosta kysytään usein, kuka oikeastaan on tarpeeksi köyhä saadakseen apua. Jopa leipäjonossa käyvät itse arvioivat, että jonossa käy sellaisia, jotka eivät apua tarvitsisi (Turunen ym. 2012, 20).³⁶ Karjalaisen (2000) mukaan suuri yleisö olettaa leipäjonokävijöiden käyttävän apua tarpeettomasti tai maksimoidakseen oman hyötynsä. Karjalainen viittaa tällä julkisessa keskustelussa toistuvaan ajatusmalliin, jonka mukaan leipäjonoja on lähinnä siksi, että ruokaa jaetaan ilmaiseksi. Näin kaikki pelkistyy kysymykseen siitä, kuka ansaitsee saada ruoka-apua.

Ainoa tähän väitöskirjaan sisältyvän artikkelin kanssa vertailukelpoinen ruoka-avusta käytyä kansalaiskeskustelua koskeva suomalainen tutkimus on vuosituhannen taitteesta. Heikkilä ja Karjalainen (2000, 236–244) poimivat ruoka-avun saajiin liitettyjä käsityksiä muun muassa lehdistä, seminaareista, ruoka-apua jakavien koulutustilaisuuksista sekä toimipisteiden työntekijöitä haastatteleamalla.³⁷ Tulokset olivat kahtalaisia: toisaalta avunsaajien hätää ymmärrettiin, toisaalta köyhyysongelman taustalla nähtiin kannustimien puute, sosiaaliturvaa pidettiin tunnetuista ongelmistaan huolimatta riittävänä ja ruokapankkien asiakkaita siksi oman etunsa maksimoivina ihmisinä. Mainittiin myös, että ilmaiset elintarvikkeet tekevät aina kauppansa ja että ruoka-avun ansiosta ruokarahat voi käyttää alkoholiin. Pelättiin, että ruokapankki kerää vääränlaisia ihmisiä kirkkoherranvirastoon tai jopa koko kuntaan.

Avunsaajien ansaitsevuudesta on ryhdytty keskustelemaan laajassa mittakaavassa varsinaisesti vasta 2000-luvulla. Itse käsite ”ansaitsevuus” (engl. *deservingness*) on samalla yleistynyt tieteellisessä kielenkäytössä. Kuten aiemmin alaluvussa 3.3 esitettiin, keskustelu avunsaajien ansaitsevuudesta on osa perinteistä hyvinvointivaltion legitimitteettikeskustelua (Muuri & Manderbacka 2014; Kallio 2010). Vaikka ruoka-apu ei ole osa hyvinvointivaltion tuki- ja etuusjärjestelmää vaan perustuu hyväntekeväisyyteen eli avun antajan lahjaan, se herättää ilmiselvästi samantyyppistä keskustelua kuin sosiaaliturva. Kansalaiskeskustelijat eivät useinkaan tee eroa

³⁶ Huso-hankkeen aineiston perusteella 41 prosenttia leipäjonossa kävijöistä on täysin tai osin samaa mieltä siitä, että ”ruokajonossa on ihmisiä, jotka eivät tarvitsisi ruokaa”.

³⁷ Karjalainen on lisäksi tutkinut lehtien pääkirjoituksia vuosilta 1994, 1996 ja 1998 (Karjalainen 2008).

sen välillä, mistä apu tulee, kun puhutaan sen saajien ansaitsevuudesta.

Se, miksi avun saajien ansaitsevuutta koskevien käsitysten ja asenteiden tutkimista keskusteluaineistoista voi pitää tärkeänä, johtuu siitä, että keskustelut heijastavat yhteiskunnassa ja yksilöiden välisessä sosiaalisessa vuorovaikutuksessa vallitsevia asenteita, arvoja ja normeja.³⁸ On ominaisuuksia, joita arvostetaan, sekä tiettyjä odotuksia, joiden mukaan yksilön tulee toimia. Käyttäytyminen näiden arvojen ja normien vastaisesti voi puolestaan herättää hämmennystä tai paheksuntaa. Terminologisen tarkkuuden nimissä asenteet tulee kuitenkin erottaa arvoista (Suhonen 1988, 26–27). Siinä missä arvoilla tarkoitetaan yleisesti käsityksiä tavoiteltavista asiointiloista, asenne – tai tässä tutkimuksessa synonyymina käytetty termi ”käsitys” – merkitsee taipumusta reagoida hyväksyvästi tai hylkäävästi johonkin henkilöön, ihmisryhmään, esineeseen tai asiointilaan. Näin siis asenteet tai käsitykset heijastavat arvomaailmaa.

Hyvinvointivaltion etuuksien ansaitsemiseen tai köyhiin kansalaisiin liittyvistä käsityksistä tehty tutkimus on pääosin määrällistä. Laadullista lähestymistapaa edustaa lähinnä Mutanen (2016), joka analysoi Helsingin Sanomien köyhyyskyselyn (HS 28.6.2015) vastaajien kirjoittamia avovastauksia. Aineiston perusteella iso osa sekä suuri- että pienituloisista vastaajista kuvaili köyhyyden olevan sekä niukkuutta perusasioissa että yhteiskunnallista osattomuutta. Vaikka näkemykset köyhyydestä olivat yhteneväisiä, käsitykset köyhyyden syistä erosivat suurituloisten vastaajien katsoessa pienituloisia useammin köyhyyden johtuvan yksilöllisistä syistä.

Yhteiskunnan viimesijaisilla etuuksilla elävät ”sosiaalipummit” ovat herättäneet moraalipaniikkia suomalaisessa yhteiskunnassa. Teemasta käyty keskustelu näyttää trendinomaisesti yleistyneen, ja pitkittäistarkastelu (Saari ym. 2017) osoittaa aiheen olevan jatkuvasti esillä verkon keskustelufoorumeilla. Ilmiön taustalla lienevät hyvinvointivaltion institutionaalisen rakenteen ongelmat ja eriarvoistumisen aiheuttama sosiaalinen etäisyys. Muuhun mediaan sosiaalipummikysymys nousee satunnaisesti yksittäisten tapausten seurauksena. Yleensä tällaiset purkaukset jäävät kuitenkin lyhytaikaisiksi ja unohtuvat uusien moraalipaniikkien varjoon.

Aiemmin sivutun institutionaalisen logiikan vaikutus ansaitsevuuskäsityksiin on osoitettu monissa tutkimuksissa. Selektiivisissä hyvinvointivaltioissa kansalaisten enemmistö uskoo köyhien olevan itse vastuussa köyhyydestään (Larsen 2006; 2008; 2013). Erityisesti Yhdysvalloissa erottelu ansaitseviin ja ansaitsemattomiin on keskeinen sosiaalipolitiikan jakolinja (Skocpol 1996). Amerikkalaisten asenteiden mukaan valkoihoinen väestönosa on afro-amerikkalaista ansaitsevampi (Ward 2005; Williamson 2011), joskin myös useat eurooppalaiset katsovat maahanmuuttajien olevan oikeutettuja saamaan apua vasta kansallisvaltion omien kansalaisten jälkeen (esim. Kootstra 2016). Se, miksi köyhyyttä torjuvan politiikan tukeminen myös julkisessa keskustelussa on heikkoa selektiivisissä hyvinvointivaltioissa ja vahvaa institutionaalisissa hyvinvointivaltioissa, on herättänyt vilkasta keskustelua tutkijoiden parissa. (mm. Lepianka ym. 2010; Larsen 2006; Alesina & Glaeser 2004; Svallfors, 2003)

Larsenin ja Dejgaardin (2013) tutkimus lehtikirjoittelusta ja kansalaismielipiteestä Britanniassa, Ruotsissa ja Tanskassa nostaa brittiyhteiskunnan esimerkiksi selektiivisestä yhteiskunnasta, jonka mediassa köyhiä paheksutaan. Myös laadullinen tutkimus on kyennyt osoittamaan vastaavan institutionaalisen logiikan. Lar-

³⁸ Väestöryhmien väliset asenne-erot selittyvät ryhmien intresseillä siten, että kukin ryhmä kannattaa näkemystä, joka parhaiten palvelee ryhmän omaa etua (Forma 1999).

sen (2013) on osoittanut, että selektiivisten hyvinvointivaltioiden tabloid-lehdistön moraalipaniikki rakentuu usein stereotypioista, joiden mukaan köyhät ovat muista poikkeavia. Sen sijaan pohjoismaisessa lehtikirjoittelussa heidät esitellään tavallisina kansalaisina, jotka tarvitsevat apua. Larsen suosittelee, että jatkossa hyvinvointitutkimuksen tulisi ottaa paremmin huomioon köyhiin liitetyt stereotyyptit. Köyhyyttä kokeneiden leimaaminen esimerkiksi alaluokaksi nimittäin kasvattaa sosiaalista etäisyyttä keskiluokkaan (Tyler 2013, Wacquant 2004).

Vaikka Suomea on totuttu pitämään institutionaalisena hyvinvointivaltiona, myös suomalaista poliittista keskustelua on syytetty ihmisten jakamisesta kahteen luokkaan, ”porkkanoilla palkittaviin rikkaisiin ja vauraisiin, jotka tarvitsevat lisää verohelpotuksia tehdäkseen enemmän ja paremmin töitä, ja kepillä kannustettaviin köyhiin ja osattomiin, jotka tarvitsevat leikkauksia tukiinsa, jotta heidät patistettaisiin töihin” (Tuomioja 2017, Facebook-päivitys). Suomalaista sosiaaliturvajärjestelmää on vastaavasti moitittu siitä, että se takaa niin sanottuihin sisäryhmiin kuuluville, kuten työssä käyville, suhteellisen hyvät edut (esim. työterveyspalvelut ja ansiosidonnaisen työttömyysturvan), mutta työmarkkinoiden ulkopuolisille heikommat etuudet ja palvelut. Esimerkiksi toimeentulotuen saajista vain puolet kokee saavansa riittävästi apua (Muuri & Manderbacka 2014). Vallitseva asenne syrjäytyneitä, kuten päihdeongelmaisia, kohtaan tuntuu kuitenkin olevan se, ettei heidän auttamisekseen voi tehdä mitään, elleivät he itse suostu ottamaan apua vastaan (Danielsbacka & Kujala 2015).

Luokiteltaessa avuntarvitsijoita ansaitseviin ja ansaitsemattomiin vaikutetaan toisinaan suoraan luokitellun yksilön konkreettisiin mahdollisuuksiin päästä avun piiriin. Jako ansaitseviin ja ansaitsemattomiin avunsaajiin on tuttu köyhäinhoidon historiasta, mutta näyttää uusiintuvan 2000-luvulla syrjäytymisuhan alla olevien kohdalla. Ansaitsevina pidetään niitä, jotka yrittävät parhaansa mukaan omaksua yhteiskunnassa vallitsevat arvot, normit ja elämisen tavat; ansaitsemattomia ovat puolestaan ne, jotka päätyvät valitsemaan erilaiset arvot eivätkä kenties edes pyri liittymään yhteiskunnan ”keskiöön”. He muodostavat toisen luokan syrjäytyneiden ryhmän, jotka ominaisuuksiensa ja käyttäytymisensä perusteella määritellään luottamusta ja tukea ansaitsemattomiksi. Ansaitsemattomuutensa takia heihin suhtaudutaan tiukemmin kuin muihin ja heidät voidaan työntää yhteiskunnan reunoille tai sulkea ”normaalin” yhteiskunnan ulkopuolelle. Tällaisia rajoja muodostuu pääasiassa työttömien ja työssä käyvien sekä köyhien ja varakkaiden välille, mutta myös hienojakoisemmin muiden ”erilaisten toisten” ja valtaväestön välille. (Juhila 2006, 82.)

Keskustelu ansaitsevuudesta liittyy ryhmädynamiikkaan. Samastuminen ryhmään on osa identiteettiä. Identiteettiä rakennetaan tilanteissa, joissa puhutaan muista ihmisistä. Oman itsen määrittelyssä ovat keskeisiä ne toiset, joiden kanssa ihminen on elämänvaiheidensa aikana tekemisissä. Nämä toiset voivat olla todellisia henkilöitä tai kuvitteellisia keskustelukumppaneita, jotka toimivat peilinä oman ymmärryksen rakentamiselle (Kulmala 2004). Kokemus ryhmän jäsenyydestä vaikuttaa yksilön tapoihin ajatella ja toimia. Ryhmän harjoittamista tavoista tulee arkipäiväisiä malleja ja normeja henkilön omalle käytökselle. Samastuminen ryhmään edesauttaa ajattelemaan ryhmästä samalla tavalla kuin yksilö ajattelee itsestään. Käänteisenä seurauksena on, että ryhmän ulkopuolisia ei arvosteta samassa määrin vaan heihin saatetaan suhtautua välinpitämättömästi tai halveksivasti. Kun ryhmä on selvärajainen, on helpompi erottaa niin sanottu sisäryhmä (meidät) ulkoryhmästä (niistä muista). Samaan ryhmään kuuluvat koetaan tärkeimmiltä ominaisuuksiltaan

samanlaisiksi kuin itse ja ulkopuoliset tästä poikkeaviksi. (Smith & Mackie 2007; ks. myös Brown 1988; Helkama ym. 2014.)

Luvussa 3.3 esitetty teoria siitä, kuinka köyhiin liittyvät käsitykset ovat suorassa yhteydessä ympäröivään hyvinvointivaltiojärjestelmään (mm. Larsen 2008; 2013), saa vahvaa tukea suomalaisten avunsaajien ansaitsevuutta käsittelevistä määrällisistä tutkimuksista. Suomalaisen kansalaismielipiteen mukaan köyhien auttamiseen tulee olla julkisen sektorin vastuulla (81% vastaajista) (Grönlund & Falk 2016 193–194). Tämä vastaa kuvaa siitä, että institutionaalisessa hyvinvointivaltiossa enemmistö kansalaista uskoo, etteivät köyhät ole itse syyllisiä ahdinkoonsa.

Eroja suhtautumisessa avunsaajien ansaitsevuuteen on kuitenkin myös kansakuntien sisällä. Eri väestöryhmillä on erilainen alttius nähdä huono-osaisuuden syyt köyhissä itsessään sen sijaan, että vikoja etsittäisiin esimerkiksi yhteiskunnan rakenteista. Kuten hyvinvointivaltiot, huono-osaisten ansaitsevuutta arvioivat ihmisetkin voidaan ryhmitellä karkeasti kahteen ryhmään: selektivisteihin ja universalisteihin, joista edellisten solidaarisuus avuntarvitsijoita kohtaan on ehdollisempaa kuin jälkimmäisten. (van Oorschot 2000.)

Tutkimus on tunnistanut joukon tekijöitä, jotka selittävät, miten tietyt ryhmät suhtautuvat haavoittuvassa asemassa oleviin avunsaajiin. On havaittu, että henkilökohtainen tai muuten läheinen kokemus taloudellisista vaikeuksista ja sosiaaliturvan varassa elämisestä auttaa ymmärtämään huono-osaisen tilannetta (Kallio & Kouvo 2015; Niemelä 2011; HS 20.12.2015). Myötemielisyys ja -eläminen näkyy ymmärtämisen lisäksi usein auttamisena tai auttamisen haluna ja on sitä todennäköisempää, mitä lähempänä autettavat ovat (Pessi & Oravasaari 2011; Saari 2015). Näyttää siltä, että solidaarisuus yksittäisiä väestöryhmiä kohtaan kumpuaa auttamisen kohteesta ja motiivista. On tyypillistä, että autetaan niitä, joita kohtaan koetaan yhteenkuuluvuutta, joiden kanssa toimitaan yhteistyössä tai joihin on olemassa jokin muu erityinen suhde (Laitinen & Pessi 2010). Köyhiin kohdistuvaan empaattiseen ja solidaariseen suhtautumiseen vaikuttavia tekijöitä ovat siis erityisesti oma kokemus toimeentulovaikeuksista, läheisyys vakeuksissa oleviin sekä ymmärrys huono-osaisuuden taustalla vaikuttavista monimutkaisista prosesseista (Kallio 2013).

Kun sosiaalinen etäisyys on suurta, solidaarisuus heikossa asemassa olevia kohtaan on niukempaa. Mitä tyytyväisempiä ollaan omaan elintasoon, sitä useammin köyhyyden syiden katsotaan olevan yksilöllisiä (Lepianka 2007; Weiss-Gal ym. 2009). Myös iällä, sukupuolella, koulutuksella ja ammattiryhmällä on yhteys ansaitsevuuskäsityksiin. Työttömät, pienituloiset sekä ikääntyneet ja korkeasti koulutetut kuitenkin suhtautuvat muita myönteisemmin avunsaajien ansaitsevuuteen. (Kallio & Niemelä 2017; Kallio 2013). Miesten asenteet huono-osaisia kohtaan ovat tyypillisesti kovemmat kuin naisten (Blomberg ym. 2016; Kallio & Kouvo 2015; Niemelä 2008), kun taas ikääntyneet uskovat nuoria ikäluokkia useammin, että apu menee todella tarpeeseen (Kallio & Niemelä 2017). Toisaalta ikääntyneiden on todettu arvelevan muita useammin, että tuen saajat ovat laiskoja ja käyttävät vilpillisiä keinoja saadaakseen tukea (Kangas & Sikiö 1996, 122). Ikääntyneiden asenteet voidaan ymmärtää joko elämäkokemuksesta tai sukupuolivaikutuksesta käsin (Kallio 2010, 45).

Blomberg, Kallio ja Kroll ovat tutkineet sosiaali- ja diakoniatyöntekijöiden sekä Kansaneläkelaitoksen etuuskäsittelijöiden näkemyksiä mutta myös toimeentulotuen asiakkaiden itsensä, muiden kansalaisten sekä katutason työntekijäryhmien käsityksiä toimeentulotuen saajista (Blomberg ym. 2015; 2016; ks. myös Kallio 2013).

Tutkimusten tuloksina toimeentulotuen hakemiseen kunnallisesta sosiaalitoimesta liitettiin stigmaa, joka muistuttaa perinteistä köyhäinhoidollista häpeäleimaa. Vastaajien mukaan yhteiskunnan viimesijaiseen tukeen turvautumatta jättämistä ja tuen hakemisen aiheuttamaa häpeää pidettiin isompana ongelmana kuin laiskuutta ja vilppiä. Enemmistö kansalaisista assosioi toimeentulotukeen sen alikäytön (63 %) ja häpeän (71 %), kun taas vähemmistö arvioi järjestelmään kytkeytyvän ylikäyttöä (34 %) ja asiakkaiden olevan laiskoja (36 %). Kun tarkasteltiin eri vastaajaryhmiä, tulokset olivat samansuuntaisia katutason työntekijöiden eli kelalaisten ja sosiaalityöntekijöiden tapauksessa. Erityisen vähän ylikäyttö- (11 %) ja laiskuusväittämiä kannattivat sosiaalityöntekijät (7 %). Ne, joilla on asiakaskokemusta toimeentulotuen saamisesta, eivät eronneet käsityksiltään muista kansalaisista. Käsitykset siitä, että toimeentulotukeen liittyy alikäyttöä ja häpeää, olivat yhtä yleisiä kuin 1990-luvulla (Kangas & Sikiö 1996). Sen sijaan arviot siitä, että toimeentulotukeen liittyy ylikäyttöä ja laiskuutta, vaikuttavat vähentyneen. Näin ollen ylikäyttö- ja laiskuuskäsitykset eivät näyttäisi olevan yhtä suuri järjestelmän legitimitettiongelman kuin ne ovat olleet aiemmin. (Blomberg ym. 2015.)

Saaren (2017) mukaan yhteiskunnan vapaamatkustajina pidettyihin, niin sanottuihin sosiaaliturvariippuvaisiin, halventavasti sosiaalipummeiksikin kutsuttuihin sosiaaliturvan pitkäaikaisasiakkaisiin, liitetään erilaisia stereotyyppisiä ja monesti leimaavia käsityksiä. Näitä käsityksiä tuodaan esiin valtion ylintä johtoa myöten. Suhtautumista huono-osaisiin muokkaavat myös organisoituneiden intressiryhmien näkemykset suomalaisen yhteiskunnan suunnasta ja hyvinvointivaltion roolista. Tällainen sosiaaliturvariippuvuudesta käyty keskustelu ajoittuu niin sanottuun sosiaalipolitiikan kylmään kauteen, jonka juuret ovat 2000-luvun ensimmäisen vuosikymmenen puolivälissä. Tuolloin suomalaisen elinkeinoelämän tuottavuus alkoi jäädä jälkeen kilpailijamaista, mikä puolestaan hidasti työllisyyden kehitystä ja kasvatti julkisen talouden alijäämää, jota työttömyyden yleistyminen vielä lisäsi. (Saari 2017, 22).

Heikossa asemassa oleviin ihmisryhmiin liittyviä stereotypioita on ryhmitelty tutkimuksissa muun muassa kykyjen ja ominaisuuksien, kuten osaavuuden, pätevyyden, tehokkuuden, älykkyyden, ystävällisyyden, luotettavuuden ja vilpittömyyden, perusteella. Kyvyttöminä ja persoonallisuudeltaan kylminä pidetyillä avunsaajilla on suurin riski tulla pidetyksi yhteiskunnan vapaamatkustajina, koska valtaväestö katsoo heidän olevan itse syällisiä heikkoon asemaansa oman käytöksensä ja valintojensa johdosta. (Airio 2016; Fiske ym. 2002.)

Avunsaajien ansaitsevuuteen liittyviä käsityksiä on tutkittu lähinnä siltä osin kuin kyseessä on yhteiskunnan virallinen apu (Wendt ym. 2012; Airio 2013). Kuitenkin myös hyväntekeväisyysavun ansaittavuuteen liittyvää tutkimusta on tehty ulkomailla (esim. May 1985; Campbell 2015).³⁹ Eräässä tutkimuksessa (Long ym. 1996) tarkasteltiin kansalaisten näkemystä hyvin ja huonosti pukeutuneiden avunhakijoiden sekä naisten ja miesten ansaitsevuudesta. Kävi ilmi, että naisia autettiin mieluummin kuin miehiä, kun sen sijaan pukeutumisen perusteella ei tehty eroa. Näiden havaintojen perusteella on selvää, että kvalitatiivista ja etnografista työtä tarvitaan ansaitsevuusnäkemysten, avun saajien ja antajien välisen vuorovaikutuksen sekä avustusohjelmien monimutkaisten toimintakäytäntöjen ymmärtämiseen.

Avun saajien ansaitsevuutta mielekkäämpi keskustelunaihe olisi, kuinka virallinen tukijärjestelmä saataisiin vastaamaan nykyistä paremmin avun tarvitsijoiden

³⁹ Tutkimusta on hyvin rajallisesti ja amerikkalainen tutkimus on huonosti vertailukelpoista suomalaisen kanssa.

elämäntilanteisiin, niin että se katkaisisi huono-osaisuuskierteen. Avun ja tuen todellisen tarpeen kartoittaminen ja näkemysten perustelu huono-osaisuuden syistä edellyttää tutkimustietoa haavoittuvassa asemassa olevien huono-osaisuudesta sekä heidän omien näkemystensä kuulemista.

5 TUTKIMUSASETELMA

Väitöskirja koostuu neljästä osatutkimuksesta, joista kutakin vastaa oma artikkelinsa. Artikkeleista kolme käsittelee suomalaisten ruoka-avun saajien huono-osaisuuden, heikon elämänlaadun ja häpeän kokemista sekä näitä selittäviä tekijöitä. Neljäs artikkeli tarkastelee kansalaisten käsityksiä siitä, onko apu ansaittua, eli sitä, miten ruoka-avun saajien ansaitsevuudesta keskustellaan verkkouutisten yhteydessä. Neljän osatutkimuksen yhteinen tavoite vastaa koko tutkimuksen päätavoitetta tarkastella ja selittää leipäjonossa käyvien huono-osaisuutta. Kaikki osatutkimukset käsittelevätkin samaa tutkimuskohdetta: ruoka-avun saajia. Tutkimus perustuu suurelta osin suomalaisissa leipäjonoissa kerättyyn kyselyaineistoon (N = 3474).

Tämän luvun alaluvut esittelevät ensin artikkeleissa esitetyt tutkimuskysymykset, käytetyt aineistot, menetelmät sekä tärkeimmät muuttujat. Viimeinen alaluku keskittyy tutkimuseettisiin näkökulmiin.

5.1 TUTKIMUSKYSYMYKSET

Koko väitöskirjaa yhdistävät kaksi päätutkimuskysymystä sekä yksi selittävä tutkimuskysymys esiteltiin johdannon yhteydessä. Artikkelit 1–3 vastaavat ensimmäiseen päätutkimuskysymykseen (*Miten ruoka-avun saajat kokevat huono-osaisuutta, heikkoa elämänlaatua ja häpeää?*). Erityisesti artikkelit 2 ja 3 vastaavat myös kolmanteen, selittävään tutkimuskysymykseen (*Mitkä tekijät selittävät huono-osaisuuden, heikon elämänlaadun ja häpeän kokemista?*). Artikkelit 4 puolestaan vastaa toiseen päätutkimuskysymykseen (*Miten ruoka-avun saajien ansaitsevuudesta keskustellaan verkossa?*).

Artikkelien neljä näkökulmaa ruoka-avun saajiin ovat 1) hyvinvoinnin vajeiden ja siten huono-osaisuuden kasautuminen, 2) heikon elämänlaadun ja huono-osaisuuden kokeminen, 3) häpeän kokeminen sekä 4) avun saajien ansaitsevuuteen kohdistettu arvostelu. Kaksi ensimmäistä artikkelia keskittyvät näin huono-osaisuuden ytimeen eli huono-osaisuuden kokemisen tarkasteluun. Kolmas artikkeli tutkii huono-osaisuuden psykososiaalista ulottuvuutta eli apuun turvautumisen aiheuttamaa häpeää. Neljäs artikkeli analysoi häpeää tuottavaa arvostelua eli haavoittuvassa asemassa olevien kunniallisuuteen ja ansaitsevuuteen kohdistuvaa arviointia. Väitöskirjan johdannossa esitetyt kolme tutkimuskysymystä on purettu artikkeleissa yksityiskohtaisiksi tutkimuskysymyksiksi. Nämä on esitelty taulukossa 2.

Taulukko 2. Artikkelien tutkimuskysymykset

Artikkeli	Tutkimuskysymykset
1	Miten ruoka-avun saajien huono-osaisuus jakautuu eri ulottuvuuksille? Miten huono-osaisuus kasautuu? Miten huono-osaisuuden eri ulottuvuudet ja kasautunut huono-osaisuus kohdentuvat eri taustatekijöiden mukaan?
2	Miten ruoka-avun saajien elämänlaatu vaihtelee sukupuolen ja kotitaloustyyppin mukaan? Miten ruoka-avun saajien elämänlaatu eroaa koko väestön elämänlaadusta sukupuolen ja kotitaloustyyppin mukaan? Miten yleistä huono-osaisuuden kokeminen on sukupuolen mukaan? Mitkä tekijät selittävät naisten ja miesten huono-osaisuuden kokemista?
3	Miten yleistä on ruoka-avun saajien henkilökohtaisen ja sosiaalisen häpeän kokeminen? Mitkä tekijät selittävät henkilökohtaisen ja sosiaalisen häpeän kokemista?
4	Miten ruoka-avun saajien ansaitsevuutta arvioidaan verkon uutiskeskusteluissa? Miten keskustelu suhteutuu käytettyyn teoreettiseen kriteeristöön? Millaisiin tyypeihin verkkokeskustelijat ovat tyypiteltävissä ansaitsevuuskäsitysten perusteella?

Tutkimuksen ensimmäinen artikkeli *Huono-osaisuuden ulottuvuudet ja kasautuminen leipäjonoissa* (Ohisalo, Laihiala & Saari 2015a) tarkastelee ruoka-avun saajien huono-osaisuutta. Vaikka huono-osaisuuden moniulotteisuus on tiedetty vuosikymmenten ajan, suomalaisessa huono-osaisuustutkimuksessa ei ole kovin usein otettu monia ulottuvuuksia samanaikaiseen tarkasteluun. Artikkelin lähtökohtana on selvittää ruoka-avun saajien huono-osaisuuden olemusta hahmottamalla suuresta määrästä hyvinvoinnin vajeita, millaisia ulottuvuuksia ne keskenään muodostavat. Toiseksi artikkeli selvittää, kuinka huono-osaisuuden ulottuvuudet ryhmittyvät avunsaajien joukossa. Tutkimuksen tarkoituksena on näin hahmottaa huono-osaisuuden kasautumista. Lisäksi tutkimus selvittää, kenelle kasautunut huono-osaisuus kohdistuu muun muassa sosioekonomisten tekijöiden perusteella. Tutkimuksen teoreettinen viitekehys perustuu ajatukseen hyvinvoinnin pääulottuvuuksista ja niiden vajeiden kasautuvasta luonteesta ja nojaa näin pohjoismaisen hyvinvointitutkimuksen perinteeseen. Huono-osaisuuden kasautumista ja siihen yhteydessä olevia tekijöitä ei kuitenkaan ole aiemmin tutkittu ruoka-avun saajien kohdalla.

Myös toinen artikkeli *Leipäjonot sukupuolisen ja sosiaalisen eriarvoisuuden ilmentäjinä* (Laihiala & Ohisalo 2017a) tarkastelee leipäjonossa käyvien huono-osaisuutta. Artikkelin täydentää edellistä tarkastelua keskittymällä elämänlaadussa ilmeneviin sukupuolen ja perhemuodon välisiin eroihin sekä huono-osaisuuden kokemisen eroihin. Sukupuoli on nostettu tarkastelun lähtökohdaksi, sillä aikaisemman tutkimustiedon perusteella huono-osaisuus on voimakkaasti sukupuolittunut ilmiö (STM 2014). Leipäjonossa käyvien sukupuolijakauma on kuitenkin erilainen kuin monissa muissa suomalaisen yhteiskunnan huono-osaisten ryhmissä, joissa syrjäytyneet tai syrjäytymisvaarassa olevat miehet ovat yliedustettuna. Aiemman tutkimuksen perusteella tiedetään, että yksin asuvat ovat muita useammin haavoittuvassa asemassa (Kauppinen ym. 2014), joten siksi tarkasteluun on valittu myös perhemuodon eli yhden aikuisen ja kahden tai useamman aikuisen kotitaloudessa asuminen vaiku-

tus. Tutkimuksessa selvitetään myös, kuinka erilaiset tekijät ennustavat naisten ja miesten huono-osaisuuden kokemisen vaihtelua.

Kolmas artikkeli tarkastelee avunsaajien kokemaa häpeää (Laihiala, Kallio & Ohisalo 2017). Se on kirjoitettu englanniksi ja kantaa otsikkoa *Personal and Social Shame Among the Recipients of Charity Food Aid in Finland* (suom. Ruoka-avun saajien henkilökohtaisen ja sosiaalisen häpeän kokeminen). Aiemmat tutkimukset ja teoreettiset pohdinnat tekevät eron henkilökohtaisen ja sosiaalisen häpeän välillä. Tämän tulkin mukaan häpeän kokemus aiheutuu haavoittuvassa asemassa olevaan ulkopuolelta kohdistuvasta stigmasta (mm. Goffman 1963; Walker 2014). Aluksi artikkeli vertailee henkilökohtaisen ja sosiaalisen häpeän yleisyyttä ruoka-avun saajien kokemuksissa. Sen jälkeen häpeän kokemista tarkastellaan erilaisten taustekijöiden mukaan. Selittävinä tekijöinä toimivat sellaiset, muun muassa sosioekonomiset, tekijät, joilla on aiemman tutkimustiedon mukaan tunnettuja yhteyksiä häpeän kokemisen eroihin eri ihmisryhmissä. Tutkimuksesta tekee erityisen mielenkiintoisen se, ettei häpeän kokemista ole aiemmin tutkittu ruoka-avun saajien parissa laajalla määrällisellä tutkimusaineistolla.

Neljäs artikkeli *Sosiaalipummit leipäjonossa? Kansalaisten käsityksiä huono-osaisten ansaitsevuudesta* (Laihiala & Ohisalo 2017b) on nimetty samaan tapaan kuin kirja, jossa se on julkaistu (*Sosiaaliturvariippuvuus: Sosiaalipummit oleskeluyhteiskunnassa?*, Saari (toim.) 2017). Tutkimuksessa analysoidaan vuosien 2014 ja 2015 aikana leipäjonoista kirjoitettujen uutisten yhteydessä käytyjä verkkokeskusteluja. Leipäjonoista ja niissä käyvistä avunsaajista käydyt verkkokeskustelut ovat oma erityinen ja kiinnostava osansa laajempaa yhteiskuntapoliittista keskustelua avun ansaittavuudesta ja väestöryhmien välisestä sosiaalisesta eriarvoisuudesta. Keskustelua analysoidaan teorialähtöisesti ja temaattisesti ansaitsevuuden käsitejärjestelmän kautta. Ansaitsevuus (engl. *deservingness*) merkitsee tässä kontekstissa käsitystä avun oikeutuksesta eli siitä, kenen tulee saada apua ja millaisin perustein (esim. Larsen 2013, 191–192). Teoreettinen viitekehys perustuu Wim van Oorschotin (2000) määrittelemiin ansaitsevuuden kriteereihin (tarve, kontrolli, identiteetti, asenne, vastavuoroisuus). Myötsämielinen käsitys avunsaajien ansaitsevuudesta kuvastaa solidaarisuutta, empatiaa ja sosiaalista läheisyyttä haavoittuvassa asemassa olevia kohtaan; kielteisen kriittinen suhtautuminen vastaavasti näiden vajeita. Leipäjonossa käyvien ansaitsevuuden arvioinnissa käytettyjen kriteerien perusteella verkkokeskustelijat tyypittelään neljään toisistaan maksimaalisesti eroavaan tyyppiin.

Väitöskirjan tutkimusartikkelien tarkastelema väestöryhmä on valittu sillä perusteella, että aiempi tutkimus pitää sitä objektiivisesti huono-osaisena (”huono-osaisuuden notkelmat”, Saari 2015; Niemelä & Saari 2013). Vaikka ryhmä on heterogeeninen, leipäjonossa käyminen tekee joukosta suhteellisen tarkkarajaisen ja tunnistettavan ja samalla luo sosiaalista etäisyyttä apuun turvautuvien ja niin sanotun valtaväestön välille.

Objektiivisen huono-osaisuuden määrittelyn sijaan tutkimuksen tärkein lähtökohta on leipäjonosta tavoitettujen ruoka-avun saajien oma kokemus. Toisin sanoen tutkimuksessa tarkasteltavia ilmiöitä lähestytään subjektiivisen hyvinvoinnin mittaamisen näkökulmasta (esim. Diener 1984; Diener ym. 1999). Lähestymistavan keskeisenä motiivina on antaa haavoittuvassa asemassa olevalle, perinteisin väestökyselyin vaikeasti tavoitettavalle joukolle ääni ja ihmisarvo (vrt. Tourangeau ym. 2014). Haavoittuvassa asemassa olevia nimittäin kuunnellaan harvoin, ja he myös tulevat harvoin kuulluksi. Vastaavasti tutkimuksessa annetaan ääni niille, joilla on

ollut verkkouutisten yhteydessä käydyissä julkisissa keskusteluissa sanottavaa. Osa keskustelusta sisältää haavoittuvassa asemassa olevia leimaavaa vihapuhetta. Sitä ei tässä tutkimuksessa ole millään tavalla tarkoitus oikeuttaa, mutta vihapuhekin – esimerkiksi köyhien laiskoiksi pummeiksi tuomitseminen – on tutkimuskohde, joka osaltaan kertoo yhteiskunnasta (Saari 2017).

5.2 AINEISTOT

Tässä väitöskirjassa käytetyt aineistot ovat kaikki empiirisiä eli systemaattisesti tiettyä kysymyksenasettelua varten koottuja. Yksi tutkimuksen artikkeleista perustuu verkkouutiskeskusteluaineistoon ja verkkokyselyyn (artikkeli 4), kun taas kolmessa muussa artikkelissa (artikkelit 1–3) käytetään Huso-tutkimushankkeen keräämää väestönäytettä suomalaisista ruoka-avun saajista. Aineisto on koottu vuosina 2012–2013 neljä sivua pitkällä kyselylomakkeella (liite 1), jossa tiedusteltiin taustatietojen lisäksi avunsaajien mielipidettä heidän elämänlaadustaan ja hyvinvoinnistaan. Tässä tutkimuksessa käytetyistä muuttujista kerrotaan tarkemmin alaluvussa 5.4 ja niiden jakaumat esitellään liitetaulukoissa 2–4.

Tutkimuksen taustalla olevan tutkimushankkeen perimmäisenä tarkoituksena oli kerätä mahdollisimman kattava otos (ns. väestönäyte) ruoka-apuun turvautuvista suomalaisista eri puolilta maata. Tutkimuksen perusjoukoksi valittiin satunnaisena ajankohtana kustakin ruoka-avun toimipisteestä apua hakevat. Aineistonkeruusta tiedotettiin etukäteen, jotta vastaajat tietäisivät varautua siihen. Vastausmahdollisuutta tarjottiin jokaiselle ruoka-apua kulloisenakin ajankohtana hakeneelle ja keruuta tehtiin muutamana päivänä, jotta kaikki vastaushalukkaat kävijät tavoitettaisiin.⁴⁰ Tutkimukseen saattoi osallistua vapaaehtoisesti ja täysin anonyymisti. Yksittäisiä vastaajia ei ole ollut missään vaiheessa mahdollista tunnistaa, mikä on tämän tyyppisen ryhmän kohdalla tutkimuseettisesti tärkeää.

Varsinaista katoanalyysii ei ole voitu tehdä, koska vastaamatta jättäneiden avunsaajien määriä ei pystytty laskemaan aineistonkeruutilanteissa. Tyypillisimmiksi vastaushaluttomuutta selittäviksi tekijöiksi on arveltu aineistonkeruutilanteissa ennen muuta negatiivista suhtautumista tutkimuksen tekoon sekä kielitaidottomuutta.⁴¹ Lisäksi ensikertalaisten, miesten, huonotuulisten ja päihtyneiden voidaan epäillä täyttäneen kyselyn muita harvemmin ja vastaavasti hyväntuulisten, nuorten ja työikäisten muita useammin. Tutkimusaineiston edustavuutta ja yleistettävyyttä kuitenkin puolustaa se, että osa-aineistojen perusjakaumat ovat hyvin samansuuntaiset eri puolilla maata ja että kaikille apua hakeville on tarjottu mahdollisuus

⁴⁰ Aineistonkerääjien läsnäolo on edesauttanut laajan aineiston keräämistä. Vastaajat ovat täyttäneet lomakkeet pääasiassa itsenäisesti ja joissain tapauksissa tutkijan avustuksella, jos vastaaminen on ollut vaikeaa esimerkiksi heikon näön tai käsien värinän vuoksi.

⁴¹ Oman kokemuksen perusteella vastaavassa aineiston keruutilanteessa Helsingissä syksyllä 2016 tutkimuksesta kieltäytyi suuri joukko siihen negatiivisesti suhtautuneita. Heidän joukossaan oli pääasiassa iäkkäitä, miehiä ja huonovointisen oloisia henkilöitä. Suomenkielisillä vastaajilla keskeinen vastausmotivaation rajoittaja oli ilmeisesti kyyninen oletus, ettei tutkimuksesta ole minkäänlaista hyötyä. Myös heikko näkö vaikeutti monien osallistumista, koska lukulaseja ei ollut tarjota lainaan. Hyväntuuliset jonottajat ja keskimääräistä nuoremmat vastasivat kyselyyn muita useammin. Joitakin vastaajia jäi tavoittamatta kielivaikeuksien vuoksi, vaikka kyselylomakkeen sai täyttää myös venäjäksi ja englanniksi. Liityin tutkimusprojektiin syksyllä 2014, joten en ole itse ollut mukana keräämässä tässä tutkimuksessa analysoituja aineistoja.

osallistua kyselyyn (Ohisalo & Saari 2014).

Rajoitteistaan huolimatta väestönäyte antaa ruoka-avusta syvällisemmän kuvan kuin esimerkiksi puhelinhaastatteluina väestöstä tehdyt otantatutkimukset (Lehtelä & Kestilä 2014) tai rajalliseen joukkoon haastatteluja perustuvat kvalitatiiviset tutkimukset. Heikossa asemassa olevia on vaikea tavoittaa perinteisin menetelmin, kuten posti- tai puhelinkyselyin ja varsinkin iäkkäitä ja huono-osaisia on turha yrittää tavoittaa esimerkiksi verkkokyselyiden välityksellä. Aineiston selvin rajoite ja samalla tutkimuskysymyksenasettelun keskeisin raja on se, että aineisto kattaa miltei yksinomaan kaupunki-Suomen, vaikka ruoka-apua tarjotaan myös pienillä paikkakunnilla. Tätä rajausta voidaan perustella sillä, että ruoka-apu on leimallisesti kaupunkimainen ilmiö ja suurimmat säännöllisesti ruokaa suurelle joukolle jakavat toimipisteet myös sijaitsevat suurimmissa kaupungeissa.

Aineisto kerättiin yhteensä 36:sta ruoka-avun toimipisteestä useista Suomen kaupungeista. Aineistonkeruu aloitettiin Kuopiossa vuonna 2012 (N = 306), minkä jälkeen sitä jatkettiin Espoossa (N = 305), Helsingissä (N = 396) ja Vantaalla (N = 204). Pääkaupunkiseudun aineistonkeruuta seurasi muita suuria ja keskisuuria kaupunkeja: (aikajärjestyksessä) Pori (N = 308), Jyväskylä (N = 292), Turku (N = 331), Mikkeli (N = 300), Tampere (N = 354) ja Lahti (N = 168). Viimeisen kaupungin, Porvoon (N = 105), aineistonkeruu toteutettiin loppuvuodesta 2013. Edellä mainittujen paikkakuntien ruoanjakopisteiden lisäksi aineistossa on mukana Kirkkopalveluiden keräämä osa (N = 405), jonka osalta aineisto on kerätty seitsemän EU-ruokaa jakaneen seurakunnan ruokapankista: Jurvasta, Kurikasta, Lahdesta, Lieksasta, Ranualta, Seinäjoelta ja Sääksmäestä.

Aineiston ensimmäiseen osaan perustuva ensimmäinen laaja suomalaisia ruoka-avun saajia käsittelevä tutkimusraportti julkaistiin Kuopiossa vuonna 2012 (Saari ym. 2012). Tämän jälkeen on julkaistu myös esimerkiksi pääkaupunkiseudun (Turunen ym. 2012) ja Mikkelin (Karppinen ym. 2013) aineistoihin perustuvat tutkimusraportit. Kaikkien osa-aineistojen valmistuttua ne on yhdistetty ja koko aineistokokonaisuuden perusjakaumia ja alustavia tutkimustuloksia esitelty Kunnallisanalan kehittämissäätiön joulukuussa 2014 julkaisemassa tutkimusraportissa *Kuka seisoo leipäjonossa?* (Ohisalo & Saari 2014). Tämä väitöskirja osallistuu raportissa myöhemmin julkaistavaksi luvatus vertaisarvioitun tutkimustiedon tuottamiseen.

Kerätty tutkimusaineisto (N = 3474) pyrkii antamaan mahdollisimman kattavan kuvan suomalaisten kaupunkien ruoka-avun saajien elämäntilanteista ja kokemuksista. Ruoka-avun saajien heikkoa elämänlaatua, huono-osaisuuden kokemista tai häpeän kokemista on selvitetty rajallisesti Suomen ulkopuolella. Monet eurooppalaiset tutkimukset perustuvat kävijöiden haastatteluihin (esim. van der Horst ym. 2014), tai keskittyvät ruokaturvaan (mm. Pfeiffer ym. 2015; Lucas ym. 2015).⁴²Amerikkalaiset tutkimukset taas ovat vain löyhästi vertailukelpoisia eurooppalaisissa hyvinvointivaltioissa tehdyn tutkimuksen kanssa, sillä hyväntekeväisyyteen perustuvan avun rooli on Yhdysvalloissa huomattavasti keskeisempi (mm. Poppendieck 1999).

Artikkelissa 2 ruoka-apuun turvautuvien elämänlaatua verrataan koko väestön elämänlaatuun Kelan kyselyaineiston perusteella. Vuonna 2013 kerätty aineisto on TNS Gallupin puhelimitse keräämä ja tarjoaa kattavan otoksen 15 vuotta täyttäneestä väestöstä manner-Suomesta (N = 1006). Aineiston keräämisessä on sovellettu

⁴² Huso-hankkeen yhteydessä on kerätty Suomalaisen tutkimusaineiston kanssa vertailukelpoisia väestönäytteitä muun muassa Ateenassa ja Vilnassa. Aineistoista ei ole toistaiseksi julkaistu vertaisarvioitua tutkimusta (vrt. Ohisalo ym. 2017).

monivaiheista ositettua otantaa ja sen edustavuutta on parannettu painokertoimella demografisten ja maantieteellisten tekijöiden osalta (Niemelä & Pajula 2014).

Artikkelissa 4 käytetään vuosina 2014 ja 2015 Aamulehdessä, Helsingin Sanomissa, Ilta-lehdessä, Ilta-Sanomissa, Länsiväylässä, Metro-lehdessä, Satakunnan Kansassa, Taloussanomissa ja Turun Sanomissa leipäjonoista kirjoitettujen verkkouutisten yhteydessä käytyjä keskusteluja (liitetaulukko 5). Aineisto sisältää yhteensä 1294 keskustelupuheenvuoroa eli kommenttia. Osoite on koostettu osana mediaseurantaa, jota on tehty Huso-hankkeen aikana seuraamalla leipäjonoihin liittyvää uutisointia.⁴³ Tarkasteluajanjaksolla verkosta poimittiin yli 200 ruoka-apuun tavalla tai toisella liittyvää uutista. Tutkimuskohteeksi valittiin verkkouutisia, jotka saivat suhteellisen paljon huomiota ja joiden yhteydessä oli keskustelumahdollisuus. Uutiset keskittyivät muun muassa leipäjonon pituuksiin, ruoka-aputoimijoiden haastatteluihin, Huso-hankkeen tuloksiin sekä EU:n ruoka-apuohjelman uudistamiseen. Myös ruokahävikki ja ylijäämäruoka olivat ajankohtaisia teemoja.

Verkkouutisia seuraa noin 80 prosenttia suomalaisista, mutta vain puolet suomalaisista (52 %) seuraa niiden yhteydessä käytäviä keskusteluja. Kolmannes (32 %) suomalaisista lukee uutisten yhteydessä käytyjä keskusteluja säännöllisesti, kun taas neljännes suomalaisista (26 %) on viimeisen kolmen kuukauden aikana osallistunut keskusteluun verkon keskustelufoorumeilla ja joka kymmenes (10 %) verkkouutisten yhteydessä. (SVT 2010; 2014b.)⁴⁴

Verkossa aktiivisesti keskustelevat ovat yleensä monella tavalla aktiivisia Internetin käyttäjiä. Aktiivisimmat verkkokeskustelijat ilmoittavat tyypillisesti motiivikseen keskustelun tuoman ilon tai hyödyn (Lietsala & Sirkkunen 2008; Matikainen 2009). Tämä aktiivinen joukko vastaa huomattavasta osasta keskusteluja ja muodostaa keskenään samanmielisiä ryhmittymiä (mm. Karppinen 2010; Hakala & Vesa 2013; Laaksonen ym. 2013). Vaikka verkkokeskusteluihin on sekä helppoa että nopeaa osallistua, ilmiön kääntöpuolena on, että osa niistä, joilla olisi tärkeää tai mielenkiintoista sanottavaa, ei rohkene käyttää sananvapauttaan (esim. Pöytäri ym. 2013).

Artikkelissa 4 on täydentävänä aineistona käytetty Helsingin Sanomien köyhyyskyselyä. Kysely toteutettiin kesällä 2015 ja vastauksia saatiin 9 800 (HS 28.6.2015).⁴⁵ Verkkokysely on toteutettu osana Koneen säätiön rahoittamaa *Kaksi Suomea – kasvako eriarvoisuus?* -hanketta. Köyhyyskysely pyrki nimensä mukaisesti tavoittamaan heikossa asemassa olevia suomalaisia ja vastauksien perusteella siinä myös onnistui. Kyselyn perusteella nimittäin havaittiin, että vastaajien joukossa oli tavanomaista enemmän paitsi niitä, jotka arvioivat taloudellisen tilanteensa heikoksi, myös niitä, jotka kokivat taloudellisen tilanteensa hyväksi.⁴⁶ Vastaajien valikoituneisuus liittyy kyselyn aiheen lisäksi verkkoalustaan. Helsingin sanomia luetaan eniten pääkaupunkiseudulla ja verkkokyselyihin yleisesti ottaen vastaavat muita useammin kohutuullisessa tai hyvässä sosioekonomisessa asemassa olevat. Vastaajien perusjoukko

⁴³ Seuranta on käytännössä toteutettu tekemällä uutisportaalihakuja hakusanoilla ”leipäjono” ja ”ruoka-apu”.

⁴⁴ Miehet paitsi lukevat jonkin verran enemmän verkkouutisia kuin naiset, myös kommentoivat niitä naisia selvästi useammin. 55–74-vuotiaat kirjoittavat uutisten verkkokeskusteluihin nuorempia ikäryhmiä harvemmin. Alle 44-vuotiaat ikäryhmät lukevat verkkouutisten yhteydessä käytyjä keskusteluja enemmän kuin vanhemmat ikäryhmät; opiskelijat ja työssäkävijät enemmän kuin eläkeläiset; kaupunkilaiset enemmän kuin taajamissa ja maaseudulla asuvat. (ks. SVT 2010; 2014b).

⁴⁵ Helsingin Sanomien köyhyyskysely perustui toimittaja Anna-Stina Nykäsen 28.6.2015 julkaiseman artikkelin yhteydessä toteutettuun aineistonkeräykseen.

⁴⁶ Köyhyyskyselyyn vastanneista köyhyyttä henkilökohtaisesti kokeneita oli 39 prosenttia (Saari ym. 2017, 195).

muodostui Helsingin Sanomien paperi- ja sähköisen lehden lukijoista, mutta vastausmahdollisuus oli muillakin kuin lehden tilaajilla. Aineisto painotettiin maakunnan, sukupuolen ja iän mukaan vastaamaan työikäisiä suomalaisia.

5.3 MENETELMÄT

Taulukko 3. Artikkeleissa käytetyt analyysimenetelmät

Artikkeli	Aineistot	Menetelmät	Analyysiväline
1	Kyselyaineisto leipäjonoista (N = 3474)	Suorat jakaumat Faktorianalyysi (varimax) Hierarkkinen klusterianalyysi (euklidisen etäisyyden neliö / Wardin metodi) Keskiarvovertailu, ristiintaulukointi	SPSS 21
2	Kyselyaineisto leipäjonoista (N = 3474) Kelan kansalaiskysely (N = 1006)	Suorat jakaumat Ristiintaulukointi Binäärinen logistinen regressioanalyysi (Odds-ratiot)	SPSS 22
3	Kyselyaineisto leipäjonoista (N = 3474)	Suorat jakaumat, ristiintaulukointi Binäärinen logistinen regressioanalyysi (Marginaaliefektit, AME)	STATA 14
4	Verkkouutiskeskusteluaineisto (1294 kommenttia) HS:n köyhyyskysely (N = 9800)	Sisällönerittely / teorialähtöinen sisällönanalyysi Tyypittely Ristiintaulukointi	Lähiluku SPSS 22

Artikkelit 1, 2 ja 3 perustuvat kvantitatiivisiin tutkimusmenetelmiin. Niissä on käytetty perustilastomenetelmien eli suorien jakaumien tarkastelun, keskiarvovertailun ja ristiintaulukoinnin lisäksi monimuuttujamenetelmiä. Näissä leipäjonoissa kerättyyn kyselyyn perustuvissa artikkeleissa (1–3) ruoka-avun saajien elämänlaatua, huono-osaisuutta ja häpeän kokemista on kuvailtu ja tulkittu ensin tarkastelemalla tutkimusaineiston suoria jakaumia. Näiden perusjakaumat ovat jo itsessään mielenkiintoisia tutkimustuloksia koko tutkimusjoukon tasolla. Vielä kiinnostavamaksi ne osoittautuvat, kun niitä peilataan taustalla vaikuttaviin tekijöihin, kuten sukupuolen sekä yhden aikuisen ja kahden tai useamman aikuisen kotitalouden välisiin eroihin (artikkeli 2). Kaikissa kolmessa kvantitatiivisia tutkimusmenetelmiä hyödyntävässä artikkelissa keskitytään myös sosioekonomisiin jakoihin ruoka-avun saajien kokemusten selittäjinä.

Kvantitatiivisissa artikkeleissa 1–3 on käytetty tilastollisia menetelmiä tilasto-ohjelmilla. Artikkeli 4 poikkeaa edeltävistä aineistollisesti ja menetelmällisesti, koska siinä on analysoitu verkkokeskustelua kvalitatiivisin tutkimusmenetelmin. Käytännössä verkkokeskustelut on koottu eri lähteistä yhteen tekstitiedostoon ja osana

lähilukua siihen on manuaalisesti merkitty sovelletusta teoriasta peräisin olevia teemoja vastaavat tekstikohdat (vrt. sisällönerittely).

Artikkelissa 1 faktorianalyysillä ryhmittellään samankaltaisia muuttujia eli tutkitaan, millä kaikilla muuttujilla on keskenään samankaltaista vaihtelua (miten muuttujien korrelaatiot kimputtuvat). Aluksi selvitettiin, että aineiston muuttujajoukko soveltuu faktorianalyysin käyttöön.⁴⁷ Faktorianalyysin perusideana on yhdistää muuttujia toisiinsa niin, että ne muodostavat sisällöllisesti tai teoreettisesti kiinnostavan oman ulottuvuutensa. Ulottuvuuksien muodostamisessa hyödynnettiin rotaatiomenetelmänä varimax-rotatiota.⁴⁸ Rotaation (eli faktoriakselien kiertämisen) tarkoituksena on tehdä faktorianalyysin tulosten teoreettinen tulkinta helpommaksi (Kvantimotv 2004; Nummenmaa 2008, 346; Metsämuuronen 2009, 666).

Hierarkkista klusterianalyysia⁴⁹ käytettiin ryhmittelemään samankaltaisia avunsaajia analyysin ensimmäisessä osassa muodostettujen huono-osaisuuden ulottuvuuksien perusteella. Klusterianalyysin tavoite on löytää datamatriisista sellaiset havainnot, jotka ovat huomattavasti toistensa kaltaisia (Nummenmaa 2008, 363–367; Metsämuuronen 2009, 875–884). Hierarkkisen klusterianalyysin etäisyysmitaksi valittiin euklidisen etäisyyden neliö, joka merkitsee kaikista havainnoista laskettujen poikkeamien neliöiden summaa. Lisäksi käytettiin Wardin metodia, jonka käyttöä voidaan perustella ryhmien varianssien ja otoskokojen samankaltaisuudella. Klusterijäsenyyksiä puolestaan tarkasteltiin keskiarvovertailun avulla. Lopuksi klustereihin kuulumista tarkasteltiin eri sosiodemografisten muuttujien kanssa ristiintaulukoimalla. Näin hahmotettiin, millaiset taustatekijät ovat yleisiä kuhunkin klusteriin sijoittuvilla vastaajilla.

Artikkelien 2 ja 3 tutkimusmenetelmänä on logistinen regressioanalyysi. Kumpikin tarkastelee selittävien muuttujien yhteyttä selitettävään ilmiöön eli huono-osaisuuden ja häpeän kokemiseen. Analyysimenetelmänä logistinen regressioanalyysi tulee kyseeseen, sillä vastemuuttujat ovat molemmissa artikkeleissa kategorisia. Regressioanalyysin avulla löydetyt merkityssuhteet eivät väistämättä kuitenkaan ole toisiinsa kytköksissä. Siksi analyysiin mukaan otetuilla selittävillä muuttujilla tulee olla teoreettisesti, loogisesti tai muuten perusteltavissa oleva yhteys selitettävään muuttujaan eli tarkasteltavaan ilmiöön (Pearl 2000). Tämä on luonnollisesti ollut lähtökohtana tutkimusartikkelin tutkimusasetelmaa suunniteltaessa. Muuttujien käyttö on perusteltu luvussa 4.

Artikkelissa 2 aineisto on ositettu niihin vastaajiin, jotka ilmoittivat olevansa naisia ($N = 1704$), ja niihin, jotka ilmoittivat olevansa miehiä ($N = 1592$). Toisin sanoen sama analyysi on toistettu aineiston kummallekin osalle. Analyysit selvittävät, mitkä tekijät ovat yhteydessä siihen, että vastaaja kokee itsensä huono-osaiseksi suhteessa niihin vastaajiin, jotka eivät niin koe.

Binaarisessa logistisessa regressioanalyysissa selitettävä muuttuja on joko valmiiksi kaksiluokkainen tai vaihtoehtoisesti moniluokkainen muuttuja, joka uudelleenluokitellaan kaksiluokkaiseksi. Analyysissa lasketaan todennäköisyyksiä sille, että tarkasteltavaksi ilmiöksi valittu selitettävän muuttujan luokka saa arvon 1 ja

⁴⁷ 19 muuttujan joukolle mitattiin Kaiser-Maier-Olkin-testisuure, joka sai erittäin hyvän arvon 0,81.

⁴⁸ Varimax-rotatio kuuluu niin sanottuihin suorakulmaisiin rotaatioihin. Sen edellytyksenä on, etteivät faktorit korreloi keskenään huomattavasti. Rotaatio ei juuri muuta tuloksia sisällöllisesti, mutta tekee niistä helpommin tulkittavia.

⁴⁹ Klusterianalyysi toteutetaan kolmessa vaiheessa: ensin muuttujat standardoidaan, sitten mitataan havaintojen väliset etäisyydet ja kolmanneksi havainnot linkitetään toisiinsa klustereiksi (Metsämuuronen 2009, 877; Nummenmaa 2008, 364).

toinen luokka arvon 0. Selittävinä muuttujina on mahdollista käyttää joko luokiteltuja tai jatkuvia muuttujia. Yksi luokitellun selittävän muuttujan luokista asetetaan vertailuluokaksi, joka saa arvon 1 ja johon muuttujan muita luokkia verrataan. Logistinen regressioanalyysi mahdollistaa usean selittävän muuttujan samanaikaisen käytön, jolloin on mahdollista vakioida suuri määrä selittäviä tekijöitä (Cramer 2003, 121–141; Tabachnick & Fidell 2007).

Artikkelin 2 monimuuttuja-analyysin tuloksissa raportoidaan binaarisen logistisen regressioanalyysin laskema riskiluku, vetosuhde *Exp* (β), eli *odds ratio*. Vetosuhteet osoittavat, kuinka voimakkaasti kunkin mallin muuttujat ovat yhteydessä vastaajien huono-osaisuuden kokemiseen. Tuloksia voi tulkita siten, että suuremmat kertoimet kuin 1 kuvaavat suhteessa vahvempaa huono-osaisuuden kokemista ja kerrointa 1 pienemmät kertoimet suhteessa heikompaa huono-osaisuuden kokemista.

Artikkelissa 3 selitetään sekä sosiaalisen että henkilökohtaisen häpeän kokemista suhteessa niihin vastaajiin, jotka eivät ilmoita häpeää kokevansa. Analyysi on toteutettu Stata-analyysiohjelman *margins*-toiminnon avulla. Toiminto laskee osana binaarista logistista regressioanalyysia niin sanotut keskimääräiset marginaaliefektit (engl. *average marginal effects*, AME). Marginaaliefektin ilmoittama luku kuvaa keskimääräistä nousua tai laskua kategorisen selittävän muuttujan asteikolla. Marginaaliefektit mahdollistavat eri mallien saamien arvojen suoran keskinäisen vertailun. Keskimääräiset marginaaliefektit ilmaisevat häpeäkokemuksen todennäköisyyden eron vertailuryhmään prosenttiyksikköinä. (Stata 2016; Williams 2012, 323–324).

Artikkelin 4 leipäjonouutisiin liittyvää verkkokeskusteluaineistoa on analysoitu tavanomaisen lähiluvun avulla, vaikka aineisto on hyvin laaja. Lähiluvun yhteydessä aineistoa lähestytään teorian tarjoaman käsitekehikon kautta siten, että suuresta määrästä tekstiä eristetään valitun lähestymistavan perusteella merkityksellisiä osia. Verkkokeskustelujen tutkimisen yhteydessä menetelmää kutsutaan sisällönerittelyksi (vrt. sisällönanalyysi). Sen tarkoituksena on muodostaa kokonaiskuva keskustelun sisällöistä ja teemoista (Hakala & Vesa 2013, 216). Menetelmään sopii hyvin teoriapohjaisen teemarungon käyttö. Näin testataan olemassa olevan käsitejärjestelmän sopivuutta uuteen kontekstiin, sillä polveilevasta verkkokeskustelusta ei välttämättä nouse itsestään esille selkeitä teemoja (Laaksonen & Matikainen 2013, 8; ks. Tuomi & Sarajarvi 2009, 96–98). Verkkokeskustelijoita myös ryhmitellään tyyppittelemällä heidän käsityksiään päätyyppeihin teoreettiseen viitekehykseen perustuvien temaattisesta analyysistä nousevien ominaisuuksien perusteella. Tyypittely tutkimusmenetelmänä tarkoittaa sen määrittelyä, miten aineistossa esiintyviä tapauksia voidaan ryhmitellä yhteisten piirteiden perusteella (Eskola & Suoranta 1998, 182). Tyypittelyn esittäminen kaksiulotteisessa koordinaatistossa on luonteva havainnollistamistapa (Hirsjärvi & Hurme 2011, 174–175).

5.4 MUUTTUJAT

Artikkelien 1–3 analyysissä käytetyt muuttujat perustuvat Huso-hankkeen kyselylomakkeeseen (liite 1). Lomake on suunniteltu riittävän lyhyeksi ja yksinkertaiseksi, jotta ruoka-apua hakevat vastaajat suostuvat ja kykenevät täyttämään sen lyhyessä ajassa. Toisaalta on pidetty huoli, että lomake antaa yksinkertaisuudestaan huolimatta vastaajien elämänlaadusta mahdollisimman kattavan kuvan ja vertailukelpoista

tietoa suhteessa koko väestöön. Lomake suunniteltiin Itä-Suomen yliopiston tutkijoiden ja Kuopion kaupungin työntekijöiden yhteistyönä (Saari ym. 2012). Lomake on käännetty englanniksi ja venäjäksi.

Kyselylomakkeen muuttujien teoreettisena lähtökohtana on hyvinvoinnin moniulotteisuus sekä koetun hyvinvoinnin mittaaminen (mm. WHOQOL-group 1998; Lindenberg 1996; Skevington ym. 2004; Huso-aineiston osalta, ks. Ohisalo 2017, 43–44). Lomake sisältää runsaan määrän elintason, elämänlaatuun ja huono-osaisuuteen liittyviä mielipideväättämiä sekä kattavasti taustatekijäkysymyksiä. Kyselyaineiston muuttujat muodostavat tämän tutkimuksen kehyksen, joka puolestaan määrittelee käytetyt tutkimusasetelmat. Tutkimuksen rajoituksia sekä kiinnostavia jatkotutkimuskohteita käsitellään tutkimustulosten yhteenvedon jälkeen luvun 7 lopuksi.

Kyselylomakkeen ensimmäinen, toinen sekä viides patteristo sisältävät tässä tutkimuksessa käytetyt keskeisimmät muuttujat, joilla ruoka-avun toimipisteistä tavoitettujen vastaajien kokemuksia on mitattu. Patteristojen 1 ja 2 muuttujista osa on yhdenmukaisia ja näin vertailukelpoisia Kelan kansalaiskyselyn muuttujien kanssa. Vastausvaihtoehdot on esitetty neliportaisella asteikolla seuraavasti: Jatkuvasti – Melko usein – Joskus – Hyvin harvoin. Kysymyspatteristo 1 pyytää vastaajaa ajattelemaan elämäänsä viimeisen kuukauden ajalta ja kysyy yksikön toisessa persoonassa, oletko tuntenut itsesi:

- a) Tyytyväiseksi elämään
- b) Tyytyväiseksi elintasoosi
- c) Tyytyväiseksi fyysiseen terveyteesi
- d) Tyytyväiseksi henkiseen terveyteesi
- e) Masentuneeksi
- f) Yksinäiseksi
- g) Nälkäiseksi

Toisessa kysymyspatteristossa on lueteltu erilaisia elämäntilanteita kuvaavia väittämiä ja pyydetty valitsemaan vaihtoehto, joka vastaa parhaiten vastaajan subjektiivista kokemusta omasta elämäntilanteestaan. Viisiportaisten likert-asteikollisten muuttujien vastausvaihtoehdot ovat: Täysin samaa mieltä – Osin samaa mieltä – Ei samaa eikä eri mieltä – Osin eri mieltä – Täysin eri mieltä. Patteriston mielipideväättämät ovat seuraavat:

- a) Tunnen itseni huono-osaiseksi.
- b) Pärjään elämässäni.
- c) Ihmisiin voi luottaa.
- d) Viranomaisiin voi luottaa.
- e) Tuloni riittävät menoihini.
- f) Pystyn huolehtimaan veloistani.
- g) Saan kaupungilta riittävästi tukea, apua ja palveluita.
- h) Saan seurakunnalta riittävästi tukea, apua ja palveluita.
- i) Tulevaisuudessa elämäni on parempaa.
- j) Saan ystäviltäni ja sukulaisiltani taloudellista tukea tarvittaessa.
- k) Minulla on ongelmia päihteiden (kuten alkoholin tai huumeiden) käytössä.

Myös viides kysymyspatteristo on tämän tutkimuksen kannalta tärkeä. Siinä esite-

tään väittämiä ruoanjakelusta ja vastaajaa on pyydetty valitsemaan vaihtoehto, joka vastaa parhaiten hänen käsitystään. Viisiportaisten likert-asteikollisten muuttujien vastausvaihtoehdot ovat jälleen: Täysin samaa mieltä – Osin samaa mieltä – Ei samaa eikä eri mieltä – Osin eri mieltä – Täysin eri mieltä. Mielipideväittämät ovat seuraavat:

- a) *Ruoanjakelu on pärjäämiseni kannalta välttämätöntä.*
- b) *Ruoan hakeminen on minulle nöyryyttävää.*
- c) *Ruoanjakelu on järjestetty hyvin.*
- d) *En halua, että naapurini tai sukulaiseni näkevät minut hakemassa ruokaa.*
- e) *Ruokajonossa on ihmisiä, jotka eivät tarvitsisi ruokaa.*
- f) *Jaettu ruoka on laadukasta.*
- g) *Muiden ihmisten tapaaminen ruokajonossa on minulle tärkeää.*

Artikkelin 1 faktorianalyysissä on käytetty yhteensä 19 erilaista hyvinvoinnin vaihtoehtoja mittaavaa muuttujaa, jotka on koottu edellä esitellyistä kysymyspatteristoista. Artikkelin 1 tutkimusasetelmaa varten muuttujien asteikot on yhdenmukaistettu uudelleenluokittelemalla ne kolmeen luokkaan. Lisäksi muuttujien asteikot on käännetty niin, että jokaisen muuttujan suurin arvo kuvastaa heikointa tilannetta. Uudelleenluokitellut muuttujat ja niiden jakaumat on esitetty liitetaulukossa 2.

Artikkelissa 2 on käytetty yhtätoista patteristojen 1 ja 2 muuttujaa verrattaessa ruoka-avusta apua hakevien naisten ja miesten sekä yhden tai kahden aikuisen kotitaloudessa asuvien elämänlaatua. Muuttujia on yksinkertaistettu yhdistämällä kaksi muuttujan luokkaa keskenään.⁵⁰

Artikkelin 2 logistisessa regressiomallissa on käytetty selitettävänä muuttujana muuttujaa 2a *Tunnen itseni huono-osaiseksi*. Muuttuja on luokiteltu siten, että luokkaan 1 on sisällytetty vastausvaihtoehdot Täysin samaa mieltä ja Osin samaa mieltä ja luokkaan 0 muut kolme vastausvaihtoehtoa (Ei samaa eikä eri mieltä, Osin eri mieltä, Täysin eri mieltä). Muuttuja kuvaa vastaajan kokemusta huono-osaisuudestaan ja mittaa siten huono-osaiseen ryhmään kuulumista (Goffman 1963; huono-osaisen identiteetti, ks. Saari 2015). Muuttuja on paitsi teoreettisesti hyvin perusteltu, myös aiemman tutkimuksen perusteella kuvailuvoimainen huono-osaisuuden mittatikka (mm. Kainulainen & Saari 2013). Lähestymistapa muistuttaa monissa muissakin kyselyissä käytettyä suorasukaista tiedustelua esimerkiksi yhteiskuntaluokkaan samastumisesta (esim. Kahma 2011; Blom & Melin 2014), mutta tässä tapauksessa kyse on huono-osaisuuteen ja huono-osaisiin samastumisesta. Ennen analyysin tekoa selvitettiin, että huono-osaisuuden kokemus korreloi negatiivisesti hyvän elämänlaadun neljän pääulottuvuuden kanssa. Näistä negatiivinen korrelaatio oli voimakkainta elintasoon tyytyväisyyden kanssa.

Artikkelin 3 selitettävä muuttuja on mielipideväittäjä ruoan hakemisen nöyryyttävänä pitämisestä (muuttuja 5b) sekä mielipideväittäjä, jolla on mitattu vastaajan suhtautumista tilanteeseen tulla naapurien tai sukulaisten näkemäksi jonossa (muuttuja 5d). Väittämät kuvastavat jakoa henkilökohtaiseen (engl. *personal/internal*) sekä sosiaaliseen (engl. *social/external*) häpeään ja ovat lähtöisin tutkimuksen teoret-

⁵⁰ Patteriston 1 muuttujien luokat Hyvin harvoin ja Joskus on yhdistetty (tyytyväinen 1. elämään, 2. elintagoon, 3. fyysiseen terveyteen, 4. henkiseen terveyteen). Patteriston 2 muuttujien luokat Täysin eri mieltä ja Osin eri mieltä on yhdistetty (5. pärjään elämässäni. 6. Tuloni riittävät menoihini. 7. Pystyn huolehtimaan veloistani). Lisäksi on yhdistetty analyysin 8. muuttujan (Saun kaupungilta riittävästi tukea, apua ja palveluita) luokat Täysin samaa mieltä ja Osin samaa mieltä. Tarkastelussa ovat mukana myös ensimmäisen patteriston kolme viimeistä muuttujaa (9. Nälkäinen, 10. Yksinäinen, 11. Masentunut), joiden kohdalla luokat Jatkuvasti ja Melko usein on yhdistetty.

tisestä viitekehuksesta. Vastausvaihtoehdot luokiteltiin siten, että Osin samaa mieltä ja Täysin samaa mieltä olevat yhdistettiin luokkaan 1 ja loput vastausvaihtoehdot toiseen luokkaan 0.

Taulukko 4 tiivistää kvantitatiiviseen lähestymistapaan perustuvien artikkelien 1–3 analyysien selitettävät ja selittävät muuttujat sekä kvalitatiivisen artikkelin 4 tutkimusasetelman. Selitettävät muuttujat huono-osaisuuden kokemisesta (artikkeli 2) sekä henkilökohtaisen ja sosiaalisen häpeän kokemisesta (artikkeli 3) dikotomisoitiin, jotta niiden luokkiin saatiin tarpeeksi tapauksia monimuuttuja-analyysia varten. Selitettävien tekijöiden yksityiskohtainen luettelo on esitetty artikkeleittain liitetaulukoissa 2, 3 ja 4.

Taulukko 4. Selitettävät ilmiöt ja selittävät tekijät

Artikkeli	Selitettävä ilmiö	Selittävät tekijät
1	HUONO-OSAISUUDEN KASAUTUMINEN: Huono-osaisuuden ulottuvuuksista muodostettuihin 1 taloudellisen, 2 ei-kasautuneen ja 3 kasautuneen huono-osaisuuden ryhmiin kuuluminen.	sukupuoli, ikä, kansalaisuus, koulutus, työtilanne, asumis-muoto, ruoan hakemisen toistuvuus, kenelle vastaaja noutaa ruokaa, aikuisten lukumäärä kotitaloudessa, lasten lukumäärä kotitaloudessa, kotitalouden kuukausittaiset tulot pakollisten menojen jälkeen, tukien saaminen, tunnen itseni huono-osaiseksi, ongelmia pähteiden käytössä, ruoanjakelu on pärjäämiseni kannalta välttämätöntä (ks. jakaumat liitetaulukosta 2)
2	HUONO-OSAISUUDEN KOKEMINEN: "Tunnen itseni huono-osaiseksi." 1 = täysin tai osin samaa mieltä, 0 = muu vaihtoehto	(sukupuoli,) ikä, kansalaisuus, koulutus, työtilanne, asumis-muoto, ruoan hakemisen toistuvuus, kenelle vastaaja noutaa ruokaa, tukien saaminen, kotitalouden kuukausittaiset tulot pakollisten menojen jälkeen (ks. jakaumat liitetaulukosta 3)
3	HENKILÖKOHTAINEN JA SOSIAALINEN HÄPEÄ: "En halua, että naapurini tai sukulaiseni näkevät minut hakemassa ruokaa." "Ruoan hakeminen on minulle nöyryyttävää." 1 = täysin tai osin samaa mieltä, 0 = muu vaihtoehto	sukupuoli, ikä, koulutus, työtilanne, lasten lukumäärä kotitaloudessa, ruoan hakemisen toistuvuus, kenelle vastaaja noutaa ruokaa, kokemus tulojen riittämisestä menoihin (ks. jakaumat liitetaulukosta 4)
4	AVUNSAAJIEN ANSAITSEVUUS: Ansaitsenko ruoka-apua hakeva saamansa avun? Millä kriteerillä avunsaajan ansaitsevuuutta perustellaan?	Ansaitsevuuden kriteerit: tarve, kontrolli, identiteetti, asenne ja vastavuoroisuus Tärkeimpien ansaitsevuuden kriteerien käytön tarkastelun lisäksi verkkokeskustelijoita tyypitellään päätyyppeihin käsitteiden 'sosiaalinen läheisyys' sekä 'empatia / solidaarisuus' avulla.

5.5 TUTKIMUSEETTISIÄ NÄKÖKULMIA

Ruoka-apu on yhtäältä sosiaalipoliittinen ja toisaalta uskonnollisesti motivoitunut ilmiökenttä, johon liittyy moninaisia eettisiä kysymyksiä. Tässä tutkimuksessa käytettyjen tutkimusaineistojen keruussa on noudatettu hyvää tutkimuseettistä menettelyä. Eri kaupunkien omien osajulkaisujen (Saari ym. 2012; Turunen ym. 2012; Kainulainen ym. 2013; Koivula ym. 2013; Karppinen ym. 2013; Kuusinen-James & Saastamoinen 2013) sekä koko hankkeen yhdistävän perusraportin (Ohisalo & Saari 2014) yhteydessä on kerrottu aineiston keruun toteutuneen pääasiassa hyvässä hengessä avunsaajien ja ruoka-avun toimijoiden kanssa.

Myös tutkimusaineistojen analyysissa on noudatettu hyvää tutkimustapaa ja tutkimusetiikkaa. Tämä on merkittävää, sillä mahdollisuus ilmaista tutkimustulokset tutkimuksen kohderyhmää leimaavalla tai loukkaavalla tavalla on aina olemassa. Aikaisemman tutkimustiedon perusteella ruoka-avun saajien avuntarpeen taustalla tiedetään olevan monimutkaisia ja vaikeita elämäntilanteita. Kun tutkimuksen kohteena on haavoittuvassa asemassa oleva ihmisjoukko, eettiset kysymykset ovatkin keskeisellä sijalla ja tutkimusta on tärkeä tehdä sillä tavalla, ettei se missään suhteessa vahingoita tutkimuskohdettaan. Tästä syystä tutkimuksen kohteita on lähestytty mahdollisimman kohteliaasti ja hienovaraisesti. Näin on pyritty välttämään esimerkiksi sellainen tilanne, että avunsaaja jättää hakematta ruokaa sellaisena päivänä, jolloin tutkijoita on paikalla. Kyselyyn vastanneet eivät ole olleet missään vaiheessa tunnistettavissa, eikä aineisto ole sisältänyt tunnistetietoja heistä.

Tutkijan on sitouduttava eettisyyteen, mutta myös varottava, ettei eettisyydestä tule tutkimusta ohjaava normia, joka peilaa valtakulttuurin arvoja tai tutkijan omia arvoja enemmän kuin tutkimuksen kohdetta itseään (Häkkinen & Salasuo 2015; 13–15). Haavoittuvassa asemassa olevia tutkivan onkin hyvä kriittisesti pohtia sekä tiedostaa oman positionsa vaikutuksia siihen, miten objektiivisesti hän pystyy arvioimaan heikossa asemassa olevien elämäntilanteita ja todellisuuksia omien kokemustensa, näkemystensä, taustansa ja elinympäristönsä tuomista rajoitteista johtuen.

Vastaavasti sukupuolieroja tarkasteltaessa ei ole tarkoituksena uusintaa väljähtänyttä jakoa naisiin ja miehiin, vaan tunnistaa sukupuoleen yhteydessä olevan huono-osaisuuden tekijöitä, jotta eriarvoisuuden taustalla vaikuttaviin rakenteisiin ja mekanismeihin voitaisiin puuttua. Tuottamalla tällaista tutkimustietoa pyritään tuomaan suomalaisten leipäjonossa kävijöiden huono-osaisuus yleiseen tietoisuuteen ja mahdollistamaan avunsaajien tuleminen kuulluksi.

6 TUTKIMUSTULOKSET

Kuva 2. Avunsaajia ruokaa noutamassa (kuvaaja: Laihiala, Tuomo)

Tämä luku esittelee tutkimuksen tulokset. Ensimmäisen ja toisen artikkelin tulokset huono-osaisuudesta esitellään alaluvussa 6.1 ja kolmannen ja neljännen artikkelin tulokset avun saajien häpeästä ja ansaitsevuudesta alaluvussa 6.2.

6.1 TUTKIMUSTULOKSIA HUONO-OSAISUUDESTA

Artikkeli 1

Ruoka-avun saajat eivät ole pelkästään taloudellisesti heikossa asemassa, vaan heidän heikko asemansa on kokonaisvaltaista. Ensimmäisessä artikkelissa eristettiin faktorianalyysin avulla kolme ruoka-avun saajien huono-osaisuuden ulottuvuutta. Yksi ulottuvuuksista sisältää kokemuksen heikosta tyytyväisyydestä elämään sekä kokemukset heikosta fyysisestä ja henkisestä terveydestä. Toinen eli taloudellisen huono-osaisuuden ulottuvuus sisältää tyytymättömyyden elintasoon, kokemuksen riittämättömästä tuen saannista ja kokemukset tulojen riittämättömyydestä sekä kykenemättömyydestä huolehtia veloista. Kolmannessa ulottuvuudessa kimputtuvat masennus, yksinäisyys ja nälkä. Nälän sijoittuminen masennuksen ja yksinäisyyden kokemusten kanssa samaan ulottuvuusfaktoriin kertoo syvästä huono-osaisuudesta.⁵¹ Ulottuvuudet vastaavat hyvin pohjoismaisen hyvinvointitutkimuksen tunnistamia keskeisiä hyvinvoinnin osa-alueita eli terveydellistä, sosiaalista ja taloudellista hyvinvointia (mm. Rauhala 1988; Raunio 2006; Karvonen & Kestilä 2014).

Analyysin toisessa osassa kolme huono-osaisuuden ulottuvuutta klusteroitiin eli ryhmiteltiin ja huono-osaisuuden ulottuvuuksien kasautumista eri klustereille tarkasteltiin keskiarvovertailun avulla. Näin saatiin kolme ryhmää: taloudellisen huono-osaisuuden ryhmä (34 % avunsaajista), ei-kasautuneen huono-osaisuuden ryhmä (25 %) ja kasautuneen huono-osaisuuden ryhmä (42 %).

Se, että huono-osaisuus kasautuu kaikille kolmelle ulottuvuudelle – sosiaalisel-

⁵¹ Faktorianalyysin muuttujien kommunaliteetit olivat kaikki yli 0,2. Nälän faktorilataus oli 0,4 ja muiden muuttujien yli 0,5.

le, taloudelliselle ja terveydelliselle – yli 40 prosentilla ruoka-avun saajista, lieenee analyysin tärkein tulos. Yhtä olennaista on, että kolme neljästä ruoka-avun saajasta (ryhmien 1 ja 3 jäsenet) kärsii niin syvästä taloudellisesta huono-osaisuudesta, että kokee tulonsa suhteessa menoihin riittämättömiksi, saamansa tuen liian vähäiseksi sekä veloista selviytymisen mahdottomaksi.

Analyysin kolmas osa selvitti ristiintaulukoimalla klusterit taustatekijöiden kanssa, millaisia avunsaajia kuhunkin hyvinvointiklusteriin kuuluu. Työttömistä vastaajista lähes puolet (48 %) kuuluu kasautuneen huono-osaisuuden ryhmään mutta eläkeläisistä vain reilu kolmannes (35 %), 46–55-vuotiaista 46 prosenttia, tukiasunnossa asuvista 57 prosenttia ja asunnottomista 65 prosenttia. Kasautuneen huono-osaisuuden ryhmässä yliedustettuina ovat lisäksi pakollisten menojen jälkeen korkeintaan 100 eurolla kuukaudessa sinnittelevät (48%), pelkästään viimesijaisia tukimuotoja nostavat (54 %), itsensä huono-osaiseksi kokevat (54%) ja päihdeongelmaiset (59 %).

Tutkimus vahvistaa Saaren (2015) ja Niemelän & Saaren (2013) näkemyksen ”huono-osaisuuden notkelmasta”: huono-osaisuuden kasautuminen ja tiivistyminen ovat keskeisiä leipäjonossa käyvien huono-osaisuutta määrittäviä tekijöitä. Usean huono-osaisuuden ulottuvuuden kasautuminen samoille ihmisille viittaa luonteeltaan pysyvään pitkällä aikavälillä kehittyneeseen huono-osaisuuteen (vrt. Ritakallio 1991).

Jo aikaisempi väestötason tutkimus on osoittanut, että huono-osaisuudella on tapana kasautua muun muassa keski-ikäisille, yksin asuville ja toimeentulotuen saajille (mm. Kauppinen ym. 2010). Syvästä taloudellisesta huono-osaisuudesta kärsivät lisäksi nuorimmat avunsaajat, opiskelijat sekä perheelliset. Ei-kasautuneesti huono-osaisten ryhmä koostuu puolestaan eläkeläisistä, työssäkäyvistä sekä vastaajista, joille jää kuukaudessa eniten rahaa käytettäväksi pakollisten menojen jälkeen.

Leipäjonossa jonottavien heikko taloudellinen tilanne ja kasautunut huono-osaisuus osoittavat, etteivät avunsaajat hae ruokaa laiskuuttaan vaan siksi, että kokevat elintasonsa ja elämänlaatunsa heikoksi. Kasautuneesti huono-osaisten myös kokevat itsensä muita useammin huono-osaisiksi.⁵² Samanlaisia tuloksia on saatu aiemminkin: mitä syvemmästä huono-osaisuudesta on kyse, sitä heikompaa elämänlaatu on ja sitä todennäköisemmin yksilö myös identifioi itsensä huono-osaiseksi (mm. Shildrick & MacDonald 2013; Kainulainen & Saari, 2013; Saari 2015, 42). Tämän vuoksi väittämä ”tunnen itseni huono-osaiseksi” sisällytettiin seuraavassa artikkelissa käytettävien mittarien joukkoon.

Miehistä ja naisista miltei yhtä suuri osuus kuuluu kasautuneen huono-osaisuuden ryhmään. Vastaavasti ei-kasautuneen huono-osaisuuden ryhmään kuuluu 26 prosenttia miehistä ja 24 prosenttia naisista, ja taloudellisen huono-osaisuuden ryhmään 33 prosenttia miehistä ja 35 prosenttia naisista. Vaikka erot sukupuolten välillä ovat pieniä, artikkelissa 2 koettiin tarpeelliseksi selvittää, onko naisten ja miesten elämänlaadun kokemisen taustalla eroja.

⁵² Huono-osaisuuden kokeminen on yhteydessä kasautuneeseen huono-osaisuuteen siten, että huono-osaiseksi itsensä kokevista 54 prosenttia kuuluu kasautuneesti huono-osaisten ryhmään, 31 prosenttia (vain) taloudellisesti huono-osaisten ryhmään ja 15 prosenttia ei-kasautuneen huono-osaisuuden ryhmään.

Artikkeli 2

Ensimmäinen artikkeli selvitti huono-osaisuuden ulottuvuuksia, kasautumista sekä kasautuneen huono-osaisuuden kohdistumista, mutta jätti vielä monia ruoka-avun saajien huono-osaisuuden ja heikon elämälaadun kokemuksen taustalla olevia tekijöitä selvittämättä. Kuten edellä kävi ilmi, pelkkä kasautunut huono-osaisuus kohdistuu lähes yhtä lailla naisille kuin miehille, mutta muiden taustatekijöiden, kuten iän, työttömyyden ja eläkeläisyyden, perusteella ilmeni eroja. Näiden taustatekijöiden yhteyksiä ei kuitenkaan selvitetty artikkelissa 1 monimuuttujamenetelmän avulla, siten että selittäviä tekijöitä olisi vakioitu.

Aiemman tutkimustiedon mukaan suomalainen huono-osaisuus on vahvasti sukupuolittunutta (STM 2014). Tästä lähtökohdasta käsin artikkeli 2 tarkasteli kattavasti ruoka-apuun turvautumista sukupuolen mukaan. Vaikka ruoka-apua saa lähes yhtä paljon naisia ja miehiä, ruoka-apuun turvautuminen osoittautui selvästi sukupuolittuneeksi ilmiöksi. Artikkeli 2 paljasti, että kaikista tyypillisimmin apua hakevat keski-ikäiset ja työttömät miehet sekä iäkkäät eläkeläisnaiset. Peräti 22 prosenttia leipäjonon naisista on yli 65-vuotiaita, mutta miehistä vain 12 prosenttia. Ruoka-apuun turvautuvista naisista eläkkeellä on 42 prosenttia, miehistä 35 prosenttia. Vastaavasti työttömien tai lomautettujen miesten osuus (46 %) on huomattavasti naisten osuutta (32 %) suurempi.

Leipäjonossa käyvät miehet ovat pääasiassa keski-ikäisiä tai hieman vanhempia: yli puolet miehistä on 46–65-vuotiaita. Voimakkaimmin miehet ovat yliedustettuna 46–55-vuotiaiden ikäryhmässä. Nuorten ikäluokkien osuus on pieni. Nuoret ilmeisesti hankkivat apunsa useammin jostain muualta kuin leipäjonosta. Nuorten köyhyys on myös harvemmin pitkäkestoista kuin vaikeasti työllistyvien pitkäaikais-työttömien tai pienituloisten eläkeläisten (Riihelä & Suoniemi 2015).

Koska yksin asuminen ennustaa heikkoa elämänlaatua, analyysin toisessa osassa avunsaajien elämänlaatua verrattiin koko väestön elämänlaatuun paitsi sukupuolittain, myös perhemuodon (yhden aikuisen tai kahden aikuisen kotitalouden) mukaan. Ruoka-apuun turvautuvat miehet osoittautuivat olevan naisia tyytymättömämpiä sekä elämäänsä että elintasoonsa. Miehet myös kokivat naisia useammin, etteivät pärjää elämässään eivätkä selviä veloistaan.

Naiset ovat sen sijaan miehiä tyytymättömämpiä fyysiseen terveyteensä ja kokevat näitä useammin, etteivät tulot riitä menoihin ja että asuinkunnalta saatava tuki on riittämätöntä. Henkiseen terveyteensä tyytymättömien miesten ja naisten määrät ovat samaa luokkaa, joskin naiset kokevat itsensä useammin masentuneeksi. Sen sijaan kaikki muut myös artikkelissa 1 tarkastellut kasautunutta huono-osaisuutta kuvastavat raskaimmat hyvinvoinnin vajeet ovat yleisempiä miehillä: ruoka-apuun turvautuva mies on naista useammin nälkäinen ja yksinäinen. Tutkimustulokset ovat samansuuntaisia väestötasolla esiintyvien sukupuolten välisten erojen kanssa. Tuloksia selittänee, että naiset kertovat masennuksestaan ja heikosta terveydestään miehiä alttiimmin (mm. Riska 2011), että iäkkäillä naisilla on korkea heikon elämälaadun riski ja että miesten elämälaadun vajeet ovat sosiaalisia useammin kuin naisten (Vaarama ym. 2010; 2014b).

Ruoka-apuun turvautuvat yhden aikuisen kotitaloudessa asuvat kokevat tyytyväisyytensä elämään ja elintasaan heikommaksi kuin kahden aikuisen kotitaloudessa asuvat. Myös taloudellinen elämänlaatu osoittautui kaikilla mittareilla tarkasteltuna heikommaksi yhden aikuisen kotitalouksissa. Syvät hyvinvoinnin

vajeet, nälkä, masennus ja yksinäisyys, kohdistuvat useammin yhden aikuisen kotitalouksiin. Tulos tukee aiempia havaintoja, jotka osoittavat yksin asuvien olevien muita alttiimpia hyvinvoinnin vajeille (Kainulainen 2016; Kauppinen ym. 2014).

Elämänlaatu on sekä ruoka-avun saajien joukossa että koko väestön tasolla systemaattisesti heikompaa yhden aikuisen kotitaloudessa kuin kahden aikuisen kotitaloudessa asuvien parissa ja vastaavasti, joskaan ei yhtä selvästi, heikompaa miesten kuin naisten parissa. Siten tutkimustulokset ruoka-avun saajien elämänlaadusta piirtävät suomalaisesta hyvinvoinnista survey-otantoihin ja väestötietoihin perustuvaa tutkimusta synkemmän kuvan ja kertovat kuilusta hyvinvoivan väestönosan ja pohjalle pudonneiden välillä.

Analyysin viimeisessä osassa tutkittiin logistisen regressioanalyysin avulla, miten sosioekonomiset tekijät ennustavat naisten ja miesten huono-osaisuuden kokemista. Kysymys huono-osaisuuden kokemuksesta on osoittautunut hyväksi mittariksi myös aikaisemmassa huono-osaisten hyvinvointia kartoittavassa tutkimuksessa siitäkin huolimatta, että moni huono-osaiseen ryhmään ”objektiviisesti” määritetty ei välttämättä itse tunne kuuluvansa sellaiseen (mm. Kainulainen & Saari 2013; Phillips 2006; Rapley 2003).

Leipäjonossa käyvät miehet kokivat huono-osaisuutta naisia useammin: miehistä 52 prosenttia koki itsensä huono-osaiseksi ja naisista 48 prosenttia. Molempien sukupuolten huono-osaisuuden kokemista selittävät työttömyys, asunnottomuus ja viikoittainen ruoan noutaminen leipäjonosta. Naisten huono-osaisuuden kokemista ennustaa erityisesti ikääntyneisyys, sillä nuorimpaan ikäryhmään verrattuna muiden ikäryhmien naisten huono-osaisuuden kokemukset olivat raskaampia. 46–65-vuotiaiden ikäryhmässä huono-osaisuuden kokemisen riski on lähes nelinkertainen ja yli 65-vuotiailla lähes kolminkertainen.

Tutkimustulos on linjassa ruoka-apuun turvautuvien miesten naisia keskimäärin heikomman elämänlaadun kanssa, mutta vahvistaa myös kansainvälisten tutkimusten havainnon naisten kokeman elämänlaadun heikkenemisestä iän myötä (Inglehart 2002). Tutkimustulos alleviivaa ruoka-apua saavien iäkkäiden naisten heikkoa asemaa suomalaisessa yhteiskunnassa sekä toisaalta heikon terveydentilan ja toimeentulon välistä yhteyttä (Kautto ym. 2009; Julkunen 2010). Työttömän naisen vetosuhde tuntee itsensä huono-osaiseksi on kaksinkertainen verrattuna työssä käyvään naiseen. Suomen kansalaisuus selittää naisten huono-osaisuuden kokemusta voimakkaammin kuin miesten.

Miehet puolestaan kokevat huono-osaisuutta iästä riippumatta. Miesten huono-osaisuuden kokemista ennustaa vuokralla asuminen ja alle sadan euron käteen jäävä kuukausitulo. Työttömyys kaksinkertaistaa myös miesten huono-osaisuuden kokemisen, mikä oli odotettua suhteessa aiempaan miesten työttömyyden vaikutuksia käsittelevään tutkimukseen (mm. Kauppinen ym. 2010; Karvonen 2008; Kortteinen & Tuomikoski 1998). Myös eläkeläisyys ennustaa huono-osaisuuden kokemista, miehillä naisia hieman voimakkaammin. Kyseessä on jälleen johdonmukainen tulos, kun otetaan huomioon vielä työikäisten eläkkeellä olevien miesten tunnetusti heikko asema (Kautto ym. 2009). Sen sijaan koulutuksen mukaisia eroja ei näkynyt sen enempää naisten kuin miestenkin huono-osaisuuden kokemisessa.

Ei ole yllättävää, että leipäjonossa käyvien jakauma heijastelee jo aiemmin tunnettua suomalaisen yhteiskunnan huono-osaisuuden sukupuolittunutta rakennetta. Leipäjonot ilmentävät toisaalta suomalaisessa yhteiskunnassa vallitsevaa, ennen kaikkea miehille kasautuvaa, hyvinvoinnin eriarvoisuutta (miehille

tyypillistä syrjäytymistä) sekä toisaalta naisille tyypillisten elämänkulkujen aiheuttamaa rakenteellista eriarvoisuutta (eläkeläisille ja yksinhuoltajille kasautuvaa tuloeroa eriarvoisuutta).

Leipäjonossa kävijöiden sosioekonominen jakauma ei vastaa täysin rekisteriaineistojen antamaa kuvaa suurimman köyhyysriskin ryhmistä. Rekisteriaineistoista kuitenkin nähdään, että suurin pitkittyneen köyhyyden riski on iäkkäillä yksin asuvilla naisilla (Riihelä & Suoniemi 2015; Kauppinen ym. 2014; Munkkila ym. 2015). Myös yksin asuvien keski-ikäisten miesten heikko taloudellinen ja sosiaalinen asema näkyy tilastoissa muun muassa toimeentulotukea pitkäaikaisesti saavien miesten suurena määränä (THL 2015). Heikosta elämänlaadusta kärsivien joukossa on myös aikaisemman tutkimustiedon perusteella paljon vielä työkäisiä mutta työttömiä tai työvoiman ulkopuolella olevia miehiä sekä iäkkäitä yksin asuvia eläkeläisnaisia (mm. Saarni ym. 2012; Airio & Niemelä 2013).

Objektiivisesti katsottuna ruoka-apuun turvautuvia on helppo pitää huono-osaisina. Joka toinen avunsaaja myös kokee itsensä sellaiseksi. Artikkelin 2 tulokset antavat ymmärtää, että tavat, joilla miehet ja naiset huono-osaisuutensa keskimäärin hahmottavat ja millainen huono-osaisen identiteetti heillä on, ilmeisestikin eroavat jonkin verran toisistaan. Tämän kaltainen tulos kertonee myös ryhmän sisäisen vuorovaikutuksen tiivistymisestä. Samalla kun leipäjonossa käyminen tekee heterogeenisesta joukosta tunnistettavan ryhmän, se myös vaikuttaa yksittäisten jäsenten identiteettiin siten, että he näkevät itsensä osana kyseessä olevaa ihmisryhmää (Goffman 1963; Saari 2015).

6.2 TUTKIMUSTULOKSIA AVUNSAAJIEN HÄPEÄSTÄ JA ANSAITSEVUUDESTA

Artikkeli 3

Kolmannessa artikkelissa tarkasteltiin leipäjonossa käyvien häpeän kokemista. Tutkimuksessa häpeä on jaoteltu perinteisen sosiaalipsykologisen teorian perusteella kahteen ulottuvuuteen, henkilökohtaiseen (personal) ja sosiaaliseen (social) häpeään (mm. Becker 1963; Goffman 1963; Adler & Adler 1993; Walker 2014; Baumberg 2016).⁵³ Henkilökohtaisen häpeän kokemista mitattiin mielipideväittämällä ”ruoan hakeminen on minulle nöyryyttävää” ja sosiaalisen häpeän kokemista mielipideväittämällä ”en halua, että naapurini tai sukulaiseni näkevät minut hakemassa ruokaa”. Kummankin häpeän ulottuvuuden kokeminen osoittautui suunnilleen yhtä yleiseksi: reilu kolmannes (34,6 %) vastaajista ilmoitti kokevansa henkilökohtaista häpeää ja reilu kolmannes (34,2 %) sosiaalista häpeää. Tuloksen perusteella on selvää, ettei enemmistö avunsaajista koe ylijäämä- ja lahjoitusruoan hakemista henkilökohtaisena nöyryytyksenä tai sosiaalisesti haitallisena.

Henkilökohtaisen ja sosiaalisen häpeän muuttujat ovat varsin voimakkaasti yhteydessä toisiinsa: 68 prosenttia sosiaalista häpeää kokevista ilmoitti kokevansa henkilökohtaista häpeää, ja 66 prosenttia henkilökohtaista häpeää kokevista ilmoitti kokevansa sosiaalista häpeää. Tulos täsmää aiemman tutkimustiedon kanssa sikäli, että vaikka häpeän kaksi ulottuvuutta ovat käsitteellisesti eri asioita ja niitä on pe-

⁵³ Kolmas yleisesti tunnustettu häpeän muoto eli ns. institutionalisoitunut häpeä on rajattu tutkimuksen ulkopuolelle.

rusteltua tarkastella erikseen, ne kuitenkin ovat usein yhteydessä toisiinsa (esim. Baumberg 2016).

Häpeän kokemisen olisi voinut kuvitella olevan leipäjonossa yleisempää, sillä leipäjonoja käsittelevissä lehtikirjoituksissa ja haastattelututkimuksissa häpeä nousee näyttävästi esille. Tältä osin tulos siis poikkeaa monen aiemman laadullisen tutkimuksen näkemyksestä häpeän yleisyydestä (Metsähuone 2002; Hämäläinen 2006; Siiki 2008). Myös kansainvälisesti häpeä on kuvattu yhdeksi keskeisimmistä leipäjonoon tai ruokapankkiin turvautumiseen liittyvistä tuntemuksista (mm. van der Horst ym. 2014; Purdam ym. 2016; Caplan 2016). Köyhyydestä ja avun hakeemisesta johtuvan häpeän tiedetään myös estävän osaa avuntarvitsijoista hakemasta apua ja kertomasta tutkijoille tuntemuksistaan. Häpeän kokeminen ruoka-avussa onkin poikkeuksellisen vaikeasti tutkittavissa oleva ilmiö.

Artikkelin monimuuttuja-analyysissä henkilökohtaisen ja sosiaalisen häpeän kokemista selitettiin ikäluokalla, sukupuolella, lasten lukumäärällä, koulutusasteella, vastaajan työtilanteella, kokemuksella tulojen riittävyydestä, saadun ruoan loppukäyttäjillä sekä ruoan noutamisen toistuvuudella. Nämä muuttujat valittiin siksi, että aiempi tutkimus on usein yhdistänyt mainitut tekijät häpeän kokemiseen.

Analyysin tuloksena selviää, että vastaajan iällä (36 vuotta tai enemmän), lasten lukumäärällä (2 tai enemmän), koulutuksella (korkeakoulututkinto) sekä kokemuksella tulojen riittämättömyydestä suhteessa menoihin (osin tai täysin eri mieltä) on yhteys henkilökohtaisen häpeän kokemiseen. Ikä ja yliopistokoulutus selittävät puolestaan sosiaalisen häpeän kokemista. Naiset kokevat ruoka-avusta sosiaalista häpeää miehiä useammin, ja ruokaa perheelle itsensä lisäksi hakevat useammin kuin vain itselleen hakevat. Hieman yllättäen vastaajan työtilanteella ja ruoan noutamisen toistuvuudella ei havaittu olevan yhteyttä kummankaan häpeän lajin kokemisen kanssa.

Tutkimus osoittaa, että keskustelu leipäjonon häpeästä on ollut osin ylimitoitettua, sillä valtaosa suomalaisista avunsaajista ei pidä ruoan hakemista häpeällisenä. Tästä huolimatta suuri ryhmä avunsaajia kokee tilanteen häpeälliseksi joko henkilökohtaisesti, sosiaalisesti tai kummallakin tavalla. Iäkkäiden ja naisten tuntema häpeä ruoka-apuun turvautumisesta on muita yleisempää, mikä saattaa johtua kyseisille ryhmille tyypillisestä vahvasta omillaan pärjäämisen eetoksesta (Bouson 2006). Häpeää tuntevat muita useammin myös perheen elättäjät, kahden tai useamman lapsen huoltajat sekä korkeasti koulutetut. Tämä tulos saa tukea aiemmasta tutkimuksesta (Purdam ym. 2016). Yleisesti ottaen toimeentulotukeen turvautumisen tiedetään aiheuttavan Suomessa usein häpeää (Blomberg ym. 2016; Marttila ym. 2010). Samoin on osoitettu, että köyhyys tuottaa nuorille ikäryhmille voimakasta häpeää (Mikkonen 2012). Ei siis ole syytä unohtaa köyhyyden aiheuttavan häpeää myös Suomen kaltaisessa voimakkaasti individualisoituneessa yhteiskunnassa (Walker 2014; Chase & Bantebya-Kyomuhendo 2014; Gubrium & Lødemel 2014a).

Miksi sitten ruoka-avun saaminen ei kuitenkaan aiheuta häpeän tunnetta monelle heikossa asemassa olevalle? Mahdollisia syitä ovat ainakin tilanteeseen sopeutuminen, oman viiteryhmän heikko sosiaalinen asema sekä leipäjonossa muodostuneiden sosiaalisten suhteiden tärkeys eli ihmisläheiset kohtaamiset toisten avun saajien ja sen tarjoajien kanssa. Ruoka-avun saaminen voi ylläpitää kokemusta omillaan pärjäämisestä ja mahdollisuus vertaistukeen lievittää häpeän kokemista. Pessimistisempi tulkinta on, että syvästä huono-osaisuudesta kärsivät eivät ilmoita kokevansa häpeää, sillä muut tunteet ovat sitä enemmän pinnalla. Toisaalta voi myös

olla, että häpeän kokeminen unohtuu tai siihen sopeudutaan, kun huono-osaisuus ottaa vallan elämässä.

Artikkeli 4

Väitöskirjan neljäs artikkeli lähestyy ruoka-avun saajien huono-osaisuutta eri näkökulmasta kuin kolme edellistä, sillä se tarkastelee avunsaajien omien kokemusten sijaan heihin liitettyjä käsityksiä. Myös lähestymistapa on muista artikkeleista poiketen kvalitatiivinen. Artikkelissa 4 tarkastelun kohteena oleva avunsaajien ansaitsevuus (engl. *deservingness*) merkitsee käsitystä avun oikeutuksesta eli sitä, kenen tulisi saada apua ja millaisin perustein (esim. Larsen 2013, 191–192).

Ensinnäkin tutkimus osoittaa, että kansalaiset pitävät leipäjonossa käyviä sitä ansaitsevämpinä saamaan yhteiskunnalta apua, mitä läheisempi kokemus heillä itsellään on leipäjonoista. Tämä tulos pohjautuu Helsingin Sanomien suuren köyhyyskyselyyn (HS 28.6.2015).

Pääasiallisen tarkastelun kohteena olevat verkkokeskustelijat puolestaan pitävät leipäjonon olemassaolon oikeutusta kyseenalaisena, joskin eriävistä näkökulmista käsin. Verkkokeskustelijoiden huolena on yhtäältä se, että osa suomalaisista vain ”oleskelee” toisten ylläpitämänä (ks. Saari 2017), ja toisaalta se, ettei hyvinvointivaltio onnistu tarjoamaan kaikille asukkailleen riittävää turvaa vaan avuntarpeessa olevat, jopa nälkäiset, kansalaiset päätyvät leipäjonoon.

Artikkelin teoreettinen viitekehys perustuu alun perin van Oorschotin (2000) määrittelemiin ansaitsevuuden kriteereihin (tarve, kontrolli, identiteetti, asenne, vastavuoroisuus) ja Larsenin (2008) pohdintoihin selektiivisten (residuaalisten) ja institutionaalisten hyvinvointivaltioiden eroista. Larsenin mukaan yksilöt ovat sitä solidaarisempia, mitä enemmän yhteiskunta tasaa yksilöiden välisiä tuloeroja tukina ja etuuksina. Toisin sanoen avun ansaittavuutta on tapana arvioida institutionaalisissa hyvinvointivaltioissa vähemmän kuin selektiivisissä.

Viidestä teorian määrittelemästä ansaitsevuuden kriteeristä kolmeen, tarpeeseen, kontrolliin ja identiteettiin, vedottiin ahkerasti verkkokeskustelussa. Tutkimuksen keskeisin tulos on, että eniten korostui tarpeen kriteeri. Tarveperustainen ansaitsevuuskeskustelu eli se, että haavoittuvassa asemassa olevien avuntarvetta arvioidaan korostetun kriittisesti, sopii hyvinvointivaltioon yhtä huonosti kuin itse leipäjonokin. Selektiivisen mallin köyhäinapua muistuttava ruoka-apu näyttää isostavan tarveharkinnan suomalaisten asenteisiin, mikä puolestaan mahdollistaa raja-aidan pystyttämisen niiden välille, jotka joutuvat auttamaan ja jotka joutuvat avun ansaitsemaan.

Keskustelijat kyseenalaistavat ruoka-avun tarpeen arvelemalla, että avunsaajat käyttävät saamansa tulot holtittomasti ja joutuvat siksi turvautumaan ruoka-apuun. Tarpeen arviointi verkkokeskusteluissa on näkyvää ja ankaraa ja perustuu osaltaan siihen, että ruoka-apua pidetään yleisesti luonteeltaan hätäapuna. Keskustelu on huomattavan samanlaista kuin se, mitä käytiin 1990-luvulla leipäjonon ilmestyttyä katukuvaan (Heikkilä & Karjalainen 2000; Karjalainen 2000). Suomalaista leipäjonokeskustelua tai lehtikirjoittelua ei toistaiseksi ole laajemmin tutkittu, joten tämän tutkimuksen tuloksilla ei ole selvää vertailukohtaa. Aiheesta on hieman ulkomaa-laista tutkimusta, joka osoittaa, että tiukan köyhyyspolitiikan Britanniassa köyhiin kohdistuvan kirjoittelun sävy on jyrkkä verrattuna institutionaaliin pohjoismaihin Tanskaan ja Ruotsiin (Larsen & Deigaard 2013).

Toinen keskustelusta esiin nouseva kriteeri on kontrolli, jonka perusteella köyhyyden arvioidaan olevan pikemmin yhteiskunnan kuin yksilön vika. Toisin kuin voisi olettaa aiemman suomalaisen väestön asenteita köyhiä ja avunsaajia kohtaan kartoittavan tutkimuksen tulosten perusteella (Niemelä 2008; 2011; Kallio & Niemelä 2017), huomattavan moni verkkokeskustelija näkee vian leipäjonossa kävijöissä itsessään.

Verkkokeskustelijoiden ansaitsevuusnäkemykset yhdistyvät myös identiteetin kriteeriin. Huono-osaisten avun tarve kyseenalaistetaan ja yksilön omaa vastuuta korostetaan erityisesti silloin, kun häntä ei nähdä yhtenä ”meistä”. Avunsaajan ansaitsevuus kyseenalaistuu, kun häntä pidetään ulkopuoliseen ryhmään kuuluvana. Kaikkein ehdollisinta verkkokeskustelijoiden solidaarisuus on maahanmuuttajia kohtaan, mikä puolestaan oli odotettavissa yleiseurooppalaiset ansaitsevuuskäsitteet tuntiin (van Oorschot 2006).

Asenteen ja vastavuoroisuuden kriteerin niukka soveltaminen suomalaisessa verkkokeskustelussa vastaa Larsenin (2008) tutkimustuloksia näiden kriteerien vähäisestä esiintymisestä institutionaalisissa hyvinvointivaltioissa. Suomalaisessa hyvinvointivaltiossa ei vaadita huono-osaisten erityistä vastavuoroisuutta tai nöyryyden tai kiittolisuuden asennetta, vaan ruoka-apu nähdään verkkokeskusteluissa itsessään nöyryyttävänä, keskustelijan mielipiteistä riippuen joko yhteiskunnan, yksilön tai molempien kannalta.

Ansaitsevuuden kriteerien temaattisen tarkastelun ohella artikkeli 4 analysoi, millaisiin päätyypeihin keskustelijat voidaan luokitella temaattisesta analyysistä ja teoreettisesta viitekehyksestä nousevien ansaitsevuusnäkemyksien perusteella. Tyypeistä eniten äänessä olivat leipäjonossa käyviä huono-osaisten ja heidän avuntarvetta voimakkaasti puolustavat, universaalisti ajattelevat »ymmärtävät osalliset» sekä toisaalta avunsaajia voimakkaasti kritisoivat ja avuntarpeen kyseenalaistavat, selektiivisesti ajattelevat »etäiset syyllistäjät». Näin tyypittely kytkeytyy van Oorschotin (2000) kategorisointiin »selektivisteistä» ja »universalisteista». Avunsaajien voimakas arvostelu ilmentää myös sosiaalista etäisyyttä ja myötätunnon ja -elämisen puutetta.

Tutkimustulokset heijastavat yhteiskunnallista muutosta, jonka seurauksena suomalaisessa hyvinvointivaltiossa on 1990-luvulta lähtien siirrytty vaihteittain universaaleista käytännöistä kohti selektiivisiä käytäntöjä. Näin myös tarveharkinta on vähitellen vallannut alaa. (mm. Kuivalainen & Niemelä 2010; 2014.) Tämä näkyy käytännössä siinä, että yhä useampi elää pitkittyneesti toimeentulotuella, jonka suhteellinen taso myös on matalampi kuin 1990-luvulla (Kuivalainen 2013; Surakka ym. 2017). Osa tuensaajista ja muista pienituloisista päätyy hyvinvointivaltion repeytyneeseen turvaverkkoja paikkaavaan leipäjonoon, joka muistuttaa perinteisen kaltaista köyhäinapua myös siinä, ettei se ole kaikkien saatavilla kaikkialla.

Ansaitsevuuden kriteeristöä hyödyntämällä artikkeli 4 pystyi eristämään verkkokeskusteluaineistosta kiinnostavia säännönmukaisuuksia. Tutkimuksen keskeisin havainto on, kuinka ankarasti verkkokeskustelijat kyseenalaistavat avunsaajien avuntarpeen. Ehdollinen ansaitsevuus ei kuitenkaan sovellu lähtökohtaisesti institutionaaliseen hyvinvointivaltioon, jossa kaikkien tulisi saada riittävästi tukea yhteiskunnalta. Tässä suhteessa tutkimuksen päätelmä eli se, että ansaitsemattomaksi leimaaminen on itsessään eriarvoisuutta tuottava mekanismi, ei vaikuta rohkaisevalta. Avun ansaitsevuuden arviointi johtaa siihen, että huono-osaisten omat kokemukset avuntarpeesta kyseenalaistetaan ja ihmisarvo tältä osin riistetään.

Taulukko 5. Artikkelien tutkimustulokset

Artikkeli	Päätulokset	Tarkempi erittely
1	Ruoka-avun saajien huono-osaisuus jakautuu taloudelliseksi, sosiaaliselle ja terveydelliselle ulottuvuudelle. Syvästä taloudellisesta huono-osaisuudesta kärsii kolme neljästä (75,3 %). Kasautuneesti huono-osaisia on runsaat kaksi viidestä (41,5 %).	Kasautunut huono-osaisuus on tyypillistä työttömille ja lomautetuille; asunnottomille ja tukiasunnossa asuville; vain viimesijaisia sosiaaliturvaetuuksia saaville; niille, joilla jää kuukaudessa alle 100 euroa pakollisten menojen jälkeen; niille, jotka kokevat itsensä huono-osaisiksi sekä niille, jotka kokevat päihteet ongelmakseen. Ruoka-avun saajista (vain) taloudellisesti huono-osaisia on kolmannes (33,7 %). Ryhmään kuuluvat nuoret, opiskelijat ja perheelliset. Ei-kasautuneesti huono-osaisia on neljännes (24,7 %). Ryhmään kuuluu muun muassa eläkeläisiä sekä pysyvästi työssäkäyviä ja niitä, joille jää kuukaudessa eniten tuloja pakollisten menojen jälkeen.
2	Naiset kokevat miehiä useammin terveytensä ja tulonsa riittämättömiksi. Syvimät elämänlaadun vajeet eli nälän, yksinäisyyden ja elämässä pärjäämättömyyden kokemukset ovat yleisempiä miehillä. Yhden aikuisen kotitaloudessa asuvat avunsaajat kokevat elämänlaatunsa systemaattisesti huonommaksi kuin kahden aikuisen kotitaloudessa asuvat.	Ruoka-apua saavien elämänlaatu on koko väestön elämänlaatuun verrattuna huomattavasti heikompaa. Naisista noin puolet ja miehistä hieman yli puolet kokee itsensä huono-osaiseksi. Naisten huono-osaisuuden kokemista ennustaa erityisesti ikääntyneisyys, miehillä vuokralla asuminen ja alle 100 euron käteen jäävä kuukausitulo. Niin miehistä kuin naisistakin itsensä huono-osaisimmaksi kokevat työttömät, asunnottomat ja ruokaa viikoittain noutavat.
3	Runsas kolmannes (34,6 %) vastaajista ilmoittaa kokevansa henkilökohtaista häpeää ja samoin runsas kolmannes (34,2 %) sosiaalista häpeää.	Vastaajan iällä (36 vuotta tai enemmän), lasten lukumäärällä (2 tai enemmän), koulutuksella (korkeakoulututkinto) sekä kokemuksella tulojen riittämättömyydestä menoihin (osin tai täysin eri mieltä) on yhteys henkilökohtaisen häpeän kokemiseen. Ikä (36 vuotta tai enemmän) ja korkea koulutus selittävät myös sosiaalisen häpeän kokemista. Sosiaalista häpeää ennustaa lisäksi naissukupuoli ja ruoan noutaminen perheelle itsensä lisäksi.
4	Perinteistä köyhäinapua muistuttavat leipäjonot mahdollistavat institutionaaliseen hyvinvointivaltioon huonosti istuvan ehdollisen ansaitsevuuskeskustelun. Kuten verkkokeskusteluille on ominaista, voimakkaat mielipiteet korostuvat.	Ansaitsevuuden kriteereistä korostuu tarve. Tarpeen arviointi ilmenee usein yhdessä kontrollin eli huono-osaisen oman tai yhteiskunnan vastuun korostamisen kanssa. Identiteetin kriteeri näkyy erityisesti siinä, kuinka verkkokeskustelut rakentavat ja ylläpitävät sosiaalista etäisyyttä ihmisryhmien välillä. Kiitollisuutta (asenne) tai vastapalvelusta (vastavuoroisuus) ei vaadita, sillä ruoka-avun jonottaminen mielletään itsessään nöyryyttäväksi. Ansaitsevuuden kriteereihin perustuvan tyypittelyn mukaan eniten äänessä ovat "etäinen syyllistäjä" ja "ymmärtävä osallinen".

7 YHTEENVETO JA JOHTOPÄÄTÖKSET

Tämä luku tiivistää tutkimuksen keskeiset tulokset sekä erittelee väitöskirjan artikkelien ja koko väitöskirjan antia yhteiskuntapoliittiseen keskusteluun. Lopuksi pohditaan tutkimuksen rajoitteita sekä tärkeimpiä tulosten pohjalta nousevia jatkotutkimusaiheita.

7.1 YHTEENVETO ARTIKKELEITTAIN

Tämän väitöskirjan artikkeleja yhdistävänä tekijänä on leipäjonossa käyvien huono-osaisuuden laadun ja määrän selvittäminen. Tutkimus osoittaa neljässä artikkelissaan, että ruoka-avun saajien huono-osaisuus sisältää paljon muutakin kuin pelkkää taloudellista niukkuutta. Ruoka-apuun turvautumiseen liittyy myös heikkoa elämänlaatua, häpeän kokemista ja julkiselle arvostelulle altistumista.

Ensimmäinen artikkeli tarkastelee, millaisia ruoka-avun saajien huono-osaisuuden ulottuvuudet ovat ja kuinka huono-osaisuus kasautuu. Tutkimuksen perusteella leipäjonossa käyvien elintaso on huonoa ja lisäksi heidän huono-osaisuutensa kasautunutta, eli syvään taloudelliseen huono-osaisuuteen yhdistyy sosiaalisia ja terveydellisiä hyvinvoinnin vajeita. Kasautuneesta huono-osaisuudesta kärsivät erityisesti keski-ikäiset, työttömät, toimeentulotuella elävät, asunnottomat ja päihdeongelmaiset. Eläkeläisistä, iäkkäistä, työssä käyvistä, opiskelevista sekä muista kuin Suomen kansalaisista harvempi on kasautuneesti huono-osainen.

Toinen artikkeli tarkastelee, kuinka avunsaajien elämänlaatu eroaa sukupuolen ja perhetyypin mukaan sekä mitkä tekijät selittävät huono-osaisuuden kokemista. Tutkimus osoittaa, että leipäjonossa käyvät miehet kärsivät kaikkein syvimmistä elämänlaadun vajeista useammin kuin naiset. Naiset puolestaan kokevat terveytensä huonommaksi ja tulonsa riittämättömiksi menoihin useammin kuin miehet. Yhden aikuisen kotitaloudessa elävien elämänlaatu on systemaattisesti heikompaa kuin kahden aikuisen kotitaloudessa elävien. Huono-osaisuuden kokemista selittäviksi tekijöiksi osoittautuvat naisilla erityisesti ikääntyneisyys ja miehillä vuokralla asuminen sekä alle sadan euron käteen jäävä kuukausitulo. Siinä missä nuoret naiset kokevat itsensä muita harvemmin huono-osaiseksi, miesten kohdalla huono-osaisuuden kokeminen on suunnilleen yhtä yleistä kaikissa ikäryhmissä. Niin miehistä kuin naisista itsensä huono-osaisimmaksi kokevat työttömät, asunnottomat ja ruokaa viikoittain hakevat.

Kolmas artikkeli tarkastelee avunsaajien häpeän kokemista ja sitä selittäviä tekijöitä. Häpeän kokeminen osoittautui harvinaisemmaksi kuin olisi voinut olettaa aiempien tutkimusten perusteella. Ruoka-avun saajat kuitenkin kokevat häpeää, sillä yli kolmannes tutkimuksen tavoittamasta joukosta pitää leipäjonoon turvautumista nöyryyttävänä tai toivoo välttävänsä naapurien ja sukulaisten kohtaamiselta ruokaa jonottaessaan. Häpeää kokevat ilmeisesti eniten maineestaan huolissaan olevat eli korkeasti koulutetut, iäkkäät, naiset ja monilapsiset perheenelättäjät sekä näiden lisäksi ne, jotka kokevat tulonsa erittäin riittämättömiksi. Olennaista on kuitenkin, että keskivertoavunsaaja ei koe apuun turvautumista häpeälliseksi. Nuoret saattavat suhtautua ruoka-apuun verrattain neutraalisti siksi, että leipäjonot ovat olleet läsnä

merkittävän osan heidän elämästään. Kyse ei tosin välttämättä ole sukupuolvierosta, sillä leipäjonossa käyvät nuoret näkevät elämäntilanteensa kenties vanhempia ikäryhmiä optimistisempänä. Tämä liittyy siihen, että nuoret ikäryhmät ovat harvemmin kasautuneesti huono-osaisia ja että nuorilla on merkittävä todennäköisyys päästä pois niukkuudesta ja sitä kautta leipäjonosta.

Neljäs artikkeli tarkastelee, miten ruoka-avun saajien ansaitsevuudesta keskustellaan verkkouutisten yhteydessä. Verkkokeskusteluissa ruoka-avun saajien avuntarve usein kyseenalaistetaan katsomalla avustettavien olevan liian hyvässä asemassa ansaitakseen apua. Tarpeen arviointi ilmenee usein yhdessä kontrollin eli huono-osaisen yksilön oman tai yhteiskunnan vastuun korostamisen kanssa. Kuten verkkokeskustelussa yleensä, kärkevimmat käsitykset korostuvat siten, että eniten äänessä ovat ääripäät, nimittäin ”ymmärtävät osalliset”, joiden käsityksiä määrittävät sosiaalinen läheisyys ja solidaarisuus avunsaajia kohtaan, sekä toisaalta ”etäiset syyllistäjät”, jotka pitävät avunsaajia apua ansaitsemattomina sosiaalipummeina.

7.2 TULOXSISTA JOHTOPÄÄTÖKSIIN

Leipäjonoista puhutaan paljon. Aihe kiinnostaa kovasti niin tutkijoita kuin poliitikkojakin, verkkokeskustelijoista puhumattakaan. Leipäjono on räikeä huono-osaisuuden ilmentymä rikkaassa korkean hyvinvoinnin maassa, jota pidetään laajasti pohjoismaisena hyvinvointivaltiona. Runsaasta mediahuomiosta huolimatta ruoka-avun saajien hyvinvoinnista ja huono-osaisuudesta on saatavilla niukasti oikeaa tutkimustietoa, ja kuten tunnettua, siellä missä tietoa puuttuu, on tilaa uskomuksille. Siten perusteettomat näkemykset huono-osaisuuden määrästä ja laadusta sekä avun hakemisen häpeällisyydestä toistuvat vuosikymmenestä toiseen.

Keskustelua ruoka-avusta käydään pitkälti subjektiivisten olettamusten, kuulopuheiden, omien kokemusten tai muuten yksittäistapausten pohjalta. Avunsaajia kritisoidaan liian hyväosaisiksi tai jopa kadehditaan ilmaisruoan takia, mutta samalla unohtuu suomalaisen yhteiskunnan rajusti 1990-luvun jälkeen kasvanut eriarvoisuus ja viimesijaisen turvan heikentynyt taso.

Leipäjonossa käyvien leimaaminen apua tarvitsemattomiksi sosiaalipummeiksi on halventavaa ja ihmisarvoa kyseenalaistavaa. Sosiaalipummi-keskustelu ei kuitenkaan perustu järkiperäiseen tietoon ja rationaaliseen päättelyyn vaan tietynlaisiin verrattain vakiintuneisiin uskomusjärjestelmiin eli väestöryhmien kollektiivisesti jakamiin heikosti perusteltuihin käsityksiin (Surakka ym. 2017; Saari ym. 2017). Ei ole erityisen toivottavaa, että ihmisryhmiä halventavat uskomukset pääsevät yleistymään ja ulottumaan yhteiskunnalliseen päätöksentekoon. Niinpä yhteiskuntapoliittisen tutkimuksen tehtävänä on torjua uskomuksiin perustuvaa argumentointia tarjoamalla tilalle faktatietoa.

Keskeinen yhteiskuntapoliittinen epäkohta on väestöryhmien välille kasvanut etäisyys. Etäisyys mahdollistaa leipäjonojen yhteydessä sellaisen ansaitsevuuskeskustelun, johon turvaudutaan pikemminkin residuaalisen sosiaaliturvan maissa. Päinvastoin kuin institutionaalisissa hyvinvointivaltioissa, residuaalisissa järjestelmissä järjestelmän maksajat ja hyötyjät sijoittuvat eri ryhmiin. Hyvinvointivaltion säilymisen kannalta on uhkana, että yhteiskunnan palveluita korvaavan vapaaehtoisien avun suuri määrä ja tarve heikentää hyvinvointivaltion omia tukimuotoja ja sitä kautta myös hyvinvointivaltion legitimitettiä kansalaisten silmissä.

Ne, jotka eivät käy leipäjonossa, ajattelevat siihen liittyvän syvää häpeää. On totta, että häpeän kokemus toistuu monien avunsaajien haastatteluisissa, joskaan suurin osa avunsaajista ei pidä saamaansa apua nöyryyttävänä. Tämä johtuu kenties siitä, että leipäjonot eivät edusta yhteiskunnan tarjoamaa virallista köyhäinapua. On myös mahdollista, että sitten kun ruoka-apuun kehtaa turvautua, häpeän tunne lievittää yksilön hahmottaessa köyhyysensä laajempaan ongelmaan ja siten yhteiskunnallisena kysymyksenä. Tietenkin myös syvän huono-osaisuuden aiheuttama turtumus saattaa johtaa siihen, että häpeä väistyy muiden tunteiden alle.

Se, että huono-osaiset kokevat verrattain vähän häpeää, saattaa hämmästyttää hyväosaista enemmistöä. Tämä kielii väestöryhmien kasvaneesta sosiaalisesta etäisyydestä ja sen myötä heikentyneestä kyvystä ymmärtää toisten elämän todellisuutta. Saatamme arvella itse kokevamme häpeää vastaavassa tilanteessa mutta unohdamme, että köyhällä on syvästä huono-osaisuudestaan ja arjen ongelmistaan johtuen muuta ajateltavaa kuin häpeä. Toisaalta tämän tutkimuksen tulokset viittaavat siihen, että suurinta häpeän kokemista ei ehkä kannatakaan etsiä leipäjonosta vaan ryhmistä, jotka eivät laisinkaan kehtaa turvautua yhteiskunnan tai vapaaehtois toimijoiden tarjoamaan apuun.

Hyväntekeväisyysruoan jakamisen jatkuva tarve sotii hyvinvointivaltion moraalista perustaa vastaan (ks. Goodin 1985). Leipäjonot eivät myöskään ole mitenkään marginaalisia ilmiöitä, vaan yhteiskuntaan pidemmällä aikavälillä vakiintuneen eriarvoisuuden tuottamia. Niiden taustalta on löydettävissä systemaattisia tekijöitä. Suomalainen hyvinvointivaltio ei tosin ainakaan vielä virallisesti ohjaa köyhiä hyväntekeväisyysruoka-avun piiriin, mutta tämä saattaa olla vain ajan kysymys, mikäli Varkauden (Kauppinen & Lintunen 2017) ja Vantaan (Vantaan Sanomat 11.9.2013) sosiaalitoimen menettelytavat yleistyvät.

Vantaan kaupungin ja seurakuntayhtymän johtajat perustelevat rahoittamaansa Yhteinen pöytä -toimintaverkostoa Helsingin Sanomien mielipidekirjoituksessa (19.4.2017) kertomalla haluavansa kohdata ruoka-apua hakevat kokonaisvaltaisesti ja kiittelemällä keskitetyn ruoka-apulogistiikan tehokkuutta. Suhtautuminen kuvastaa sitä, että hyväntekeväisyysruoka-apu on saanut entistä äänekkäämmän ”hiljaisen hyväksynnän” koko valtakunnan tasolla. Sosiaali- ja terveysministeriö alkoi jakaa valtionavustuksia ruoka-apujärjestöille vuonna 2016, ja niin ikään sosiaali- ja terveysministeriön rahoittama mutta Kirkkohallituksen toteuttama 36 yhteisöruokailupisteeseen perustuva Yhteinen keittiö -hanke alkoi 2017. Myös STEAn vuoden 2017 avustusehdotus sosiaali- ja terveysjärjestöille jaettavista valtionavustuksista sisältää usean ruoka-apua jakavan toimijan tukemisen.

Miksi pelkästään köyhiin kohdistuvat avustusmuodot eivät sitten ole hyviä ja tehokkaita? Muun muassa siksi, että voimakkaasti tarveharkintaiset järjestelmät myös ennustavat suurempaa tuen ja avun alikäyttöä (Kuivalainen 2007), kun tuet jäävät käyttämättä niiden leimaavuuden vuoksi. Näissä järjestelmissä avun saaminen myös jää usein hyväntekijän armeliaisuuden ja apua hakevan oman viitseliäisyyden varaan. Voimakkaan tarveharkinnan maissa leipäjonot ja muu hyväntekeväisyystoiminta kukoistavat, mutta avunsaajat eivät. Suomeen rantautuneet toimintamallit ovat peräisin muun muassa Saksasta ja Iso-Britanniasta, joiden köyhyyspolitiikka on Suomea selektiivisempää ja joissa on suurempi köyhyysongelma. Ei ole harvinaista, että selektiivisissä järjestelmissä ruoka-avun saajat kärsivät heikosta ravitsemuksesta ja huonosta terveydestä (Pfeiffer ym. 2015; Bazerghi ym. 2016; Purdam 2016). Haavoittuvassa asemassa olevia ja heitä auttavia leipäjonoja on selektiivistä yhteis-

kuntapolitiikkaa harjoittavien maiden lisäksi myös institutionaalisiksi miellettyissä Pohjoismaissa. Suomessa ruoka-aputoiminta vaikuttaa kuitenkin skandinaavisia lähinaapureitamme Ruotsia ja Norjaa laajemmalla ja leipäjonot pidemmiltä. Miksi suomalainen hyvinvointivaltio näyttää epäonnistuvan muita Pohjoismaita paremmin leipäjonojensa suhteen, on hyvä kysymys – ja samalla jatkotutkimuksen aihe. Toistaiseksi tämä epäonnistuminen ei ole horjuttanut koko väestön hyvinvoinnin keskiarvoja. Ehkä osittain sen vuoksi ei ole myöskään aidosti etsitty tapoja, joilla huomattavaa väestönosaa suoraan koskevat leipäjonot saataisiin lyhenemään.

Tutkimukset osoittavat, että kasvava määrä suomalaisia on huolissaan ruoka-turvastaan (esim. Murto ym. 2017). Samanaikaisesti hyväosaisuus kasautuu koko väestön tasolla. Eriarvoisuus ja siten väestöryhmien välisen sosiaalisen etäisyyden kasvu on merkittävä yhteiskuntapoliittinen huolenaihe, sillä liiaksi etäännyessään väestöryhmien elämäntodellisuudet eivät enää kohtaa ja köyhät muuttuvat hyvinvoivan valtaväestön näkökulmasta etäisiksi muukalaisiksi. Huolestuttavaa on myös, että kasvava joukko joutuu löytämään muita toimeentulon lähteitä kuin työnteon tai yhteiskunnan tarjoaman turvan.

Ruoan jonottaminen ja vapaaehtoisilta hyväntekijöiltä saatu ruoka tarjoaa tilapäistä helpotusta, mutta ei ratkaise leipäjonoon päätyksen taustalla olevia ongelmia. Hyväntekeväisyysavun vastaanottaminen voi sen sijaan johtaa häpeäleimaan ja huono-osaisen identiteettiin ja siten myötävaikuttaa huono-osaisuuden etenemiseen syväksi huono-osaisuudeksi. Suomalaisella hyvinvointivaltiolla tuskin on varaa kasvavaan huono-osaisen joukkoon. Hyvinvoinnin notkelmista on vaikeampi nostaa ylös kuin tarjota ennalta ehkäisevää tukea, joka estää huono-osaisuuden ja heikon elämänlaadun kasautumista.

Suomalaisen ruoka-avun tehokkuudesta eli vaikuttavuudesta asiakkaidensa hyvinvointiin ei ole toistaiseksi tutkimustietoa. Ei ole perusteltua olettaa, että kotimaiset lahjoitus- tai ylijäämäruoan jakomallit pystyisivät kitkemään huono-osaisuutta, kun siihen eivät vastaavat ulkomaisetkaan mallit näytä pystyvän. Köyhänapu päinvastoin vakiinnuttaa köyhyysongelman ja tekee köyhistä marginaalijoukon valtaväestön silmissä. Näin ollen kaivattaisiin mielekästä pitkittäisaineistoihin perustuvaa tutkimusta, joka mittaa ruoka-avun saajien hyvinvointia toistuvina ajankohtina. Olisi myös tärkeää kysyä haavoittuvassa asemassa olevilta itseltään, millaista apua ja tukea he kokevat tarvitsevansa. On verrattain haastavaa kuvitella, että pitkittyneesti pienituloiset kaipaisivat tavallisen ruokakaupassa käynnin sijaan leipäjonoa ja yhteisruokailua.

7.3 TUTKIMUKSEN RAJOITUKSET JA JATKOTUTKIMUSAIHEET

Tämä tutkimus kuuluu niin sanottuun hard-to-survey-tutkimusalueeseen. Tutkimuksen kohdejoukon tavoittamiseen ja tutkimiseen liittyy ongelmia, joita on yhtäältä mahdotonta sivuuttaa ja toisaalta vaikea ratkaista (Tourangeau ym. 2014; Häkkinen & Salasuo 2015). Huono-osaisuuden notkelmien määrälliseen tutkimiseen liittyviä ongelmia ovat vastaajajoukon valikoituminen esimerkiksi siksi, että vastaajat suhtautuvat tutkimukseen kielteisesti. Lisäksi tutkijan on oltava selvillä omista, yleensä hyväosaisen näkökulmansa aiheuttamista ennakoasenteista, joiden perusteella heikossa asemassa olevat näyttävät antavan myönteisempiä vastauksia kuin miltä heidän elämäntilanteensa ”objektiivisesti” arvioiden vaikuttavat (ks. Saari 2015, 255).

Myös häpeän käsitteen monimerkityksisyys asettaa tutkimukselle, ellei rajoituksia, ainakin haasteita, sillä häpeä on usein piilotettu ilmiö, josta myös usein vaietaan länsimaissa kulttuureissa (Scheff 2003; Yongmie 2013; Kettunen 2011; 2014). Monet leipäjonossa käyviä haastatelleet tutkijat ovatkin arvelleet, että lahjoitusruoan hakemisen häpeä tai köyhyyden stigma tekevät avunsaajat haluttomiksi keskustelemaan tutkijan kanssa (mm. Haapanen 2017; Hämäläinen 2006). Häpeä myös selittää, miksi moni apua tarvitseva jättää menemättä leipäjonoon.

Häkkisen ja Salasuon mukaan vaikeasti tavoitettavien tai muuten marginaalisten ryhmien tutkimuksen on pyrittävä mahdollisimman kokonaisvaltaiseen tutkimusotteeseen, joskin usein joudutaan tyytymään epätydyttäviin ratkaisuihin. Vaikka kerätty aineisto ei olisikaan luotettavin mahdollinen moniin muihin verrattuna, uskottavan analyysin ja tulkinnan edellytysten voi katsoa täyttyvän, kunhan tutkija kartoittaa tutkittavan ilmiön sen rakenteen, sisäisten ja ulkoisten suhteiden sekä toimintalogiikan osalta niin hyvin kuin mahdollista. (Häkkinen & Salasuo 2015, 13–15.)

Tässä tutkimuksessa on pyritty tunnistamaan tutkimuskohde ja tutkittavien elämäntilanteiden kannalta huomioitavat tekijät sekä toisaalta ymmärtämään huono-osaisuus mahdollisimman kokonaisvaltaisesti. Näkökulmaa voidaan silti vielä avartaa omaksumalla tätä tutkimusta poikkitieteellisempi tutkimusote sekä yhdistelemällä erilaisia aineistoja. Erityisesti häpeän kokemista olisi hyödyllistä tutkia täydentämällä olemassa olevaa kyselyaineistoa tarkentavilla kysymyksillä sekä perehtymällä ilmiöön nykyistä syvällisemmin esimerkiksi yksilö- tai ryhmähaastattelujen avulla. Eräs jatkotutkimuksen arvoinen kysymys voisi olla, missä vaiheessa vastaaja, joka oli kokenut häpeää ensimmäisiä kertoja apuun turvautuessaan, lakkasi sitä tuntemasta. Samoin olisi kiinnostavaa vertailla häpeän kokemista vapaaehtois-toimijoiden tarjoaman ruoka-apun ja yhteiskunnan virallisten tukimuotojen välillä.

Seuraavaksi käsitellään tutkimusaineistoon liittyviä ongelmia ja rajoituksia. HUSO-hankkeen keräämä kyselyaineisto on toistaiseksi paras olemassa oleva aineisto ruoka-apun saajista. Aineisto on kuitenkin mahdollisesti monin tavoin valikoitunut, mistä ei saada varmuutta, koska valikoituneisuudesta tai vastauskadosta ei ole tehty katoanalyysia. Tutkimuksesta kieltäytyneitä oli nimittäin merkittävä osuus kaikissa ruoka-apun toimipisteissä. Toisaalta eri paikkakuntien tulokset ovat suhteellisen yhdenmukaisia, vaikka aineiston ovat keränneet useat eri toimijat (Ohisalo 2017, 56; Ohisalo & Saari 2014). Koska ruoka-apua ja sen vastaanottajia ei ole kattavasti tilastoitu, ei ole mahdollista tehdä luotettavaa arviota ruoka-apun saajien perusjoukosta. Tästä huolimatta voidaan olettaa, että tutkimus on 3500 vastaajineen tavoittanut huomattavan osan oletetusta perusjoukosta, sillä viikoittain ruoka-apuun turvautuvia on arvioitu olevan noin 20 000 (Ohisalo ym. 2013).

Päällimmäinen syy kyselyyn vastaamattomuuteen on luultavasti negatiivinen tai kyyninen suhtautuminen tutkimukseen. Jotkut potentiaaliset vastaajat pitivät kyselyä alentavana ja lomaketta liian pitkänä (Karppinen ym. 2013, 20). Myös tilannesidonnaiset tekijät, kuten vastaajan mieliala tai päihtymys, ovat voineet olla kieltäytymisen syitä (vrt. Laitinen ym. 2017). Sama koskee kielivaikeuksia (Koivula ym. 2013). Tutkimuksessa eivät ole mukana myöskään ne ruoka-apua saavat, joiden puolesta haetaan ruokaa. He saattavat olla esimerkiksi liikuntakyvyttömiä tai muista syistä rajoittuneita pääsemään itse ruoanjakopaikalle ja näin vielä heikommassa asemassa kuin paremmin toimintakykyiset avunsaajat.

Tutkimuksen väestönäyte tuo siis omat ongelmansa tulosten yleistettävyyteen. Kysely on kuitenkin onnistunut kokoamaan haavoittuvassa asemassa olevista ver-

rattain laadukasta tietoa, joka ei perustu vain yksittäisiin kokemuksiin, yksittäiseen leipäjonoon, yhteen kaupunkiin tai tiettyyn näkökulmaan. Lisäksi kyselytutkimus on milloin tahansa toistettavissa ja täyttää näin tieteellisen tutkimuksen tunnuspiirteet.

Lomakkeen suunnittelussa on kiinnitetty huomiota siihen, että se on mahdollisimman lyhyt ja helposti täytettävä. Jos lomake olisi ollut vielä lyhempi, vastaajien määrää olisi mahdollisesti saatu lisättyä. Aineistonkeruutilanteessa ei ole pystytty varmistamaan, että heikoimmatkin avunsaajat ovat voineet vastata kyselyyn, koska avustettua lomakkeen täyttömahdollisuutta ei voitu tarjota kaikille. Aineistossa korostuvat siis niiden vastaukset, jotka ovat itse kyenneet lomakkeen täyttämään. Erilaisilla aineistonkeruuta tehostavilla toimilla, kuten suuremman kerääjämäärän varmistamisella, olisi epäilemättä ollut mahdollista tavoittaa vielä enemmän vastaajia. Lomakkeessa käytetyt mittarit ja muuttujat toimivat tutkimuksen kehyksenä, mutta tuovat myös rajoitteita. Hyväksi havaittuja mittareita ovat ”tunnen itseni huono-osaiseksi”, samoin kyselylomakkeessa käytetyt Kelan kansalaiskyselystä peräisin olevat elämänlaadun pääulottuvuuksia mittaavat mittarit, joiden teoreettinen perusta on selvä. Subjektiivisen hyvinvoinnin mittaamisen menetelmistä ei vallitse yksimielisyyttä. Esimerkiksi Veenhoven (2002) arvioi elämäntyytyväisyyttä kokonaisuudessaan yhdellä kysymyksellä, siinä missä kokonaisuutta voidaan mitata myös yhdistelemällä eri hyvinvoinnin ulottuvuuksia (esim. Allardt 1976; WHOQOL-group 1998).

Kaikkia tämän tutkimuksen mittareita ei ole testattu aiemmin, ja kuten kaikissa kyselytutkimuksissa, kysymysten asetteluun liittyvät hienovaraisetkin seikat ovat saattaneet vaikuttaa vastauksiin. Artikkelien 1–3 mielipidemittareissa on jätetty hyvin paljon sijaa ruoka-avun saajien omalle määrittelylle ja lomakkeessa käytettyjen sanamuotojen tulkinnoille. Kokonaisuudessaan huono-osaisten kokeman hyvinvoinnin mittaamisella on lyhyet perinteet, eivätkä mittarit ole vielä vakiintuneet. Esimerkiksi häpeän kokemista tutkittaessa olisi tärkeää testata, miten erilaisten sanamuotojen käyttö vaikuttaa häpeän henkilökohtaisen, sosiaalisen ja institutionaalisen ulottuvuuden määrittymiseen. Esimerkiksi kysymykset ”oletko joskus tuntenut häpeää tai kokenut ylenkatsetta noutaessasi ruoka-apua” tai ”aiheuttaako heikko taloudellinen tilanteesi / rahan riittämättömyys sinulle häpeää” voisivat valaista häpeän kokemusta kattavammin. Mielenkiintoista tietoa olisi myös kysymys ruoka-avun saajien suhtautumisesta toimeentulotuen hakemiseen liittyvään häpeään.

Ehdotan, että tässä tutkimuksessa käytettyjä koetun huono-osaisuuden mittareita kehitetään tämän väitöskirjan ja muiden Huso-tutkimusprojektin tulosten perusteella entistä toimivammiksi ja että heikossa asemassa olevien avunsaajien osalta aloitetaan säännöllinen koetun hyvinvoinnin mittaaminen. Myös avunsaajien kokeman hyvinvoinnin kansainvälinen vertailu olisi hyödyllistä.

Mitä tulee tutkimuksen vastemuuttujien asettamiin rajoituksiin, kyselylomakkeesta puuttui suhteellisen tärkeitä muuttujia, kuten se, onko vastaaja käynyt leipäjonossa vasta viimeisen vuoden aikana vai jo vuosien ajan tai montako kertaa hän on käynyt hakemassa ruokaa esimerkiksi viimeisen viiden vuoden aikana. Näiden tekijöiden yhteyttä häpeän kokemiseen olisi ollut mielenkiintoista tutkia. Esimerkiksi Helsingissä on havaittu, että ruoka-apuun turvautuvista 15 prosenttia on turvautunut apuun 5–10 vuoden ajan ja kahdeksan prosenttia yli 10 vuoden ajan.⁵⁴ Vastaa-

⁵⁴ Tieto perustuu Huso-aineistoa vastaavaan uudempaan aineistoon (N = 829), jota täydennettiin uusilla kysymyksillä. Aineisto kerättiin Helsingissä syksyllä 2016 Myllypuron ja Hurstin leipäjonoista, mutta siitä ei ole vielä julkaistu analyysijä.

jien tuloja mittaava muuttuja ei myöskään osoittautunut parhaaksi mahdolliseksi, sillä pakollisten tulojen jälkeen käteen jäävän rahamäärän arvioiminen sadan euron portain on heikossa taloudellisessa asemassa olevien tapauksessa aivan liian väljä.

Myös tulosten tulkintaan liittyy monia pohdittavia seikkoja. Tämä tutkimus on pyrkinyt määrätietoisesti välttämään Tötön (2012) käsittelemiä tilastollisilla yhteyksillä ja tunnusluvuilla argumentoinnin sudenkuoppia. Erityisesti sukupuolen mukaisissa tarkasteluissa on pyritty mahdollisimman huolelliseen ja systemaattiseen tutkimusotteeseen sekä turhien yleistysten välttämiseen. Tältä osin tutkimuksen rajoituksena on kuitenkin huono-osaisuuden ”intersektionaalisuuden” sivuuttaminen, sillä esimerkiksi etniset tai sukupuoli-identiteetit jäävät pitkälti hämärän peittoon ja vaativat tulevaisuudessa tarkempaa tutkimusasetelmaa.

Artikkelin 4 aineisto perustuu verkkouutisten yhteydessä käytyihin keskusteluihin, mikä asettaa omat rajoitteensa tulosten tulkitsemiselle. Tutkimusaineistona verkkokeskustelut eivät ole edustavia ja siten Suomen väestöön tai tiettyyn väestönosaan yleistettävissä olevia (esim. Hakala & Vesa 2013). Runsaudessaan ja värikkyydessään ne kuitenkin kertovat suomalaisten ajatuksista ja mielipiteistä paljon. Tästä syystä mielipiteiden ja keskustelijatyyppien määrää ei ole pyrittykään tutkimuksessa yleistämään, eikä ansaitsevuuskriteerien esiintymien lukumääriä tai tyypittelyn muodostamien ryhmien kokoja ole esitetty. Esimerkiksi Alasuutari (1993, 207–209) muistuttaa, ettei kvalitatiivisessa tutkimuksessa ole tarkoitus yleistää analyysin tuloksia perusjoukkoon vaan tehdä tutkimuksen kohteena olevasta ilmiöstä ymmärrettävä.

Sanomalehtien verkkouutisten yhteydessä käytyjen keskustelujen tutkimus on vielä suhteellisen tuore ala (esim. Partanen 2014), joskin keskustelun laadusta, moderoinnista ja kommentoinnin rajoittamisesta käydään laajaa mediakeskustelua (Pöyhtäri ym. 2013; Matikainen 2011; 2009). Erityisesti 2010-luvulla verkkokeskusteluja on tutkittu yhteiskuntatieteissä kasvavassa määrin ja niistä on tullut yleinen aineisto opinnäytetöihin ja tutkimuksiin. Samalla uusia poikkitieteellisiäkin tutkimusmenetelmiä on otettu käyttöön (esim. Purhonen & Toikka 2016). Verkkokeskusteluaineistot tarjoavat hyvän mahdollisuuden tarkastella ruoka-avun saajiin kohdistuvia käsityksiä myös tulevaisuudessa. Tällöin kysymykseen tulee myös monipuolisempien menetelmien käyttö.

KIRJALLISUUS

- Adler, P.A. & Adler, P. (1993) *Constructions of Deviance. Social Power, Context, and Interaction*. California: Wadsworth Publishing Co.
- Ahlqvist, K. & Honkkila, J. (2010) Elinolotiedon kysyntä lisääntyy mutta väheneekö tarjonta? Hyvinvointikatsaus 1/2010. Helsinki. Tilastokeskus.
- Ahola, E. & Hiilamo, H. (toim.) (2010) *Köyhyyttä Helsingissä – Toimeentulotuen saajat ja käyttö 2008–2010. Sosiaali- ja terveysturvan tutkimuksia 127*. Helsinki: Kela.
- Ahonen, K. (2017) Eläkeläisten kulutus ja kulutuksen rakenne. Teoksessa S. Kui valainen, J. Rantala, K. Ahonen, K. Kuitto & L. M. Palomäki (toim.) *Eläkkeet ja eläkeläisten toimeentulo 1995–2015*. Helsinki: Eläketurvakeskus.
- Ahonen, K. & Bach-Othman, J. (2009) Vanhuusköyhyyden jäljillä: Kotitalouden rakenteen merkitys sukupuolten välisiin köyhyysriskieroihin kahdeksassa EU-maassa. Helsinki: Eläketurvakeskus.
- Airio, I. (2016) Ikään liitettävät stereotypiat iäkkäistä viidessä EU-maassa. *Janus* 24(1), 3–25.
- Airio, I. (2014) Parisuhteen päättymisen yhteys tuloihin ja tulonmuodostukseen Euroopassa. Teoksessa M. Niemelä (toim.) *Eurooppalaiset elinolot*. Helsinki: Kelan tutkimusosasto, 100–120.
- Airio, I. (toim.) (2013) *Toimeentuloturvan verkkoa kokemassa – Kansalaisten käsitykset ja odotukset*. Helsinki: Kela.
- Airio, I. & Niemelä M. (2013) Työmarkkinatuen saajien koettu terveys ja toimeentulo. Teoksessa: Niemelä, M. & Saari J. (toim.) *Huono-osaisten hyvinvointi Suomessa*. Helsinki: Kelan tutkimusosasto, 44–60.
- Akbag, M. & Imamoglu S. E. (2010) The Prediction of Gender and Attachment Styles on Shame, Guilt, and Loneliness. *Educational Sciences: Theory & Practice* 10 (2), 669–682.
- Alasuutari, P. (1993) *Laadullinen tutkimus*. Tampere: Vastapaino.
- Alesina, A. & Glaeser, E. L. (2004) *Fighting Poverty in the US and Europe. A World of Difference*. Oxford: Oxford University Press.
- Alila, A., Gröhn, K., Keso, I. & Volk, R. (2011) *Sosiaalisen kestävyyskäsite ja mallintaminen. Raportteja ja muistioita 1*. Helsinki: STM.
- Allardt E. (1993) Having, loving, being: an alternative to the Swedish model of welfare research. In M. Nussbaum & A. K. Sen (eds.) *The Quality of Life*. Oxford: Clarendon Press, 88–94.
- Allardt, E. (1976) *Hyvinvoinnin ulottuvuudet*. Helsinki: WSOY.
- American Heritage (2017) *Dictionary of the English Language, Fifth Edition*. S.v. "food pantry." <http://www.thefreedictionary.com/food+pantry> (luettu 11.6.2017).
- Athwal, B., Brill, L., Chesters, G. & Quiggin, M. (2011) *Recession, Poverty and Sustainable Livelihoods in Bradford*. York: Joseph Rowntree Foundation.
- Barstad, A. (2014) *Levekår og livskvalitet. Vitenskapen om hvordan vi har det*. Oslo: Cappelen Damm Akademisk.
- Bartley, M. (2010) *Health Inequality. An Introduction to Theories, Concepts and Methods*. Cambridge: Polity Press.
- Baumberg, B. (2016) The stigma of claiming benefits: a quantitative study. *Journal of Social Policy* 45 (2), 181–199.
- Baumberg, B., Bell, K., Gaffney, D., Deacon, R., Hood, C. & Sage, D. (2012) *Benefits stigma in Britain*. London: Elizabeth Finn Care/Turn2us.
- Bazerghi, C. McKay, F.H. & Dunn, M. (2016) The Role of Food Banks in Addressing Food Insecurity: A systematic review. *J Community Health* 41 (4), 732–740.
- Becker, H. (1963) *Outsiders*. New York: Free Press.
- Berg, N. (2017) *Accumulation of disadvantage from adolescence to midlife – A 26-year follow-up study of 16-year old adolescents. Dissertationes Scholae Doctoralis Ad Sanitatem Investigandam*. Helsinki: Universitatis Helsinkiensis.

- Bergensavisen (16.11.2016) BA mener: Matsentralen gjør Bergen litt rausere. Bergen får sannsynligvis sin matsentral i løpet av neste år. Formålet er å bekjempe sult blant vanskeligstilte. <https://www.ba.no/leder/debatt/bergen-sentrum/ba-mener-matsentralen-gjor-bergen-litt-rausere/o/5-8-482750> (luettu 11.6.2017).
- Birrell, D. (2016) Book Review on Walker, R. (2014) *The Shame of Poverty*. *Sociology* 50 (5), 1033–1036.
- Biswas-Diener, R. & Diener, E. (2009) Making the Best of a Bad Situation: Satisfaction in the Slums of Calcutta. *Social Indicators Research* 55 (3), 261–278.
- Blom, R. & Melin, H. (2014) Keskiluokkaistuuko Suomi? Teoksessa K. Lempiäinen & T. Silvasti (toim.) *Eriarvoisuuden rakenteet. Haurastuvat työmarkkinat Suomessa*. Tampere: Vastapaino, 20–51.
- Blomberg, H., Kallio, J. & Kroll, C. (2016) Häpeää ja laiskuutta. Asiakkaiden, muiden kansalaisten sekä katutason työntekijäryhmien käsitykset toimeentulotukiasiakkuudesta. *Yhteiskuntapolitiikka* 81 (3), 301–312.
- Blomberg, H., Kallio, J. & Kroll, C. (2015) Toimeentulotukeen arvioidaan liittyvän tuen alikäyttöä ja häpeää. *Sosiologia-lehden blogi* 27.3.2015. <http://www.sosiologia.fi/blog/2015/toimeentulotukeen-arvioidaan-liittyvan-tuen-alikayttoja-hapeaa/> (luettu 19.6.2017).
- Blomgren, J., Maunula, N. & Hiilamo, H. (2014) Sairastuttaako velka? 15 vuoden seurantatutkimus pitkäaikaisesti ylivelkaantuneista. *Yhteiskuntapolitiikka* 79(3), 245–263.
- Blomgren, J. (2005) Huono-osaisuus Suomen kaupunkiseutukunnissa: alue-erot ja sosiaalisen ympäristön vaikutukset 1990-luvulla. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Borg, P. & Hietaniemi, L. (2016) Yksinasuvien taloudellinen toimeentulo Helsingissä. Helsinki: Helsingin kaupungin tietokeskus
- Bouson, J. B. (2016) *Shame and the Aging Woman. Confronting and Resisting Ageism in Contemporary*. Chicago: Palgrave Macmillan.
- Brown, R. (1988) *Group Processes. Dynamics within and between Groups*. Oxford: Blackwell Publishers.
- Brubaker, R. & Cooper, F. (2000) "Beyond 'Identity'" *Theory and Society* 29, 1–47.
- Bymisjon (2013) Nå er Matsentralen i Oslo endelig åpen! <http://www.bymisjon.no/Nyheter3/2013/Na-er-Matsentralen-i-Oslo-endelig-åpen/> (luettu 11.6.2017).
- Bymisjon (2017) Om oss. Kirkens Bymisjon i Bergen <http://www.bymisjon.no/Byer/bergen/Hva-gjor-vi/> (luettu 11.6.2017).
- Calderón-Almendros, I. & Ruiz-Román, C. (2015) Disadvantaged Identities: Conflict and Education from Disability, Culture and Social Class. *Educational Philosophy and Theory* 48 (9), 1–13.
- Campbell, A. L. (2015) Reassessing the Conventional Wisdom: Entitlements From the Inside. *The Forum* 13(1), 105–118.
- Caplan, P. (2016) Big Society or Broken Society? Food Banks in the UK. *Anthropology Today* 32(1), 5–9.
- Caraher, M. & Coveney, J. (2016) (eds.) *Food Poverty and Insecurity: International Food Inequalities*. Springer International Publishing 2016. Springer eBooks.
- Castaneda, A. & Kauppinen, T. M. (2015) Elämänlaatu. Ulkomaalaistaustaiset ovat tyytyväisempiä ihmissuhteisiinsa kuin Suomen koko väestö. Teoksessa T. Nieminen, H. Sutela & U. Hannula (toim.) *Ulkomaista syntyperää olevien työ ja hyvinvointi Suomessa 2014*. Helsinki: Tilastokeskus, 185–190.
- Chase, E. & Bantebya-Kyomuhendo G. (eds.) (2014) *Poverty and Shame: Global Experiences*. Oxford: Oxford University Press.
- Chase, E. & Walker, R. (2013) The Co-construction of Shame in the Context of Poverty: Beyond a Threat to the Social Bond. *Sociology* 47 (4), 739–754.
- Cramer, D. (2003) *Advanced Quantitative Data Analysis*. Maidenhead: Open University Press.
- Coleman-Jensen, A. Rabbitt, M.P., Gregory, C., Singh, A. (2015) *Household Food Security in the United States in 2014*. Washington: Economic Research Service/USDA.
- Crocker, J. & Garcia, J. A. (2006) Stigma and the Social Basis of the Self: A Synthesis. In S. Levin & C. van Laar (eds.), *Stigma and Group Inequality*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, Publishers 287–308.
- Davis, R. (2012) The rise and rise of the food bank. *NewStatesman*. 12.5.2012. <http://www.newstatesman.com/blogs/society/2012/05/rise-and-rise-food-bank> (luettu 11.6.2017).
- Diakoniana.net (2016) Tarinoita leipäjonosta, osa 6. "Oli hirveän korkea kynnys tulla tänne" <http://diakoniana.net/393-2/> (luettu 3.5.2017).

- Diener, E., Lucas, R. & Oishi, S. (2016) Advances and open questions in the science of well-being. (Unpublished manuscript).
- Diener, E. (2000) Subjective well-being: The science of happiness, and a proposal for national index. *American Psychologist* 55 (1), 34–43.
- Diener, E., Suh, E. M., Lucas, R. E., & Smith, H. L. (1999) Subjective well-being: Three decades of progress. *Psychological Bulletin* 125 (2), 276–302.
- Diener, E. (1984) Subjective well-being. *Psychological Bulletin* 95 (3), 542–575.
- Douglas, F., Sapko, J., Kiezebrink, K., & Kyle, J. (2015) Resourcefulness, Desperation, Shame, Gratitude and Powerlessness: Common Themes Emerging from A Study of Food Bank Use in Northeast Scotland. *AIMS Public Health* 2 (3) 297–317.
- Ejrnaes, M., Elm Larsen, J. & Müller, M. (2016) Coping with Poverty in a Welfare State - Linking Structure and Agency in an Integrated Analysis of Coping Strategies Among Poor Welfare Claimants. Unpublished Paper for the RC 19 annual conference at University of Costa Rica.
- Eskelinen, N. & Sironen, J. (toim.) (2017) *Köyhyys. Syitä ja seurauksia*. Helsinki: EAPN-FIN.
- Eskelinen, N. (2016) *Leipää ja luottamusta. Tutkimus luottamuksen tasoista ja yleistynyttä luottamusta ennustavista tekijöistä ruoka-avun asiakkaiden ja suomalaisen väestön keskuudessa*. Pro gradu -tutkielma. Kuopio: Itä-Suomen yliopisto, Yhteiskuntatieteiden laitos.
- Eskelinen, T., Harjunen H., Hirvonen, H. & Jokinen, E. (toim.) (2017) *Tehostamistalous*. Jyväskylä: Sophi.
- Eskola, J. & Suoranta, J. (1998) *Johdatus laadulliseen tutkimukseen*. Tampere: Vastapaino.
- Esmark, A. & Schoop, S. R. (2017) Deserving social benefits? Political framing and media framing of 'deservingness' in two welfare reforms in Denmark. *Journal of European Social Policy*. First published date: February-17-2017.
- Esping-Andersen, G. (1990) *The three worlds of welfare capitalism*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Evira (2013) *Ruoka-apuun luovutettavat elintarvikkeet*. Helsinki: Evira. https://www.evira.fi/globalassets/tietoa-evirasta/lomakkeet-ja-ohjeet/elintarvikkeet/elintarvikehuoneistot/ruoka-apuohje_16035_2013.pdf (luettu 6.6.2017).
- Fattighuset (2017) *Hva tilbyr Fattighuset sine brukere*. <http://fattighusetoslo.no/omoss/hva%20tilbyr%20fattighuset%20sine%20brukere.html> (luettu 11.6.2017).
- FEBA (European Federation of Food Banks) (2016) *European Federation of Food Banks. History*. <https://www.eurofoodbank.eu/food-banking/history> (luettu 11.6.2017).
- Findikaattori (2017) *Pitkääikaistyyttömät* <http://www.findikaattori.fi/fi/37> (luettu 10.6.2017).
- Fiske, S. T. & Cuddy, A. J. C. & Glick, P. & Xu, J. (2002) A Model of (Often Mixed) Stereotype Content: Competence and Warmth Respectively Follow From Perceived Status and Competition. *Journal of Personality and Social Psychology* 82 (6), 878–902.
- Frønes, I. (2001) *Skam, skyld og ære i det moderne*. I T. Wyller (red.) *Perspektiver på skam, ære og skamløshet i det moderne*. Bergen: Fagbokforlaget, 69–80.
- FødevareBanken (2017) *Om FødevareBanken*. <https://www.foedevarebanken.dk/om-os> (luettu 10.6.2017).
- Goffman, E. (1963). *Stigma: Notes on the Management of Spoiled Identity*. Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice-Hall.
- Goodin, R. E. (1988) *Reasons for Welfare*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Goodin, R. E. (1985) *Protecting the Vulnerable. A Reanalysis of Our Social Responsibilities*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Goss K. & Allan S. (2009) Shame, pride and eating disorders. *Clin Psychol Psychother* 16(4), 303–316.
- Grönlund, H. (2012) *Volunteerism as a mirror of individuals and society: reflections from young adults in Finland*. Academic dissertation. Faculty of Theology. Helsinki: University of Helsinki
- Grönlund, H. & Hiilamo, H. (2006) *Diakoniatyö hyvinvointivaltion mittarina*. *Yhteiskuntapolitiikka* 71 (2), 134–145.
- Grönlund, H. & Hiilamo, H (2005) *Diakonian resurssit ja alueellinen tarve. Panostetaanko diakoniaan kunnan huono-osaisuuden mukaan? Diakonian tutkimuksen aikakauskirja* 2005 (2), 98–115.
- Gubrium, E. & Lødemel, I. (2014a) (Relative) Poverty in a Rich, Egalitarian Welfare State. Experiences from Norway. In E. Chase & G. Bantebya-Kyomuhendo (eds.) *Poverty and Shame: Global Experiences*. Oxford: Oxford University Press, 188–204.

- Gubrium, E. & Lødemel, I. (2014b) "Not Good Enough": Social Assistance and Shaming in Norway. In E. Gubrium, S. Pellissery & I. Lødemel (eds.) *The shame of it : Global Perspectives on Anti-poverty policies*. Bristol: Policy Press, 85–110.
- Gävert, T. (2016) *Diakoniabarometri 2016*. Verkkojulkaisuja 45. Helsinki: Kirkon tutkimuskeskus.
- Gilbert, P., Pehl, J., Allan, S. (1994) The phenomenology of shame and guilt: an empirical investigation. *Br J Med Psychol* 67 (1), 23–36.
- Gävert, T. (2016) *Diakoniabarometri 2016*. Verkkojulkaisuja 45. Helsinki: Kirkon tutkimuskeskus.
- Haapanen, S. A. (2017) *The Finnish Breadline: Stigmatisation and the Social Power Struggle of Space*. Division of Urban Geography and Regional Studies. Helsinki: University of Helsinki.
- Hakala, S. & Vesa, J. (2013) Verkkokeskustelut ja sisällön erittely. Teoksessa S.-M. Laaksonen, J. Matikainen & M. Tikka (toim.) *Otteita verkosta – verkon ja sosiaalisen median tutkimusmenetelmät*. Tampere: Vastapaino.
- Hamsun, K. (1890) *Nälkä*. (suom. 1919) Tampere: Kustannus Oy Kirja.
- Harkko, J., Lehtikainen, T. & Ala-Kauhaluoma, M. (2012) Vaikeasti työllistyvät helsinkiläiset – Rekisteritutkimus kunnan osarahoittamaa työmarkkinatukea saaneista helsinkiläisistä työttömistä. Tutkimuksia 4. Helsinki: Tietokeskus.
- Harsløf, I. & Seim, S (2008) *Fattigdom i en norsk velferds kontekst*. I I. Harsløf & S. Seim (red.) *Fattigdommens dynamikk. Perspektiver på marginalisering i det norske samfunnet*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Helkama, K., Myllyniemi, R. & Liebkinder, K. (2004) *Johdatus sosiaalipsykologiaan*. Helsinki: Edita.
- Helliwell, J., Layard, R., & Sachs, J. (2017) *World Happiness Report 2017*. New York: Sustainable Development Solutions Network.
- Helne, T. (2002) *Syrjäytymisen yhteiskunta*. Tutkimuksia 123. Helsinki: Stakes.
- Helne T. (1994) *Erään muodin tarina. 1980-luvun suomalaisesta syrjäytymiskeskustelusta*. Teoksessa M. Heikkilä & K. Vähätalo (toim.) *Huono-osaisuus ja hyvinvointivaltion muutos*. Helsinki: Gaudeamus, 32–50.
- Heikkilä, M. (1990) *Köyhyys ja huono-osaisuus hyvinvointivaltiossa: Tutkimus köyhyydestä ja hyvinvoinnin puutteiden kasautumisesta Suomessa*. Julkaisuja 8. Helsinki: Sosiaalihuoltolaitos.
- Heikkilä, M. & Karjalainen, J. (2000) Vuotoja hyvinvointivaltion turvaverkoissa. Kansalaiskeskustelun merkitys suomalaisessa hyvinvointipolitiikassa. Teoksessa M. Heikkilä & J. Karjalainen & M. Malkavaara (toim.) *Kirkonkirjat köyhyydestä*. Julkaisuja 5. Helsinki: Kirkkopalvelut, 212–266.
- Heikkilä M., Karjalainen J. & Malkavaara M. (toim.) (2000) *Kirkonkirjat köyhyydestä*. Julkaisuja 5. Helsinki: Kirkkopalvelut.
- Hietala, S. (2015) *Köyhyydestä selviytymisen monet kasvot. Selviytymiseen johtavia tekijöitä. Sosiaalisen työn Pro gradu -tutkielma*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Hiilamo, H. (2016a) Miten diakoniatyö reagoi 2000-luvun talouskriisiin? *Yhteiskuntapolitiikka* 81 (3), 288–300.
- Hiilamo, H. (2016b) Miten perustulokokeilu uudistuisi? *Yhteiskuntapolitiikka* 81 (3), 343–351.
- Hiilamo, H., Niemelä, H., Pykälä, P., Riihelä, M., Vanne, R. (2012) *Sosiaaliturva ja elämänvaiheet. Suomen sosiaaliturvan kehitys esimerkkien ja tilastojen valossa*. Helsinki: Kela.
- Hiilamo, H., Hänninen, S. & Kinnunen, K. (2011) *Huono-osaisuuden ja sairastavuuden kytkenästä diakonian asiakkailla. Sosiaali- ja lääketieteellinen aikakauslehti* 48 (1), 4–21.
- Hiilamo, H. (2010) *Laman uhrien auttaminen diakoniatyössä 1990-luvulla*. *Diakonian tutkimus* 2010 (1), 7–26.
- Hiilamo, H. & Pesola, U. & Tirri, S. (2008) *Kirkon ruoka-apu*. Teoksessa Hänninen, S., Karjalainen, J., Lehtelä, K.-M. & Silvasti, T. (toim.) *Toisten pankki. Ruoka-apu hyvinvointivaltiossa*. Helsinki: Stakes. 115–124.
- Hippi, K. (1997) *Köyhyys, nälkä ja ruokajono hyvinvointivaltiossa, Pelastusarmeijan sosiaalinen avustustyö 1990–1996 ja Turun ruokajonolaiset. Sosiaalipolitiikan pro gradu -tutkielma*. Turku: Turun yliopisto.
- Hirsjärvi, S. & Hurme, H. (2011) *Tutkimushaastattelu. Teemahaastattelun teoria ja käytäntö*. Helsinki: Gaudeamus.

- Hirvilammi, T. & Mäki, S. (2013) Toimeentulovaikeuksia, yksinäisyyttä ja alemmuuden kokemuksia – Perusturvan saajien rajalliset toimintamahdollisuudet. Teoksessa O. Kangas, M. Niemelä & A. Raijas (toim.) Takaisin perusteisiin – Perusturvan riittävyys kulutuksen näkökulmasta. Teema 12. Helsinki: Kela, 120–141.
- Hooper, C., Gorin, S., Cabral, C. & Dyson, C. (2007) *Living with Hardship 24/7: The Diverse Experiences of Families in Poverty in England*. York: Frank Buttle Trust.
- HS (Helsingin Sanomat) (19.4.2017) Mieliä: Leipäjono-ongelmiin on yhteisöllisiä ratkaisuja. Haluamme, että Vantaalla ruoka-apua hakeva ihminen tulisi kohdatuksi kokonaisvaltaisesti. <http://www.hs.fi/paivanlehti/19042017/art-2000005175224.html> (luettu 21.6.2017).
- HS (2.4.2017) Mitä asunnoton tekee sisäfileellä tai kyljysrivistöllä? Leipäjonoilla halutaan nyt vähentää ruokahävikkiä, mutta tutkijan mukaan kyse on yksinkertaisesti köyhyydestä. <https://www.hs.fi/sunnuntai/art-2000005151369.html> (luettu 5.6.2017).
- HS (20.12.2015) HS:n suuri köyhyyskysely: Monien mielestä köyhyys on ihmisen oma syy. <https://www.hs.fi/sunnuntai/art-2000002873714.html> (Luettu 5.6.2017).
- HS (28.6.2015) ”Suuri köyhyyskysely”. HS kysyy: Millaista köyhyys sinun mielestäsi on? <http://www.hs.fi/sunnuntai/a1305963827420> (Luettu 5.6.2017).
- HS (16.5.2000) Kymmenet seurakunnat aikovat luopua ruokapankeistaan. Työntekijät väsyvät mutta jonot vain jatkuvat. HS-arkisto <http://www.hs.fi/arkisto/> (luettu 9.2.2017).
- Häkkinen, A., Ikonen, V., Pitkänen, K. & Soikkanen, H. (1991) Kun halla nälän tuskan toi: miten suomalaiset kokivat 1860-luvun nälkävuodet. Porvoo: WSOY.
- Häkkinen A. & Salasuo M. (toim.) (2015) *Salattu, hävetty, vaiettu. Miten tutkia piilossa olevia ilmiöitä*. Tampere & Helsinki: Vastapaino.
- Hänninen, S., Karjalainen, J., Lehtelä, K.-M. & Silvasti, T. (toim.) (2008) *Toisten pankki: Ruoka-apu hyvinvointivaltiossa*. Helsinki: Stakes.
- Hämäläinen, K. (2006) Ettei totuus unohtuisi - Ruoka-avun tarve Porissa. Pori: Tampereen yliopiston Porin yksikkö.
- Iivari J. (2000) Diakoniarahastot myrskynsilmissä. Tutkimus kirkon diakoniarahaston ja Helsingin seurakuntayhtymän kriisirahaston asiakkaista. Teoksessa M. Heikkilä, J. Karjalainen & M. Malkavaara (toim.) *Kirkonkirjat köyhyydestä*. Julkaisuja 5. Helsinki: Kirkkopalvelut, 291–312.
- Iivari, J. & Karjalainen, J. (1999) Diakonian köyhät – epävirallinen apu perusturvan paikkaajana. Raportteja 235. Helsinki: STAKES.
- Ilmakkunnas, I., Kauppinen, T. M. & Kestilä, L. (2015) Sosioekonomisten syrjäyty-misriskien kasautuminen vuonna 1977 syntyneillä nuorilla aikuisilla. *Yhteiskunta-politiikka* 80 (3) 247–262.
- Isola, A.-M., Turunen, E. & Hiilamo, H. (2016) Miten köyhät selviytyvät Suomessa? *Yhteiskuntapolitiikka* 81 (2), 150–160.
- Isola, A.-M., Larivaara, M. & Mikkonen, J. (toim.) (2007) *Arkipäivän kokemuksia köyhyydestä*. Helsinki: Avain.
- Jaakkola, J., Pulma, P., Satka, M. & Urponen, K. (1994) *Armeliaisuus, yhteisöapu, sosiaaliturva. Suomalaisen sosiaalisen turvan historia*. Helsinki: Sosiaaliturvan keskusliitto.
- Jalava, J. & Koiso-Kanttila, S. (2013) RAY-rahoitteisten järjestöorganisaatioiden haasteet ja matalan kynnyksen dilemma. Teoksessa M. Niemelä & J. Saari (toim.) *Huono-osaisten hyvinvointi Suomessa*. Helsinki: Kela 172–190.
- Jones, C. (2002) Social Work and Society. In R. Adams, L. Dominelli & M. Payne (eds.) *Social Work. Themes, Issues and Critical debates*.
- Jousilahti, J.-P. & Niemelä, M. (2016) Tackling Inequalities in Time of Austerity (TITA). Policy Brief 9/2016 <http://blogit.utu.fi/tita/wp-content/uploads/sites/45/2016/09/policybrief-niemela-jousilahti.pdf> (luettu 10.5.2016).
- Juhila, K. (2006) Sosiaalityöntekijöinä ja asiakkaina. Sosiaalityön yhteiskunnalliset tehtävät ja paikat. Tampere: Vastapaino.
- Juhila, K. (2004) Leimattu identiteettiä vastapuhe. Teoksessa A. Jokinen, L. Huttunen & A. Kulmala (toim.) *Puhua vastaan ja vaieta. Neuvottelu kulttuurisista marginaaleista*. Helsinki: Gaudeamus, 20–32.
- Julkunen, R. (2017) *Muuttuvat hyvinvointivaltiot. Eurooppalaiset hyvinvointivaltiot reformoitavina*. Jyväskylä: SoPhi.

- Julkunen, R. (2010) Sukupuolen järjestykset ja tasa-arvon paradoksit. Tampere: Vastapaino.
- Julkunen, R. (2006) Kuka vastaa? Hyvinvointivaltion rajat ja julkinen vastuu. Helsinki: Stakes.
- Julkunen, R. (2001) Suunnanmuutos. 1990-luvun sosiaalipoliittinen reformi Suomessa. Tampere: Vastapaino.
- Juntunen, E. (2006) Diakoniatyön taloudellinen apu ja viimesijaisen sosiaaliturvan aukot. Teoksessa E. Juntunen, H. Grönlund & H. Hiilamo (toim.) Viimeisellä luukulla. Tutkimus viimesijaisen sosiaaliturvan aukoista ja diakoniatyön kohdentumisesta. Helsinki. Kirkkohallitus, 51–176.
- Juntunen, E., Grönlund, H. & Hiilamo, H. (toim.) (2006) Viimeisellä luukulla. Tutkimus viimesijaisen sosiaaliturvan aukoista ja diakoniatyön kohdentumisesta. Julkaisuja 7. Helsinki: Kirkkohallitus.
- Jääskeläinen, P. (2000) Yhteisvastuukeräyksen ruokapankkiprojekti. Teoksessa M. Heikkilä & J. Karjalainen & M. Malkavaara (toim.) Kirkonkirjat köyhyydestä. Julkaisuja 5. Helsinki: Kirkkopalvelut, 203–211.
- Jönsson, L. R. (2002) Stigma och skam – en explorativ studie om arbetslöshet bland tjänsteman. Nordisk socialt arbeid 22 (3), 153–160.
- Kahma, N. (2011) Yhteiskuntaluokka ja maku. Sosiaalitieteiden laitoksen julkaisuja 8. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Kahneman, D. & Deaton, A. (2010) High income improves evaluation of life but not emotional well-being. PNAS 107 (38), 16489–16493.
- Kainulainen, S. (2016) Yksinäisen elämänlaatu. Teoksessa J. Saari (toim.) Yksinäisten Suomi. Helsinki: Gaudeamus, 114–128.
- Kainulainen, S. (2014) Raha ja rakkaus hyvinvoinnin lähteinä. Yhteiskuntapolitiikka 79 (5), 485–497.
- Kainulainen, S. & Saari, J. (2013) Koettu huono-osaisuus Suomessa. Teoksessa M. Niemelä & J. Saari (toim.) Huono-osaisten hyvinvointi Suomessa. Helsinki: Kela, 22–42.
- Kainulainen, S., Karppinen, K., & Saari, J. (2013) Ruoka-avun kohdentuminen Turussa. Selvitys leipää jonoittavien ihmisten hyvinvoinnista. Työpapereita 63. Helsinki: Diakonia-ammattikorkeakoulu.
- Kainulainen, S. (2011) Hyvinvointitutkimuksen kehityslinjat Suomessa. Teoksessa J. Saari (toim.) Hyvinvointi. Suomalaisen yhteiskunnan perusta. Helsinki: Gaudeamus.
- Kainulainen, S. (2006) Huono-osaisuuden kasautuminen ja pitkittyminen Suomessa 1970–2000. Yhteiskuntapolitiikka 71 (4), 373–386.
- Kainulainen, S. (1998) Elämäntapahtumat ja elämään tyytyväisyys eri sosiaaliluokissa. Julkaisuja E. Yhteiskuntatieteet 62. Kuopio: Kuopion yliopisto
- Kallio, J. & Niemelä, M. (2017) Kuka ansaitsee tulla autetuksi? Kansalaisten asennoituminen toimeentulotuen saajiin Suomessa vuonna 2015. Janus 25 (2), 144–159.
- Kallio, J. & Kouvo, A. (2015) Street-level Bureaucrats' and General Public's Deservingness Perceptions of the Social Assistance Recipients in Finland. Social Policy & Administration 49 (3), 316–334.
- Kallio, J. & Niemelä, M. (2013) Who Blames the Poor? Multilevel Evidence of the Support for and Determinants of Individualistic Explanation of Poverty in Europe. European Societies. Published online as FirstView article, 22 April 2013.
- Kallio, J. (2013) Sosiaalityöntekijöiden, diakoniatyöntekijöiden ja etuuskäsitteli-jöiden näkemykset toimeentulotuen saajista Suomessa. Diakonian tutkimus 2013 (1), 39–65.
- Kallio, J. (2010) Hyvinvointipalvelujärjestelmän muutos ja suomalaisten mielipiteet 1996–2006. Helsinki: Kela.
- Kallio, M. (2003) Subjektiiivinen köyhyys - ongelmallinen aihealue. Hyvinvointikatsaus 1/2003. Helsinki: Tilastokeskus.
- Kalliopuska, M. (1997) Empatia: tie ihmisyyteen. Helsinki: Kirjayhtymä.
- Kangas, O. (2014) Rahaa vai rakkautta? Talous, sosiaalipolitiikka ja elämään tyytyväisyys. Teoksessa R. Särkelä, A. Siltaniemi, P. Rouvinen-Wilenius, H. Parviainen & E. Ahola (toim.) Hyvinvointitalous. Helsinki: SOSTE ry, 18–27.
- Kangas, O. & Ritakallio, V.-M. (2008) Köyhyyden mittaustavat, sosiaaliturvan riittävyys ja köyhyyden yleisyys Suomessa. Sosiaali- ja terveysturvan selosteita 61. Helsinki: Kelan tutkimusosasto.
- Kangas, O. & Ritakallio, V.-M. (1996) Eri menetelmät – eri tulokset? Köyhyyden monimuotoisuus. Teoksessa O. Kangas & V.-M. Ritakallio (toim.) Kuka on köyhä? Köyhyys 1990-luvun puolivälin Suomessa. Tutkimuksia 65. Helsinki: Stakes, 11–67.

- Kangas, O. & Sikiö, J. (1996) Kunnan kansalaisia vai laiskoja lurjuksia? – Suomalaisten käsitykset toimeentulotuen saajista. Teoksessa O. Kangas & V.-M. Ritakallio (toim.) *Kuka on köyhä? Köyhyys 1990-luvun puolivälin Suomessa*. Tutkimuksia 65. Helsinki: Stakes, 107–136.
- Karisto, A., Takala, P. & Haapola, I. (1998) Matkalla nykyaikaan: Elintason, elämäntavan ja sosiaalipoliittikan muutos Suomessa. Helsinki: WSOY.
- Karjalainen, J. (2008) Nälkä-äläkästä Nälkäryhmään – tutkimus, ruokapankit ja politiikka lehdistössä. Teoksessa S. Hänninen, J. Karjalainen, K.-M. Lehtelä & T. Silvasti (toim.) *Toisten pankki: Ruoka-apu hyvinvointivaltiossa*. Helsinki: Stakes, 69–114.
- Karjalainen, J. (2005) Läsnaolon kosketus – kohtaamisia leipäjonossa. *Diakonian tutkimus* 2005 (2), 156–167.
- Karjalainen, J. (2000) Ruokapankkien paikallinen vaikuttavuus. Teoksessa M. Heikkilä & J. Karjalainen & M. Malkavaara (toim.) *Kirkonkirjat köyhyydestä*. Julkaisuja 5. Helsinki: Kirkkopalvelut, 267–290.
- Karppinen, K., Kainulainen, S., Saari, J., Hyrkkäinen, K. & Kaipainen, K. (2013) Ruoka-apu Mikkelissä. Selvitys leipää jonottavien ihmisten hyvinvoinnista. Työpapereita 65. Helsinki: Diakonia-ammattikorkeakoulu.
- Karppinen, K. (2010) Väitteitä internetistä ja viestinnän moniarvoisuudesta. Teoksessa Oikeutta ja politiikkaa. Viestintätoimikunnan vuosikirja 2009. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Karvonen, S. & Kestilä, L. (2014) Nuorten aikuisten syrjäytymisvaaraan liittyvä huono-osaisuus. Teoksessa M. Vaarama, S. Karvonen, L. Kestilä, P. Moisio & A. Muuri (toim.) *Suomalaisten hyvinvointi*. Helsinki: THL, 160–176.
- Karvonen, S., Kauppinen T. M. & Ilmarinen, K. (2010) Koetun hyvinvoinnin erot ja kehitysasuinpaikan mukaan. Teoksessa M. Vaarama, P. Moisio & S. Karvonen (toim.) *Suomalaisten hyvinvointi*. Helsinki: THL, 216–232.
- Karvonen, S. (2008) Hyvinvointi työikäisten kokemana. Teoksessa P. Moisio, S. Karvonen & J. Simpura & M. Heikkilä (toim.): *Suomalaisten hyvinvointi*. Helsinki: Stakes, 96–114.
- Kauppinen, E. & Lintunen, T. (2017) Tähänkö minun on pakko nöyrytyä? Kyselytutkimus ruoka-avun merkityksestä ja kohdentumisesta Varkaudessa. Opinnäytetyö. Sosiaalialan koulutusohjelma. Pieksämäki: Diakonia-ammattikorkeakoulu.
- Kauppinen, T. M., Martelin, T., Hannikainen-Ingman, K. & Virtala, E. (2014) Yksin asuvien hyvinvointi. Mitä tällä hetkellä tiedetään? Helsinki: THL.
- Kauppinen, T. M. & Moisio, P. & Munkkila, S. (2013) Toimeentulotuen saamisen toistuvuus ja etuuksien päällekkäisyys. Teoksessa S. Kuivalainen (toim.) *Toimeentulotuki 2010-luvulla – Tutkimus toimeentulotuen asiakkuudesta ja myöntämiskäytännöistä*. Helsinki: THL, 59–75.
- Kauppinen, T. M., Saikku, P. & Kokko, R.-L. (2010) Työttömyys ja huono-osaisuuden kasautuminen. Teoksessa M. Vaarama, P. Moisio & S. Karvonen (toim.) *Suomalaisten hyvinvointi*. Helsinki: THL, 234–251.
- Kautto, M., Palomäki, L.-M., Rantala, J. & Tuominen, E. (2009) Eläkeläisten tulot ja kokemukset toimeentulosta. *Yhteiskuntapolitiikka* 74 (3), 290–302.
- Kavli fondet (2017) Klart for matsentralen Norge. Matsentralene får interesseorganisasjon. <https://kavli-fondet.no/2017/09/klart-matsentralen-norge/> (luettu 23.10.2017).
- Kettunen, P. (2014) Häpeästä hyväksyntään. Helsinki: Kirjapaja.
- Kettunen, P. (2011) Kätetty ja vaiettu. Suomalainen hengellinen häpeä. Helsinki: Kirjapaja.
- Kiiski, J. (2013) Diakoniabarometri. Diakoniatyöntekijä – rinnallakulkija ja kaatopaikka. Verkkojulkaisu 33. Helsinki: Kirkon tutkimuskeskus.
- Kirkko & Kaupunki (20.03.2017) Seurakuntien ruoka-apua tarvitsee paljon enemmän kuin 100 000 suomalaista <https://www.kirkkojakaupunki.fi/-/seurakuntien-ruoka-apua-tarvitsee-paljon-enemman-kuin-100-000-suomalaista> (luettu 20.3.2017).
- Kirkko & Kaupunki (25.2.2016) Myllypuron leipäjonossa seisovat erilaiset ihmiset kuin ennen <https://www.kirkkojakaupunki.fi/-/myllypuron-leipajonossa-seisovat-erilaiset-ihmiset-kuin-ennen> (luettu 20.3.2017).
- Kirkko & Kaupunki (14.10.2016) Hävikkiruoka ei aina vastaa avunsaajien tarpeita. <https://www.kirkkojakaupunki.fi/-/havikkiruoka-ei-aina-vastaa-avunsaajien-tarpei-1> (luettu 20.3.2017).
- Kirkkohallitus (2017) Yhteinen keittiö -hanke <http://sakasti.evl.fi/sakasti.nsf/?open&cid=Content52A16F> (luettu 20.5.2017).

- Klarakyrka (2017) Matutdelning och Plattan. <http://www.klarakyrka.se/index.php/verksamhet/matutdelning-och-plattan.html> (luettu 9.5.2017).
- Kootstra, A. (2016) Deserving and Undeserving Welfare Claimants in Britain and the Netherlands: Examining the Role of Ethnicity and Migration Status Using a Vignette Experiment. *European Sociological Review* 32 (3), 325–338.
- Koivula, U.-M., Ohisalo, M. & Saari, J. (2013) Kyselytutkimus ruoka-avusta Tampereella. ”Tää on Tampereen paras paikka.” Tietotuotannon ja laadunarvioinnin julkaisuja D6. Tampere: Tampereen kaupunki.
- Korpela S. (2008) Elintarviketuki Euroopan yhteisön vähävaraisille. Ohjelman kehitys ja merkitys vuosien 1987–2008 aikana. Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos. **Turku: Turun yliopisto.**
- Kortetmäki, T. & Silvasti, T. (2016) Charitable Food Aid in a Nordic Welfare State: A Case for Environmental and Social Injustice. In A-L. Matthies & K. Närhi (eds.) *Ecosocial transition in society. Contribution of social work and social policy.* Routledge. (Forthcoming 2017.)
- Kortetmäki, T. (2016) Is Broad the New Deep in Environmental Ethics? A Comparison of Broad Ecological Justice and Deep Ecology. *Ethics and the environment*, 21 (1), 89–108.
- Kortteinen, M. & Vaattovaara, M. (2015) Segregaation aika. *Yhteiskuntapolitiikka* 80 (6) 562–574.
- Kortteinen, M. & Tuomikoski, H. (1998) Työtön. Tutkimus pitkäaikaistyöttömien selviytymisestä. Helsinki: Tammi.
- Kortteinen, Matti (1992) Kunnian kenttä. Suomalainen palkkatyö kulttuurisena muotona. Helsinki: Hanki ja Jää.
- Kotamäki, M. & Kärkkäinen, O. (2017) Mistä lääke eläkeläisköyhyyteen? *Yhteiskuntapolitiikka*-lehden verkkojulkaisu. 17.3.2017. Helsinki: THL https://www.julkari.fi/bitstream/handle/10024/132099/YPonline_Kotamaki%26Karkkainen.pdf?sequence=2 (luettu 9.5.2017).
- Kuikka, M. (2000) Työttömien ja asunnottomien arki. Teoksessa M. Heikkilä & J. Karjalainen & M. Malkavaara (toim.) *Kirkonkirjat köyhyydestä.* Julkaisuja 5. Helsinki: Kirkkopalvelut, 174–185.
- Kulmala, A. (2006) Kerrottuja kokemuksia leimatusta identiteetistä ja toiseudes-ta. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Kulmala, A. (2004) Toiset identiteettiä rakentamassa. *Yhteiskuntapolitiikka* 69 (3), 231–241.
- Kuivalainen, S. & Niemelä, M. (2014) Universalismista selektivismiin? — Miten köyhyyspolitiikka vaikiintui 1990- ja 2000-luvun alun Suomessa. Teoksessa J. Kananen & J. Saari J. (toim.) *Ajatuksen voima: ideat hyvinvointivaltion uudistamisessa.* 187–220. Jyväskylä: Sophi & Minerva.
- Kuivalainen, S. (2013) Toimeentulotuen muuttunut asema. Teoksessa S. Kuivalainen (toim.) *Toimeentulotuki 2010-luvulla – Tutkimus toimeentulotuen asiakkuudesta ja myöntämiskäytännöistä.* Helsinki: THL, 15–36.
- Kuivalainen, S. & Sallila, S. (2013) Toimeentulotuen saajien köyhyys ja toimeentulotuen köyhyyttä vähentävä vaikutus 1990–2010. Teoksessa S. Kuivalainen (toim.) *Toimeentulotuki 2010-luvulla – Tutkimus toimeentulotuen asiakkuudesta ja myöntämiskäytännöistä.* Helsinki: THL, 15–36.
- Kuivalainen, S. & Niemelä, M. (2010) From Universalism to Selectivism: The Ideational Turn of the Anti-Poverty Policies in Finland. *Journal of European Social Policy* 20 (3), 263–276.
- Kuivalainen, S. (2007) Toimeentulotuen alikäytön laajuus ja merkitys. *Yhteiskuntapolitiikka* 72 (1), 49–56.
- Kujala, A. & Danielsbacka, M. (2015) Hyvinvointivaltion loppu? Vallanpitäjät, kansa ja vastavuoroisuus. Helsinki: Tammi.
- Kuusinen-James, K. & Saastamoinen, A.-R. (2013) Leipäjonoja vai kynsiä? Tutkimus Lahden leipäjonoista. Lahti: Sosiaalialan osaamiskeskus Verso.
- Kuvaja, S. (2002) Ruokapankeista vaikuttamisen foorumeille. Näkökulmia kirkon yhteiskuntavastuuseen. Julkaisuja 8. Helsinki: Kirkkopalvelut.
- KvantiMOTV (2004) Faktorianalyysi. Tampere: Yhteiskuntatieteellinen tietoaarkisto. <http://www.fsd.uta.fi/metelmaopetus/faktori/faktori.html> (luettu 9.5.2017).
- Laaksonen, S.-M., Matikainen, J. & Tikka, M. (toim.) (2013) Otteita verkosta. Verkon ja sosiaalisen median tutkimusmenetelmät. Tampere: Vastapaino.
- Laatu M., Hirvilampi, T. & Helne, T. (2012) Se pyörii sittenkin! Kohti ekologisesti ja sosiaalisesti kestävää hyvinvoinnin kehää. Teoksessa A. Alaja (toim.) *Kriisikierteestä hyvään kehään.* Helsinki: Kalevi Sorsa Säätiö, 95–130.

- Laihiala, T., Kallio, J. & Ohisalo, M. (2017a) Personal and Social Shame Among the Recipients of Charity Food Aid in Finland. *Research on Finnish Society* 10 (1), 73–85.
- Laihiala, T., Kahma N., Eskelinen, N., Ohisalo, M. & Saari, J. (2017b) Onko hyvinvointivalttiolla tulevaisuutta? Nuorten mielipiteet ja hyvinvointivaltion muutos. Teoksessa S. Myllyniemi (toim.) *Katse tulevaisuudessa. Nuorisobarometri 2016*. Helsinki: Nuorisotutkimusseura, 105–121.
- Laihiala, T. & Ohisalo, M. (2017a) Leipäjonot sukupuolisen ja sosiaalisen eriarvoisuuden ilmentäjinä. *Sosiologia* 54 (2), 128–149.
- Laihiala, T. & Ohisalo, M. (2017b) Sosiaalipummit leipäjonossa? – Kansalaisten käsityksiä huono-osaisten ansaitsevuudesta. Teoksessa J. Saari (toim.) *Sosiaaliturvariippuvuus – Sosiaalipummit Oleskeluyhteiskunnassa?* Tampere: Tampere University Press, 230–255.
- Laitinen, A. & Pessi, A. B. (toim.) (2010) *Solidaarisuus*. Helsinki: Gaudeamus.
- Laitinen, K., Uhlbäck, S., Eskelinen, N. & Saari, J. (2017) Sumuisten sielujen hyvinvointi – Terveysneuvontapisteiden asiakkaiden hyvinvointi ja palvelujärjestelmään kiinnittyminen. Helsinki: Diakonia-ammattikorkeakoulu.
- Lambie-Mumford, H., & Dowler, E. (2015) Hunger, Food Charity and Social Policy – Challenges Faced by the Emerging Evidence Base. *Social Policy and Society* 14(3), 497–506.
- Lammi-Taskula, J. & Karvonen, S. (toim.) (2014) *Lapsiperheiden hyvinvointi*. Teema 21. Helsinki: THL.
- Larsen C. A. (2013) The Rise and Fall of Social Cohesion: The Construction and De-construction of Social Trust in the US, UK, Sweden and Denmark. Oxford: Oxford University Press.
- Larsen, C. A. & Deigaard, T. E (2013) The Institutional logic of Images of the Poor and Welfare Recipients: A Comparative Study of British, Swedish and Danish Newspapers. *Journal of European Social Policy* 23(3), 287–299.
- Larsen, C. A. (2008) The Institutional Logic of Welfare Attitudes: How Welfare Regimes Influence Public Support. *Comparative Political Studies* 41 (2), 145–168.
- Leete, L. & Bania, N (2010) The Effect of Income Shocks on Food Insufficiency. *Review of Economics of the Household* 8 (4), 505–526.
- Lehtelä, K.-M. & Kestilä, L. (2014) Kaksi vuosikymmentä ruoka-apua. Teoksessa M. Vaarama, S. Karvonen, L. Kestilä, P. Moisio & A. Muuri (toim.) *Suomalaisten hyvinvointi*. Helsinki: THL, 270–281.
- Lehtelä, K.-M. (2008) Ruokapankit, kumppanuus ja kansalainen Ranskassa. Teoksessa S. Hänninen, J. Karjalainen, K.-M. Lehtelä & T. Silvasti (toim.) *Toisten pankki: Ruoka-apu hyvinvointivaltiossa*. Helsinki: Stakes, 44–68.
- Lehtinen, A.-R. & Aalto, K. (2014) Viitebudjettien päivitys vuodelle 2013. Mitä kohtuullinen eläminen maksaa? Helsinki: Kuluttajatutkimuskeskus.
- Lehtinen, M. & Lilja, K. (2017) Tarinoita ja havaintoja Helsingin Kallion ja Myllypuron leipäjonoista : ”leipäjono on häpeä yhteiskunnalle”. *Sosiaalityön pro gradu -tutkielma*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Lemmetyinen, A. (2002) Ruokapankit kirkon diakonian työmuotona. Teoksessa M. Heikkilä, J. Karjalainen & M. Malkavaara (toim.) *Kirkonkirjat köyhyydestä*. Julkaisuja 5. Helsinki: Kirkkopalvelut, 195–202.
- Lepianka, D., Gelissen, J. & van Oorschot, W. (2010) Popular Explanations of Poverty in Europe. Effects of Contextual and Individual Characteristics across 28 European Countries. *Acta Sociologica* 53 (1), 53–72.
- Lepianka, D. (2007) *Are the Poor to Be Blamed or Pitied? A Comparative Study of Popular Poverty Attributions in Europe*. Tillburg: Tillburg University.
- Lewis, M. (1992) *Shame: the Exposed Self*. New York: Free Press.
- Lindenberg, S. (1996) Continuities Is the Theory of Social Production Functions. In H. Ganzeboom & S. Lindenberg (eds.) *Verklarende sociologie; opstellen voor Reinhart Wippler*. Thela Thesis: Amsterdam, 171–184.
- Lister, R. (2004) *Poverty: Key Concepts*. Cambridge: Polity Press.
- Long, A. D, Mueller, J. C., Wyers, R. Khong, V. & Jones, B. (1996) Effects of Gender and Dress on Helping Behavior. *Psychological Reports* 78 (3), 987–994.
- Loopstra, R., Reeves, A., Taylor-Robinson, D., Barr, B., McKee, M. & Stuckler, D. (2015) Austerity, sanctions, and the rise of food banks in the UK. *UK BMJ* 2015; 350:h1775.

- Loopstra, R., & Tarasuk, V. (2015) Food Bank Usage Is a Poor Indicator of Food Insecurity: Insights from Canada. *Social Policy and Society* 14 (3), 443–455.
- Loopstra, R. & Tarasuk, V. (2013) Severity of Household Food Insecurity Is Sensitive to Change in Household Income and Employment Status among Low-Income Families. *Journal of Nutrition* 143 (8), 1316–1323.
- Lucas, P. J., Jessiman, T., & Cameron, A. (2015) Healthy Start: The Use of Welfare Food Vouchers by Low-Income Parents in England. *Social Policy and Society*, 14 (3), 457–469. Cambridge University Press.
- Lødemel, I., & Trickey H. (eds.) (2001) *An Offer You Can't Refuse. Workforce in international perspective*. Cambridge: Polity Press.
- Malinen, B. (2010) *The Nature, Origins, and Consequences of Finnish Shame-Proneness: A Grounded Theory Study*. Helsinki: University of Helsinki, Faculty of Theology.
- Malkavaara, M. (2016) Diakonian syvin olemus hämärtyy. <http://www.kytkin.fi/diakonian-syvin-olemus-hamartyy/> (luettu 20.2.2017).
- Malkavaara, M. (2007) *Suomalaisen diakoniatyön taustat ja nykytilanne*. Teoksessa K. Latvus & A. Elenius. *Auttamisen teologia*. Helsinki: Kirjapaja. 83–121.
- Malkavaara, M. (2000) Köyhyys, kirkko ja ruokapankit. Ruokapankkiprojektin toteuttaminen ja sen vaikuttamistyö. Teoksessa M. Heikkilä, J. Karjalainen & M. Malkavaara (toim.) *Kirkonkirjat köyhyydestä*. Julkaisuja 5. Helsinki: Kirkkopalvelut, 11–14.
- Malkavaara, M. (2002) Nälkä ja köyhyys kirkon asiaksi: Näkökulmia laman ja markkinakilpailun aikaan. Teoksessa V. Mäkinen (toim.) *Lasaruksesta leipäjonoihin: Köyhyys kirkon kysymyksenä*. Jyväskylä: Atena Kustannus, 283–312.
- Marmot, M. (2005) Social determinants of health inequalities. *Lancet* 365, 1099–1104.
- Marmot, M. (2004) *Status syndrome: How your social standing directly affects your health?* London: Bloomsbury.
- Marttila A., Whitehead M., Canvin K. & Burström B. (2010) Controlled and Dependent: Experiences of Living on Social Assistance in Sweden. *International Journal of Social Welfare* 19 (2), 142–151.
- Matikainen, J. (2011) Verkkokeskustelua homo-illasta – osallistumisen kulttuuria? Teoksessa S. Kivimäki (toim.) *Journalismikritiikin vuosikirja 2011*. Tampere: Journalismin tutkimusyksikkö, 92–98.
- Matikainen, J. (2009) *Sosiaalisen ja perinteisen median rajalla*. Helsinki: Viestinnän tutkimuskeskus CRC & Helsingin yliopisto.
- Mattila-Aalto, M. (2012) Oppimista ja syrjäytymisen ehkäisemistä oma-avun yhteisössä. Tapaus leipäjonon. *Aikuiskasvatus* 32 (1), 6–16.
- Mavi (Maatalousvirasto) (2016) *Vuosikertomus 2016*. <http://www.mavi.fi/fi/tuet-ja-palvelut/jarjesto-seurakunta/Ruoka-apu/Sivut/default.aspx> (luettu 1.4.2017).
- May, J. L. (1985) Authoritarianism and Applicant's Sex and Attitudes as Determiners of Perceived Need and Deservingness in a Charity Situation. *The High School Journal*, 68 (3), 190–196.
- Me Naiset (8.11.2015) 5 tarinaa leipäjonosta: "En oikein pysty hyväksymään, mitä minulle on tapahtunut" http://www.menaiset.fi/artikkeli/ajankohtaista/5_tarinaa_leipajonosta_en_oikein_pysty_hyvaksymaan_mita_minulle_on (luettu 19.6.2017).
- Meisenberg, G. & Woodley, M. A. (2015) Gender Differences in Subjective Well-Being and Their Relationships with Gender Equality. *Journal of Happiness Studies* 16 (6), 1539–1555.
- Merton, R. K. (1968) *Social Theory and Social Structure*. New York: Free Press.
- Metsähuone, P. (2002) Köyhyyden häpeä. Pelastusarmeijan ruoka-avun hakijoiden kokemuksia köyhyydestä 1990-luvun Suomessa. *Selvityksiä* 16. Helsinki: Helsingin kaupungin sosiaalivirasto.
- Metsämuuronen, J. (2009) *Tutkimuksen tekemisen perusteet ihmistieteissä*. 4. tutkimuslaitos. Helsinki: International Methelp Oy.
- Mikkonen, J. (2012) Syrjäytyä vai selviytyä? Nuorten pienituloisuuden syitä, seurauksia ja arjen selviytymiskeinoja. <http://www.koyhyyskirjoitukset.org/> (luettu 18.5.2017.)
- Moisio, P., Mukkila, S., Ilmakunnas, L., Mäkinen, L. & Saikkonen, P. (2016) *Perusturvan riittävyys ja köyhyys*. Tutkimuksesta tiiviisti 23. Helsinki: THL.
- Moisio, P. & Mukkila, S. (2016) Estimating the Poverty Reduction Effect of Tax and Benefit Policies in Finland 1993–2013. Using a Microsimulation Method. <https://appam.confex.com/appam/int16/webprogram/Paper15982.html> (Luettu 12.5.2016.)

- Moisio, P. (2006) Suhteellinen köyhyys Suomessa. *Yhteiskuntapolitiikka* 71 (6), 639–645.
- Mukkila, S., Hannikainen-Ingman, K., Moisio, P. & Saikkonen, P. (2017) Vuoden 2017 talousarvion vaikutukset perusturvaan. Työpaperi 6. Helsinki: THL.
- Mukkila, S., Tervola, J. & Moisio, P. (2015) Perusturvan riittävyys yksinasuvilla. *Talous ja yhteiskunta* 4/2015, 36–41.
- Murto, J., Pentala, O., Koskela, T. & Jussmäki, T. (2017) Paimintoja aikuisväestön terveydestä, hyvinvoinnista ja elinoloista Suomessa 2013–2016 – ATH-tutkimuksen tuloksia. Tutkimuksesta tiiviisti 7. Helsinki: THL
- Mustakallio, H. (2002) Köyhät, sairaat ja kirkko – Suomalaista diakoniaa 1800-luvulta 1940-luvulle. Teoksessa V. Mäkinen (toim.) *Lasaruksesta leipäjonoihin. Köyhyys kirkon kysymyksenä*. Jyväskylä: Atena, 197–220.
- Mustakallio, H. (2001) Palvelun poluilla Pohjois-Suomessa. Oulun diakonissakoti 1896–1916. Oulu: Oulun Diakonissalaitoksen säätiö.
- Mutanen, A. (2016) ”Raha ratkaisee, se mittaa syvyyden myös kumarruksen...” : suuri- ja pienituloisten näkemyksiä köyhyydestä. Pro gradu -tutkielma. Kuopio: Itä-Suomen yliopisto, Yhteiskuntatieteiden laitos.
- Muuri, A. & Manderbacka, K. (2014) Suomalaisen hyvinvointivaltion kannatusperustan ulottuvuudet. Teoksessa M. Vaarama, S. Karvonen, L. Kestilä, P. Moisio & A. Muuri (toim.) *Suomalaisten hyvinvointi*. Helsinki: THL, 270–281.
- Myrskylä, M. & Margolis, R. (2014) Happiness: Before and After the Kids. *Demography* 51 (5), 1843–1866.
- Mäki, S. (2005) Leipäjonon arki. Pro gradu -tutkielma. Helsinki: Helsingin yliopisto, Taloustieteen laitos.
- Mäkinen, L. (2017a) Viitebudjetti köyhyyden mittarina – muuttuuko köyhyyden kuva? *Yhteiskuntapolitiikka* 82 (2), 153–164.
- Mäkinen, L. (2017b) Viitebudjetti – lisäys köyhyyden mittaamisen työkalupakkiin? YP-blogi 9.5.2017. Helsinki: THL. <https://blogi.thl.fi/en/web/yhteiskuntapolitiikka/blogitekstit/-/blogs/viitebudjetti-lisays-koyhyden-mittaamisen-tyokalupakkiin-> (luettu 25.5.2017).
- Mäkinen, V. (2015) Köyhyyden monet kasvot. Teologinen aikakauskirja 120 (4), 290.
- Mäkinen, V. (2002a) Lasaruksesta leipäjonoihin. Köyhyys kirkon kysymyksenä. Jyväskylä: Atena, 7–21.
- Mäkinen, V. (2002b) Vaivaisten turva ainoa – Lyhyt katsaus 1600- ja 1700-lukujen vaivashoitoon ja sitä koskevaan lainsäädäntöön. Teoksessa Mäkinen, V. (toim.) *Lasaruksesta leipäjonoihin. Köyhyys kirkon kysymyksenä*. Jyväskylä: Atena, 188–196.
- Niemelä, M. (2014) Suomalaisen elinolot eurooppalaisessa vertailussa. Teoksessa M. Niemelä (toim.) *Eurooppalaiset elinolot*. Helsinki: Kelan tutkimusosasto, 304–315.
- Niemelä, M. & Pajula, H. (2014) Kansalaisten ja yhteistyökumppanien mielikuvat ja arviot Kelan toiminnasta 2000-luvulla. Sosiaali- ja terveysturvan selosteita. Helsinki: Kela.
- Niemelä, M. & Saari, J. (2013). Suomalaisen yhteiskunnan notkelmat. Teoksessa M. Niemelä & J. Saari (toim.) *Huono-osaisten hyvinvointi Suomessa*. Helsinki: Kela, 6–21.
- Niemelä, M. (2011) Public and social security officials’ attributions of poverty in Finland. *European Journal of Social Security* 13 (3), 351–371.
- Niemelä, M. (2008) Perceptions of the causes of poverty in Finland. *Acta sociologica* 51 (1), 23–40.
- Niemelä, M. (2005) Tulot, kulutus ja toimeentulo. Tutkimuksia pienituloisuuden ja kulutuksen välisistä yhteyksistä. Turku: Turun yliopisto.
- Nieminen, T., Sutela, H. & Hannula, U. (2015) Ulkomaista syntyperää olevien työ ja hyvinvointi Suomessa 2014. Helsinki: Tilastokeskus.
- Nummenmaa, L. (2008) Käyttätymistieteiden tilastolliset menetelmät. Helsinki: Tammi.
- Nussbaum, M. (2011) *Creating Capabilities*. Harvard: Harvard University Press.
- OECD (2017) Better life index. Finland. <http://www.oecdbetterlifeindex.org/countries/finland/> (luettu 25.5.2017)
- OECD (2008) *Growing Unequal? Income Distribution and Poverty in OECD Countries*. Paris: OECD.
- OECD (2011) *Divided We Stand. Why Inequality Keeps Rising*. Paris: OECD.
- Ohisalo, M. (2017) *Murusia hyvinvointivaltion pohjalla. Leipäjonot, koettu hyvinvointi ja huono-osaisuus*. Publications of the University of Eastern Finland. Dissertations in Social Sciences and Business Studies 148. Kuopio: Itä-Suomen yliopisto.

- Ohisalo, M., Laihiala, T., Kouvo, A., Kahma, N. & Saari, J. (2017) Subjective well-being of the recipients of food aid in the capitals of Finland, Greece and Lithuania. *Julkaisematon artikkelikäsikirjoitus*.
- Ohisalo, M., Laihiala, T. & Saari, J. (2015a) Huono-osaisuuden ulottuvuudet ja huono-osaisuuden kasautuminen leipäjonossa. *Yhteiskuntapolitiikka* 80 (5), 435–446.
- Ohisalo, M., Laihiala T. & Saari, J. (2015b) Huono-osaiset hyvinvoinnin keskellä: ruoka-avussa ja terveysneuvontapisteissä käyvien elämässä pärjääminen ja hyvinvointikemukset. *Teologinen Aikakauskirja* 120 (4), 291–309.
- Ohisalo, M., Saari, J. & Saukko, E. (2014) Vuotava haava – häpeä ja stigma leipäjonossa. Teoksessa M. Ohisalo & J. Saari (toim.) *Kuka seisoo leipäjonossa? Ruoka-apu 2010-luvun Suomessa*. Helsinki: Kunnallissalan kehittämissäätiö, 81–95.
- Ohisalo, M. & Laihiala, T. (2014) Tarpeeksi köyhä leipäjonoon? Ruoka-avun merkitys ihmisten pärjäämiseen. Teoksessa M. Ohisalo & J. Saari (toim.) *Kuka seisoo leipäjonossa? Ruoka-apu 2010-luvun Suomessa*. Helsinki: Kunnallissalan kehittämissäätiö, 96–108.
- Ohisalo, M. & Saari, J. (2014) (toim.) *Kuka seisoo leipäjonossa? Ruoka-apu 2010-luvun Suomessa*. Helsinki: Kunnallissalan kehittämissäätiö.
- Ohisalo, M., Eskelinen, N., Laine, J., Kainulainen, S. & Saari, J. (2013) Avun tilkkutäkki – suomalaisen ruoka-apukentän monimuotoisuus. Espoo: Raha-automaattiyhdistys.
- Ohisalo, M. (2013) EU:n ruoka-apuohjelman vaikutus ruoka-avun vakiintumiseen Suomessa. Teoksessa M. Niemelä & J. Saari (toim.) *Huono-osaisten hyvinvointi Suomessa*. Helsinki: Kela, 146–170.
- Ohls, C. (2016) A Qualitative Study Exploring Matters of Ill-being and Well-being in Norwegian Activation Policy. *Social Policy and Society (First View)*, 1–14.
- Ojala, E. M. & Kontula, O. (2002) Tarvitseeko minua kukaan? Keski-ikäiset yksine-läjät perhekeskeisessä yhteisössä. Helsinki: Väestöliitto.
- Paananen, R., Ristikari, T., Merikukka, M., Rämö, A. & Gissler, M. (2012) Lasten ja nuorten hyvinvointi Kansallinen syntymäkohortti 1987-tutkimusaineiston valossa. Raportti 52. Helsinki: THL.
- Pakanen, M. & Pietinen, M. (2012) Hengellinen häpeä. Haastattelututkimus Kallaveden seurakunnan diakoniatyöntekijöiden kohtaamasta hengellisestä häpeästä. Opinnäytetyö. Pieksämäki: Diakonia-ammattikorkeakoulu.
- Palosuo, H. (2016) Terveyden sosiaaliset määrittäjät, elämäntyyli ja huono-osaisuuden ongelma. Teoksessa M. Sihto, M. & S. Karvonen (toim.) (2016) *Terveyden edistäminen ja eriarvoisuus – lähestymistapoja ja ratkaisuja*. Helsinki: THL, 43–64
- Paloviita, A., Kortetmäki, T., Puupponen, A., & Silvasti, T. (2016) Vulnerability matrix of the food system: operationalizing vulnerability and addressing food security. *Journal of Cleaner Production* 135 (1), 1242–1255.
- Partanen, I. (2014) Verkkokeskustelun merkitys maakuntalehdelle ja sen yleisölle, esimerkkinä Satakunnan Kansa. Tiedotusopin pro gradu -tutkielma. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Pearl, J. (2000) *Causality*. New York: Cambridge University Press.
- Pelkonen, I., Tanskanen, A. O. & Danielsbacka, M. (2015) Huono-osaiset nuoret aikuiset ja epävirallinen apu. Väestöntutkimuslaitoksen työpaperi 7. Helsinki: Väestöliitto.
- Pessi, A. B. & Oravaaari, T. (2011) Suomalaisen altruismin tyypit. Auttamisen kolme muotokuvaa. Teoksessa A. B. Pessi & J. Saari (toim.) *Hyvien ihmisten maa. Auttaminen kilpailukyky-yhteiskunnassa*. Helsinki: Diakonia-ammattikorkeakoulu.
- Pfeiffer, S., Ritter, T., & Oestreicher, E. (2015) Food Insecurity in German house-holds: Qualitative and Quantitative Data on Coping, Poverty Consumerism and Alimentary Participation. *Social Policy and Society*, 14 (3), 483–495.
- Phillips, D. (2006) *Quality of life. Concepts, policy and practice*. London: Routledge.
- Poppendieck, J. (2000) Hunger in the United States: Policy Implications. *Nutrition* 16 (7–8), 651–653.
- Poppendieck, J. (1999) *Sweet Charity? Emergency Food and the End of Entitlement*. New York: Penguin Book.
- Purdam, K., Garratt, E. A. & Esmail, A. (2016) Hungry? Food Insecurity, Social Stigma and Embarrassment in the UK. *Sociology* 50 (6), 1072–1088.
- Purhonen, S. & Toikka, A. (2016) ”Big datan” haaste ja uudet laskennalliset teksti-aineistojen analyysimenetelmät. Esimerkkitapauksena aiheallianalyysi tasavallan presidenttien uudenvuodenpuheista 1935–2015. *Sosiologia* 53 (1), 6–27.

- Puupponen, A., Paloviita, A., Kortetmäki, T., & Silvasti, T. (2016) Suomalaisen ruokaturvan ulottuvuudet: sisällönanalyysi ruokaturvasta julkisissa asiakirjoissa. *Alue ja ympäristö*, 45 (1), 39–54.
- Pöyhtäri, R., Haara, P. & Raittila, P. (2013) *Vihapuhe sananvapautta kaventamassa*. Tampere: Tampere University Press.
- Quinn, D. M. & Earnshaw, V. A. (2011) Understanding Concealable Stigmatized Identities: The Role of Identity in Psychological, Physical, and Behavioral Out-comes. *Social Issues and Policy Review* 5 (1), 160–190.
- Rankinen, S. (2006) *Vapaaehtoisen ruoka-avun merkitys toimeentulon tukemisessa*. Kuopio: Kuopion yliopisto.
- Rapley, M. (2003) *Quality of Life Research. A Critical Introduction*. London: Sage.
- Rapo, M. (2016) Heinäpellolta leipäjonoon. Suomalaisen köyhyyden kokemuksen muutos 1900-luvun aikana. Pro gradu -tutkielma. Tampere: Tampereen yliopisto, Yhteiskunta- ja kulttuuritieteiden yksikkö.
- Rawls, J. (1988) *Oikeudenmukaisuusteoria*. Porvoo: WSOY.
- Rauhala, P.-L. & Simpura, J. & Uusitalo, H. (2000) Hyvinvoinnin tutkimusperinteet, hyvinvointipolitiikka ja 1990-luvun uudet avaukset. *Yhteiskuntapolitiikka* 65(3), 191–207.
- Rauhala, U. (1988) Huono-osaisen muotokuva. Sosiaali- ja terveysministeriön suunnitteluosaston julkaisuja 7. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö.
- Raunio, K. (2006) *Syrjäytyminen. Sosiaalityötä kiinnostavia näkökumia*. Helsinki: Sosiaali- ja terveysturvan keskusliitto ry.
- Rautio, P. & Saastamoinen, M. (toim.) (2006) *Minuus ja identiteetti. Sosiaalipsykologinen ja sosiologinen näkökulma*. Tampere: Tampereen yliopistopaino.
- Riches, G. & Silvasti, T. (2014) Hunger in the Rich World. Food Aid and Right to Food Perspectives. In: G. Riches & T. Silvasti (eds.) *First World Hunger Revisited. Food Charity or Right to Food? Basingstoke*: Palgrave Macmillan, 1–14.
- Riches, G. (2008) Ruokapankit ja oikeus ruokaan. Teoksessa S. Hänninen, J. Karjalainen, K.-M. Lehtelä & T. Silvasti (toim.) *Toisten pankki: Ruoka-apu hyvinvointivaltiossa*. Helsinki: Stakes, 23–43.
- Ridge, T. (2002) *Childhood Poverty and Social Exclusion: From a Child's Perspective*, Bristol: The Policy Press.
- Riihelä, M. & Suoniemi, I. (2015) Tuloliikkuvuus ja köyhyyden pysyvyys. Teoksessa H. Taimio (toim.) *Hyvinvointivaltio 2010-luvulla – mitä kello on lyönyt?* Helsinki: Palkansaaajien tutkimuslaitos, 170–188.
- Riska, E. (2011) Sukupuoli. Teoksessa M. Laaksonen & K. Silventoinen (toim.) *Sosiaaliepideemiologia. Väestön terveyserot ja terveyteen vaikuttavat sosiaaliset terveyserot*. Helsinki: Gaudeamus, 60–72.
- Ritakallio, V.-M. (2005) Meneekö köyhillä entistä huonommin? *Sosiaaliturva* 93 (16), 18–21.
- Ritakallio, V.-M. (1991) Köyhyys ei tule yksin. Tutkimus hyvinvointipuutteiden kasautumisesta toimeentulotukiasiakkailta. Tutkimuksia 11. Helsinki: Sosiaali- ja terveyshallitus.
- Runciman, W. G. (1966) *Relative Deprivation and Social Justice : a Study of Attitudes to Social Inequality in Twentieth-Century England*. Berkeley: University of California Press.
- Rytsä, P. (2007) Leipäjonot. Ylen elävä arkisto. Helsinki: Yleisradio. <https://yle.fi/aihe/artikkeli/2007/06/06/leipäjonot> (luettu 10.6.2017).
- Saari, J. (toim.) (2017) *Sosiaaliturvariippuvuus – Sosiaalipummit oleskeluyhteiskunnassa?* Tampere: Tampere University Press.
- Saari, J., Kainulainen, S. & Mutanen, A. (2017) Köhyyskartta – Kuka pitää köyhää laiskana? Teoksessa Saari, J. (toim.) *Sosiaaliturvariippuvuus – Sosiaalipummit oleskeluyhteiskunnassa?* Tampere: Tampere University Press, 189–206.
- Saari J. (2015) Huono-osaiset. Elämän edellytykset yhteiskunnan pohjalla. Helsinki: Gaudeamus.
- Saari, J., Hämäläinen, L., Kaitokari, P. & Honkalampi, K. (2012) *Kuopion ruokajonot 2012*. ER 2012:1. Kuopio: Kuopion kaupunki.
- Saari, J. (2005a) Köyhyyspolitiikka. Teoksessa J. Saari (toim.) *Köyhyyspolitiikka. Johdatus sosiaalipolitiikan ytimeen*. Helsinki: Sosiaali- ja terveysturvan keskusliitto, 7–27.

- Saari J. (2005b) Eurooppalainen köyhyyspolitiikka. Teoksessa J. Saari (toim.) Köyhyyspolitiikka. Johdatus sosiaalipolitiikan ytimeen. Helsinki: Sosiaali- ja terveysturvan keskusliitto, 121–186.
- Saarni, S., Luoma, M.-L., Koskinen, S. & Vaarama, M. (2012) "Elämänlaatu." Teoksessa S. Koskinen, A. Lundqvist & N. Ristiluoma (toim.) Terveys, toimintakyky ja hyvinvointi Suomessa 2011. Helsinki: THL, 159–162.
- Saikkonen, P., Blomgren, S., Karjalainen, P., & Kivipelto, M. (2015) Poistaako sosiaalityö huono-osaisuutta? Helsinki: Kunnallisanalan kehittämissäätiö.
- Salmi, M., Sauli, H. & Lammi-Taskula, J. (2014) Lapsiperheiden toimeentulo. Teoksessa J. Lammi-Taskula & S. Karvonen (toim.) Lapsiperheiden hyvinvointi. Teema 21. Helsinki: THL, 82–104.
- Salonen, A. S. (2016) Food for the soul or the soul for food – Users' perspectives on religiously affiliated food charity in a Finnish city. Academic dissertation. Helsinki: University of Helsinki, Faculty of Theology.
- Salonen, A. S. (2009) Suomalainen hyvinvointiyhteiskunta ruoka-avun asiakkaan näkökulmasta. Kirkkososiologian pro gradu -tutkielma. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Salonen, M. & Oksanen, A. (2011) Yksilölliset ja yhteiskunnalliset ansat. Teoksessa A. Oksanen & M. Salonen (toim.) Toiminnallisia loukkuja. Irmeli Järventien juhlaKirja. Tampere: Tampere University Press. 7–16.
- Sauli, H. & Simpura, J. (2005) Hyvinvoinnin käsite pohjoismaisen tilastollisen elin-olotutkimuksen historiassa. Janus 13 (1), 5–20.
- Scheff, T. J. (2003) Shame in Self and Society. Symbolic Interaction 26 (2), 239–262.
- Scheff, T. J. (1994) Microsociology: Discourse, Emotion, and Social Structure. Chicago: University of Chicago Press.
- Shildrick, T. & MacDonald, R. (2013) Poverty talk: how people experiencing poverty deny their poverty and why they blame 'the poor'. The Sociological Review 61 (2), 285–303.
- Skocpol, T. (1996) Protecting soldiers and mothers: the political origins of social policy in the United States. Cambridge, MA: Belknap Press of Harvard University Press
- Sen, A. K. (2015) The economic consequences of austerity. NewStatesman. 4.7.2014 <http://www.newstatesman.com/politics/2015/06/amartya-sen-economic-consequences-austerity> (luettu 12.4.2017).
- Sen, A. K. (1993) Capability and Well-Being. In A. K. Sen & M. Nussbaum (Eds.) The Quality of Life. Oxford: Clarendon Press, 30–53.
- Sen, A. K. & Nussbaum, M. (eds.) (1993) The Quality of Life. Oxford: Clarendon Press.
- Sen, A. K. (1983) Poor, Relatively Speaking. Oxford Economic Papers 35 (2), 153–169.
- Siiki, A.-M. (2008) Myllypuron ruokajono – esimerkki hyvinvointiköyhyydestä. Teoksessa S. Hänninen, J. Karjalainen, K.-M. Lehtelä & T. Silvasti (toim.) Toisten pankki. Ruoka-apu hyvinvointivaltiossa. Helsinki: Stakes, 127–161.
- Siiki, A.-M. (2006) "Se on ihan ehdoton se leipäjono." Selviytymistä köyhyydessä. Pro gradu -tutkielma. Helsinki: Helsingin yliopisto, Yhteiskuntapolitiikan laitos.
- Siltala, J. (1994) Miehen kunnia. Suomalaisen miehen taistelu häpeää vastaan. Helsinki: Otava.
- Simmel, G. (2005) Suurkaupunki ja moderni elämä: Kirjoituksia vuosilta 1895–1917. Helsinki: Gaudeamus.
- Siisiäinen, M., Kankainen, T. & Luhtakallio, E. (2014) Työttömien liike. Teoksessa K. Lempiäinen & T. Silvasti (toim.) Eriarvoisuuden rakenteet. Haurastuvat työmarkkinat Suomessa. Tampere: Vastapaino, 52–90.
- Silvasti, T. (2016) Onko hyväntekeväisyys aina hyvästä? Tiedeblogi. <https://www.jyu.fi/blogit/tiedeblogi/silvastit2> (luettu 11.6.2017).
- Silvasti, T. (2015) Food aid – normalising the abnormal in Finland. Social Policy and Society 14 (3), 471–482.
- Silvasti, T., Lempiäinen, K. & Kankainen, T. (2014) Eriarvoisuuden uudet paikat. Teoksessa K. Lempiäinen & T. Silvasti (toim.) Eriarvoisuuden rakenteet. Haurastuvat työmarkkinat Suomessa. Tampere: Vastapaino, 7–19.
- Silvasti, T. & Karjalainen, J. (2014) Finland: Hunger in a Nordic welfare state. Teoksessa G. Riches & T. Silvasti (toim.) First World Hunger Revisited. Food Charity or Right to Food? Basingstoke: Palgrave Macmillan, 72–86.

- Silvasti, T. (2011) Ruoka-avun vakiinnuttaminen Suomessa. Tarpeen ja oikeutuksen jäljillä. *Janus* 19 (3), 279–289.
- Silvennoinen, K., Koivupuro, H.-K., Katajajuuri, J.-M., Jalkanen, L. & Reinikainen, A. 2012. Ruokahävikki suomalaisessa ruokaketjussa. Foodspill 2010–2012 -hankkeen loppuraportti. Helsinki: Maa- ja elintarviketalouden tutkimuskeskus.
- Simpura, J. (2009) Stiglitzin komissio paaluttaa yhteiskuntien edistyksen ja hyvinvoinnin mittaamisen tämän päivän maailmaan. *Yhteiskuntapolitiikka* 74 (5), 554–559.
- Sironen, J. & Saastamoinen, U. (toim.) (2014) *Köyhyys. Syitä ja seurauksia*. Helsinki: EAPN-Fin.
- Skevington S. M., Lotfy M., O’Connel K. A. & WHOQOL Group (2004) The World Health Organization’s WHOQOL-BREF quality of life assessment: psychometric properties and results of the international field trial. A report from the WHOQOL group. *Quality of Life Research* 13 (2), 299–310.
- Smith, E. R. & Mackie, D. M. (2007) *Social psychology*. Hove, New York: Psychology Press.
- Smith, A. (1981) *Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations* [1776]. Indianapolis: Liberty Classics.
- Smith, A. (1776) *The Wealth of Nations*. London: W. Strahan and T. Cadell.
- Smith, T. (2014) Hard-to-survey populations in comparative perspective. In R. Tourangeau, B. Edwards, T. Johnson, K. Wolter & N. Bates (eds.) *Hard-to-Survey Populations*. Cambridge: Cambridge University Press, 21–36.
- Stadmissionen (2017) S:t Johanneskyrkan <http://www.stadsmissionen.org/detta-gor-vi/st-johanneskyrkan/> (luettu 11.6.2017).
- Stark, E. (2011) Kulttuurinen tieto ja köyhyyden kulttuuri. *Elore* 18 (2), 108–113.
- Starrin, B., Kalandar Blomqvist, M. & Janson, S. (2003) Socialbidragstagande och statusbunden skamkänsla. *Socialvetenskaplig tidskrift*, 10 (1), 24–47.
- Starrin, B. (2013) Stigma, skam och fattigdom. I L.-B. Karlsson, K. Kuusela & U. Rantakeisu (red.) *Utsatt-het, marginalisering och utanförskap*. Lund: Studentlitteratur AB, 76–96.
- Stata (2016) *Manual*. Stata 14. <http://www.stata.com/manuals14/rmargins.pdf> (luettu 11.6.2017).
- Stiglitz, J., Sen, A., Fitoussi, J.-P. (2009) Report by the Commission on Measurement of Economic Performance and Social Progress 2009. <http://ec.europa.eu/eurostat/documents/118025/118123/Fitoussi+Commission+report> (luettu 11.6.2017).
- STM (Sosiaali- ja terveysministeriö) (2017) Sosiaali- ja terveysministeriö jakoi valtionavustuksia ruoka-apuun ja päihderiippuvaisten tukemiseen. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö. http://stm.fi/artikkeli/-/asset_publisher/sosiaali-ja-terveysministerio-jakoi-valtionavustuksia-ruoka-apuun-ja-paihderiippuvaisten-tukemiseen (luettu 16.10.2017).
- STM (2016) Yli miljoona euroa valtionapua erityisen tuen tarpeessa olevien auttamiseksi. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö. http://stm.fi/artikkeli/-/asset_publisher/yli-miljoona-euroavaltionapua-erityisen-tuen-tarpeessa-olevien-auttamiseksi (luettu 10.6.2017).
- STM (2014) Mieskysymyksiä tasa-arvopolitiikassa. Työryhmän loppuraportti. Helsinki: STM.
- Suhonen, P. (1988) *Suomalaisten arvot ja politiikka*. Helsinki: WSOY.
- Suomen evankelis-luterilainen kirkko (2017) Suomi-kuvan himmeämpi puoli - ruoka-apua yli 100 000 ihmiselle. <https://evl.fi/uutishuone/tiedotteet/-/items/item/11613/Suomi-kuvan+himmeampi+puoli+-+ruoka-apua+yli+100+000+ihmiselle> (luettu 20.3.2017).
- Suomen perustuslaki (1999) Suomen perustuslaki 11.6.1999/731. <https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1999/19990731> (luettu 10.6.2017).
- Surakka, A. & Pyykkönen, T. & Myrskylä, P. & Saari, J. (2017) Kerran asiakas, aina asiakas? – Viimesijaisen turvan pitkäaikaisasiakkuus 2000-luvun Suomessa. Teoksessa J. Saari (toim.) *Sosiaaliturvariippuvuus - Sosiaalipummit oleskeluyhteiskunnassa?* Tampere: Tampere University Press, 155–188.
- Sutton, E., Pemberton, S., Fahmy, E. & Tamiya, Y. (2013) Stigma, Shame and the Experience of Poverty in Japan and the United Kingdom. *Social Policy and Society* 13 (1), 143–154.
- Svallfors, S. (2003) Welfare Regimes and Welfare Opinions: A Comparison of Eight Western Countries. *Social Indicators Research* 64 (3), 495–520.
- SVT (Suomen virallinen tilasto) (2015) Tulonjakotilasto. Tuloterot (Kansainvälinen Vertailu) Ikä ja pienituloisuus. Helsinki: Tilastokeskus. http://www.stat.fi/til/tjt/2015/01/tjt_2015_01_2017-03-03_kat_002_fi.htm (luettu 10.6.2017).

- SVT (2014a) Tulonjakotilasto. Väestöryhmittäiset tuloerot. Helsinki: Tilastokeskus. http://tilastokeskus.fi/til/tjt/2014/03/tjt_2014_03_2016-04-08_tie_001.fi.html (Luettu 29.1.2016).
- SVT (2014b) Sosiaalisen median sosiaalisuus. http://www.stat.fi/til/sutivi/2014/sutivi_2014_2014-11-06_kat_003.fi.html (luettu 2.11.2016).
- SVT (2010) Sosiaalinen media: verkkomedian ja yhteisöpalvelujen käyttö. http://www.stat.fi/til/sutivi/2010/sutivi_2010_2010-10-26_kat_003.fi.html (luettu 2.11.2016).
- SVT-nyheter (2008) Ruoka-avun tarve kasvussa. Sveriges Television. 6.10.2008. <https://www.svt.se/nyheter/utiset/ruoka-avun-tarve-kasvussa> (luettu 11.6.2017).
- Sznycer, D., Tooby, J., Cosmides, L., Porat, R., Shalvi, S. & Halperin, E. (2016) Shame Closely Tracks the Threat of Devaluation by Others, Even Across Cultures. *Proc Natl Acad Sci USA* 113 (10), 2625–2630.
- Tabachnick, B. G. & Fidell, L. S. (2007) Using multivariate statistics. Fifth edition. Boston: Pearson.
- Die Tafeln (2017) Zahlen & Fakten. <http://www.tafeln.de/die- tafeln/zahlen-fakten.html> (luettu 11.6.2017)
- Talvio, P. (2011) Häpeän tunteet kulutuksessa. Helsinki: Aalto-yliopisto, kauppakorkeakoulu.
- Tangney, J. P., Stuewig, J. & Mashek, D. J. (2007) Moral emotions and moral behavior. *Annu Rev Psychol.* 58 (1), 345–372.
- Tangney, J. P. & Dearing, R. L. (2002) Shame and guilt. New York: Guilford Press.
- Taylor, A. & Loopstra, R. (2016) Too Poor to Eat. Food insecurity in the UK. Food-foundation.org.uk <http://foodfoundation.org.uk/wp-content/uploads/2016/07/FoodInsecurityBriefing-May-2016-FINAL.pdf>TayTa (luettu 11.6.2017)
- Therborn, G. (2014) Eriarvoisuus tappaa. Tampere: Vastapaino.
- THL (Terveyden ja hyvinvoinnin laitos) (2016) Sosiaalisesti kestävä kehitys. Helsinki: THL. <https://www.thl.fi/fi/web/hyvinvointi-ja-terveyserot/tavoitteet/sosiaalisesti-kestava-kehitys> (luettu 5.6.2017).
- THL (2015) Perusturvan riittävyyden arviointiraportti 2011–2015. Työpapereita 1. Helsinki: THL.
- THL (2011) Perusturvan riittävyyden arviointiraportti 2011–2015. Avauksia. Helsinki: THL.
- Tikka, V. (2016) Two decades of discussion on charitable food aid in Finland: Ana-lysing the framing by and through the media. Master's thesis. Faculty of Social Sciences. Jyväskylä. University of Jyväskylä.
- Tourangeau, R., Edwards, B., Johnson, T., Wolter, K. & Bates, N. (2014) Hard-to-Survey Populations. Cambridge: Cambridge University Press.
- Townsend, P. (1979) Poverty in the United Kingdom. Harmondsworth: Penguin Books.
- The Trussel Trust (2017) Latest Stats. <https://www.trusselltrust.org/news-and-blog/latest-stats/end-year-stats/> (luettu 11.6.2017).
- Tuomi, J. & Sarajärvi, A. (2009) Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi. Helsinki: Tammi.
- Tuomioja, E. (2002) Pekka Kuusi ja 60-luvun sosiaalipolitiikka Suomen suunnannäyttäjänä. *Janus* 10 (4), 308–320.
- Turunen, S., Ohisalo, M., Petrovskaja, V. & Tukiala, A.-K. (2012) Kuka käy leipäjonossa? Pääkaupunkiseudun ruoanjakotutkimuksen tuloksia. Työpapereita 1. Helsinki: Socca.
- TVY (Työttömien valtakunnallinen yhteistoimintajärjestö ry) (2016) Eu:n ruoka-apu. <http://www.tvy.fi/eun-ruoka-apu/> (luettu 26.3.2017)
- Tyler, I. (2013) The Riots of the Underclass? Stigmatisation, Mediation and the Government of Poverty and Disadvantage in Neoliberal Britain. *Sociological Research Online* 18 (4), 1–10.
- Törmälehto, V.-M. (2012) Varallisuuden huomioon ottaminen tarkentaa tietoa köyhydestä. Hyvinvointikatsaus 4/2012. Helsinki: Tilastokeskus.
- Törölä, M. (2011) Ymmärrystä vailla? Miespuolisten oikeuspsykiatristen potilaiden sosiaalinen tausta ja yhteiskunnallinen asema ennen syytteenalaista tekoa. Kuopio: Itä-Suomen yliopisto.
- Töttö, P. (2012) Paljonko on paljon. Luvuilla argumentoinnista empiirisessä tutkimuksessa. Tampere: Vastapaino.
- Uosukainen, J. (2004) 2000-luvun leipäjonot : elämäkerrallinen tutkimus Helsingin leipäjonon ihmisistä. Pro gradu -tutkielma. Joensuu: Joensuun yliopisto.
- Uusitalo, H. (2000a) Tuloerot kasvaneet jo kolmena peräkkäisenä vuonna. Teoksessa Nurminen, E. (toim.) Sosiaalipolitiikan lukemisto. Helsinki: Palmenia, 219–243.

- Uusitalo, H. (toim.) (2000b) *Köyhyys ja huono-osaisuus 2000-luvun alkaessa*. Stakesin asiantuntijoiden arvioita syrjäytymisriskeistä ja riskiväestön määrästä. Helsinki: Stakes.
- Vaarama, M., Karvonen, S., Kestilä, L., Moisio, P. & Muuri, A. (toim.) (2014a) *Suomalaisten hyvinvointi*. Helsinki: THL.
- Vaarama, M., Mukkila, S. & Hannikainen-Ingman, K. (2014b) *Suomalaisten elämänlaatu nuoruudesta vanhuuteen*. Teoksessa M. Vaarama, S. Karvonen, L. Kestilä, P. Moisio & A. Muuri. (toim.) *Suomalaisten hyvinvointi*. Helsinki: THL, 20–40.
- Vaarama, M. & Siljander, E. (2011) Kolmen kerroksen suomalaiset: elämänlaatu eri sosioekonomisissa ryhmissä. *Talous ja Yhteiskunta* 39 (1), 4–10.
- van der Horst, H., Pascucci, S. & Bol, W. (2014) The “Dark Side” of Food Banks? Exploring Emotional Responses of Food Bank Recipients in the Netherlands. *British Food Journal* 116 (9): 1506–1520.
- Van Oorschot, W. (2008) Solidarity Towards Immigrants in European Welfare States. *International Journal of Social Welfare* 17 (1), 3–14.
- Van Oorschot, W. (2006) Making the Difference in Social Europe: Deservingness Perceptions Among Citizens of European Welfare States. *Journal of European Social Policy* 16 (1), 23–42.
- Van Oorschot, W. (2000) Who Should Get What and Why? On Deservingness Criteria and the Conditionality of Solidarity among the Public. *Policy & Politics* 28 (1), 33–48.
- Vantaan Sanomat (11.9.2013) Vantaa ohjaa köyhiä leipäjonoon. <http://www.vantaansanomat.fi/artikkeli/254538-vantaa-ohjaa-koyhia-leipajonoon> (luettu 21.6.2017).
- Vauhkonen, T. & Kallio, J. & Erola, J. (2017) Sosiaalisen huono-osaisuuden yli-sukupolvisuus Suomessa. *Yhteiskuntapolitiikka* 82(5), 501–512.
- Veenhoven, R. (2002) Why Social Policy Needs Subjective Indicators? *Social Indicators Research* 58 (1), 33–45.
- Veenhoven, R. (2000) The four qualities of life: Ordering concepts and measures of the good life. *Journal of Happiness Studies* 1 (1), 1–39.
- Vilkama, K. & Vaattovaara, M. & Dhalmann, H. (2013). Kantaväestön pakoa? Miksi maahanmuuttajakesittymistä muutetaan pois? *Yhteiskuntapolitiikka* 78 (5) 485–497.
- Voutilainen, M. (2016) *Poverty, Inequality and the Finnish 1860s Famine*. *Studies in Humanities* 287. Jyväskylä: University of Jyväskylä.
- Vähätalo K. (1994) *Suomalainen huono-osaisuuden tutkimus 1980- ja 1990-luvulla*. Teoksessa M. Heikkilä & K. Vähätalo (toim.) *Huono-osaisuus ja hyvinvointivaltion muutos*. Helsinki: Gaudeamus, 7–31.
- Wacquant, L. (2004) Decivilizing and demonizing: the remaking of the black American ghetto. In S. Loyal & S. Quilley (eds.) *The Sociology of Norbert Elias*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Walker R. (2014) *The Shame of Poverty*. Oxford: Oxford University Press.
- Walker, R., ym. (2013) Poverty in Global Perspective: Is Shame a Common De-nominator? *Journal of Social Policy* 42 (2), 215–233.
- Ward, D. E. (2005) *The White Welfare State: The Racialization of U.S. Welfare Policy*. Ann Arbor, Michigan: University of Michigan Press.
- Weiss-Gal, I., Benyami, Y., Ginzburg, K., Savaya, R. & Peled, E. (2009) Social Workers’ and Service Users’ Causal Attributions for Poverty. *Social Work* 54 (2), 125–133.
- Wendt, C., Mischke, M. & Pfeiffer, M. (2012) Welfare States and Public Opinion: Perceptions of Healthcare Systems, Family Policy and Benefits for the Unemployed and Poor in Europe. *Social Policy Administration* 46 (1), 136–137.
- WHO (The World Health Organization) (2016) WHO Quality of Life-BREF (WHOQOL-BREF). http://www.who.int/substance_abuse/research_tools/whoqolbref/en/ (luettu 25.5.2017).
- WHO (2010) *A Conceptual Framework for Action on the Social Determinants of Health Social Determinants of Health*. Discussion Paper 2. Geneva: World Health Organization.
- WHO (2002) *The World Health Report 2002. Reducing Risks, Promoting Healthy Life*. Geneva: WHO.
- WHOQOL-group (1998) *Measuring Quality of Life*. Geneva WHO.
- Williams, R. (2012). Using the Margins Command to Estimate and Interpret Adjusted Predictions and Marginal Effects. *The Stata Journal* 12 (2), 308–331.
- Williamson, V. (2011) The Tea Party and the Remaking of Republican Conservatism. *Perspectives on Politics* 9 (1), 25–43.

- The World Bank (2016) Poverty. Overview. <http://www.worldbank.org/en/topic/poverty/overview> (luettu 12.6.2017).
- Yhteinen pöytä (2015) Yhteisen Pöydän ruokavaraston avajaiset. <http://www.yhteinenpoyta.fi/tapahtumat/?x118457=170903> (luettu 10.6.2017).
- Yleisradio (30.3.2017) Leipäjonoihin on ilmestynyt työssä käyviä – EU:n ruokalähetystä odotetaan kuin kuuta nousevaa. Leipäjonojen pituus on kasvanut Suomessa selvästi. <https://yle.fi/uutiset/3-9536773> (luettu 18.6.2017).
- Yleisradio (13.6.2016) Vähävaraisimpien eläkeläisten rahat riittävät juuri ja juuri – Sairaus voi syöstä köyhyyteen. <http://yle.fi/uutiset/3-9347104> (luettu 10.6.2017).
- Yleisradio (14.3.2013) Leipäjonossa koetaan häpeää ja lähimmäisenrakkautta. <https://yle.fi/uutiset/3-6537246> (luettu 10.6.2017).
- Yongmie N. J. (2013) Psycho-Social Dimension of Poverty: When Poverty Becomes Shameful. *Critical Social Policy* 33 (3), 514–531.

Muut lähteet:

- Tuomioja, E. (2017) Erkki Tuomiojan Facebook-päivitys 8.6.2017. <https://www.facebook.com/erkki.tuomioja> (luettu 8.6.2017).

LIITTEET

LIITE 1. KYSELYLOMAKE. RUOKA-APUTUTKIMUS 2012–2014

Ole hyvä ja vastaa kysymyksiin valitsemalla vaihtoehto, joka parhaiten kuvaa tilannettasi tai kokemuksiasi.

1. Kun ajattelet elämääsi viimeisen kuukauden aikana, oletko tuntenut itsesi

	Jatkuvasti	Melko usein	Joskus	Hyvin harvoin
Tyytyväiseksi elämään				
Tyytyväiseksi elintasoosi				
Tyytyväiseksi fyysiseen terveyteesi				
Tyytyväiseksi henkiseen terveyteesi				
Masentuneeksi				
Yksinäiseksi				
Nälkäiseksi				

2. Seuraavassa esitetään erilaisia väittämiä. Valitse se vaihtoehto, joka vastaa parhaiten käsitystäsi.

	Täysin samaa mieltä	Osin samaa mieltä	Ei samaa, eikä eri mieltä	Osin eri mieltä	Täysin eri mieltä
Tunnen itseni huono-osaiseksi					
Pärjään elämässäni					
Ihmisiin voi luottaa					
Viranomaisiin voi luottaa					
Tuloni riittävät menoihini					
Pystyn huolehtimaan veloistani					
Saan kaupungilta riittävästi tukea, apua ja palveluita					
Saan seurakunnalta riittävästi tukea, apua ja palveluita					
Tulevaisuudessa elämäni on parempaa					
Saan ystäviltäni ja sukulaisiltani taloudellista tukea tarvittaessa					
Minulla on ongelmia päihteiden (kuten alkoholin tai huumeiden) käytössä					

3. Seuraavassa luetellaan kunnan, Kelan ja eläkelaitosten tarjoamia palveluja ja tulonsiirtoja. Mitä niistä olet saanut viimeisen kahden kuukauden aikana?

	Olen saanut	Olen hakenut, mutta en ole saanut	En ole hakenut
Toimeentulotukea			
Opintotukea			
Asumistukea			
Vammaisetuksia			
Sairauspäivärahaa			
Äitiys-, isyys- tai vanhempainpäivärahaa			
Lasten kotihoidon tukea			
Työmarkkinatukea / työttömyysturvan peruspäivärahaa			
Ansiosidonnaista työttömyysturvaa			
Kansaneläkettä			
Työkyvyttömyyseläkettä			
Työttömyyseläkettä			
Työeläkettä iän perusteella			

4. Seuraavassa luetellaan kunnan, seurakunnan ja Kelan palveluja. Mitä niistä olet käyttänyt viimeisen kahden kuukauden aikana?

	Olen käyttänyt	Olen hakenut, mutta en ole saanut	En ole käyttänyt
Mielenterveyspalveluja			
Päihdepalveluja			
Sosiaalitoimiston palveluja			
Terveyskeskuksen palveluja			
Kelan palveluja (kuntoutus, terapia jne.)			
Seurakunnan palveluja (diakoniatyö)			
Työvoimatoimiston palveluja (työttömyysasiat)			

5. Seuraavassa esitetään erilaisia väittämiä ruoanjakelusta.

Valitse se vaihtoehto, joka vastaa parhaiten käsitystäsi

	Täysin samaa mieltä	Osin samaa mieltä	Ei samaa, eikä eri mieltä	Osin eri mieltä	Täysin eri mieltä
Ruoanjakelu on pärjäämiseni kannalta välttämätöntä.					
Ruoan hakeminen on minulle nöyryyttävää.					
Ruoanjakelu on järjestetty hyvin.					
En halua, että naapurini tai sukulaiseni näkevät minut hakemassa ruokaa.					
Ruokajonossa on ihmisiä, jotka eivät tarvitsisi ruokaa.					
Jaettu ruoka on laadukasta.					
Muiden ihmisten tapaaminen ruokajonossa on minulle tärkeää.					

6. Seuraavassa kysytään eräitä taustakysymyksiä sinusta ja mahdollisista kotitalouden muista jäsenistä. Ympyröi sopiva vaihtoehto.

Sukupuoli	Mies			Nainen		
Kansalaisuus	Suomen kansalainen			Muu		
Ikä (täysinä vuosina)	16-25	26-35	36-45	46-55	56-65	Yli 65
Koulutus	Perus- tai kansakoulu		Lukio- tai ammattikoulu		Opisto- tai yliopisto	
Työtilanne	Töissä pysyvästi	Töissä määrä- tai osa-aikaisesti	Työtön tai lomautettu	Opiskelija	Kotona	Eläkeläinen
Asumismuoto	Omistus-asunto	Vuokra-asunto	Kunnan vuokra-asunto	Tukiasunto	Asunnoton	
Ruokapankin asiakas viimeisen vuoden aikana	Joka viikko		Keskimäärin joka toinen viikko	Keskimäärin kerran kuukaudessa	Muutaman kerran vuodessa	
Käyn myös muissa ruuanjakelupisteissä	En	Joka viikko	Keskimäärin joka toinen viikko	Keskimäärin kerran kuukaudessa	Muutaman kerran vuodessa	
Ruuanhaku	Vain itselle		Itselle ja perheelle		Itselle ja muille	

7. Vastaa seuraaviin kohtiin numeroin.

Kotitalouden jäsenet	Aikuisten lukumäärä: _____	Lasten lukumäärä: _____
Kuinka paljon kotitaloutesi käytössä on kuukaudessa rahaa pakollisten asunto-, ruoka- yms. menojen jälkeen? Vastaa sadan euron tarkkuudella: _____ €		

Kiitos vastauksestasi!

LIITETAULUKKO 1. ARTIKKELISSA 1 KÄYTETTYJÄ MUUTTUJIA

	N	%		N	%
Elämään tyytyväisyys			Riittävä tuen saanti kaupungilta		
Jatkuvasti/melko usein	2108	62,9	Täysin/osin samaa mieltä	1215	36,5
Joskus	893	26,6	ei samaa eikä eri mieltä	485	14,6
Hyvin harvoin	352	10,5	Täysin/osin eri mieltä	1625	48,9
Eintasoon tyytyväisyys			Kyky huolehtia veloista		
Jatkuvasti/melko usein	1057	31,8	Täysin/osin samaa mieltä	1508	46,4
Joskus	1132	34,0	ei samaa eikä eri mieltä	435	13,4
Hyvin harvoin	1136	34,2	Täysin/osin eri mieltä	1309	40,3
Fyysiseen terveyteen tyytyväisyys			Tulojen riittävyys menoihin		
Jatkuvasti/melko usein	1882	56,3	Täysin/osin samaa mieltä	821	24,9
Joskus	887	26,5	ei samaa eikä eri mieltä	321	9,7
Hyvin harvoin	574	17,2	Täysin/osin eri mieltä	2158	65,4
Henkiseen terveyteen tyytyväisyys			Riittävä tuen saanti seurakunnalta		
Jatkuvasti/melko usein	2241	67,0	Täysin/osin samaa mieltä	1730	52,8
Joskus	761	22,8	ei samaa eikä eri mieltä	681	20,8
Hyvin harvoin	343	10,3	Täysin/osin eri mieltä	866	26,4
Masennus			Tulevaisuudessa elämäni on parempaa		
Hyvin harvoin	1363	42,2	Täysin/osin samaa mieltä	1659	50,2
Joskus	1146	35,5	ei samaa eikä eri mieltä	858	26,0
Jatkuvasti/melko usein	719	22,3	Täysin/osin eri mieltä	789	23,9
Yksinäisyys			Saan ystäviltäni ja sukulaisiltani taloudellista tukea tarvittaessa		
Hyvin harvoin	1348	41,6	Täysin/osin samaa mieltä	1411	42,3
Joskus	1109	34,3	ei samaa eikä eri mieltä	392	11,8
Jatkuvasti/melko usein	780	24,1	Täysin/osin eri mieltä	1532	45,9
Nälkä			Tunnen itseni huono-osaiseksi		
Hyvin harvoin	1441	44,7	Täysin/osin eri mieltä	1001	30,1
Joskus	1082	33,6	ei samaa eikä eri mieltä	667	20,1
Jatkuvasti/melko usein	702	21,8	Täysin/osin samaa mieltä	1656	49,8
Elämässä pärjääminen			Minulla on ongelmia päihteiden käytössä		
Täysin/osin samaa mieltä	2140	64,7	Täysin/osin eri mieltä	2374	71,8
ei samaa eikä eri mieltä	469	14,2	ei samaa eikä eri mieltä	289	8,7
Täysin/osin eri mieltä	699	21,1	Täysin/osin samaa mieltä	644	19,5
Ihmiisiin luottaminen			Ruoanjakelu on pärjäämiseni kannalta välttämätöntä		
Täysin/osin samaa mieltä	1544	46,7	Täysin/osin eri mieltä	341	10,4
ei samaa eikä eri mieltä	540	16,3	ei samaa eikä eri mieltä	239	7,3
Täysin/osin eri mieltä	1222	37,0	Täysin/osin samaa mieltä	2701	82,3
Viranomaisiin luottaminen					
Täysin/osin samaa mieltä	1746	52,7			
ei samaa eikä eri mieltä	463	14,0			
Täysin/osin eri mieltä	1101	33,3			

LIITETAULUKKO 2. ARTIKKELISSA 1 KÄYTETTYJEN SELITTÄVI- EN MUUTTUJIEN JAKAUMAT

		N	%
Ikä	16–25	199	6,0
	26–35	356	10,7
	36–45	512	15,4
	46–55	789	23,7
	56–65	893	26,9
	65–	574	17,3
Sukupuoli	Mies	1592	48,3
	Nainen	1704	51,7
Kansalaisuus	Suomen kansalainen	2817	87,3
	Muu	410	12,7
Koulutus	Perus- tai kansakoulu	1270	39,6
	Lukio tai ammattikoulu	1282	40,0
	Opisto tai korkeakoulu	656	20,4
Työmarkkina-asema	Kotona	240	7,3
	Eläkeläinen	1260	38,4
	Työtön tai lomautettu	1260	38,4
	Opiskelija	215	6,6
	Töissä määrä- tai osa-aikaisesti	185	5,6
	Töissä pysyvästi	120	3,7
Asumismuoto	Omistus	527	16,0
	Muu vuokra	2162	65,6
	Kunnan vuokra	408	12,4
	Tukiasunto	92	2,8
	Asunnoton	109	3,3
Aikuisia kotitaloudessa	1	2024	60,5
	2 tai useampi	1324	39,5
Lapsia kotitaloudessa	0	2403	71,6
	1	412	12,3
	2 tai useampi	543	16,2
Tukien saaminen	Ei tukea	348	10,0
	Ensisijaista	976	28,1
	Ensisijaista ja asumistukea	815	23,5
	Ensisijaista, asumistukea ja toimeentulotukea	1049	30,2
	Toimeentulotukea ja asumistukea	286	8,2
Tulot pakollisten menojen jälkeen	0	607	20,5
(käteen jäävä osuus euroina kuukaudessa)	1–100	709	24,0
	101–300	913	30,9
	301–500	429	14,5
	Yli 500	301	10,2

LIITETAULUKKO 3. ARTIKKELISSA 2 KÄYTETTYJEN SELITTÄVI- EN MUUTTUJIEN JAKAUMAT

		Nainen	Mies
Kansalaisuus	Suomen kansalainen	85,3	89,6
	Muu	14,7	10,4
Ikä	16-25	6,7	5,2
	26-35	10,0	11,6
	36-45	14,8	16,2
	46-55	20,4	27,4
	56-65	26,5	27,3
	Yli 65	21,6	12,2
Koulutus	Perus- tai kansakoulu	40,3	39,1
	Lukio tai ammattikoulu	37,1	42,7
	Opisto tai korkeakoulu	22,6	18,2
Työmarkkina-asema	Kotona	8,9	5,5
	Eläkeläinen	41,7	34,9
	Työtön tai lomautettu	31,6	45,8
	Opiskelija	7,5	5,8
	Töissä määrä- tai osa-aikaisesti	6,2	5,0
	Töissä pysyvästi	4,2	3,1
Asumismuoto	Asunnoton	2,3	4,3
	Tukiasunto	1,7	3,9
	Kunnan vuokra-asunto	13,3	11,3
	Vuokra-asunto	64,3	67,0
	Omistusasunto	18,4	13,5
Ruoan hakemisen toistuvuus	Muutaman kerran vuodessa	25,6	22,2
	Keskimäärin kerran kuukaudessa	21,0	19,1
	Keskimäärin joka toinen viikko	26,1	25,5
	Joka viikko	27,2	33,2
Ruoan hakemisen kohde	Vain itselle	41,0	55,1
	Itselle ja perheelle	50,1	34,3
	Itselle ja muille	8,9	10,6
Kotitalouden tulot (pakollisten menojen jälkeen kuukaudessa)	0 euroa	23,4	17,7
	1-100	25,9	22,2
	101-300	30,5	31,2
	301-500	10,9	18,3
	Yli 500	9,3	10,6
Tukien saaminen	Ei saatua / haettua tukea	7,8	7,7
	Ensisijainen tuki	29,0	27,6
	Ensisijainen tuki ja asumistuki	27,3	20,2
	Ensisij. + asumist. + toimeentulot.	28,7	33,1
	Asumistuki ja/tai toimeentulotuki	7,2	11,4

LIITETAULUKKO 4. ARTIKKELISSA 3 KÄYTETTYJEN SELITTÄVI- EN MUUTTUIJEN JAKAUMAT

	Personal Shame (N=2631)		Social Shame (N=2644)	
	Freq.	Percent	Freq.	Percent
Age				
16-25	167	6,4	166	6,3
26-35	297	11,3	300	11,4
36-45	418	15,9	421	15,9
46-55	663	25,2	666	25,2
56-65	682	25,9	687	26,0
Over 65	404	15,4	404	15,3
Gender				
Male	1306	49,6	1304	49,3
Female	1325	50,4	1340	50,7
Children				
2 or more children	435	16,5	437	16,5
1 child	325	12,4	327	12,4
No children	1871	71,1	1880	71,1
Education				
Comprehensive school	1022	38,8	1026	38,8
Upper secondary/Vocational	1066	40,5	1075	40,7
University	543	20,6	543	20,5
Employment status				
At home	189	7,2	189	7,2
Pensioner	970	36,9	974	36,8
Unemployed or laid off	1042	39,6	1053	39,8
Student	175	6,7	174	6,6
Working	255	9,7	254	9,6
My income is enough to cover my expenses				
Agree	620	23,6	630	23,8
Neither agree nor disagree	255	9,7	254	9,6
Partly disagree	742	28,2	742	28,1
Fully disagree	1014	38,5	1018	38,5
Person/people for whom food aid is sought				
For me and others	253	9,6	257	9,7
For me and my family	1120	42,6	1129	42,7
Only for me	1258	47,8	1258	47,6
Frequenting food aid locations				
A few times a year	648	24,6	652	24,7
Once a month	512	19,5	514	19,4
Every other week	690	26,2	692	26,2
Every week	781	29,7	786	29,7

LIITETAULUKKO 5 ARTIKKELISSA 4 AINEISTONA KÄYTETYT UUTISET JA NIIHIN LIITTYVÄT KOMMENTIT (N=1294)

Lehti	Nro	Uutisotsikko	Päivämäärä	Kommentit
Helsingin Sanomat	1	Joka viides tinkii ruoka- ja lääkemenosta rahapulan vuoksi	30.1.2014	25
Aamulehti	2	Kirkolta huolestuttava tieto: "Näkee, miten eriarvoisuus on kasvanut yhteiskunnassa"	14.4.2014	35
Helsingin Sanomat	3	Talouden taantuma lisännyt selvästi ruoka-avun tarvetta	19.5.2014	14
Länsiväylä	4	Akateemiset työttömät näkyvät jo Espoon leipäjonossa – "Jonotettaessa itketään"	19.11.2014	46
Turun Sanomat	5.1	Leipäjonossa on viikoittain tuhansia ihmisiä	3.12.2014	18
Taloussanomat	5.2	"Ruokakassi auttaa nälkään, ei huono-osaisuuden syihin"	3.12.2014	50
Helsingin Sanomat	5.3	20 000 ihmistä seisoo Suomen leipäjonoissa joka viikko	3.12.2014	30
Helsingin Sanomat	6	Toimitusjohtajasta tuli leipäjonon jakaja: "He voisivat olla kenen tahansa sisaruksia"	26.2.2015	19
Satakunnan Kansa	7.1	Pentti Arajärven ehdotus: "Leipäjonot keskustoihin, että meitä hävettäisi"	14.7.2015	19
Ilta-lehti	7.2	SK: Pentti Arajärven ehdotus: "Leipäjonot keskustoihin, että meitä hävettäisi"	15.7.2015	40
Metro	8	Leipäjono kiemurteli Kampissa torstaina – sadat hakivat ruokaa	30.7.2015	119
Ilta-lehti	9.1	HS: Leipäjonot venyvät satojen metrin mittaisiksi - "Poliitikot eivät uskalla tänne tulla"	1.9.2015	56
Ilta-Sanomat	9.2	HS: Ruokajono paisui mykistäviin mittoihin – "Poliitikot eivät uskalla tänne tulla"	1.9.2015	474

ARTIKKELIT

ARTIKKELI 1

Ohisalo Maria, Laihiala Tuomo & Saari Juho (2015). Huono-osaisuuden ulottuvuudet ja kasautuminen leipäjonoissa. *Yhteiskuntapolitiikka* 80 (5), 435–446.

ARTIKKELI 2

Laihiala Tuomo & Ohisalo Maria (2017a). Leipäjonot sukupuolisen ja sosiaalisen eriarvoisuuden ilmentäjinä. *Sosiologia* 54 (2), 128–149.

ARTIKKELI 3

Laihiala Tuomo, Kallio Johanna & Ohisalo Maria (2017). Personal and Social Shame Among the Recipients of Charity Food Aid in Finland. *Research on Finnish Society* 10 (1), 73–85.

ARTIKKELI 4

Laihiala Tuomo & Ohisalo Maria (2017b). Sosiaalipummit leipäjonossa? Kansalaisten käsityksiä huono-osaisten ansaitsevuudesta. Teoksessa Juho Saari (toim.) *Sosiaaliturvariippuvuus. Sosiaalipummit oleskeluyhteiskunnassa?* Tampere: Tampere University Press, 233–258.

Artikkelit on uudelleenjulkaistu väitöskirjan painetussa ja elektronisessa versiossa alkuperäisjulkaisujen kustantajien luvalla.

Huono-osaisuuden ulottuvuudet ja kasautuminen leipäjonoissa

MARIA OHISALO & TUOMO LAIHALA & JUHO SAARI

Leipäjonot ilmentävät suomalaisen yhteiskunnan eriarvoisuutta. Millaisille ulottuvuuksille ruoka-avussa käyvien ihmisten huono-osaisuus jakautuu? Miten huono-osaisuus kasautuu? Kuinka sosioekonominen tausta on yhteydessä huono-osaisuuden kasautumiseen? Kysymyksiin vastataan leipäjonoissa käyvien omien kokemusten pohjalta. Vastajat on tavoitettu ruoka-avun toimipisteistä eri puolilta Suomea.

.....

Johdanto

Hyvinvointivaltion rakentamisen keskeisenä ajatuksena ja saavutuksena on ollut päästä eroon köyhäinavusta. Perinteikästä köyhäinapua muistuttavat leipäjonot ilmestyivät suomalaisten kuntien katukuvaan 1990-luvulla (Heikkilä & Karjalainen 2000; Piirainen & Saari 2002).¹ Laman synnyttämät pitkät leipäjonot eivät jääneet väliaikaisiksi, vaan ruoka-apu vakiintui kuvaamaan suomalaista huono-osaisuutta. Väestötason tutkimuksen mukaan joka kymmenes 18–79-vuotias suomalainen ilmoitti olleensa vuoden 2013 aikana tilanteessa, jossa rahat eivät riittäneet ruokaan, ja 2,3 prosenttia oli saanut ruoka-apua (Lehtelä & Kesilä 2014, 270). Suomen väkilukuun suhteutettuna tämä merkitsee, että ruoka-apuun turvautuu vuosittain noin Porin kaupungin verran ihmisiä. Ruoka-apua jakaville toimijoille tehdyn kyselyn mukaan ruokaa hakee vähintään kerran vuodessa säännöllisesti noin 12 600 henkilöä ja epäsäännöllisesti noin 9 500 henkilöä. Kokonaisuudessaan ruoka-avussa oli vuositason arviolta 1,7 mil-

joonaa käyntiä, joista 1,2 miljoonaa oli vakikävijöiden käyntejä. (Ohisalo & al. 2013, 37–38.)²

Suomalainen ruoka-apu on yli 400 kolmannen sektorin toimijan muodostama järjestäytymätön tilkkutäkki (Ohisalo & al. 2013). Nämä hyväntekeväisyystoimijat jakavat pääasiassa vähittäis- ja tukkukauppojen ylijäämäruokaa, jota arvioidaan syntyvän vuosittain 65–75 miljoonaa kiloa (Silvennoinen & al. 2012). Lisäksi jaetaan EU:n elintarviketukea, jota Suomi on vastaanottanut vuodesta 1995 lähtien. Väliaikaiseksi tarkoitettu ohjelma ja sen koordinointi on erilaisten käänteiden kautta muodostunut Suomessa systemaattiseksi ja vakiintuneeksi osaksi heikossa asemassa olevien

2 RAY:n kyselyssä ruoka-avun jakajia pyydettiin arvioimaan asiakasmääriä ja asiakkuuden säännöllisyyttä. Vakioikävijöiden osuutta arvioitiin neliportaisella asteikolla (25 % = harvoin – 100 % = usein). Ruoanjakelukertojen määrää kuvattiin seuraavin tavoin: 3–5 kertaalviikko (= 200 kertaalvuosi), 1–2 kertaalviikko (= 75 kertaalvuosi), 1–2 kertaal/kuukaudessa (= 18 kertaalvuosi), 3–4 kertaalvuosi (= 4 kertaalvuosi) ja 1–2 kertaalvuosi (= 1 kertaalvuosi). Tutkimuksessa mukana olevien kuntien väestömäärä oli Tilastokeskuksen mukaan 3,7 miljoonaa, kun samaan aikaan koko Suomen väestömäärä oli 5,4 miljoonaa. Tutkimuksen kohteena olevat kunnat edustivat väestömäärältään noin 70:tä prosenttia koko Suomen väestöstä. Arviossa on oletettu ruoanjakeluiden toimivan ympäri vuoden, vaikka useat toimipaikat eivät jaa ruokaa esimerkiksi kesäisin. Näinä aikoina kävijät saattavat toisaalta kasautua muihin jakelupaikkoihin. Vuodenaikavaihtelu täytyy siis huomioida epävarmuutta aiheuttavana tekijänä laskelmissa. (Ohisalo & al. 2013, 37–38.)

¹ Ruoka-apu ei ole pelkästään 1990-luvun laman synnyttämä ilmiö. Evankelis-luterilaisen kirkon avustustyöhön ja erityisesti diakoniatyöhön on perinteisesti kuulunut myös aineellinen apu, ja Pelastusarmeija on osana "soup, soap and salvation" -ideologiaansa jakanut ruokaa Suomessa jo 1900-luvun alusta lähtien.

epävirallista auttamisjärjestelmää (Ohisalo 2013). On ollut poliittisesti hankalaa irrottautua ruoka-apuohjelmasta, kun siihen on vuosien saatossa turvautunut satoja tuhansia suomalaisia. Päättyneen *EU:n ruoka-apuohjelman* tilalla on vuodesta 2014 lähtien ollut *EU:n vähävaraisten avun rahasto*. Rahaston sääntöjen mukaan ruoka-apua ja muuta materiaalista apua on annettava aina yhdistettynä sosiaalista osallisuutta edistäviin toimenpiteisiin (Lehtelä & Kestilä 2014, 272).

Ruoka-apu on noussut 2010-luvun Suomessa uudestaan yhteiskuntapoliittiseen keskusteluun. Siinä missä 1990-luvun keskustelussa nälkä oli eräs keskeisimpiä teemoja (esim. Heikkilä & al. 1994; Hänninen & al. 2008), 2010-luvulla ruoka-apu puhuttaa erityisesti sen ekologisen luonteensa vuoksi (esim. Hanssen & al. 2014). Euroopan unioni on ottanut selkeäksi tavoitteeksi ruokahävikin vähentämisen (Euroopan parlamentti 2012), ja hävikistä on tehty myös Suomessa lukuisia selvityksiä (mm. Katajajuuri & al. 2014; Silvennoinen & al. 2012). Ruoka-avun esiintyminen toistuvasti mediassa on arkipäiväistänyt ilmiötä, mutta nälästä tai köyhyteen liittyvästä huono-osaisuudesta puhutaan vähemmän (Ohisalo & Saari 2014, 21).

Yhteiskuntatieteellisenä ilmiönä ruoka-apu on erityisen kiinnostava ruokaa hakevien ihmisten huono-osaisuuden rakentumisen ja jakautumisen kannalta. Tässä artikkelissa selvitetään ensimmäistä kertaa, millaisille ulottuvuuksille ruoka-avussa käyvien huono-osaisuus jakautuu, miten huono-osaisuus kasautuu ja miten sosioekonominen tausta on yhteydessä tähän. Aikaisemman tutkimuksen perusteella tiedetään huono-osaisuuden kasautumisen mekanismeista väestötasolla, mutta suomalaisissa leipäjonoissa käyvien huono-osaisuuden luonnetta ei tunneta. Aiemmat pääasiasa laadulliset ruoka-apuun kohdistuvat tutkimukset perustuvat melko suppeisiin tutkimusaineistoihin. Artikkelin on osa laajempaa Itä-Suomen yliopiston suomalaisen huono-osaisuuden tutkimuskokonaisuutta. Ilmiötä selvitetään suomalaisesta ruoka-avusta kerätyn laajan väestönäytteen avulla.

Huono-osaisuus ja sen kasautuminen

Erilaiset huono-osaisuuden mittaamisen tavat antavat huono-osaisten määrästä ja huono-osaisuudesta ilmiönä eri arvioita. Suomalaisen yhteiskunnan eriarvoisuutta tarkastellaan usein tuloerojen

sekä niiden kasvun kautta (Tilastokeskus 2014; Törmälehto 2015). Köyhyyttä määritellään monin eri tavoin. Yleisin käytetyistä mittareista on pienituloisuuden määritelmä, josta käytetään myös termiä tuloköyhyys ja köyhyysriski. Pienituloisia ihmisiä, joiden tulotaso jäi alle 60 prosenttiin väestön mediaanituloista, oli Suomessa vuonna 2013 yli 690 000 (Tilastokeskus 2014). Köyhyysilmiössä ei ole kyse vain tulonjaosta, vaan siihen liittyvät muun muassa varallisuus, kulutus-tarpeet ja velkaisuus. Kuluttajatutkimuskeskus on laatinut viitebudjetit kohtuullisen minimin mukaisesta kulutustasosta, jolla ihminen tulee toimeen (Lehtinen & Aalto 2014). Jos viitebudjetit alittuu, voidaan puhua toimeentulon kannalta riittämättömästä kulutustasosta, mikä osaltaan heikentää yhteiskunnallisen osallistumisen mahdollisuuksia. Vuosien 2011–2015 perusturvan riittävyden arviointiraportin (THL 2015b) mukaan asumiskustannusten jälkeiset käytettävissä olevat tulot eivät riittäneet kattamaan viitebudjetin mukaista kohtuullista minimikulutusta perusturvan varassa elävillä kotitalouksilla eläkkeensaa-jia lukuun ottamatta. Voidaan puhua myös subjektiivisesta köyhyydestä, jota mitataan kysymällä ihmisten omaa kokemusta. Koettu köyhyys nähdään nykyään entistä tärkeämpänä lukuisten kansainvälisten järjestöjen ja EU:n jäsenvaltioiden nostettua sitä poliittiselle agendalle kansainvälisissä vertailuissa bruttokansantuotteiden vertailun ohella. (Kainulainen & Saari 2013; Saari 2012a; 2012b.) Samalla koetun hyvinvoinnin ja koetun huono-osaisuuden tutkimus on lisääntynyt.

EU2020-strategian köyhyys- ja syrjäytymisriskiä kuvaava mittari koostuu kolmesta ulottuvuudesta: suhteellinen tuloköyhyys, vakava materia- alinen puute ja vajaatyöllisyys (Ilmakunnas & Moisio 2014, 308). Heikko työmarkkina-asema ja perusturvan varassa eläminen ovat köyhyyden riskitekijöitä. Työttömät ovat selkeimmin kaikilla köyhyysmittareilla köyhyydelle altis ryhmä (Kangas & Ritakallio 1996; Kangas & Hus-sain 2014). Erityisesti pitkäaikaistyöttömyys on huono-osaisuudelle altistava tekijä (Kortteinen & Tuomikoski 1998b; THL 2015a). Köyhyysriskit ilmenevät eri muodoissa ihmisten elämäntaa-ren eri vaiheissa. Nuoret ja yli 65-vuotiaat ovat muihin ikäryhmiin verrattuna useammin pienituloisia, jolloin köyhyysriskit liittyvät opiskeluun ja eläkeläisyyteen (Ruotsalainen 2013). Myös yksin asuminen ja yksinhuoltajuus ovat tutkimusten mukaan keskeisimpiä taloudellista huono-osai-

suutta selittäviä tekijöitä (esim. Kangas & Ritakallio 2008; Kauppinen & al. 2014; Haataja 2014). Diakoniatyön ruoka-avustuksista suurin osa menee yksin eläville ja yksinhuoltajille (Kinnunen 2009, 93). Köyhyys ei kuvaa ainoastaan taloudellista puutetta, vaan sillä on laajempia vaikutuksia yksilön elämään. Taloudellinen niukkuus aiheuttaa häpeää, stressiä, ihmissuhdeongelmia ja turvatomuuden tunnetta sekä altistaa sairauksille (mm. Mullainathan & Shafir 2013; Isola & al. 2007).

Köyhyydestä voidaan erottaa huono-osaisuus, jolla viitataan suomalaisessa tutkimuskirjallisuudessa yleensä resurssien vähäiseen määrään tai resurssivajeisiin ja joka kuvaa valtaväestön ala- ja ulkopuolelle sijoittuvia ryhmiä (esim. Heikkilä 1990). Huono-osaisuuden tutkimus laajentaa käsitystä vallitsevasta eriarvoisuudesta köyhyyden mittaamisesta huono-osaisuuden eri ulottuvuuksien tarkasteluun. Sosioekonomisten ryhmien välistä eriarvoisuutta esiintyy lähes kaikilla terveyden ja hyvinvoinnin ulottuvuuksilla (THL 2015a). Useissa tutkimuksissa mainitut keskeisimmät huono-osaisuuden ulottuvuudet ovat taloudellinen, sosiaalinen ja terveydellinen huono-osaisuus (Rauhala 1988; Raunio 2006; Karvonen & Kestilä 2014). Muita huono-osaisuuden ulottuvuuksia ovat esimerkiksi työ- ja asuntomarkkinoilta ja koulutuksesta syrjäytyminen sekä syrjäytyminen vallankäytöstä ja osallistumisesta (Rauhala 1988). Objektiiiset ja subjektiiviset mittarit köyhyydestä ja eriarvoisuudesta tuottavat usein erilaisia tuloksia ja yhteys voi olla haasteellinen, jos ulkopuolelta arvioitu ja ihmisen itsensä kokema huono-osaisuus eivät kohtaa. Toisin sanoen huono-osaisuuden ulkoinen kategorisointi ei aina vastaa ihmisten omaan identiteettiin perustuvaa määrittelyä. Sama materiaallinen tila voi tarkoittaa yhdelle kohtuullista ja hyväksyttävää tasoa ja toiselle kurjuutta. (Mm. Allardt 1976; Karisto & al. 1998; Kainulainen 2014.)

Huono-osaisuuden notkelma³ on erityisesti 2010-luvulla akateemiseen keskusteluun noussut käsite, jolla kuvataan ihmisryhmiä, joiden elintaso, elämänlaatu ja elämäntapa poikkeavat niin huomattavasti ja pysyvästi valtaväestön vastavista ulottuvuuksista, että heidän arkensa muodostuu hyvin erilaiseksi kuin enemmistön (esim.

Saari 2015). 2000-luvun huono-osaisuutta kuvaa muun muassa se, että pienituloisuus on muuttunut aikaisempaa pysyvämmäksi ilmiöksi tietyillä ihmisryhmillä (ks. Ruotsalaisen 2010; 2013), heikossa asemassa olevat eivät tavoita olemassa olevia palveluita (Jalava & Koiso-Kanttila 2013, 190) ja esimerkiksi toimeentulotukeen kohdistuu vajakäyttöä (Kuivalainen 2007). Notkelmien paikallistamiseen käytettyjä avainkäsitteitä ovat elämään tyytyväisyys, huono-osaisen identiteetti, resurssivajeet, ryhmän koko ja vuorovaikutuksen tiivistyminen. Valtaväestö katsoo notkelmiin paikallistettavia ihmisiä sosiaalisen etäisyyden päästä ikään kuin muukalaisina, jotka ovat yhtäältä samanlaisia mutta toisaalta elintasoltaan, elämäntaavaltaan ja elämäntavaltaan olennaisesti erilaisia. (Saari 2015.)

Huono-osaisuuden notkelmiin sijoittuvat ovat jääneet sivuun yleisestä yhteiskunnallisesta kehityksestä, ja heidän suhteellinen asemansa on heikentynyt. Tuloterot ovat kasvaneet Suomessa kolmen viimeisen vuosikymmen aikana (OECD 2011). Myös väestöryhmien väliset terveyserot ovat kasvaneet, kun keskituloisten ja -luokkaisten terveys on parantunut, mutta matalasti koulutettujen ja pienituloisten tilanteessa ei ole tapahtunut muutosta. Esimerkiksi rikkaimpien ja köyhimpien suomalaisten elinajan erot ovat kasvaneet alimman tuloviidenneksen elinajanodotteen kasvun pysähtyttyä 1990-luvun alkupuolella. (Tarkiainen & al. 2011.) Vaikka niin hyvinvointi kuin sen vajeet kohdistuvat suomalaisessa yhteiskunnassa epätasa-arvoisesti samoille ihmisryhmille, ovat heikossa asemassa olevat henkilöt ja kotitaloudet kokonaisuudessaan hyvin heterogeeninen ryhmä (Saari 2015; Julkunen 2006, 230).

Huono-osaisuus on sosiaalinen kysymys, jota tuotetaan sosiaalista etäisyyttä ja eriarvoisuutta ylläpitävillä sosiaalisilla mekanismeilla ja erilaisilla kasautuvilla prosesseilla (Saari 2015; Thernborn 2014). Tutkimusten perusteella huono-osaisuus, kuten sairaus, epävakaa työmarkkina-asema ja köyhyys, kasautuu samoille ihmisille (esim. Räsänen 1995; Kainulainen 2006). 1990-luvulla toimeentulotukea hakeneista suuri osa ajautui syrjäytymiskierteeseen, joka ilmeni työstä syrjäytymisenä, köyhyytenä ja sosiaalisena huono-osaisuutena (Haapola 2002). Työttömyys huono-osaisuuden kasautumisen laukaisijana ja siitä seuraava deterministinen kehityskulku on yksi tapa hahmottaa huono-osaisuuden kasautumista. Työttömyyden pitkittyessä taloudellinen ahdinko kasvaa,

3 Notkelmat toimivat kielikuvana yhteiskunnan marginaalille, josta eri tavoin huono-osaisia ryhmiä voidaan paikallistaa. Esimerkkeinä voidaan mainita ruoka-avussa käyvät, asunnottomat, suonensisäisten huumeiden käyttäjät (Ohisalo & al. 2015) ja oikeuspsykiatrian potilaat.

läheissuhteisiin tulee ongelmia, ristiriitoja ja yksin jäämisen kokemuksia. Kokemus yksin jäämisestä johtaa uskon ja luottamuksen pulaan muita ihmisiä kohtaan, ja tästä on enää askel siihen, että henkinen ja fyysinen jaksaminen pettää. Huono-osaisuuden kasautumisesta muodostuu kierre, jossa työttömyys ja erilaiset sosiaaliset ja terveydelliset ongelmat ruokkivat toisiaan. (Kortteinen & Tuomikoski 1998a, 11.)

Työttömyys ei ole ainoa huono-osaisuuden kasautumista selittävä tekijä. Iän merkityksestä on lukuisia tutkimustuloksia, mutta siitä, minkä ikäisille huono-osaisuus kasautuu eniten, ei valitse yksimielisyyttä (Rintala & Karvonen 2003). Huono-osaisuus kytkeytyy eri-ikäisillä ihmisillä moninaisesti erilaisiin elämäntilanteisiin. Yksin asuminen ja eläminen, yksinhuoltajuus sekä parisuhteen puute ja sen purkautuminen ovat riskitekijöitä huono-osaisuuden kasautumiselle (mm. Airio 2014, 100; Niemelä 2014, 305; Blomgren 2005, 26–27). Naimattomien heikko asema terveyden suhteen korostuu tuoreimmissa tutkimuksissa. Eräänä syynä voi olla sosiaalisten suhteiden vähäinen määrä. (Joutsenniemi 2011, 89.) Yksin eläminen on miehille naisia voimakkaampi riskitekijä silloin, kun henkilö kärsii myös muista syrjäytymiselle altistavista tekijöistä kuten sairastumisesta tai työttömyydestä (Ojala & Kontula 2002).

Terveydellisillä ongelmilla on tapana kasautua hitaasti ja jäädä osin tunnistamatta, mikä alentaa yksilön toimintakykyä ja kykyä huolehtia itsestään ja asioistaan (Männistö & al. 2009, 23). Köyhyyden ja sairauden kytkeytyminen toisiinsa tulee yhteiskunnalle kalliiksi (Metteri 2012, 16; Kanninen 2014, 217). Ennenaikaista kuolleisuutta ennustavat elämäntyyliin, sosioekonomiseen asemaan sekä huono-osaisuuden kasautumiseen liittyvät tekijät. Esimerkiksi työttömien miesten kuolleisuus on kolminkertaista ja naisten kaksinkertaista työllisiin verrattuna (Pensola & al. 2012). Ihmisen on helpompi selviytyä yhdestä huono-osaisuustekijästä kerrallaan kuin useista vaikeuksista samanaikaisesti. Kun huono-osaisuus kasautuu, monimuotoistuu ja alkaa heikentää ihmisen elämänhallintaa, saa syrjäytymisprosessi alkunsa. Syrjäytymiskierteestä eroon pääsyn mahdollisuudet vaikeutuvat, kun ongelmat kasautuvat ja syvenevät. (Berg & al. 2011, 168.)

Tutkimusaineisto, muuttujat ja menetelmät

Erilaiset tutkimusaineistot sisältävät usein puutteellisesti tietoa kaikista huono-osaisimmista, sillä puhelinhaastattelut tai postikyselyt eivät tavoita heikoimmassa asemassa olevia. Vastaavasti rekisteripohjaisissa tutkimuksissa on omat rajoituksensa: siinä missä rekisteriaineistoista selviää esimerkiksi toimeentuloturvan tarve sekä saadut ja maksetut etuudet, on niiden vaikuttavuuden arviointi ja suhteuttaminen yksilöiden elämäntilanteisiin vaikeaa (Airio 2013, 16). Rekisterit tarjoavat kuvan suomalaisten hyvinvoinnin keskimääräisestä tilanteesta, jolloin tieto huono-osaisimpien hyvinvoinnista jää vähäiseksi. Ruoka-avun perusjoukon määrittäminen on hankalaa, sillä kattavaa listaa kaikista ruoka-apua Suomessa jakavista toimijoista ei ole. Perusjoukkona voidaan pitää tiettyä ajankajana kaikissa suomalaisissa ruoka-avun toimipaikoissa käyneitä henkilöitä. Leipäjonoissa käyvien vaikeasta tavoitettavuudesta johtuen artikkelin tutkimusaineistona käytetään Itä-Suomen yliopiston *Huono-osaisin Suomi* -hankkeessa Suomen suurimmista ja lukuisista pienemmistä ruoka-avun toimipisteistä kerättyä väestönäytettä (N = 3 474) (Ohisalo & Saari 2014).⁴ Aineisto kerättiin vuosina 2012–2013 lomakkeella, jolla tiedusteltiin ruoka-avun toimipisteistä tavoitettujen ruokaa hakeneiden ihmisten kokemuksia omasta hyvinvoinnistaan sekä heidän taustatietojaan.

Ruoka-apua on jossain määrin saatavilla haja-asutusalueilla ja pienemmillä paikkakunnilla, mutta suurimmat ruoanjakelupisteet ja kävijäkunnat löytyvät kaupungeista. Ilmiö on voimakkaan kaupunkimainen. Tutkimusaineiston edustavuutta ja yleistettävyyttä perustelee se, että näytteen perusjakaumat ovat hyvin samansuuntaiset eri puolilla maata. Lähes 3 500 vastaajan näyte antaa ruoka-apuilmioista syvemmän kuvan kuin esimerkiksi puhelinhaastatteluina väestöstä tehdyt otantatut-

4 Aineistonkeruu aloitettiin pilottihankkeena Kuopiossa vuonna 2012 (N = 306) (Saari & al. 2012), minkä jälkeen kerättiin pääkaupunkiseudun aineisto Espoosta (N = 305), Helsingistä (N = 396) ja Vantaalta (N = 204). Edellisiä seurasivat järjestyksessä aineistot Porista (N = 308), Jyväskylästä (N = 292), Turusta (N = 331), Mikkelistä (N = 300), Tampereelta (N = 354) ja Lahdesta (N = 168) sekä viimeisenä kesäsyyskuussa 2013 kerätty Porvoon aineisto (N = 105). Lisäksi aineistossa on mukana Kirkkopalveluiden seitsemästä eri seurakunnasta (Jurva, Kurikka, Lahti, Lieksa, Ranua, Seinäjoki ja Sääksmäki) keräämä aineisto, jossa oli 405 EU-ruokaa saanutta vastaajaa. Aineisto kerättiin yhteensä 36:sta eri ruoka-avun toimipisteestä.

kimukset. Vastausmahdollisuutta kyselyyn on tarjottu jokaiselle kussakin ruoka-avussa aineistonkeruuhetkellä käyneelle henkilölle. Aineistoa on keräyspaikan mukaan kerätty useampina päivinä, ja tutkijoiden pidempiaikainen läsnäolo ruoka-avun toimipaikoissa on edesauttanut laajan tutkimusaineiston keräämisessä. Ennen osallistumistaan vastaajat ovat saaneet tietoa tutkimuksesta. Vastaajat ovat täyttäneet lomakkeet pääasiassa itsenäisesti ja joissain tapauksissa tutkijan avustuksella, jos vastaajan on ollut vaikea täyttää kyselylomaketta esimerkiksi heikon näön vuoksi. Tilannesidonnaiset seikat, kuten vastaajan mahdollinen päihtymys ja negatiivinen mieliala, ovat saattaneet olla syitä vastaamattomuuteen. Tutkimukseen on voinut osallistua vapaaehtoisesti ja anonymisti.

Koska ruoka-avun toimipaikkojen toimintatavat vaihtelevat paljon ja kävijätilastointia tehdään satunnaisesti ja vain paikoittain, on vastauskatoa haastavaa arvioida. Myös keräyspaikkojen kävijämäärät ovat vaihdelleet päivittäin ja eri keräyskertoina paikalla on saattanut olla jo tutkimukseen osallistuneita ja toisaalta niitä, jotka kieltäytyivät toistuvasti vastaamasta. Kyselytutkimuksesta kieltäytyneitä oli kaikissa ruoanjakelupisteissä. Kyselylomakkeita oli tarjolla suomeksi, englanniksi ja venäjäksi. Yksi syy tutkimuksesta kieltäytymiseen on voinut olla se, että lomakkeissa ei ole ollut tarjolla omaa kielivaihtoehtoa. Tämä saattaa tarkoittaa vieraskielisten suurempaa vastauskatoa. Pääkaupunkiseudun (Helsinki, Espoo, Vantaa) aineistonkeruussa huomattiin, että osa ruoanhakijoista käy useamman kunnan ruoanjakelupisteissä ja kieltäytyminen tutkimuksesta on saattanut selittyä sillä, että lomake oli jo täytetty toisaalla (Turunen & al. 2012). Vastaavanlaisissa väestönäytteissä haluttomuutta vastata kyselyyn on havaittu ensikertalaisilla ja harvaan käyvillä ihmisillä (LaiPIO & al. 2014).

Analyysiin on valittu mukaan mahdollisimman kattavasti vastaajien sosioekonomista taustaa kuvaavia muuttujia sekä keskeisiä huono-osaisuutta kuvaavia taustatekijöitä. Analyysissa käytetyt ruoka-avun saajien taustaa kuvaavat muuttujat on esitelty liitetaulukossa 1 (ks. www.julkari.fi). Lisäksi on käytetty seuraavia muuttujia: ruoka-avun asiakkuuden useus, ruoan hakemisen kohde, huono-osaisuuden kokemus, päihdeongelman kokemus sekä ruoanjakelun välttämättömänä pitäminen. Väestönäytteen perusteella leipäjonoissa käy koko väestöön verrattuna huomattavasti enemmän eläkeläisiä (38,4 %) ja työttömiä tai lomautettu-

ja henkilöitä (38,4 %). Ruoka-avussa käyvät ovat muuta väestöä iäkkäämpiä – lähes 70 prosenttia vastaajista on yli 46-vuotiaita – asuvat usein vuokralla (79 %) ja koko väestöön nähden useammin yhden aikuisen kotitalouksissa (60,5 %), ovat harvemmin korkeakoulutettuja ja pääasiassa Suomen kansalaisia (87,3 %). Ruoka-avussa käy hieman enemmän naisia (51,7 %) kuin miehiä (48,3 %).

Tutkimusanalyysi on kolmivaiheinen. Ensimmäisessä vaiheessa etsitään huono-osaisuuden ulottuvuuksia faktorioimalla. Faktorianalyysin avulla suuresta muuttujajoukosta voidaan löytää niitä tekijöitä, joilla on samankaltaista vaihtelua ja jotka ovat toisista muuttujista riippumattomia. Faktoreiden tulkittavuutta parannetaan rotaation⁵ avulla, joka maksimoi jokaisen muuttujan lataukset yhdelle faktorille minimoiden samalla lataukset muille faktoreille (Metsämuuronen 2009, 654). Jatkotarkastelussa tehtävän klusterianalyysin avulla vastaajat ryhmitellään suhteessa huono-osaisuuden ulottuvuuksiin. Klusterianalyysissa⁶ on tarkoituksena löytää aineistosta sellaiset havainnot, jotka ovat huomattavasti toistensa kaltaisia ja jotka voidaan luokitella tiettyjen ominaisuuksiensa perusteella ryhmiin (Nummenmaa 2008, 363–367; Metsämuuronen 2009, 875–884). Huono-osaisuuden ulottuvuuksien painotumista ja kasautumista eri klustereille tarkastellaan keskiarvovertailun avulla. Kolmannessa osassa tarkastellaan ristiintaulukoimalla, millaisia vastaajia kuuluu eri klustereille eri sosioekonomisten taustamuuttujien mukaan.

Tulokset

Huono-osaisuuden ulottuvuudet

Yhteensä 19:n eri tavoin huono-osaista elämäntilannetta tai koettua huono-osaisuutta kuvaavan väittämän perusteella tehty faktorianalyysi sisältää

5 Analyysin rotaatiomenetelmänä on Varimax. Kaiser-Maier-Olkinin testisuureen arvo (0,81) on erittäin hyvä ja kertoo korrelaatiomatriisin faktoroitavuudesta ja osoittaa faktorianalyysiratkaisun olevan tutkimusaineiston kannalta sopiva menetelmä.

6 Klusterianalyysissa mitataan ensin havaintojen välisiä etäisyyksiä, jonka jälkeen havainnot linkitetään toisiinsa. Käytettyä menetelmänä on hierarkkinen klusterianalyysi ja euklidisen etäisyyden neliö, jolla tarkoitetaan kaikkien muuttujien ja kaikkien havaintojen muuttujien suhteen laskettujen poikkeamien neliöiden summaa. Lisäksi käytetään Wardin metodia, jonka käyttöä voi perustella ryhmien varianssien ja otoskokojen samankaltaisuudella (ks. Metsämuuronen 2009, 877–878).

Taulukko 1. Leipäjonojen huono-osaisuuden kolme ulottuvuutta, faktorianalyysi

	Elämään tyytymättömyys ja heikko terveydentila	Taloudellinen huono-osaisuus	Masennus, yksinäisyys ja nälkä	Kommunali-teetti
Elämään tyytymättömyys	0,63	0,21	0,26	0,50
Elintasoon tyytymättömyys	0,41	0,53	0,12	0,46
Fyysiseen terveyteen tyytymättömyys	0,59	0,15	0,08	0,37
Henkiseen terveyteen tyytymättömyys	0,66	0,07	0,31	0,53
Masennus	0,26	0,10	0,67	0,53
Yksinäisyys	0,15	0,06	0,67	0,47
Nälkä	0,12	0,26	0,37	0,21
Tulojen riittämättömyys menoihin	0,07	0,68	0,06	0,47
Kykenemättömyys huolehtia veloista	0,10	0,55	0,16	0,34
Riittämätön tuen saanti kaupungilta	0,11	0,49	0,06	0,25
Ominaisarvo	3,30	1,45	1,11	
Selitysosuus	14,6 %	14,4 %	12,5 %	

lopulta 10 muuttujan perusteella tehdyn kolmen faktorin ratkaisun, jossa faktoreiden ominaisarvot ovat suurempia kuin yksi.⁷ Muuttujien jakaumat on esitetty liitetaulukossa 2 (ks. www.julkari.fi). Tuloksena saadaan kolme koetun huono-osaisuuden ulottuvuutta (taulukko 1). Elämään tyytymättömyys ja heikko terveydentila (faktori 1) mittaa elämään sekä henkiseen ja fyysiseen terveyteen tyytymättömyyttä. Taloudellinen huono-osaisuus (faktori 2) mittaa tyytymättömyyttä elintasoon eli kokemusta siitä, etteivät tulot riitä menoihin, että veloista ei kyetä huolehtimaan ja että kaupungilta saadut tuet ovat riittämättömiä. Kolmannessa ulottuvuudessa (faktori 3) esiintyvät masennus, yksinäisyys ja nälkä. Nälkä jää lataukseltaan muita analyysin muuttujia selvästi heikommaksi, mutta sen sijoittuminen yhdessä masennuksen ja yksinäisyyden kanssa voimakkaimmin samalle ulottuvuudelle kertoo varsin syvästä koetusta huono-osaisuudesta ja perustavanlaatuisista hyvinvoinnin vajeista. Muun kaltainen huono-osaisuus ei tässä tutkimuksessa kimplutu siten, että siitä muodos-

tuisi käytetyn menetelmän puitteissa riittävän voimakkaita itsenäisiä ulottuvuuksia. Huono-osaisuuden ulottuvuuksista muodostettiin standardoidut faktoripistemuuttujat, joiden jakaumat on esitetty liitetaulukossa 3 (ks. www.julkari.fi).

Huono-osaisuuden kasautuminen klustereille

Analyysin toisessa vaiheessa tutkitaan vastaajien klusteroitumista huono-osaisuuden ulottuvuuk-sien suhteen. Hierarkkisen klusterianalyysin avulla aineistosta löydetään kolme erilaista kävijäryhmää, jotka poikkeavat toisistaan koetun huono-osaisuuden suhteen. Tämän jälkeen tarkastellaan muodostettuja klustereita keskiarvovertailun avulla suhteessa huono-osaisuuden ulottuvuuksia kuvaaviin faktoreihin. Taulukon 2 perusteella on nähtävissä, millaisia klusterit ovat eli millaista huono-osaisuutta kullekin klusterille kasautuu.

Ensimmäisellä, niin sanotulla *taloudellisen huono-osaisuuden klusterilla* (klusteri 1) sijaitsee kolmannes (33,7 %) vastaajista (N = 945). Klusteri on keskiarvovertailun perusteella itsensä taloudellisesti huono-osaisiksi kokevien ryhmä. Toisella, *ei-kasautuneen huono-osaisuuden klusterilla* (klusteri 2) on neljäsnes (24,7 %) vastaajista (N = 693). Masennuksen, yksinäisyyden ja nälän kokeminen sekä heikko terveys ja elämään tyytymättömyys on tässä klusterissa harvinaisinta. Taloudellinen huono-osaisuus on ensimmäistä klusteria hieman voimakkaampaa kolmannessa klusterissa. Tällä *kasautuneen huono-osaisuuden klusterilla* (kluste-

7 Analyysiin mukaan jätettyjen muuttujien kommunali-teetit ovat yli 0,2. Faktorilataukset ovat 0,5 tai enemmän, mutta mukana on myös nälkä (lataus 0,37), sillä se istuu kolmanteen huono-osaisuuden ulottuvuuteen sisällöllisesti mielekkäällä tavalla. Tällä periaatteella mukaan jäi 10 muuttujaa. Muuttujien poistaminen analyysistä ei vaikuttanut huono-osaisuuden ulottuvuuksien määrään ja kolme löydettyä ulottuvuutta säilyivät sisällöllisesti pääpiirteissään samoina, kun heikoimmat muuttujat pudotettiin analyysistä pois yksitellen.

Taulukko 2. Koetun huono-osaisuuden ulottuvuuksien faktoripistemuuhtuujien keskiarvot klustereittain

Klusterijäsenyys	N	Keskiarvo	Keskiahajonta
Elämään tyytymättömyys ja heikko terveydentila (F=193,39***)			
Klusteri 1	945	-0,36	0,47
Klusteri 2	693	0,01	0,72
Klusteri 3	1 163	0,29	0,94
Yhteensä	2 801		0,81
<i>Etan neliö 0,12</i>			
Taloudellinen huono-osaisuus (F=1876,46***)			
Klusteri 1	945	0,31	0,52
Klusteri 2	693	-1,07	0,45
Klusteri 3	1 163	0,39	0,59
Yhteensä	2 801		0,81
<i>Etan neliö 0,12</i>			
Masennus, yksinäisyys ja nälkä (F=121,71***)			
Klusteri 1	945	-0,60	0,40
Klusteri 2	693	-0,22	0,65
Klusteri 3	1 163	0,62	0,65
Yhteensä	2 801		0,79
<i>Etan neliö 0,12</i>			

ri 3) on reilu kaksi viidesosaa (41,5 %) vastaajista (N = 1 163). Klusterissa kasautuvat taloudellisen huono-osaisuuden lisäksi myös kaksi muuta huono-osaisuuden ulottuvuutta: se edustaa kaikista huono-osaisimpia vastaajia. Toisessa klusterissa puolestaan koetaan vähiten niin taloudellista huono-osaisuutta kuin kolmatta klusteria selvästi vähemmän masennusta, yksinäisyyttä ja nälkää. Lisäksi huonon terveydentilan ja elämään tyytymättömyyden kokemukset ovat lähellä keskiarvoa toisessa klusterissa. Huomattavaa on, että kasautuneen huono-osaisuuden klusteri on selvästi suurin (N = 1 163), joten kasautunut huono-osaisuus on ruoka-avussa käyvillä huomattavan yleistä.

Huono-osaisuuden kasautuminen sosioekonomisen taustan mukaan

Edellä esitettyihin klustereihin kuulumista tarkastellaan eri sosioekonomisten taustamuuttujien mukaan ristiintaulukoimalla. Prosenttiosuudet on laskettu riveittäin muuttujien luokille, joten ne ovat myös suurimpia kasautuneen huono-osaisuuden klusterin kohdalla. Taulukossa 3 on esitetty prosenttiosuudet ja korostettu ne ryhmät, joiden kuuluminen kyseiseen klusteriin on vähintään vii-

den prosenttiyksikön verran keskimääräistä yleisempää (lihavoituna) tai keskimääräistä harvinaisempaa (kursivoituna) ja kursivoituna). Taulukossa on tarkasteltu sosioekonomisen taustan lisäksi kokemusta huono-osaisuudesta, päihdeongelman esiintyvyyttä ja kokemusta ruoanhaun välttämättömyydestä pärjäämisen kannalta.

Kasautuneen huono-osaisuuden klusteriin (klusteri 3) kuuluu *41,5 prosenttia* kaikista ruoka-avussa käyvistä. 46–55-vuotiaista ruoka-avussa käyvistä siihen kuuluu yli kaksi viidesosaa (46 %), työttömistä tai lomautetuista lähes puolet (48 %), asunnottomista yli kolme viidesosaa (65 %) ja tukiasunnoissa asuvista reilusti yli puolet (57 %). Myös korkeintaan 100 eurolla kuukaudessa pakollisten menojen jälkeen sinnittelevät (48 %), pelkästään viimesijaisia tukimuotoja (eli asumistukea ja toimeentulotukea) nostavat (54 %), itsensä huono-osaiseksi kokevat (54 %) ja päihdeongelmaiset (59 %) ovat yliedustettuina tässä klusterissa. Analyysin perusteella kasautuneen huono-osaisuuden ryhmään kuuluu keskimääräistä vähemmän muun maan kansalaisia, yli 65-vuotiaita ja eläkeläisiä, opiskelijoita ja työssä osa- tai määräaikaaisesti käyviä, kahden aikuisen kotitalouksiin kuuluvia ja niitä, jotka ilmoittivat pakollisten menojen jälkeen käteen jääväksi tuloksi yli 500 euroa.

Vähiten kasautunutta huono-osaisuutta kokevien klusteriin (klusteri 2) kuuluu *24,7 prosenttia* vastaajista. Ryhmään kuuluu 65-vuotiaista ruoka-avussa kävijöistä lähes kaksi viidesosaa (39 %), eläkeläisistä kolmannes (34 %), mikä selittää osittain tämän ryhmän vain keskiarvoa lähellä olevaa kokemusta terveydentilasta ja elämään tyytyväisyydestä. Ryhmään kuuluu sekä toisissa pysyvästi käyvistä että omistusasujista alle kolmannes (30 %) ja muista kuin suomen kansalaisista päälle kolmannes (34 %). Pakollisten menojen jälkeen käteen jäävien tulojen perusteella ryhmään kuuluu keskimääräistä enemmän yli 300 euroa kuukaudessa tienaavia. Ryhmään kuuluu myös kaksi viidesosaa (40 %) niistä, jotka eivät koe itseään huono-osaiseksi, sekä niistä, joille ruoanjakelu ei ole pärjäämisen kannalta välttämätöntä. Klusterissa työttömien tai lomautettujen, asunnottomien ja viimesijaisilla tuilla elävien määrä on keskimääräistä pienempi. Lisäksi aliedustettuna ovat vastaajat, joilla jäi kuussa yhdestä sataan euroa pakollisten menojen jälkeen rahaa käytettäväksi.

Klusteriin, jossa taloudellinen huono-osaisuus määrittää huono-osaisuuden kokemusta (klusteri 1), kuuluu *33,7 prosenttia* ruoka-avussa käyvis-

Taulukko 3. Klustereihin kuulumisen sosioekonomisen taustan mukaan (korostettuna vähintään viisi prosenttiyksikköä keskimääräistä suuremmat ja pienemmät osuudet)

	Klusteri			Yht.
	(1)	(2)	(3)	
Kaikki vastaajat yhteensä	33,7	24,7	41,5	100
Sukupuoli (ns.)				
Mies	33,0	25,7	41,3	100
Nainen	35,3	24,0	40,8	100
Kansalaisuus ***				
Suomen kansalainen	34,3	23,7	42,0	100
Muu	33,7	34,4	31,9	100
Ikä***				
16–25	38,5	23,6	37,9	100
26–35	35,0	22,8	42,2	100
36–45	34,7	22,5	42,8	100
46–55	33,7	20,3	45,9	100
56–65	33,3	24,8	41,9	100
Yli 65	32,0	38,8	29,3	100
Koulutus (ns.)				
Perus- tai kansakoulu	34,3	25,4	40,3	100
Lukio tai ammattikoulu	35,5	23,5	41,0	100
Opisto tai korkeakoulu	31,4	26,6	42,1	100
Työtilanne***				
Kotona	35,3	23,2	41,5	100
Eläkeläinen	30,4	34,3	35,3	100
Työtön tai lomautettu	35,2	16,7	48,1	100
Opiskelija	40,9	24,7	34,4	100
Töissä määrä- tai osa-aikaisesti	43,5	24,7	31,8	100
Töissä pysyvästi	26,1	30,4	43,5	100
Asumismuoto***				
Asunnoton	23,4	11,7	64,9	100
Tukiasunto	20,3	23,2	56,5	100
Kunnan vuokra-asunto	35,2	28,7	36,1	100
Vuokra-asunto	35,0	23,9	41,1	100
Omistusasunto	33,6	29,6	36,9	100
Ruoka-avun asiakkuus**				
Muutaman kerran vuodessa	35,0	28,6	36,5	100
Keskimäärin kerran kuukaudessa	31,6	25,3	43,2	100
Keskimäärin joka toinen viikko	34,3	23,5	42,2	100
Joka viikko	35,0	20,3	44,6	100
Ruoan hakeminen***				
Vain itselle	30,1	25,9	43,9	100
Itselle ja perheelle	40,6	22,0	37,4	100
Itselle ja muille	28,5	29,2	42,3	100
Aikuisia kotitaloudessa***				
1	30,7	24,5	44,8	100
2 tai useampi	39,4	25,4	35,2	100
Lapsia kotitaloudessa*				
0	32,1	26,0	41,9	100
1	38,0	22,5	39,4	100
2 tai useampi	39,3	21,5	39,1	100
Käytössä olevat tulot euroissa pakollisten menojen jälkeen				
0	37,8	20,2	42,0	100
1–100	33,3	18,7	48,0	100
101–300	33,5	25,0	41,5	100
301–500	32,6	30,7	36,7	100
Yli 500	35,4	29,6	35,0	100

Tukien saaminen***

Ei tukea	35,1	23,7	41,2	100
Ensisijaista tukea	33,3	25,7	41,0	100
Ensisijainen tuki ja asumistuki	32,5	30,4	37,2	100
Ensisijainen tuki, asumistuki ja toimeentulotuki	35,5	22,8	41,7	100
Asumistuki ja toimeentulotuki	31,5	14,6	53,9	100

Tunnen itseni huono-osaiseksi***

Täysin/osin eri mieltä	36,8	39,7	23,6	100
ei samaa eikä eri mieltä	36,1	25,9	38,0	100
Täysin/osin samaa mieltä	31,1	15,1	53,8	100

Ongelmia päihteiden käytössä***

Täysin/osin eri mieltä	36,6	26,6	36,8	100
ei samaa eikä eri mieltä	34,3	23,7	41,9	100
Täysin/osin samaa mieltä	23,3	17,9	58,8	100

Ruoanjakelu on pärjäämiseni kannalta välttämätöntä***

Täysin/osin eri mieltä	28,2	40,4	31,4	100
ei samaa eikä eri mieltä	31,9	35,7	32,4	100
Täysin/osin samaa mieltä	34,7	21,6	43,7	100

(1)=taloudellisen huono-osaisuuden klusteri;

(2)= ei-kasautuneen huono-osaisuuden klusteri;

(3)=kasautuneen huono-osaisuuden klusteri

*=p<0,05; **=p<0,01; ***=p<0,001 ja

(ns.)= ei-tilastollisesti merkitsevä

tä. Keskimääräistä enemmän heitä on nuorimmas-
sa 16–25-vuotiaiden ikäryhmässä, alle kaksi vii-
desosaa (39 %), ja opiskelijoissa (41 %) ja tois-
sa määrä- tai osa-aikaisesti käyvissä, päälle kaks-
si viidesosaa (44 %). Ryhmässä on keskimääräis-
tā enemmän (39 %) kahden aikuisen kotitalouk-
sissa asuvia ja myös niitä perheitä, joissa on lapsia
kaksi tai useampi (39 %). Ryhmässä korostuvat it-
selleen ja perheelleen ruoka-apua hakevat (41 %).
Aliedustettuina ovat asunnottomat, tukiasunnois-
sa asuvat ja ruokaa itsensä lisäksi muille hakevat.
Aliedustettuina ovat myös ne, joilla on keskimää-
räistä vähemmän päihdeongelmia tai joille ruoan-
hakeminen ei ole pärjäämisen kannalta välttämä-
töntä. Sukupuolen mukaiset erot ovat hyvin pie-
niä kaikissa kolmessa klusterissa.

Yhteenveto ja johtopäätökset

Lähes 3 500 vastaajan väestönäyte kertoo katta-
vasti siitä, kuinka hyvinvointivaltion pohja vuo-
taa: yhteiskunnan eriarvoisuus näkyy leipäjonoi-
na, joita voidaan pitää yhtenä suomalaisen huono-
osaisuuden notkelmista. Ruoka-avussa käyvät ovat
pääasiassa perusturvan varassa eläviä työttömiä ja
eläkeläisiä, mutta joukossa on myös työssäkäy-
viä ja korkeasti koulutettuja pienituloisia. Vaikka
kaikki leipäjonossa käyvät eivät 2010-luvun Suo-
messä ole yhteiskunnan heikoimmassa asemassa

olevia, ruoka-apuun turvautuu laaja joukko ihmisiä, joita yhdistää huono-osaisuus. Hyvinvoiva valtaväestö ei tunnista leipäjonoissa käyvien todellisuutta ja katsoo sitä sosiaalisen etäisyyden päästä. Huono-osaiset tulevat näkyviksi vasta kohdattaessaan erilaisia yhteiskunnan virallisia ja epävirallisia palvelumuotoja, kuten tässä tapauksessa ruoka-avun.

Leipäjonoissa käyvien ihmisten kokema huono-osaisuus jakautuu huono-osaisuuden eri ulottuvuuksille. Huono-osaisuuden ulottuvuudet vastaavat aiemmissa rekisteripohjaisissa väestötason tutkimuksissa löydettyjä huono-osaisuuden ulottuvuuksia, eli taloudellista, sosiaalista ja terveydellistä huono-osaisuutta. On mielenkiintoista, että samat ulottuvuudet löytyvät myös tästä selkeästi huono-osaisiin ihmisiin kohdistuvasta väestönäytteestä. Ulottuvuudet kasautuvat osalle ruoka-avussa käyvistä muita enemmän siten, että kasautuneesti huono-osaisten ryhmä on aineiston suurin huono-osaisten ryhmä. Taloudellinen huono-osaisuus näyttäytyy leipäjonoissa niin vaikeuksina selvitä veloista kuin tulojen riittämättömyytenäkin. Sosiaalinen huono-osaisuus tarkoittaa ruoka-avussa käyville masentuneisuutta, yksinäisyyttä ja nälkää. Terveystieteellinen huono-osaisuus on sekä fyysistä että henkistä ja yhdistyy heikentyneeseen elämään tyytyväisyyteen.

Merkittävä tutkimustulos on se, että yli kaksi viidesosaa leipäjonoissa käyvistä on niin huono-osaisia, että heidän huono-osaisuutensa on luonteeltaan kaikille huono-osaisuuden ulottuvuuksille kasautunutta. Ryhmässä ovat yliedustettuina erityisesti työttömät, asunnottomat, käteen jäävien tulojen perusteella pienituloisimmat sekä päihteiden käytössä ongelmia kokevat. Kolmanneksella leipäjonoissa käyvistä huono-osaisuus on luonteeltaan vain taloudellista. Tämä on leimallista erityisesti nuorille, opiskelijoille ja perheellisille. Noin neljännes ruoka-avun kävijöistä ei koe itseään erityisen huono-osaiseksi, vaikka he ovat sitä hyvinvoivaan valtaväestöön nähden. Tässä ryhmässä on suhteessa enemmän pienituloisia eläkeläisiä ja pysyvästi työssä käyviä sekä käteen jäävien tulojen perusteella eniten tienaavia. Usean eri huono-osaisuuden ulottuvuuden kasautuminen samoille ihmisille viittaa luonteeltaan pysyvämpään ja pidemmällä aikavälillä kehittyneeseen huono-osaisuuteen. Sen sijaan esimerkiksi taloudellinen huono-osaisuus voi olla luonteeltaan tilapäisempää ja korjaantua nopeammin. Leipäjonoissa jonottavien ihmisten kasautunut huono-osaisuus osoittaa,

että he eivät hae ruokaa laiskuuttaan vaan kokevat itsensä monella tapaa huono-osaisiksi.

Leipäjonot eivät istu suomalaisen hyvinvointivaltion malliin, jolla on pyritty irti leimaavasta köyhäinhoidosta. Leipäjonojen olemassaolo ja siellä käyville kasautunut huono-osaisuus kertovat osaltaan terveys- ja hyvinvointierojen kaventamiseen tähtäävien politiikkatoimien riittämättömyydestä ja jatkuvasta epäonnistumisesta. Kaupunkeihin keskittyvässä tutkimusaineistossa on nähtävissä myös tulojen ja menojen yhteensovittamattomuuden ongelma, jonka taustalla ovat usein korkeat asumiskustannukset. Kun ihminen on masentunut, nälkäinen ja yksinäinen, omaa heikon terveyden ja elää tilanteessa, jossa tulot eivät riitä menoihin ja velkoihin, ei ole kyse enää vain sosiaaliturvaetuuksien riittämättömyydestä vaan eri ongelmien kasautumisesta. Kasautunut huono-osaisuus tarvitsee lääkkeeksi yksilöllisempää apua ruokakassin ja sosiaaliturvan sijaan. Ei riitä, että kaikille annetaan yhtä pitkä patkka makkaraa, on annettava välineitä hankkia haluamaansa purtavaa (Hiilamo & Saari 2010, 290).

Yhteiskuntapoliittisesti on tärkeää tunnistaa huono-osaisuuden kasautumisen mekanismeja ja paikantaa notkelmia, joissa huono-osaisuus kasautuu. Leipäjonojen Suomi on kohtalomme jatkosakin, jos huono-osaisuutta ei tunnisteta paremmin poliittisessa päätöksenteossa. Huono-osaisuuden vähentämisen keinoja on lukuisia aina nykyistä laajemmasta osa- ja vajaatyökykyisten työllistämisestä, toimeentuloturvan tavoitettavuuden parantamisesta, matalan kynnyksen ja yhden luukun avun malleista perusturvan tason nostamiseen tasolle, jossa se riittää kattamaan nykyiset elinkustannukset. Myös erilaiset jalkautuvan sosiaali- ja terveystoimen palvelut, palveluiden integraatio ja eri toimijoiden yhteistyö on välttämätöntä. Ihmisten elämään tyytyväisyyttä voidaan lisätä kohen-tamalla materiaalisia elinolosuhteita, mutta myös lisäämällä ihmisille mahdollisuuksia vuorovaikutukseen toisten ihmisten kanssa.

Kun köyhyyden ja eriarvoistumisen tiedetään aiheuttavan suuria kustannuksia yhteiskunnalle, on eriarvoisuuden kustannukset viimein selvitettävä ja tähdittävä politiikkatoimilla heikoimmasa asemassa olevien aseman parantamiseen. Vuonna 2015 aloittaneen Juha Sipilän hallituksen ohjelmaan kirjatut sosiaaliturvan indeksijäädätykset voivat toteutuessaan heikentää huono-osaisimpien asemaa entisestään. Vaikka perusturvan taso ei nykyisellään riitä kattamaan viitebudjetin

mukaista kohtuullista minimikulutusta, voi hallituskauden 2011–2015 yhtenä onnistumisena pitää perusturvan varassa elävien taloudellisen aseman suhteellista parantumista, joka toteutui osittain sadan euron tasokorotuksella työttömyysturvaan ja sosiaaliturvaetuuksien suojaosuuksien korotuksilla (THL 2015b). Jos yhteiskunnalla ajatellaan olevan keskiö, jossa hyvinvoivat ja osallistu-

vat kansalaiset elävät, voidaan leipäjonon kanssa tämän tutkimuksen perusteella paikantaa todelliseen huono-osaisuuden notkelmaan yhteiskunnan reunalle. Heistä huono-osaisimmat ovat vajonneet notkelman pohjalle. Tutkimus antaa rekisteriaineistoja syvemmän kuvan huono-osaisien omasta huono-osaisuuden kokemuksesta.

Saapunut 12.5.2015
Hyväksytty 26.6.2015

KIRJALLISUUS

- Airio, Ilpo: Parisuhteen päättymisen yhteys tuloihin ja tulonmuodostukseen Euroopassa. S. 100–120. Teoksessa Niemelä, Mikko (toim.): Eurooppalaiset elinolot. Helsinki: Kelan tutkimusosasto, 2014.
- Airio, Ilpo: Toimeentuloturva osana sosiaaliturvaa. S. 8–23. Teoksessa Airio, Ilpo (toim.): Toimeentuloturvan verkkoa kokemassa. Kansalaisten käsitykset ja odotukset. Helsinki: Kelan tutkimusosasto, 2013.
- Allardt, Erik: Hyvinvoinnin ulottuvuuksia. Porvoo: WSOY, 1976.
- Berg, Noora & Huurre, Taina & Kiviruusu, Olli & Aro, Hillevi: Nuoruusiän huono-osaisuus ja sen kasautumisen yhteys kuolleisuuteen. Seurantatutkimus 16-vuotiaista nuorista. Sosiaalilääketieteellinen aikakauslehti 48, 2011: 3, 168–181.
- Blomgren, Jenni: Huono-osaisuus Suomen kaupunkiseutukunnissa: alue-erot ja sosiaalisen ympäristön vaikutukset 1990-luvulla. Helsingin yliopiston sosiologian laitoksen tutkimuksia nro 246. Helsinki: Helsingin yliopisto, 2005.
- Euroopan parlamentti: Euroopan parlamentin päätöslauselma 19. tammikuuta. 2012 toimista ruoan haaskauksen välttämiseksi: strategiat elintarvikkeiden tehostamiseksi EU:ssa. Strasbourg: Euroopan parlamentti, 2012.
- Haapola, Ilkka: Toimeentulotukiasiakkaiden syrjäytymisriskit 1990-luvun Suomessa. Paneelitutkimus vuosien 1990–1992 uusista tuensaajista. Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisuja 8. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö, 2002.
- Haataja, Anita: Yksin asuvana EU:ssa – taloudellinen riski vai mahdollisuus? S. 122–150. Teoksessa Niemelä, Mikko (toim.): Eurooppalaiset elinolot. Helsinki: Kelan tutkimusosasto, 2014.
- Hanssen, Ole Jørgen & Ekegren, Per & Gram-Hanssen, Irmelin & Korpela, Pirjo & Langevad-Clifforth, Nanna & Skov-Olsen, Kristin & Silvennoinen, Kirsi & Stare, Malin & Stenmarck, Åsa & Svanes, Erik: Food Redistribution in the Nordic Region: Experiences and results from a pilot study. TemaNord 2014:562. Nordic Council of Ministers, 2014.
- Heikkilä, Matti: Köyhyys ja huono-osaisuus hyvinvointivaltiossa. Tutkimus köyhyydestä ja hyvinvoinnin puutteiden kasautumisesta Suomessa. Sosiaalihallituksen julkaisuja 8. Helsinki: Sosiaalihallitus, 1990.
- Heikkilä, Matti & Hänninen, Sakari & Karjalainen, Jouko & Kontula, Osmo & Koskela, Kaj: Nälkä. Raportteja 153. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö ja Stakes, 1994.
- Heikkilä, Matti & Karjalainen, Jouko (toim.): Köyhyys ja hyvinvointivaltion murros. Helsinki: Gaudeamus, 2000.
- Hiilamo, Heikki & Saari, Juho (toim.): Hyvinvoinnin uusi politiikka – johdatus sosiaalisiin mahdollisuuksiin. Diakonia-ammattikorkeakoulun julkaisu A Tutkimuksia 27. Helsinki: Diakonia-ammattikorkeakoulu, 2010.
- Hänninen, Sakari & Karjalainen, Jouko & Lehtelä, Kirsi-Marja & Silvasti, Tiina (toim.): Toisten pankki. Ruoka-apu hyvinvointivaltiossa. Helsinki: Stakes, 2008.
- Ilmakunnas, Ilari & Moisio, Pasi: Köyhyys- ja syrjäytymisriski EU2020-tavoitteen valossa. S. 306–319. Teoksessa Vaarama, Marja & Karvonen, Sakari & Kestilä, Laura & Moisio, Pasi & Muuri, Anu (toim.): Suomalaisten hyvinvointi 2014. Helsinki: Terveiden ja hyvinvoinnin laitos, 2014.
- Isola, Anna-Maria & Larivaara, Meri & Mikkonen, Juha (toim.): Arkipäivän kokemuksia köyhyydestä. Helsinki: Avain, 2007.
- Jalava, Janne & Koiso-Kanttila, Samuli: RAY-rahoitteisten järjestöorganisaatioiden haasteet ja matalan kynnyksen dilemma. S. 172–190. Teoksessa Niemelä, Mikko & Saari, Juho (toim.): Huono-osaisen hyvinvointi Suomessa. Helsinki: Kansaneläkelaitos, 2013.
- Joutsenniemi, Kaisla: Perhe ja siviilisäät. Teoksessa. Laaksonen, Mikko & Silventoinen, Karri (toim.): Sosiaaliepideemiologia. Väestön terveyserot ja terveyteen vaikuttavat sosiaaliset tekijät. Helsinki: Gaudeamus, 2011.
- Julkunen, Raija: Kuka vastaa? Hyvinvointivaltion rajat ja julkinen vastuu. Helsinki: Stakes, 2006.
- Kainulainen, Sakari: Raha ja rakkaus hyvinvoinnin lähteenä. Yhteiskuntapolitiikka 79 (2014): 5, 485–497.
- Kainulainen, Sakari: Huono-osaisuuden kasautuminen ja pitkittyminen Suomessa 1970–2000. Yhteiskuntapolitiikka 71 (2006): 4, 373–386.
- Kainulainen, Sakari & Saari, Juho: Koettu huono-osaisuus Suomessa. S. 22–42. Teoksessa Niemelä,

- Mikko & Saari, Juho (toim.): Huono-osaisten hyvinvointi Suomessa. Helsinki: Kansaneläkelaitos, 2013.
- Kangas, Olli & Hussain, M. Azhar: Työttömyys, työttömyysturva ja tuloköyhyysriski Euroopassa. S. 152–181. Teoksessa Niemelä, Mikko (toim.): Eurooppalaiset elinolot. Helsinki: Kelan tutkimusosasto, 2014.
- Kangas, Olli & Ritakallio, Veli-Matti (toim.): Köyhyyden mittaukset, sosiaaliturvan riittävyys ja köyhyyden yleisyys Suomessa. Sosiaali- ja terveysturvan selosteita 61. Helsinki: Kelan tutkimusosasto, 2008.
- Kangas, Olli & Ritakallio, Veli-Matti (toim.): Kuka on köyhä? Köyhyys 1990-luvun puolivälin Suomessa. Tutkimuksia 65. Helsinki: Stakes, 1996.
- Kanniainen, Vesa: Sairastumisen taloudelliset seuraukset – kansantalouden näkökulma. Yhteiskuntapolitiikka 79 (2014): 2, 217–222.
- Karisto, Antti & Takala, Pentti & Haapola, Ilkka: Matkalla nykyaikaan. Elintason, elämäntavan ja sosiaalipolitiikan muutos Suomessa. Helsinki: WSOY, 1998.
- Karvonen, Sakari & Kestilä, Laura: Nuorten aikuisten syrjäytymisvaaraan liittyvä huono-osaisuus. S. 160–176. Teoksessa Vaarama, Marja & Karvonen, Sakari & Kestilä, Laura & Moisio, Pasi & Muuri, Anu (toim.): Suomalaisten hyvinvointi 2014. Helsinki: Terveiden ja hyvinvoinnin laitos, 2014.
- Katajajuuri, Juha-Matti & Silvennoinen, Kirsi & Hartikainen, Hanna & Heikkilä, Lotta & Reinikainen, Anu: Food waste in the Finnish food chain. S. 322–329. Teoksessa van der Werf, Hayo M.G. & Garnett, Tara & Corson, Michael S. & Hayashi, Kiyotada & Huisin, Donald & Cederberg, Christel: Towards eco-efficient agriculture and food systems. Journal of Cleaner Production 73 (2014): 1–330.
- Kauppinen, Timo M. & Martelin, Tuija & Hannikainen-Ingman, Katri & Virtala, Esa: Yksin asuvien hyvinvointi. Mitä tällä hetkellä tiedetään? Työpaperi 27/2014. Helsinki: Terveiden ja hyvinvoinnin laitos, 2014.
- Kinnunen, Kaisa: Sairas köyhyys. Tutkimus sairauteen liittyvästä huono-osaisuudesta diakoniatyössä. Suomen ev.lut. kirkon kirkkohallituksen julkaisuja 7, 2009. Helsinki: Kirkkohallitus, 2009.
- Kortteinen, Matti & Tuomikoski, Hannu: Miten työttömät selviytyvät. Yhteiskuntapolitiikka 63 (1998a): 1, 5–13.
- Kortteinen, Matti & Tuomikoski, Hannu: Työtön. Tutkimus pitkäaikaistyöttömien selviytymisestä. Helsinki: Tammi, 1998b.
- Kuivalainen, Susan: Toimeentulotuen alikäytön laajuus ja merkitys. Yhteiskuntapolitiikka 72 (2007): 1, 49–56.
- Laipio, Kristiina & Saari, Juho & Honkalampi, Kirsi & Saarinen, Pirjo & Blåfield, Esko: Terveysturvaportin asiakkaat Kuopiossa. Suonensaisien huumeiden käyttäjien hyvinvointi sekä palveluiden ja tulonsiirtojen käyttö. Kuopio: Kuopion kaupunki, 2014.
- Lehtelä, Kirsi-Marja & Kestilä, Laura: Kaksi vuosikymmentä ruoka-apua. S. 270–281. Teoksessa Vaarama, Marja & Karvonen, Sakari & Kestilä, Laura & Moisio, Pasi & Muuri, Anu (toim.): Suomalaisten hyvinvointi 2014. Helsinki: Terveiden ja hyvinvoinnin laitos, 2014.
- Lehtinen, Anna-Riitta & Aalto, Kristiina: Viitebudjetin päivitys vuodelle 2013. Mitä kohtuullinen eläminen maksaa? Kuluttajatuutkimuskeskuksen tutkimuksia ja selvityksiä 3/2014.
- Metsämuuronen, Jari: Tutkimuksen tekemisen perusteet ihmistieteissä 4 - tutkijalaitos. Helsinki: International Methelp Oy, 2009.
- Metteri, Anna: Hyvinvointivaltion lupaukset, kohtuuttomat tapaukset ja sosiaalityö. Tampereen yliopisto, 2012. <http://tampub.uta.fi/bitstream/handle/10024/66973/978-951-44-8956-3.pdf> (luettu 12.12.2014)
- Mullainathan, Sendil & Shafir, Eldar: Scarcity: Why Having Too Little Means So Much. New York: Picador, 2013.
- Männistö, Arja & Raivio, Anne & Riste, Inka & Veijalainen, Marjut: Sairaat juopot, sivistysvaltion hylkiöt. Kuntoutus 32 (2009): 3, 23–31.
- Niemelä, Mikko: Suomalaisten elinolot eurooppalaisessa vertailussa. S. 304–315. Teoksessa Niemelä, Mikko (toim.): Eurooppalaiset elinolot. Helsinki: Kelan tutkimusosasto, 2014.
- Niemelä, Mikko & Saari, Juho (toim.): Huono-osaisten hyvinvointi Suomessa. Helsinki: Kelan tutkimusosasto, 2013.
- Nummenmaa, Lauri: Käyttätymistieteiden tilastolliset menetelmät. Helsinki: Tammi, 2008.
- OECD: Divided We Stand: Why Inequality Keeps Rising. Paris: OECD, 2011.
- Ohisalo, Maria & Eskelinen, Niko & Laine, Jonna & Kainulainen, Sakari & Saari, Juho: Avun tilkkutäkki – suomalaisen ruoka-apukentän monimuotoisuus. Espoo: Raha-automaattiyhdistys, avustussosaston julkaisuja, 2013.
- Ohisalo, Maria & Laihia, Tuomo & Saari, Juho: Huono-osaisten hyvinvoinnin keskellä: ruoka-avussa ja terveysneuvontapisteissä käyvien elämässä pärjääminen ja hyvinvointikokemukset. Teologinen Aikakauskirja (2015): Teema 2015/3: Köyhyys.
- Ohisalo, Maria & Saari, Juho (toim.): Kuka seisoo leipäjonossa? Ruoka-apu 2010-luvun Suomessa. Helsinki: Kunnallissalan kehittämäätiö, 2014.
- Ohisalo, Maria: EU:n ruoka-apuohjelman vaikutus ruoka-avun vakiintumiseen Suomessa. S. 146–170. Teoksessa Niemelä, Mikko & Saari, Juho (toim.): Huono-osaisten hyvinvointi Suomessa. Helsinki: Kelan tutkimusosasto, 2013.
- Ojala, Eija Maarit & Kontula, Osmo: Tarvitseeko minua kukaan? Keski-ikäiset yksineläjät perhekeskeisessä yhteisössä. Väestöntutkimuslaitoksen julkaisusarja D 40/2002. Helsinki: Väestöliitto, 2002.
- Pensola, Tiina & Shemeikka, Riikka & Kesseli, Katja & Laihia, Tuomo & Rinne, Hanna & Notkola, Veijo: Palkansaaja, yrittäjä, työtön: Kuolleisuus Suomessa 2001–2007. Kuntoutussäätiön tutkimuksia

84. Helsinki: Kuntoutussäätiö, 2012.
- Piirainen, Timo & Saari, Juho (toim.): Yhteiskunnalliset jaot. 1990-luvun perintö. Helsinki: Gaudeamus, 2002.
- Rasinkangas, Jarkko: Lama ja hyvinvoinnin uhat. Tutkimus turkulaisten hyvinvoinnista ja sen puutteista. Turun kaupungin sosiaalikeskuksen julkaisuja 10, 1995.
- Rauhala, Urho: Huono-osaisen muotokuva. Sosiaali- ja terveysministeriön suunnitteluosasto, julkaisuja 7/1988, Helsinki, 1988.
- Raunio, Kyösti: Syrjäytyminen. Sosiaalityötä kiinnostavia näkökumia. Helsinki: Sosiaali- ja terveysturvan keskusliitto ry, 2006.
- Rintala, Taina & Karvonen, Sakari: Koetun huono-osaisuuden kasautuminen erilaisissa kuntatyyeissä. Yhteiskuntapolitiikka 68 (2003): 5, 454–464.
- Ruotsalainen, Pekka: Pienituloisuus on pitkittynyt Suomessa 2000-luvulla. Hyvinvointikatsaus 3 – Teema vähemmistöt. Helsinki: Tilastokeskus, 2013.
- Ruotsalainen, Pekka: Suurituloisuus on pysyvämpää kuin pienituloisuus. Hyvinvointikatsaus - Oikeudenmukaisuus. Tilastokeskus, 2010.
- Saari, Juho: Huono-osaiset. Elämän edellytykset yhteiskunnan pohjalla. Helsinki: Gaudeamus, 2015.
- Saari, Juho: Onnellisuuspolitiikka. Kohti sosiaalisesti kestävä kehitystä. Helsinki: Kalevi Sorsa-säätiön julkaisuja 1, 2012a.
- Saari, Juho: Tarvitaanko onnellisuuspolitiikkaa? Hyvinvointikatsaus 2012b; 23 (4): 2–8.
- Saari, Juho & Hämäläinen, Lottariina & Kaitokari, Pirve & Honkalampi, Kirsi: Kuopion Ruokajonot 2012. Hyvinvointi, palvelujen ja tulonsiirtojen käyttö ja ruokajonon laatu. Kuopio: Kuopion kaupunki, 2012.
- Silvennoinen, Kirsi & Koivupuro, Heta-Kaisa & Katajajuuri, Juha-Matti & Jalkanen, Lotta & Reinikainen, Anu: Ruokahävikki suomalaisessa ruokaketjussa. Foodspill 2010–2012 -hankkeen loppuraportti. Helsinki: Maa- ja elintarviketalouden tutkimuskeskus, 2012.
- Tarkiainen, Lasse & Martikainen, Pekka & Laaksonen, Mikko & Valkonen, Tapani: Tuloluokkien väliset erot elinajanodotteessa ovat kasvaneet vuosina 1988–2007. Suomen Lääkärilehti 66 (2011): 48, 3651–3657.
- THL (2015a): Eriarvoisuus. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos, 2015a. <http://www.thl.fi/fi/web/hyvinvointi-ja-terveyserot/eriarvoisuus> (luettu 3.1.2015)
- THL (2015b): Perusturvan riittävyyden arviointiraportti 2011–2015. Perusturvan riittävyyden II arviointiryhmä. Terveyden ja hyvinvoinnin laitoksen työpapereita 1/2015. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos, 2015b.
- Therborn, Göran: Eriarvoisuus Tappaa. Tampere: Vas-tapaino, 2014.
- Tilastokeskus: Tilastot aiheittain: Tulonjakotilasto. Tilastokeskus, 2014. <http://www.stat.fi/til/tjt/> (luettu 2.11.2014)
- Turunen, Saija & Ohisalo, Maria & Petrovsjaka, Vlada & Tukiala, Anna-Kaisa: Kuka käy leipäjonossa? Pääkaupunkiseudun ruoanjakotutkimuksen tuloksia. Soccan työpapereita 2012:1. Helsinki: Pääkaupunkiseudun sosiaalialan osaamiskeskus Socca, 2012.
- Törmälehto, Veli-Matti: Suurituloisimman prosentin osuus oli huipussaan jo vuonna 2000. Tieto & Trendit 1/2015. Helsinki: Tilastokeskus.
- Vaarama, Marja & Karvonen, Sakari & Kestilä, Laura & Moisio, Pasi & Muuri, Anu (toim.): Suomalaisen hyvinvointi 2014. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos, 2014.

ENGLISH SUMMARY

Maria Ohisalo & Tuomo Laihia & Juho Saari: Dimensions and the accumulation of disadvantage in Finnish breadlines (Huono-osaisuuden ulottuvuudet ja kasautuminen leipäjonoissa)

This research explores disadvantaged people in the Finnish welfare state, i.e. those in need of food aid (survey N=3474). The analysis shows how the dimensions of disadvantage accumulate in certain socio-economic background positions. The institutional framework of the welfare state does not provide sufficient support for the vulnerable people in society.

The disadvantages seen in the breadline occur on three different dimensions: the health, economic and social dimensions. Identical dimensions have been found in studies representing the whole population. Health disadvantages are both physical and mental, and are associated with lower levels of life satisfaction. The economically disadvantaged are those who cannot make ends meet or pay their debts. Social disadvantage, then, finds expression in depressiveness, loneliness and hunger. The biggest group, over two-fifth of the

people suffer from several simultaneous disadvantages. Overrepresented in this group are the unemployed, homeless, substance abusers and people who have the least money to spend freely.

One-third of the people in breadlines are deprived mainly on the economic dimension: these are young people, students and people with families. One-quarter do not feel disadvantaged, even though they are when compared with the wider population: typically, they are pensioners and the working poor living on a guarantee pension or on social assistance and experiencing high levels of scarcity. The accumulation of several disadvantages to the same people suggests that their disadvantage is more stable in nature and has developed over a longer period of time, whereas economic disadvantage can be more temporary and therefore more manageable.

Keywords: breadlines, food aid, disadvantaged, accumulation of disadvantage, socio-economic background.

Leipäjonot sukupuolisen ja sosiaalisen eriarvoisuuden mittarina

Tuomo Laihiala & Maria Ohisalo

Abstrakti

Tilastot eivät kerro suomalaisesta eriarvoisuudesta kaikkea, eivätkä kurjimmassa asemassa olevat välttämättä vastaa kyselytutkimuksiin. Tyypillisistä aineistonkeruutavoista poiketen tämän tutkimuksen aineisto (N = 3 474) on kerätty jalkautumalla leipäjonoihin. Tutkimus selvittää, millaiset sukupuolittuneet tekijät johtavat ruoka-apuun turvautumiseen. Ruoka-apua saavien hyvinvointivajeita hahmotetaan vertaamalla heidän elämänlaatuun koko väestön elämänlaatuun sukupuolittain sekä perhetyypin mukaan. Lisäksi tutkitaan, miten sosioekonomiset tekijät ennustavat huono-osaisuuden kokemista. Leipäjonot ilmentävät sekä suomalaisessa yhteiskunnassa vallitsevaa yksinäisille, usein keski-ikäisille työttömille miehille kasautuvaa hyvinvoinnin eriarvoisuutta (miestapaista syrjäytymistä) sekä naisten tyypillisessä elämänseläksessään kohtaamaa rakenteellista eriarvoisuutta: yksin asuville tai yksinhuoltajille, tyypillisimmin eläkeläisille, kasautuvaa tulonjaon eriarvoisuutta (naistapaista köyhyyttä). Ruoka-apua saavien elämänlaatu on koko väestön elämänlaatuun verrattuna huomattavasti heikompaa. Naiset kokevat miehiä useammin terveytensä ja tulonsa riittämättömäksi. Syvimmät elämänlaadun vajeet – nälän, yksinäisyyden ja elämässä pärjäämättömyyden kokeminen – ovat miehillä yleisempiä. Naisilla huono-osaisuuden kokemista ennustaa erityisesti ikääntyminen, miehillä vuokralla asuminen ja alle sadan euron käteen jäävä kuukausitulo. Niin miehistä kuin naisista itsensä huono-osaisimmaksi kokevat työttömät, asunnottomat ja ruokaa viikoittain hakevat.

ASIASANAT: Elämänlaatu, eriarvoisuus, huono-osaisuus, leipäjono, ruoka-apu, sukupuoli.

Johdanto

Matka Pelastusarmeijan leipäjonosta Mersun takapenkille on pitkä.

Siivoton juttu -komediassa (Yleisradio 1997) elokuvan päähenkilöt, kaksi työtöntä suomalaista miestä, ajautuvat tappeluun leipäjonossa 1990-luvun laman keskellä. Leipäjonossa jonottaminen

ja työttömyys jäävät toimeliailla miehillä kuitenkin tilapäiseksi elämänvaiheeksi: he ryhtyvät tavoittelemaan parempaa toimeentuloa ja elämää yritystoiminnasta. Suomalaisessa yhteiskunnassa leipäjonot eivät sen sijaan jääneet tilapäiseksi lama-ajan ilmiöksi. Ne ovat yhä 2010-luvulla laajalle levinnyt avun muoto, jota organisoii kolmannen sektorin toimijoiden järjestäytymätön verkosto

(Ohisalo ym. 2013). Myös työttömyys on jäänyt monelle suomalaiselle pysyväksi tilaksi: pitkittynyt työttömyys koettelee yhä useampaa ja entistä kovemmin. Pitkäaikaistyöttömyydessä on nähtävissä kasvutrendi vuodesta 2012 lähtien. Keväällä 2016 Suomessa oli 129 000 työtöntä naista ja 145 000 työtöntä miestä, joista pitkäaikaistyöttömiä naisia oli 50 700 ja miehiä 71 900. (Findikaattori 2016.) Ennusteen mukaan yli vuoden yhtäjaksoisesti työttömänä olleiden joukko kasvaa noin 30 000 henkilöllä vuoden 2016 aikana (Alatalo, Hämmäläinen & Maunu 2016).

Eriarvoistuminen ja köyhyyden kasvaminen jakavat suomalaista yhteiskuntaa. Valtaosalla suomalaisista menee suhteellisen hyvin, mutta varakkaimpien ja köyhimpien väliset tuloerot ovat kasvaneet selvästi 1990-luvun laman jälkeen ja Suomessa on tällä hetkellä enemmän pienituloisia kuin 1990-luvun puolivälissä (Ruotsalainen 2011). Suomalaisen köyhyysriski on kaksinkertaistunut vuodesta 1993 (Moisio & Munkkila 2016). Lisäksi köyhyysriski jakautuu aiempaa epätasaisemmin siten, että väestö näyttää jakautuneen karkeasti kahtia: ryhmään, jossa köyhyys on harvinaista, ja ryhmään, jossa köyhyys pitkittyy ja on krooninen ilmiö (Riihelä & Suoniemi 2015). Myös sosioekonomiset terveyserot ovat kasvaneet ja näkyvät muun muassa kasvaneena elinajanodotteen erona tuloluokkien välillä (esim. Tarkiainen ym. 2012). Tilastollisesti osoitettavissa olevilla sosioekonomisilla eroilla sekä sukupuolieroilla on tärkeä rooli hyvinvointi- ja tasa-arvopolitiikan oikeuttajina. Tilastot eivät kuitenkaan kerro kaikkea, eivätkä kyselytutkimukset tavoita kaikkia.

Ruoka-avunsaajat ovat esimerkki niin sanotusta *hard-to-survey* (H2S) -ryhmästä eli ihmisistä, joita ei tavoiteta tavallisin tutkimusmenetelmin, kuten perinteisin puhelin- tai postikyselyin (Tourangeau ym. 2014). Vaikeasti tavoitettavat ja tutkittavat ihmisryhmät löydetään jalkautumalla

ilmiön äärelle. Kohtaaminen on ainoa tapa kysyä vaikeasti tavoitettavilta heidän subjektiivisesta elämänlaadustaan. Tällä metodilla Itä-Suomen yliopiston Huono-osaisin Suomi -hankkeessa (ks. Ohisalo & Saari 2014) kerätty laaja väestönäyte ruoka-apuun turvautuvista tarjoaa ensimmäistä kertaa mahdollisuuden tarkastella sukupuolista ja sosiaalista eriarvoisuutta suomalaisen ruoka-avun viitekehityksessä.

Tässä tutkimuksessa selvittämme, millaiset sukupuolittuneet tekijät ajavat suomalaisen hyvinvointivaltion asukkaita turvautumaan ruoka-apuun. Hahmotamme leipäjonosta apua hakevien hyvinvointivajeita vertaamalla heidän elämänlaatuaan koko väestön elämänlaatuun sukupuolittain sekä perhetyypin mukaan. Lisäksi selvittämme, miten sosioekonomiset tekijät ennustavat huono-osaisuuden kokemista. Tutkimuksemme ruoka-apuun turvautuvista naisista ja miehistä sekä heidän elämänlaadun ja huono-osaisuuden kokemuksestaan osallistuu suomalaisessa tutkimuskentässä keskusteluun yhteiskunnassa vallitsevasta sukupuolittuneesta eriarvoisuudesta ja sen taustalla vaikuttavista tekijöistä.¹

Artikkelin alkuosassa esittelemme tutkimuksen keskeiset käsitteet sekä kerromme, millaista on sukupuolittunut eriarvoisuus – taloudellinen ja elämänlaadullinen – aikaisemman tutkimuksen ja tilastotiedon perusteella. Tämän jälkeen kerromme käytetyistä tutkimusaineistoista, muuttujista ja menetelmistä. Analyysiosiossa esittelemme tutkimustulokset, ensinnä ruoka-avusta apua hakevien sosioekonomisesta taustasta, toiseksi elämänlaadusta verrattuna koko suomalaiseen väestöön ja kolmanneksi huono-osaisuuden kokemisesta sukupuolen ja sosioekonomisen taustan mukaan.

1 Tutkimus on osa Suomen Akatemian strategisen tutkimuksen neuvoston rahoittamaa hanketta Eriarvoisuus niukuuden aikana (päättönumero: 293103).

Sukupuoli ja tasa-arvo

Sukupuolikysymys on historiallisesti ollut naiskysymys. Tasa-arvon ajatellaan edelleen kytkeytyvän erityisesti pyrkimykseen poistaa naisten ja miesten välistä eriarvoisuutta. Kokonaisuudessaan tasa-arvon käsitteellä tarkoitetaan kaikkien ihmisten yhtäläistä arvoa yksilöinä ja yhteiskunnan jäseninä (Kielitoimisto 2004). Pyrkimys sukupuolten tasa-arvoon on kirjattu niin Suomen hallitusohjelmaan, Suomen perustuslakiin kuin Euroopan ihmisoikeusjulistukseen. Suomalaisissa keskusteluissa toistuu kuitenkin usein puhetapa, jossa sukupuolten tasa-arvon nähdään ikään kuin jo toteutuneen (esim. Ylöstalo 2012): Raija Julkusen (2013; 2010) mukaan on tavallista ajatella, että naiset ja miehet ovat jo tasa-arvoisia. Kotimaiset eriarvoisuudet unohtuvat, kun tarkastellaan mittareita, joiden perusteella Suomi näyttää tasa-arvon mallimaalta muiden Pohjoismaiden rinnalla.

Sukupuoli on yksi keskeisimmistä sosiaalisista ja siten myös yhteiskuntatieteellisessä tutkimuksessa esiintyvistä jaoista. Tutkimus on onnistunut selvittämään sukupuolten välisten erojen ja eriytymisen mekanismeja. Terveys- ja hyvinvointierojen yhteydessä on törmätty moninaisten intersektionaalisten tekijöiden vyyhtiin (esim. Riska 2011; Therborn 2013; Viisainen, Luoto & Kulmala 2003). Osana tätä vyyhtiä hyvinvointiin, terveyteen ja elämäntilanteeseen vaikuttavat sosioekonomisten tekijöiden, iän ja sukupuolen lisäksi muun muassa seksuaalinen suuntautuminen, perhemuoto ja etnisyys (esim. Jackson 1998; Pressman 2003). Sukupuolentutkimuksessa on korostettu sukupuolten olevan representaatioista ja toistoteoista rakentuvia, neuvoteltavissa olevia sekä ajassa ja paikassa muuttuvia (esim. Butler 2015). Terveiden ja hyvinvoinnin laitoksen (2016) mukaan taas sukupuoli on sekä biologinen, juridinen että sosiaalinen, mutta myös ihmisten omista määrittelyistä ja identifioinneista rakentuva konstruktio. Vaikka sukupuoli on moninaistunut ja sukupuoleen liittyviä yhteiskunnallisia, kielellisiä ja kulttuurillisia

rakenteita on purettu, arkihavainnoissa tunnistettavat sukupuolet nähdään yhä tyypillisesti toisilleen vastakkaisina. Nämä yhteiskunnassa yleisesti vallitsevat sukupuolet perustuvat rutinoituneeseen tottumusten toistamiseen ja ruumiillistuneisiin sukupuolille tyypillisiin habituaalisiin nais- ja miestapaisuuksiin² (Jokinen 2004; Julkunen 2013; Veijola & Jokinen 2001).

Sukupuolieroihin kohdistuvalla yhteiskuntatieteellisellä tutkimuksella ei ole tarkoitus uusintaa sukupuolia tai perinteistä sukupuolijakoa. Sen sijaan on tärkeää tunnistaa sukupuoleen yhteydessä olevia yhteiskunnallisen eriarvoisuuden mekanismeja tasa-arvonäkökulmasta. Richard Wilkinson ja Kate Pickett (2010) ovat osoittaneet, kuinka pienet tuloerot ja tasa-arvo johtavat kasvavaan hyvinvointiin: pienten tulerojen yhteiskunnissa ihmiset voivat paremmin ja hyvinvointi jakautuu tasaisemmin kaikille, kun taas yhteiskunnallisen eriarvoisuuden tiedetään lisäävän niin väestöryhmien välisiä hyvinvointieroja, rasismia kuin sukupuolista syrjintää. Keskustelu sukupuolten tasa-arvosta kytkeytyy laajempaan keskusteluun yhteiskunnan eriarvoisuuden suosta ja epäsuorista negatiivisista vaikutuksista (esim. Julkunen 2010). Øystein Gullvåg Holterin (2014) mukaan miehet eivät suinkaan ole häviäjiä tilanteessa, jossa naiset saavuttavat tasa-arvoisen yhteiskunnallisen aseman: miesten elämänlaatu on korkeinta niissä yhteiskunnissa, joissa sukupuolten tasa-arvo on edennyt pisimmälle. Miehet näyttävät hyötyvän tasa-arvosta parempana hyvinvointina sekä terveytenä. Lisäksi useimpia negatiivisia ilmiöitä, joissa miehet esiintyvät yliedustettuina (esim. rikollisuus ja väkivalta), on vähemmän tasa-arvoisemmissa yhteiskunnissa (Holter 2014; Wilkinson & Pickett 2010).

2 Sukupuolitapaisuus on hyvin lähellä Pierre Bourdieun habituksen käsitettä, joka viittaa muun muassa ihmisen ulkoiseen olemukseen ja normien noudattamisen traditioon (Bourdieu 1998, 18; Jokinen 2004, 288).

Sukupuoli ja taloudellinen eriarvoisuus

Köyhillä viitataan tyypillisesti henkilöihin, jotka asuvat alle 60 prosenttia väestön mediaanitulosta ansaitsevilla kotitalouksissa. Tarkasteltaessa köyhyyttä sukupuolittain naisten köyhyysriskin on havaittu olevan suurempi kuin miehillä suurimmassa osassa kehittyneitä yhteiskuntia (esim. Pressman 2002). Sukupuolten väliset erot köyhyysriskissä ovat Pohjoismaissa muuhun maailmaan verrattuna pieniä. Vuonna 2012 Suomessa köyhyydelle alttiita oli 13,6 prosenttia naisista ja 12,9 prosenttia miehistä. Myös Ruotsissa ja Norjassa naisten köyhyysriski oli vuonna 2012 miehiä hieman suurempi. Sen sijaan Tanskassa ja Islannissa naisten köyhyysriski on miehiä pienempi. (NIKK 2016.) Yksinhuoltajien köyhyysriski on puolestaan muita perhemuotoja suurempi niin Suomessa kuin muissa OECD-maissa, etenkin naisten kohdalla (Maldonado & Nieuwenhuis 2015): yhden aikuisen kotitalouksista naisvetoiset kotitaloudet ovat taloudellisesti haavoittuvampia, usein noin 10 prosenttia todennäköisemmin köyhiä. Ero on kuitenkin vielä suurempi monissa kehittyneissä yhteiskunnissa, esimerkiksi Saksassa ja Yhdysvalloissa. (Pressman 2003.)

Jopa joka viides suomalainen ilmoittaa tinki-neensä ruuasta, lääkkeistä tai lääkärikäynneistä rahanpuutteen vuoksi (Kaikkonen ym. 2014). Raha ruokaan oli loppunut vuoden 2013 aikana 12,3 prosentilta naisista ja 9,5 prosentilta miehistä (Lehtelä & Kestilä 2014, 274). Lyhytkestoinen köyhyys vaivaa erityisesti nuoria, joiden köyhyysriski on suuri mutta köyhyys useammin tilapäistä. Keski-ikäisten ja iäkkäiden köyhyys on useammin pysyvää, ja pysyvästi köyhien määrä on yli kaksinkertaistunut 1990-luvun laman jälkeen (Suomen virallinen tilasto 2014a). Pitkittyneen köyhyiden riski on 30–59-vuotiaiden joukossa suurempi miehillä kuin naisilla; yli 60-vuotiaiden joukossa tilanne on toisin päin. Pitkäkestoinen köyhyys on lisääntynyt kummallakin sukupuolella, joskin

naisten lyhytkestoinen köyhyys on vähentynyt 1990-luvulta vuoteen 2008. Iäkkäät naiset kohtaavat suomalaisessa yhteiskunnassa räikeimmän köyhyysriskin: yli 74-vuotiaiden ikäluokassa naisten pitkittyneen köyhyiden riski (26,5 %) on huomattavasti suurempi kuin miehillä (11,9 %). (Riihelä & Suoniemi 2015.)

Suomessa korkeimmat köyhyysriskit ovat yksinasuvien iäkkäiden naisten lisäksi yksinasuvilla nuorilla (Kauppinen ym. 2014; Mukkila, Tervola & Moisio 2015). Parisuhde näyttääkin suojaavan taloudelliselta huono-osaisuudelta (Airio 2014; Niemelä 2014), joskin on tilanteita, joissa parisuhde heikentää erityisesti naisten saamaa sosiaaliturvaa vaikuttaessaan tarveharkintaisiin sosiaaliturvan tukimuotoihin (esim. Määttä & Laine 2010). Lisäksi parisuhteen sisäisen tulonjaon epätasa-arvo voi jättää osan naisköyhyydestä piiloon kotitalouskohtaisissa tilastoissa (esim. Kainulainen 2013). Yksinhuoltajista noin neljännes elää köyhyysrajan alapuolella (Lammi-Taskula, Karvonen & Ahlström 2009), ja heistä 70 prosenttia kokee tulojensa riittämisen menoihin ongelmaksi (Sironen & Saastamoinen 2014). Yksinhuoltajien ja yksin asuvien heikko asema näkyy myös toimeentulotuen saamisessa: vuonna 2014 toimeentulotukea sai 27 prosenttia yksinhuoltajanaisista, 17 prosenttia yksinhuoltajamiehistä, 14 prosenttia yksinasuvista miehistä ja 9 prosenttia yksinasuvista naisista. Sen sijaan kahden vanhemman perheistä viisi prosenttia ja lapsettomista pariskunnista vain kaksi prosenttia sai toimeentulotukea. (THL 2015.)

Pitkäaikaisesti toimeentulotukea saavat ovat yleisimmin yksin asuvia miehiä (THL 2015). Yksin asuvien miesten tulot alittavat köyhyysrajan naisia useammin alle 65-vuotiaiden ikäryhmissä (Suomen virallinen tilasto 2012), ja keski-ikäisistä miehistä yksin asuvat ovat selvästi muita miehiä pienituloisempia. Naisilla vastaavaa eroa ei esiinny (Jalovaara & Fasang 2016). Ilmiö näkyy myös miesten yliedustuksena työmarkkinatuen

ja peruspäivärahan saajissa sekä yksin asuvien osalta asumistuen saajissa (THL 2015). Myös ylivelkaisuus on työikäisillä miehillä merkittävämpi ongelma kuin naisilla, sillä yli kolme viidesosaa maksuhäiriömerkinnän saaneista on miehiä (Suomen Asiakastieto Oy 2014). Yksin asumisen lisäksi vuokralla asuminen kasvattaa suomalaisen köyhyysriskiä: vuokralla asuvista kotitalouksista 17 prosenttia oli asumiskustannusrasitteisia vuonna 2014 (Suomen virallinen tilasto 2014b). Myös muu kuin suomen- tai ruotsinkielisyys on merkittävä pienituloisuusriski, kun tarkastellaan niin lyhytkestoista kuin pitkäkestoista köyhyyttä (Riihelä & Suoniemi 2015).

Myös eläkkeellä oleminen kasvattaa köyhyysriskiä. Vuonna 2009 yksin asuvista eläkeläisistä oli köyhiä 31 prosenttia, kun kahden tai useamman henkilön kotitalouksissa asuvista köyhiä oli neljä prosenttia (Barr 2013; Vaalavuori 2015). Naisten työeläke jää keskimäärin 66 prosenttiin miesten eläkkeestä, ja takuueläkkeen saajista kolme viidestä on naisia (THL 2015). Köyhyysriski on suurin naisilla, joiden työura on jäänyt katkonaiseksi ja jotka ovat toimineet osa-aikaisissa tai pienipalkkaisissa töissä, jääneet leskeksi tai asuvat yksin (Ahonen & Bach-Othman 2009). Eläkeläinsäädäntö ja perusturvajärjestelmä ovat toki sukupuolineutraaleja (THL 2015), mutta erot syntyvät sukupuolitapaista elämänkuluista eli miehille ja naisille tyypillisistä elämän etenemisistä. Naisten pitkäikäisyydestä johtuen ikääntyvän naisen elämään mahtuu usein huolehtimista lapsenlapsista, omista vanhemmista ja puolisoista sekä lopulta huolehtijan itsensä joutuminen hoivan ja avun saajaksi (Julkunen 2013). Sukupuolitapaisten elämänkulkujen ero näkyy kärjistetyimmillään siinä, että suomalaisista eläkeläisistä taloudellisesti heikoimmassa asemassa ovat yksin asuvat alle 55-vuotiaat miehet ja yli 75-vuotiaat naiset (Rantala & Suoniemi 2007).

Sukupuoli ja elämänlaadun eriarvoisuus

Eriarvoisuuden tarkastelu vain taloudellisilla mittareilla ei ole mielekäästä. Sama materiaallinen tila voi merkitä yhdelle kohtuullista, hyväksyttävää tasoa ja toiselle kurjuutta (Kainulainen & Saari 2013, 25). Elämänlaatu on subjektiivinen kokemus elämän eri osa-alueista, kuten tyytyväisyydestä elämään sekä psyykkisestä ja fyysisestä hyvinvoinnista (esim. Diener 1984; THL 2014). Ihmiset peilaavat elämänlaatuaan³ oman viiteryhmänsä edustajiin sekä omiin päämääriinsä, tavoitteisiinsa ja odotuksiinsa vallitsevan kulttuurin ja arvo maailman määrittelemässä viitekehyksessä (ks. Vaarama, Mikkilä & Hannikainen-Ingman 2014, 22–23).

Korkean kehityksen OECD-maissa naisten tyytyväisyys elämään on yleensä hieman miehiä suurempaa (OECD 2016). Erot eivät kuitenkaan ole suoraviivaisia. Tietyissä Euroopan katolisissa maissa miehet kokevat tyytyväisyytensä elämään naisia korkeammaksi, samoin entisissä kommunistimaissa ja latinalaisessa Amerikassa (Meisenberg & Woodley 2015; Senik 2015). Suomessa naisten tyytyväisyys elämään on miehiä korkeammalla tasolla, mutta erot ovat pohjoismaiseen tapaan pieniä (Eurostat 2015). Toisaalta ikääntymisen myötä laskeva tyytyväisyys elämään on yleismaailmallinen ilmiö. Nuorten naisten tiedetään olevan pääsääntöisesti tyytyväisempiä elämäänsä kuin saman ikäiset miehet. Iän myötä naisten tyytyväisyys elämään kuitenkin kohtaa miesten vastaavan arvon ja lopulta alittaa sen vanhimmissa ikäryhmissä. (Inglehart 2002.)

Kun hyvinvointia mitataan elämäntyytyväisyyttä laajemmalla elämänlaadun mittarilla, suoma-

3 Kokemus hyvästä elämänilusta koostuu useimpien määritelmien mukaan fyysisen, psyykkisen, sosiaalisen sekä ympäristöllisen hyvinvoinnin elementeistä (ks. THL 2014).

laisten suuri enemmistö kokee elämänlaatunsa hyväksi. Miehet ja naiset kokevat elämänlaatunsa varsin samalla tavalla, mutta elämänlaatu heikenee tasaisesti iän myötä (Vaarama, Mukkila & Hannikainen-Ingman 2014). Työikäisillä naisilla on miehiä hieman heikompi terveydellinen ja aineellinen elämänlaatu, mutta miehillä on naisia heikompi sosiaalinen elämänlaatu (Vaarama & Siljander 2011). Huono elämänlaatu on miehillä naisia hieman yleisempää: miesten elämänlaatu on huonompaa kuin naisilla erityisesti 55 vuotta täyttäneillä (Saarni ym. 2012). Huonointa elämänlaatua kokevat suomalaisista nuoret työttömät ja toisaalta yli 80-vuotiaat naiset (Vaarama, Mukkila & Hannikainen-Ingman 2014).

Yksin asuvat kokevat hyvinvointinsa puutteellisemmaksi kuin muissa kotitaloustyypeissä elävät: he kokevat muita useammin itsensä yksinäisiksi, ja heidän yleinen elämänlaatunsa on kahden aikuisen kotitalouksiin verrattuna heikompi (Kauppinen ym. 2014). Yksin asuminen heikentää työikäisten ikäryhmissä niin fyysistä, psyykkistä kuin sosiaalista elämänlaatua (Vaarama ym. 2010). Hyvällä toimeentulolla on selvä yhteys elämänlaatuun, sillä heikosti toimeentulevissa kotitalouksissa elävistä vain alle viidennes on erittäin tyytyväisiä elämäänsä, kun hyvin toimeentulevissa kotitalouksissa elävistä yli puolet on erittäin tyytyväisiä elämäänsä (Honkkila 2015). Työllisiin verrattuna työttömien yleinen elämänlaatu on kolme kertaa heikompaa ja tyytyväisyys terveyteen neljä kertaa heikompaa (Vaarama, Mukkila & Hannikainen-Ingman 2014, 28). Työikäisten työttömyys on muuta sosioekonomista taustaa, kuten tuloja ja koulutustasoa, johdonmukaisemmin yhteydessä hyvinvoinnin vajeisiin (Karvonen 2008).

Huono-osaisuudella viitataan erityisesti tilanteeseen, jossa yksilön hyvinvoinnin vajeet ovat moninaisia ja usein kasautuneita (ks. Saari 2015). Erityisen suuri huono-osaisuuden riski on pitkitynyt työttömyys. Heikko elämänlaatu kasautuu

yleisimmin pitkäaikaistyöttömille (Kauppinen, Saikku & Kokko 2010) ja pitkäaikaistyöttömyys useammin miehille: moni toimeentulotukea 1990-luvulla saaneista miehistä ajautui syrjäytymiskierteeseen (Haapola 2002). Työttömien lisäksi yksinäisten tai eronneiden miesten huono-osaisuus on usein pitkittynyttä (esim. Kainulainen 2006; Ojala & Kontula 2002). Tutkimuksista onkin voitu lukea jo muutaman vuosikymmenen ajan suomalaisen miehen kurjuudesta (Roos 1994). Kun ongelmia ilmaantuu, miehet jäävät naisia useammin yksin miestapaisten elämänsä elämänsä vuoksi. He jäävät ilman perheen tai yhteiskunnan tukiverkoston tukea tai rakentavat omia sosiaalisia verkostojaan yhteiskunnan laidoille, missä saatetaan käyttäytyä vahingollisesti niin itseä kuin yhteiskuntaa kohtaan (esim. Alasuutari & Siltari 1983; Kortteinen & Tuomikoski 1998; Silta 1994). Vielä hankalamman tilanteesta tekee se, että perinteisesti arvostetun miehisen itsellisen selviytymisen mallin toteuttaminen on vaikeutunut työelämässä, sillä palkkatyö on nykyaikana yhä harvemman saavutettavissa (Heinonen 2006; Kortteinen 1992).

On miestapaista syrjäytyä⁴. Asunnottomista useampi kuin kolme neljästä (ARA 2014) ja vangeista suuri enemmistö on miehiä (Joukamaa ym. 2010). Päihdehuollon tyypillinen asiakas on huono-osainen keski-ikäinen mies, jonka asiakkuutta värittää yksinäisyys, asunnottomuus, heikko työmarkkina-asema ja muutenkin hauras sosioekonominen asema (Kaukonen 2000; Kuussaari ym. 2014). Miesten kuolleisuus- ja itsemurhaluvut ovat korkeampia kuin naisten erityisesti alemmissa sosioekonomisissa ryhmissä (mm. Tarkiainen ym. 2012).

4 Jopa kaksi kolmesta syrjäytyneestä on miehiä. Syrjäytymisen ilmenee muun muassa koulutuksen puutteena, työttömyytenä, sairastumisena, toimeentulon puutteena, asunnottomuutena, mielenterveyden ongelmina, päihteiden käyttönä, väkivaltaisuutena ja rikollisuutena (ks. STM 2014).

Työttömien miesten kuolleisuus on Suomessa kolminkertaista työtä tekeviin miehiin verrattuna ja työttömien naisten kaksinkertaista työtä tekeviin naisiin verrattuna (Pensola ym. 2012). Toisaalta tarkasteltaessa huono-osaisia ryhmiä, joissa naiset ovat marginaalissa (esimerkiksi vangit, asunnottomat ja päihdeongelmaiset), havaitaan, että näiden ryhmien naisten terveys- ja hyvinvointikokemukset ovat erittäin heikkoja ja osin jopa vastaavien miesryhmien kokemuksia heikompia (Granfelt 1998; Joukamaa ym. 2010; Ohisalo, Laihiala & Saari 2015a).

Suomalaisen naisen määrällistä syrjäytymistä saattaa lieventää naisten rikas keinovalikoima: kun tulot eivät riitä menoihin, yhteiskunnan virallisten tukiverkkojen ohessa hyödynnetään erilaisia selviytymisstrategioita, joista leipäjonossa käyminen on yksi (Isola, Larivaara & Mikkonen 2007; Isola, Turunen & Hiilamo 2016). Sanna Saksenaho (2006) on todennut, että naisten tiiviit sosiaaliset verkostot auttavat yhteiskuntaan kiinnittymisessä. Naisille tyypillisessä elämäntilanteessa tarjoutuvat erilaiset hoivaajaroolit voivat osaltaan suojata esimerkiksi työelämästä pudonnutta naista (ks. Karisto, Takala & Haapola 1998, 102–103). Niin miesten kuin naisten keskeiset taloudelliset ja elämänlaadun ongelmat liittyvät kuitenkin yksinäisyyteen. Elisa Tiilikaisen (2016) mukaan yksinäisyys on yksin olemista ja vielä laajemmin kokemusta yhteiskunnallisesta osattomuudesta sekä oman elämän merkityksettömydestä. Yksinäisyyden kokeminen kärjistyy, kun ihminen menettää sosiaalisia rooleja, joita hän elämänsä aikana on omaksunut, ja hän huomaa olevansa kasvoton avuntarvitsija.

Aineistot, muuttajat ja menetelmät

Päätutkimusaineistona on Itä-Suomen yliopiston Huono-osaisin Suomi -hankkeessa vuosina 2012–2013 kerätty väestönäyte (N = 3 474). Miltei 3 500 vastaajan näyte antaa ruoka-apuilmästä tarkem-

man kuvan kuin esimerkiksi puhelinhaastatteluinä väestöstä tehdyt otantatutkimukset.⁵ Aineisto on kerätty kyselylomakkeella 36:sta ruoka-avun toimipisteestä suomalaisista kaupungeista. Lomakkeella tiedusteltiin suomalaisen ruoka-apuun turvautuvien kokemuksia elämänlaadusta ja hyvinvoinnista sekä erilaisia taustatietoja. Väestönäytettä voidaan pitää luotettavana siksi, että se koostuu Suomen suurimmista ruoanjakelupisteistä kerättyistä osista ja aineiston perusjakaumat ovat kaikkialla hyvin samansuuntaisia (ks. Ohisalo ja Saari 2014). Ruoka-apuun turvautuvien elämänlaatua verrataan Kelan kansalaiskyselyyn vuodelta 2013. Aineisto on TNS Gallupin puhe-limitse keräämä ja se tarjoaa kattavan otoksen Suomen 15 vuotta täyttäneestä väestöstä (N = 1 006). Aineiston keräämisessä on sovellettu monivaiheista ositettua otantaa, ja sen edustavuutta on parannettu painokertoimella demografisten ja maantieteelliseen sijaintiin liittyvien tekijöiden osalta (Kela 2013).

Tutkimuksen analyysiosiossa tarkastelimme ristiintaulukoimalla ensin leipäjonossa käymistä ja toiseksi leipäjonossa käyvien elämänlaatua sukupuolen mukaan. Sukupuolta on tiedusteltu kyselylomakkeessa kaksiluokkaisen muuttujan avulla, johon vastaaja on voinut merkitä paremmin omaa sukupuoli-identiteettiään kuvaavan vaihtoehdon: mies tai nainen. Lomakkeen asetelma ei mahdollista muiden sukupuolivaihtoehtojen huomioimista. Perhemuoto on luokiteltu kahteen luokkaan (yksi aikuinen / kaksi tai useampi aikuista) muuttujan ”kotitalouden aikuisten lukumäärä” perusteella. Elämänlaadun mittareina olemme

5 Ruoka-avun saamista on vaikea tutkia koko väestöön kohdistetulla otoksella, sillä vaikeassa tilanteessa ja heikossa sosiaalisessa asemassa olevia on vaikea tavoittaa vastaamaan kyselyihin (mm. Saari 2015; Tourangeau ym. 2014). THL:n selvityksessä tavoitettiin 4 226 vastaajaa, joista 94 oli viimeisen vuoden aikana hakenut kerran tai useammin ruoka-apua (Lehtelä & Kestilä 2014, 278).

käyttäneet tutkimuksen molemmissa aineistoissa olevia yhdenmukaisia mittareita (tyytyväisyys elämään, elintason, fyysiseen ja psyykkiseen terveyteen), taloudellisen elämänlaadun mittareita (elämässä pärjääminen, tulojen riittäminen menoihin, velkojen kanssa selviytyminen, kokemus kaupungilta saadun tuen ja avun riittävydestä) sekä mittareita masennuksesta, yksinäisyydestä ja nälästä, joiden tiedetään olevan yhteydessä leipäjonon huono-osaisuuden kasautumiseen (Ohisalo, Laihiala & Saari 2015b). Elämänlaadun mittarien osalta kiinnitämme huomiota sukupuoli- ja perhemuotoerojen esiintymisen systemaattisuutteen.

Analyysin viimeisessä osiossa selvitetään huono-osaisuuden kokemisen yhteyttä sosioekonomiseen taustaan logistisen regressioanalyysin avulla. Vastemuuttajien jakaumat on esitelty liitetaulukossa 1. Väittämää ”tunnen itseni huono-osaiseksi” on tiedusteltu kyselylomakkeessa viisiportaisella asteikolla (täysin samaa mieltä, osin samaa mieltä, ei samaa eikä eri mieltä, osin eri mieltä, täysin eri mieltä). Ennen regressioanalyysin tekoa huono-osaisuuden kokemisen yhteyttä elämänlaatuun tarkastellaan korrelaatiokertoimen avulla. Vaikka määritelmällisesti huono-osaiset eivät välttämättä koe itseään huono-osaisiksi (mm. Kainulainen & Saari 2013; Phillips 2006; Rapley 2003), pelkistetty muuttuja huono-osaisuuden kokemisesta on osoittautunut aiemmassa tutkimuksessa parhaaksi tarjolla olevaksi vertailukelpoiseksi mittariksi⁶. Mittarin on havaittu kuvaavan riittävän hyvin huono-osaisuuden kokemista ja ilmentävän huono-osaisuuden syvyyttä eri huono-osaisten ryhmillä (Kainulainen & Saari 2013; Ohisalo, Laihiala & Saari 2015a; Saari 2015).

6 Kyselylomakkeen mittaria kehitettäessä on sovellettu Erving Goffmanin (1963) ajatuksia identiteetistä. Kun yksilö kohtaa usein kolhuja, vastoinikäymisiä ja ympäröivän yhteiskunnan hyväksynnän puutetta, ne voivat muuttua minuuden osaksi.

Lisäksi aiemman tutkimuksen perusteella leipäjonossa käyvistä kasautuneesti huono-osaiset tuntevat itsensä selvästi muita useammin huono-osaisiksi (Ohisalo, Laihiala & Saari 2015b).

Ruoka-apuun turvautuminen sukupuolittain

Suomalaiseen ruoka-apuun turvautuu suuri joukko niukkuudessa eläviä pienituloisia naisia ja miehiä, ja kiemurtelevat leipäjonot ovatkin tuttuja kaupunkien katukuvasta. Aiemman tutkimustiedon perusteella apua leipäjonosta oli hakenut vuoden 2013 aikana 2,5 prosenttia suomalaisista naisista ja 2,1 prosenttia miehistä (Lehtelä & Kestilä 2014, 274). Ruoka-avun toimijoita kauppojen ylijäämäruoan jakajista erilaisten yhteisruokailujen järjestäjiin on arvioitu olevan Suomessa yli 400. Näiltä kootun arvion mukaan viikoittain ruoka-apuun turvautuvia oli Suomessa vuonna 2013 yli 20 000 (Ohisalo ym. 2013, 37–38). Tässä tutkimuksessa aineistona käytetyn väestönäytteen perusteella ruoka-apua hakevista naisista oli 51,7 prosenttia ja miehiä 48,3 prosenttia (ks. Ohisalo & Saari 2014). Merkittävää määrällistä sukupuolen mukaista eroa ei siis esiinny. Leipäjonossa käyvien sukupuolijakauma on erilainen kuin monissa muissa suomalaisen yhteiskunnan huono-osaisten ryhmissä, joissa syrjäytyneet tai syrjäytymisvaarassa olevat miehet ovat tyypillisesti yliedustettuna.

Ruoka-apuun turvautuvien sosioekonomisen taustan mukaisia prosenttiosuuksia on esitetty liitetaulukossa 1. Miehet ovat pääasiassa keski-ikäisiä ja hieman vanhempia: yli puolet leipäjonossa käyvistä miehistä on 46–65-vuotiaita. Voimakkaimmin miehet ovat yliedustettuna 46–55-vuotiaiden ikäryhmässä. Työttömien tai lomautettujen miesten osuus (46 %) on huomattavasti naisten osuutta (32 %) suurempi. Havainnot kuvaavat yhtäältä keski-ikäisen miehen kurjuutta (Roos 1994), sopeutumisvaikeuksia työelämän ja

mieheyden muutoksiin (esim. Heinonen 2006) ja toisaalta työmarkkinoilta sivuun jääneiden keski-ikäisten miesten isoa osuutta suomalaisessa yhteiskunnassa. Keski-ikäisten miesten elämäkaaressa työttömyys ja usein myös pitkäaikaisyöttömyys on yleistä, sillä työpaikkoihin kohdistuneet lomautukset ja irtisanomiset ovat osuneet voimakkaimmin miesvaltaisiin aloihin. Työttömiä suuri osuus ruoka-apuun turvautuvista kertoo osaltaan perusturvan arviointiraportin (THL 2015) osoittamasta perusturvan riittämättömyydestä. Tämä on erityisesti niiden työttömien ongelma, jotka ovat pudonneet ansiosidonnaisten etuuk-sien piiristä tai joiden ansiosidonnainen työttö-myysturva jää pieneksi.

Naiset ovat yliedustettuina leipäjonossa käyvien vanhimmassa ikäryhmässä: peräti viidennes (22 %) naisista on yli 65-vuotiaita, miehistä joka kahdeksas (12,2 %). Kokonaisuudessaan hieman alle puolet leipäjonon naisista (48,1 %) on 56-vuotiaita tai vanhempia. Heistä eläkkeellä on peräti 42 prosenttia, miehistä 35 prosenttia. Osa ruoka-avusta apua hakevista on työkyvyttömyyseläkkeellä, mutta pienet vanhuuseläkkeet, erityisesti takuueläke (entinen kansaneläke), ovat tyypillisiä iäkkäiden naisten tulonlähteitä. Tulos on yhteneväinen iäkkäiden naisten korkean köyhyys-riskin kanssa (mm. Rantala & Suoniemi 2007). Ruoanhakijat ovat suhteellisen harvoin nuoria aikuisia: vain noin 17 prosenttia sekä miehistä että naisista on alle 36-vuotiaita. Naiset ovat miehiä useammin opiskelijoita ja osa- tai määräaikaistes-ti tai pysyvästi työssä käyviä. Työikäisten naisten määrään leipäjonossa voi vaikuttaa naisille kasau-tuva hoivavastuu ja yksinhuoltajuus, mutta myös esimerkiksi naisvaltaisten alojen pienet tuntimää-rät ja matalat palkat.

Huomattava osa, yli kolme neljästä, leipäjonos-sa käyvistä asuu vuokralla. Naisilla on miehiä useammin omistusasunto. Pieni eläke tai työttö-myysetuus aiheuttaa ongelmia asumismuodosta

riippumatta, mutta vuokralla asuvien suurempi suhteellinen osuus omistusasujiin verrattuna hei-jastaa vuokra-asujien heikompa asemaa. Vuok-ralla asuvien käytettävissä olevat tulot asumis-, ruoka- ja muiden menojen jälkeen jäävät omis-tusasujia pienemmiksi. Myös asumiskustannus-ten kasvu on rasittanut erityisesti vuokralla asuvia (Suomen virallinen tilasto 2014b).

Leipäjonossa käyvistä miehistä kahdeksan prosenttia ja naisista neljä prosenttia on asun-nottomia tai asuu tukiasunnossa; miesten kak-sinkertainen osuus vahvistaa kuvaa miehistä ”yhteiskunnan pohjalla”. Asunnottomat ja tuki-asunnossa asuvat ovat kuitenkin marginaalissa ruoka-apuun turvautuvien joukossa. Suhteellisen pieni osuus kertonee siitä, että kaikkein marginali-soituneimmat ryhmät eivät luultavasti edes päädy leipäjonoon (esim. Saari 2015). Esimerkiksi vaikea päihdeongelma tai asunnottomuus voi vaikeuttaa leipäjonossa jonottamista ja häiriökäyttäytymi-nen voi johtaa poiskäännyttämiseen. Erityisesti miesten huono-osaisuuden syvyyttä ilmentää ruoan hakemisen toistuvuus: miehistä kolmannes hakee ruokaa joka viikko, naisista vain neljännes. Yli puolet miehistä hakee ruokaa vain itselleen (55 %), kolmannes itselleen ja perheelleen (34 %), kun taas naisista puolet hakee ruokaa sekä itselleen että perheelleen.⁷ Ero kuvaa selkeästi sitä, että mies on usein paitsi yksin asuva, myös yksin elävä – nainen puolestaan yksinhuoltaja.

Ruoka-avussa ilmenevä huono-osaisuus on myös matalaa koulutusta: miehistä ja naisista noin 40 prosenttia on korkeintaan perus- tai kansakoulun

7 Leipäjonossa käyvistä yksinasuvia on kokonaisuus-
dessaan 60 prosenttia. Lapsettomissa kotitalouksissa asuu
leipäjonossa käyvistä miehistä 77 prosenttia ja naisista 66
prosenttia. Alle 56-vuotiaista miehistä 75 prosentilla ei ole
kotitaloudessa lasta. Alle 56-vuotiaista naisista 40 prosent-
tia elättää vähintään yhtä lasta ja 24 prosenttia kahta tai
useampaa lasta.

käyneitä. Miehet ovat suorittaneet toisen asteen tutkinnon useammin kuin naiset, mutta toisaalta naiset ovat miehiä useammin korkeammin koulutettuja. Suomen kansalaisten osuus leipäjonossa käyvistä on suuri. Miehistä yhdeksän kymmenesosa ja naisista 85 prosenttia on Suomen kansalaisia. Muista kuin Suomen kansalaisista suurempi osa on naisia, mikä saattaa yhtäältä olla yhteydessä maahanmuuttajanaisten heikkoon työmarkkina-asemaan suomalaisessa yhteiskunnassa ja toisaalta kertoa kulttuurieroista perheiden sisäisissä työnjaoissa.

Aiemmista tutkimuksista tiedetään, että yksin asuvien miesten tulot jäävät jälkeen muiden miesten tuloista. Yksin asuvat miehet kärsivät usein kasautuvista ongelmista ja ovat myös yliedustettuina toimeentulotuen saajissa. Myös ruoka-apuun turvautuvat miehet saavat naisia useammin toimeentulotukea: miehistä lähes puolet (45 %) ja naisista yli kolmannes (36 %). Kokonaan yhteiskunnan tukia hakemattomia tai saamattomia ilmoittaa olevansa alle kymmenesosa nais- ja miesvastaajista. Ruoka-apuun turvautuvien sukupuolittaiset jakaumat ilmentävät yhtäältä suomalaisessa yhteiskunnassa esiintyviä tasa-arvovajeita, toisaalta eroja miehille ja naisille tyypillisissä elämäntilanteissa. Naisten määrä leipäjonossa selittyy pidemmällä eliniällä ja rakenteellisella niukkuudella, joka linkittyy eläkejärjestelmään ja ansiosidonnaisiin etuuksiin. Ilman eläkeläisnaisia leipäjonoissa olisi enimmäkseen työttömiä miehiä. Iäkkäiden miesten vähäinen määrä heijastelee miesten lyhyempää elinikää, mutta kertoo myös osaltaan eläkeläismiesten paremmasta taloudellisesta turvasta.

Elämänlaadun eriarvoisuus

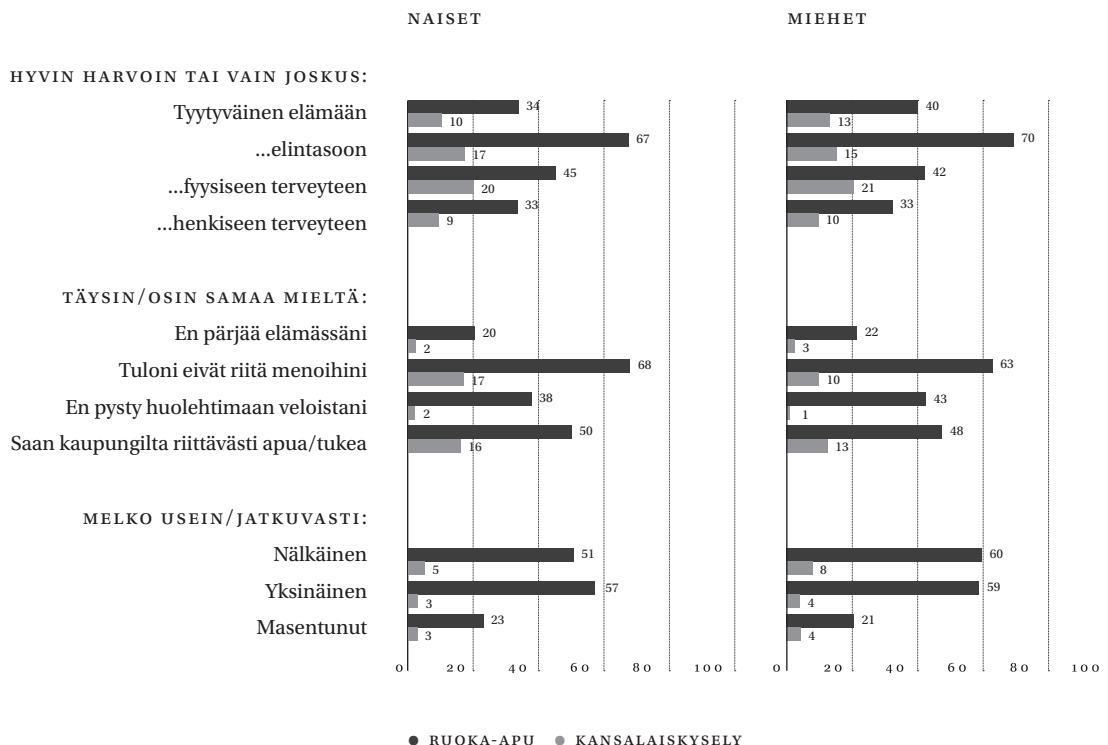
Ruoka-apuun turvautuvien elämänlaadun eroista voidaan tunnistaa samoja sukupuolittapaisuuksia, joita esiintyy myös koko väestössä. Koko väestön osalta elämänlaadun sukupuolierot ovat suoma-

laiseen ja pohjoismaiseen tapaan suhteellisen pieniä. Sen sijaan elämänlaadun erot Kelan kansalaiskyselyyn vastanneiden sekä ruoka-apuun turvautuvien välillä ovat suuria ja selviä (kuviokuva 1): leipäjonosta apua hakevien elämänlaatu on koko väestöä huomattavasti heikompaa kaikilla tarkastelluilla mittareilla. Suurimmat erot esiintyvät siinä, miten tulot riittävät menoihin, sekä tyytyväisyydessä omaan elintasoon. Myös syvää huono-osaisuutta kuvaavissa mittareissa, nimitäin nälässä, masennuksessa ja yksinäisyydessä, ilmenee räikeä ero koko väestöön.

Kun tarkastellaan leipäjonossa käyvien elämänlaatua sukupuolittain, havaitaan, että miehistä kaksi viidestä on tyytymättömiä elämäänsä, naisista kolmannes. Sama sukupuolijärjestys toistuu myös väestötasolla, mutta pienempänä erona. Tyytymättömyys elintasoon on koko väestön tasolla hieman yleisempää naisilla kuin miehillä, mutta ruoka-apuun turvautuvilla miehillä tyytymättömyys on hieman naisia yleisempää: lähes 70 prosenttia molemmista sukupuolista on joko hyvin harvoin tai vain joskus tyytyväisiä elintasoonsa. Tyytymättömyys fyysiseen terveyteen on yhtä yleistä koko väestössä, mutta ruoka-apuun turvautuvat naiset ovat terveyteensä tyytymättömämpiä: terveyteen liittyvän heikon elämänlaadun tiedetään vaivaavan erityisesti iäkkäitä naisia. Henkiseen terveyteen tyytymättömien määrät ovat samalla tasolla miehillä ja naisilla niin ruokaavussa kuin koko väestössäkin.

Ruoka-apuun turvautuvien taloudellisen elämänlaadun heikkous merkitsee vaikeuksia selviytyä veloista ja tulojen riittämättömyyttä suhteessa menoihin. Naiset kokevat miehiä useammin, että tulot ovat riittämättömiä: naisista 68 ja miehistä 63 prosenttia on täysin tai osin samaa mieltä siitä, että tulot eivät riitä menoihin. Veloista huolehtiminen on useammin miesten kuin naisten ongelma. Naiset pitävät sekä koko väestön tasolla että leipäjonoissa kaupungilta saatavaa tukea riittä-

KUVIO 1. Koetun elämänlaadun mittareita sukupuolen mukaan tarkasteltuna (%).

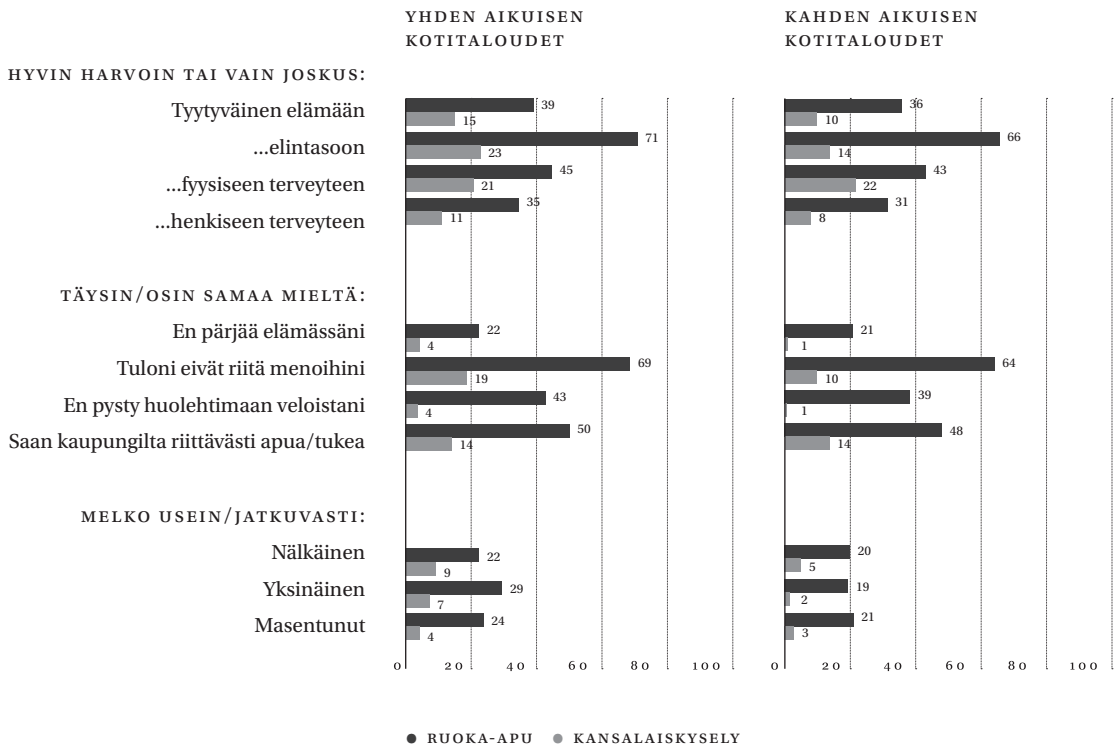
mättömänä useammin kuin miehet. Raskaimmat hyvinvoinnin vajeet ovat yleisempiä miehillä, ja ruoka-apuun turvautuva mies on usein nälkäinen ja yksinäinen. Miehet myös kokevat naisia useammin elämässä pärjäämättömyyttä. Naisten syvään huono-osaisuuteen viittaa puolestaan se, että masennusta ja huonoa fyysistä terveyttä kokevien naisten osuus on hieman miehiä suurempi.

Seuraavaksi tarkastellaan elämänlaatua perhe- muodon mukaan. Ruoka-apuun turvautuvien sukupuolen mukaiset elämänlaadun erot eivät ole huomattavan suuria, ja ne ovat pääasiassa johdonmukaisia. Erot yhden aikuisen kotitalouden ja kahden aikuisen kotitalouden välillä (Kuvio 2) ovat selvempiä kuin sukupuolten välillä. Erot fyysisessä terveydessä ovat ruoka-apuun turvautuvien perhe- muotojen välillä kuitenkin selvästi pienempiä kuin muiden mittareiden osoittamat erot. Erot myös säilyvät samansuuntaisena kaikissa mittareissa,

kun tarkastellaan sekä ruoka-apuun turvautuvia että koko väestöä: yhden aikuisen kotitalouksissa koetaan heikompaa elämänlaatua kuin kahden aikuisen kotitalouksissa. Koko väestön tasolla yhden aikuisen kotitalouksissa koetaan heikkoa tyytyväisyyttä elämään ja heikompaa tyytyväisyyttä elintason kuin kahden aikuisen kotitalouksissa. Myös ruoka-apuun turvautuvat yhden aikuisen kotitalouksissa elävät kokevat tyytyväisyytensä elämään ja elintason heikommaksi kuin kahden aikuisen kotitalouksissa elävät.

Taloudellinen elämänlaatu on kaikilla mittareilla tarkasteltuna yhden aikuisen kotitalouksissa heikompaa niin ruoka-apuun turvautuvilla kuin koko väestöä edustavassa Kelan kansalaiskyselyssä: yhden aikuisen kotitalouksissa tulot riittävät menoihin harvemmin ja veloista on vaikeampi selviytyä. Yhden aikuisen kotitaloudet myös kokevat kaupungilta saamansa tuen ja avun riittäväksi hieman

KUVIO 2. Koetun elämänlaadun mittareita perhemuodon mukaan tarkasteltuna (%).

harvemmin kuin kahden aikuisen kotitaloudet. Syvät hyvinvoinnin vajeet, kuten nälkä, masennus ja yksinäisyys, kohdistuvat useammin yhden aikuisen kotitalouksiin sekä ruoka-apuun turvautuvilla että koko väestössä. Tulokset leipäjonossa käyvien elämänlaadun kokemuksesta ovat samansuuntaisia sen kanssa, mitä käy ilmi aiemman työttömien (mm. Karvonen 2008), iäkkäiden (mm. Vaarama & Siljander 2011) ja yksinasuvien (mm. Kauppinen ym. 2014) heikkoa elämänlaatua ja taloudellista asemaa koskevan tutkimuksen tuloksista.

Huono-osaisuuden kokeminen

Sosioekonomisen taustan ja huono-osaisuuden kokemuksen välisen yhteyden tarkastelemiseksi huono-osaisuuden kokemuksesta muodostettiin dikotominen muuttuja (1 = täysin tai osin samaa mieltä, 0 = muu vaihtoehto). Muuttujaa tarkastellaan taulukossa 1 logistisen regressioanalyysin

avulla erikseen naisten ja miesten osalta. Taulukossa esitetään kummankin sukupuolen kohdalla täysi malli, jossa selittävät muuttujat on vakioitu. Leipäjonossa käyvät miehet kokevat huono-osaisuutta naisia useammin: miehistä 52 prosenttia kokee itsensä huono-osaiseksi ja naisista 48 prosenttia.⁸ Tulos on linjassa ruoka-apuun turvautuvien miesten naisia heikomman elämänlaadun kanssa. Analyysissä käytettyjen vastemuuttujien jakaumat on esitelty liitetaulukossa 1.

8 Huono-osaisuuden kokemus on vastaajan itsensä määrittelemä, eikä sitä ole operationalisoitu elämänlaadun ulottuvuuksien perusteella. Huono-osaisuuden kokemus korreloi negatiivisesti hyvän elämänlaadun neljän pääulottuvuuden kanssa. Näistä negatiivinen korrelaatio on voimakkainta elintason tyytyväisyyden kanssa. Korrelaatiokertoimet (Pearson) ovat seuraavat: elämäntyytyväisyys (-0,32), tyytyväisyys elintasoon (-0,42), tyytyväisyys fyysiseen terveyteen (-0,26) sekä tyytyväisyys henkiseen terveyteen (-0,27), $p < 0,01$.

TAULUKKO 1. Logistinen regressioanalyysi. Ruoka-apuun turvautuvien naisten ja miesten huono-osaisuuden kokeminen sosioekonomisen taustan mukaan tarkasteltuna.⁹

	NAISET			MIEHET		
	Exp(B)	95% LV		Exp(B)	95% LV	
		ala	ylä		ala	ylä
16-25	1,00			1,00		
26-35	2,44**	1,28	4,64	0,88	0,48	1,64
36-45	2,57**	1,39	4,77	0,89	0,49	1,63
46-55	3,70***	2,03	6,73	1,38	0,77	2,48
56-65	3,64***	1,95	6,81	1,22	0,66	2,23
Yli 65	2,70**	1,34	5,43	0,88	0,43	1,79
Suomen kansalainen	1,00			1,00		
Muu	0,50***	0,34	0,73	0,67	0,43	1,05
Perus- tai kansakoulu	1,10	0,79	1,52	1,22	0,87	1,70
Lukio tai ammattikoulu	0,82	0,59	1,12	1,11	0,80	1,54
Opisto tai korkeakoulu	1,00			1,00		
Kotona	1,15	0,64	2,07	1,66	0,86	3,19
Eläkeläinen	1,54	0,94	2,53	1,78*	1,06	2,99
Työtön tai lomautettu	1,96**	1,25	3,05	1,93**	1,20	3,09
Opiskelija	1,69	0,91	3,14	1,32	0,67	2,61
Työssä	1,00			1,00		
Tukiasunto tai asunnoton	2,43*	1,16	5,08	2,32**	1,32	4,06
Kunnan vuokra-asunto	1,39	0,88	2,21	2,14**	1,28	3,56
Muu vuokra-asunto	1,35	0,95	1,93	1,64*	1,11	2,42
Omistusasunto	1,00			1,00		
Muutaman kerran vuodessa	1,00			1,00		
Keskimäärin kerran kuukaudessa	1,10	0,77	1,55	1,03	0,72	1,47
Keskimäärin joka toinen viikko	1,43*	1,03	2,00	1,41*	1,01	1,99
Joka viikko	2,13***	1,51	3,00	1,58**	1,13	2,19
Vain itselle	1,00			1,00		
Itselle ja perheelle	1,02	0,78	1,34	1,03	0,79	1,34
Itselle ja muille	0,57*	0,36	0,90	0,74	0,51	1,09
0 euroa	1,29	0,81	2,08	1,81*	1,14	2,88
1-100	1,16	0,73	1,84	2,16**	1,37	3,40
101-300	1,08	0,69	1,71	1,51	0,98	2,32
301-500	0,66	0,39	1,14	1,23	0,78	1,96
Yli 500	1,00			1,00		
Ei saatua/haettua tukea	1,00			1,00		
Ensisijainen tuki	0,60	0,34	1,04	1,02	0,58	1,81
Ensisijainen tuki ja asumistuki	0,68	0,39	1,19	1,21	0,67	2,18
Ensisij+asumist+toimeentulotuki	0,66	0,38	1,14	0,86	0,50	1,50
Asumistuki ja/tai toimeentulotuki	1,04	0,52	2,06	1,05	0,57	1,95
Selitysosuus (Nagelkerke R ²)		12,2 %			8,2 %	

*=p<0,05; **=p<0,01; ***=p<=0,001

9 Taulukon muuttujat ovat järjestyksessä sarakeella seuraavasti: vastaajan ilmoittamat ikä, kansalaisuus, koulutus, työtilanne, asumismuoto, ruoan hakemisen toistuvuus, kenelle vastaaja hakee ruokaa, kotitalouden tulot pakollisten asunto, ruoka- ja muiden menojen jälkeen kuukaudessa sekä sosiaalietuuksien saaminen. Muuttujat on vakioitu eli taulukossa on esitetty niin sanottu täysi malli kummallekin sukupuolelle. Jokaisen muuttujan vertailuluokka saa arvon 1,00.

Ruoka-apuun turvautuvat miehet kokevat huono-osaisuutta iästä riippumatta. Tulokset viittaavat kuitenkin siihen, että huono-osaisimmiksi itsensä kokevat keski-ikäiset, 46–65-vuotiaat miehet. Naisilla sen sijaan esiintyy suurempia ikäryhmien välisiä eroja: nuorimpaan ikäryhmään verrattuna muiden ikäryhmien naisten huono-osaisuuden kokemukset ovat raskaampia. 46–65-vuotiaiden ikäryhmässä huono-osaisuuden kokemisen vetosuhde, *odds ratio*, on lähes nelinkertainen ja yli 65-vuotiailla lähes kolminkertainen. Tulos rinnastuu kansainvälisestikin tunnistettuun ilmiöön erityisesti naisia koskevasta elämänlaadun heikkenemisestä iän myötä (Inglehart 2002) ja todentaa ruoka-avusta apua hakevien iäkkäiden naisten heikkoa asemaa suomalaisessa yhteiskunnassa. Suomen kansalaisuus selittää huono-osaisuuden kokemusta naisilla voimakkaammin kuin miehillä. On mahdollista, että hyvinvoinnin keskellä niukuudessa elävät suomalaiset naiset kokevat itsensä voimakkaammin huono-osaisiksi suhteessa elinympäristöönsä kuin suurempien hyvinvointierojen maista kotoisin olevat. Sen sijaan koulutuksen mukaisia eroja ei huono-osaisuuden kokemisessa näy; koulutus ei ennusta huono-osaisuuden kokemista sen enempää naisilla kuin miehilläkään.

Työttömyys kaksinkertaistaa huono-osaisuuden kokemisen ruoka-apuun turvautuvilla miehillä, mutta myös eläkkeellä oleminen ennustaa huono-osaisuuden kokemista, miehillä naisia vähän voimakkaammin. Tulos on yhteydessä siihen, että työttömillä miehillä yleisesti ottaen on sosiaalisia ongelmia, ja se kertoo osaltaan myös aiemmassa tutkimuksessa (Rantala & Suoniemi 2007) todetusta keski-ikäisten mieseläkeläisten erityisen heikosta taloudellisesta asemasta. Työttömyyden vaikutukset näkyvät myös iäkkäiden mieseläkeläisten toimeentulossa, joskin heitä on määrällisesti naisia selvästi vähemmän leipäjonossa. Työttömän naisen vetosuhde tuntee itsensä huono-osaiseksi on vastaavasti kaksinkertainen verrattuna työssäkäyvään naiseen.

Asumisen ongelmat ennustavat huono-osaisuuden kokemista: tukiasunnossa asuminen tai asunnottomuus yli kaksinkertaistaa huono-osaisuuden kokemisen suhteessa omistusasujiin molemmilla sukupuolilla. Lisäksi vuokra-asuminen yleensä ja erityisesti kaupungin vuokra-asunnossa asuminen lisää huono-osaisuuden kokemista miehillä. Omistusasuminen on muita asumismuotoja heikommin yhteydessä huono-osaisuuden kokemiseen.

Vähemmän huono-osaisuutta kokevat auttavat ystäviä, kavereita, naapureita tai sukulaisia. Itsensä lisäksi muille kuin perheenjäsenilleen ruokaa hakevien huono-osaisuuden kokeminen on vähäisempää kuin vain itselleen sekä itsensä lisäksi omalle perheelle ruokaa hakevien. Ero näkyy naisilla miehiä voimakkaammin. Ilmiö on johdonmukainen, sillä ne, joilla on ystäviä ja jotka kykenevät auttamaan heitä, kokevat itsensä vähemmän huono-osaiseksi. Naisilla on tyypillisesti miehiä laajemmat sosiaaliset verkostot, ja toisten auttaminen sekä hoiva ovat naistapaisia käytäntöjä. Tulos on samalla yhteydessä yksinäiseksi itsensä kokevien miesten naisia suurempaan määrään leipäjonossa.

Erittäin niukka pakollisten menojen jälkeinen käteen jäävä tulo ennustaa huono-osaisuuden kokemista miehillä. Jos miehelle jää jäljelle alle sata euroa kuussa, huono-osaisuuden kokemisen riski kaksinkertaistuu. Sosiaaliturvaetuuksien vastaanottaminen ei ennusta huono-osaisuuden kokemista tilastollisesti merkitsevällä tasolla. Ruoka-apuun turvautumisen toistuvuus sen sijaan kasvattaa huono-osaisuuden kokemista. Joka viikko leipäjonossa käyvillä miehillä on muutaman kerran vuodessa leipäjonossa käyviin verrattuna yli puolitoistakertainen huono-osaisuuden kokemisen vetosuhde; naisilla yli kaksinkertainen.

Ruoka-avusta tavoitetut ovat ekonomisesti suhteellisen homogeeninen vastaajaryhmä, sillä he ovat kaikki taloudellisesti hyvin heikossa tilanteessa olevia yhteiskunnan väliinputoajia, joskin hyvin

moninaisista syistä. Osin tämän takia regressiomallien selitysasheet jäävät suhteellisen alhaisiksi. Vastemuuttujien selitysvaikutus on naisilla miehiä suurempi, mikä johtuu naisten iän vaikutuksesta huono-osaisuuden kokemiseen. Sosioekonomisen taustan erot eivät ennusta kovin voimakkaasti huono-osaisuuden kokemuksen vaihtelua leipäjonoista tavoitetuilla vastaajilla, mutta työttömyys ja avun hakemisen toistuvuus ennustavat. Tulos on yhteinen työttömien ja erityisesti pitkäaikaistyöttömien heikkoa taloudellista asemaa ja elämänlaatua koskevan tutkimustiedon kanssa. Avun tarpeen toistuvuus kertoo haavoittuvasta elämäntilanteesta ja pitkäkestoisesta niukuudesta, joka kasautuu työttömille ja iäkkäille. Vaikka myös nuoret ikäryhmät kokevat syvää huono-osaisuutta ja heikkoa elämänlaatua (Vaarama, Munkkila & Hannikainen-Ingman 2014), köyhyyden tyypillisempi ja todennäköisempi lyhytkestoisuus pitää nuoret vanhempia ikäryhmiä useammin pois leipäjonosta. Moni leipäjonossa säännöllisesti käyvä nuori henkilö, tyypillisesti mies, vaikuttaa kuitenkin kärsivän ennenaikaisesti heikentyneestä elämänlaadusta.

Yhteenveto ja johtopäätökset

Suomalaisen yhteiskunnan taloudellisen ja sosiaalisen eriarvoisuuden keskeisimmät jakolinjat ovat työssä ja sen johdosta tuloissa, varallisuudessa sekä asumisessa. Ruoka-apu on yksi suomalaisen eriarvoisuuden räikeimmistä ilmenneistä. Leipäjonossa kävijöistä ei kuitenkaan ole saatavilla tilastotietoa, eivätkä perinteiset kyselytutkimukset tavoita kaikista heikoimmassa asemassa olevia ihmisiä. Ruoka-apua saavista ja heidän hyvinvointikokemuksistaan ei ole kerätty aiemmin yhtä kattavaa aineistoa kuin tässä tutkimuksessa käytetty laaja väestönäyte, eikä tätä tutkimusaineistoa ole aiemmin tarkasteltu sukupuolittain. Tutkimuksemme tuo näin uutta tietoa suomalaisissa leipäjonossa jonottavien sukupuolijakaumasta sekä sukupuolen yhteydestä huono-osaisuuden kokemiseen. Leipäjonossa

näkyvä väestöryhmien välisen kasvaneen eriarvoisuuden ohella niin sukupuolten välinen kuin yksin asuvien ja kahden aikuisen kotitalouksissa asuvien välinen eriarvoisuus. Ruoka-apuun turvautuvat erityisesti yksinäiset keski-ikäiset työttömät miehet sekä pienillä eläkkeillä sinittelevät, tyypillisesti yksin asuvat iäkkäät naiset.

Ei ole yllättävää, että leipäjonossa käyvien jakauma heijastelee jo aiemmin tiedettyä suomalaisen yhteiskunnan huono-osaisuuden rakennetta: huono-osaisuus on sukupuolittunutta. Rekisteriaineistoista nähdään, että suurin pitkittyneen köyhyyden riski on iäkkäillä yksin asuvilla naisilla (Kauppinen ym. 2014; Munkkila, Tervola & Moisio 2015). Myös yksin asuvien keski-ikäisten miesten heikko taloudellinen ja sosiaalinen asema näkyy tilastoissa muun muassa toimeentulotukea saavien suurena määränä (THL 2015). Ruoka-apua koskeva tutkimustieto todentaa, että apua hakevat pääasiassa yhteiskunnan heikoimmassa asemassa olevat ja heistä erityisesti keski-ikäiset tai sitä iäkkäämmät. Suuren köyhyysriskin omaavat nuoret saavat useammin apua muualta, joskin nuorten köyhyys on myös tyypillisesti harvemmin pitkäkestoista. Tutkimustuloksissa yllättää työttömien ja eläkeläisten erittäin selkeä määrällinen sukupuoliero: lähes puolet leipäjonossa käyvästä miehistä on työttömiä ja yli 40 prosenttia naisista eläkeläisiä. Uutta tutkimustietoa on lisäksi apua hakevien heterogeenisyys: leipäjonossa käy eläkeläisten ja työttömien lisäksi niin työssä käyviä, perheitä, yksinhuoltajia, nuoria aikuisia kuin korkeasti koulutettuja. Tutkimustulos kertoo yhteiskunnan tukiverkkojen pettämisestä tyypillisimpien tilanteiden lisäksi moninaisissa muissa elämäntilanteissa.

Suomalaisten miesten huono-osaisuus on tyypillisesti miestapaista syrjäytymistä eli hyvinvoinnin eriarvoisuutta hyvinvointiin miehiin ja naisiin verrattuna. Naisten huono-osaisuus on puolestaan tyypillisesti naistapaista köyhyyttä, toisin sanottuna elämänkulun ja tulonjaon eriarvoisuutta eli rakenteellista epätasa-arvoa. Ruoka-apu tekee

tämän kaduilla ja toreilla vähemmän näkyvän mutta syvän naisten huono-osaisuuden näkyväksi. Sukupuolitapaisuudet eriyttävät miesten ja naisten elämänkulkua toisistaan. Miehillä tyypillisessä elämänkulussa yksin asuminen ja siihen liittyvät yksinäisyyden sekä osattomuuden kokemukset vaivaavat usein jo huomattavasti ennen vanhuuseläkeikää. Miestapaisen syrjäytymisen riski on suuri, jos mies on matalassa sosioekonomisessa asemassa, työtön, yksin asuva tai eronnut. Iäkkäiden miesten naisia vähäisempää määrää leipäjonossa selittää miesten lyhemmän elinodotteen ohella pienituloisten miesten ylikouluisuus. Miestapaisessa elämänkulussa jäädään tai jättydytään naisia useammin täysin yksin ilman yhteiskunnan tai perheen apua ja tukea.

Keski-ikäisten ja sitä hieman iäkkäämpien miesten ryhmiin kohdistuu naisten ryhmiä enemmän hyvinvointivajeita, jotka näkyvät myös leipäjonossa käyvien miesten elämänlaadussa. Keski-ikäisten miesten muita väestöryhmiä näkyvämpi kurjuus ei kuitenkaan tarkoita sitä, että kaikilla muilla väestöryhmillä ja naisilla menisi hyvin. Naistapaisessa elämänkulussa työikäisen pienituloisuus on tosin tilastollisesti miehiä useammin lyhytkestoista. Sosiaaliset suhteet, perhe, hoivan harjoittaminen ja sen saaminen (alttius hankkia apua) voivat suojella naista syvimältä syrjäytymiseltä. Toisaalta rakenteet, jotka periaatteessa pitävät työikäisiä naisia miehiä paremmin pinnalla, myös ajavat heitä heikkoon asemaan elinkaaren loppupäässä. Leipäjonon naisten huono-osaisuus ilmentää ikääntymisen myötä kasautuvaa tulonjaon eriarvoisuutta, sillä eläkeikäiset naiset kokevat huono-osaisuutta ja kärsivät köyhyydestä sekä heikosta terveydestä useammin kuin saman ikäiset miehet. Läheissuhteisiin liittyvät tekijät auttavat niukkuudessa eläviä naisia, joskin yksinäisyyden kokemus vaivaa monia leipäjonon naisia ja yksin asuminen sekä yksinhuoltajuus on yleistä. Kun läheissuhteet puuttuvat tai päättyvät, hoivaajasta voi tulla itse hoivattava ja avun tarvitsija, erityisesti kun niukkuus pitkittyy ja

terveys heikkenee. Vaikka vähimmäiseläkkeitä on nostettu, kasvavat asumiskustannukset aikaansaavat erityisesti yksin vuokralla asuvien niukkuuden.

Tutkimustulokset ruoka-avusta apua hakevien elämänlaadusta piirtävät suomalaisesta hyvinvoinnista survey-otantoihin ja väestötietoihin perustuvaa tutkimustietoa synkemman kuvan. Elämänlaadussa sekä taloudellisessa ja sosiaalisessa hyvinvoinnissa näkyy kasvanut kuilu hyvinvoinvan väestönosan ja pohjalle pudonneiden ihmisten välillä. Jakautunut hyvinvointi kertoo jakautuneesta kansasta. Ruoka-apuun turvautuvien ihmisten elämänlaatu on musertavan paljon matalampaa kuin suomalaisella väestöllä keskimäärin. Sukupuolen vaikutukset ihmisen elämänlaatuun eivät ole täysin suoraviivaisia, vaan näkyvät eri tavalla eri ikäisillä ja eri perhemuodoissa. Yhden aikuisen kotitalouksissa elämänlaatu taas on järjestään heikompaa kuin kahden aikuisen: yksin asuvalla tai yksinhuoltajalla ei ole puolisoa tai asuinkumppania taloudellisenä puskurina, vastoinikäymisiltä kannattelemana tai elämässä eteenpäin kannustamassa.

Leipäjonoon päätyneistä suomalaisen hyvinvointivaltion asukkaista noin puolet, miehistä naisia vähän useampi, kokee itsensä huono-osaiseksi. Tulos kertoo siitä, että leipäjonossa käyvien miesten objektiivisestikin arvioituna syvä huono-osaisuus on usein myös heidän subjektiivisen kokemuksensa perusteella syvää. Myös köyhydessä ruoka-avun avulla sinnittelevät, erityisesti iäkkäät naiset, kokevat itsensä usein huono-osaisiksi. Huono-osaisuuden kokemista ennustaa työttömyys, joka heikentää tuloja ja eläkekertymää, laskee elämänlaatua sekä heikentää terveyttä sukupuolesta ja iästä riippumatta. Asumisen korkeat kustannukset syövät erityisesti vuokrala asuvien pienituloisten käytössä olevia tuloja. Ruoka-apuun hakeudutaan silloin, kun tulot eivät riitä menoihin, pienituloisuus on pitkittynyttä ja ”joustot on jo käytetty”, palkka, eläke tai sosiaaliturvaetuudet eivät riitä elinkustannusten kattamiseen tai etuuksia ei syystä tai toisesta edes

haeta. Heikoimmassa asemassa olevat joutuvat turvautumaan apuun viikoittain, mikä myös ennustaa työttömyyden ohella huono-osaisuuden kokemista kummallakin sukupuolella.

Sukupuolieroja käsittelevässä tutkimuksessa on vaarana uusintaa kuvaa sukupuolen mukaisista tottumuksista väistämättöminä tai itsestään selvinä. Tämän tutkimuksen tavoitteena on kuitenkin tunnistaa sukupuolen mukaista eriarvoisuutta, jotta siihen vaikuttavia rakenteita ja mekanismeja päästäisiin purkamaan. Sukupuolten tasa-arvoa, yksin asuvien aseman parantamista ja sosioekonomisten terveys- ja hyvinvointierojen kaventamista on syytä ajaa yhteiskuntapolitiittisesti yhtenä kokonaisuutena, ja sukupuoli- ja tulonjakovaikutukset on huomioitava kaikessa päätöksenteossa. Monissa huono-osaisuutta käsittelevissä tutkimuksissa ja aiemmissa suomalaisissa ruoka-apua tarkastelevissa tutkimuksissa sukupuoli on kuitenkin ollut vain yhtenä vasteena muiden joukossa ilman että sukupuolta problematisoidaan. Tämän tutkimuksen perusteella voidaan todeta, että huono-osaisuuden ymmärtäminen jää vaillinaiseksi, jos sitä ei tarkastella lähtökohtaisesti sukupuolen mukaan. Kun aiheetta tutkitaan jatkossa, sukupuolisen ja sosiaalisen eriarvoisuuden mekanismien taustalla vaikuttavien syiden ymmärtäminen edellyttää lisäksi ruoka-apua saavien huono-osaisten naisten ja miesten tarkempia haastatteluja ja hienovaraisempaa tutkimusotetta kuin tässä tutkimuksessa on ollut mahdollista. Näin päästäisiin käsiksi niihin rakenteisiin sukupuolittuneen huono-osaisuuden taustalla, jotka jäävät tämän tyyppisellä pelkistettyjä koetun hyvinvoinnin mittareita sisältävällä aineistolla hämärän peittoon.

Miesten eriarvoisuuden vähentäminen vaatii puuttumista niihin mekanismeihin, joiden takia erityisesti työttömät miehet ajautuvat kauas yhteiskunnan laidoilta. Työttömien terveystarkastuksilla voidaan puuttua pahimpiin terveyttä uhkaaviin elämänlaadun vajeisiin. Tarjoamalla työnsä menettäneille uudelleen koulutusta, työtä

tai muuta merkityksellisuuden tunnetta tuovaa toimintaa voidaan luoda väyliä ulos miestapaisesta syrjäytymisestä. Ylivelkaantuneiden elämää tulisi helpottaa perintätavan kohtuullistamisella. Naisten eriarvoisuuden vähentäminen vaatii puolestaan puuttumista niihin mekanismeihin, joilla nainen jää miestä pienituloisemmaksi ja -eläkkeisemmäksi. Hoivavastuun tasaisempi jakaminen esimerkiksi vanhemmuuden kustannuksia ja vanhempainvapaita jakamalla sekä naisten työllä etenemisen tukeminen ovat keinoja ehkäistä köyhien eläkeläisnaisten ryhmien muodostumista tulevaisuudessa. Puhuttaessa eläkeläisistä erityishuomiota on kiinnitettävä minimieläkkeillä elävien elintason ja elämänlaadun kohentamiseen esimerkiksi takuueläkkeen tasoa tarkastelemalla, tarjoamalla harkinnanvaraista toimeentulotukea, kohtuuhintaisia asumisratkaisuja ja puuttumalla yksinäisyyden kokemiseen.

Muutokset väestörakenteessa, taloudessa ja työelämässä ovat haaste suomalaiselle hyvinvointivaltiolle. Ne eivät kuitenkaan saa olla peruste ihmisten välisten eriarvoisuuksien kasvattamiselle. On osoitettu, että tasa-arvon lisääminen kasvattaa lopulta koko yhteiskunnan hyvinvointia ja poistaa pidemmällä aikavälillä myös heikoimmassa asemassa olevien miesten hyvinvointivajeita. Teoreettisena loppupäätelmänä voimme todeta, että suomalaisen yhteiskunnan ongelmat kytkeytyvät sosiaaliseen ja sukupuoliseen eriarvoisuuden ennemmin kuin suomalaisen yhteiskunnan vaurauden puutteeseen. Tutkimus muistuttaa, että sukupuolten välinen tasa-arvotyö ei ole vielä päätöksessä, mikä heikentää merkittävästi tavalla ihmisten hyvinvointia, ja hyvinvoinnin vajeet puolestaan heikentävät suomalaista yhteiskuntaa.

Kirjallisuus

AHONEN, KATI & JARNA BACH-OTHMAN. 2009.

Vanhuusköyhyyden jäljillä: Kotitalouden rakenteen merkitys sukupuolten välisiin köyhyysriskieroihin kahdeksassa EU-maassa. Helsinki: Eläketurvakeskus.

- ALASUUTARI, PERTTI & JORMA SILTARI. 1983. *Miehen vapauden valtakunta*. Tampere: Tampereen yliopisto. Yhteiskuntatieteiden tutkimuslaitoksen julkaisuja.
- ALATALO, JOHANNA, HANNA HÄMÄLÄINEN & TALLAMARIA MAUNU. 2016. *Työ- ja elinkeinoministeriön lyhyen aikavälin työmarkkinaennuste, kevät 2016*. Helsinki: TEM.
- AIRIO, ILPO. 2014. "Parisuhteen päättymisen yhteys tuloihin ja tulonmuodostukseen Euroopassa." Teoksessa *Eurooppalaiset elinot*, toim. Mikko Niemelä. Helsinki: Kelan tutkimusosasto, 100–120.
- ARA. 2014. *Asunnottomat 2013. Asumisen rahoitus- ja kehittämiskeskuksen selvitys*. Lahti: ARA. [http://www.asuntoensin.fi/files/4792/Asunnottomat_2013_\(Selvitys_1_2014\).pdf](http://www.asuntoensin.fi/files/4792/Asunnottomat_2013_(Selvitys_1_2014).pdf) (Luettu 10.1.2016.)
- BARR, NICHOLAS. 2013. *The Pension System in Finland: Adequacy, Sustainability and System Design. Evaluation of the Finnish Pension System Part 1*. Helsinki: Finnish Centre for Pensions.
- BOURDIEU, PIERRE. 1998. *Järjen käytännöllisyys*. Tampere: Vastapaino.
- BUTLER, JUDITH. 2015. *Hankala sukupuoli*. Helsinki: Gaudeamus.
- DIENER, ED. 1984. "Subjective well-being." *Psychological Bulletin* 95:3, 542–575.
- EUROSTAT. 2015. *Quality of Life in Europe - Facts and Views - Overall Life Satisfaction*. Luxembourg: Eurostat. http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Quality_of_life_in_Europe_-_facts_and_views_-_overall_life_satisfaction (Luettu 1.4.2016.)
- FINDIKAATTORI. 2016. *Pitkääikaistyytöt*. Helsinki: Valtioneuvoston kanslia & Tilastokeskus. <http://www.findikaattori.fi/fi/37> (Luettu 1.2.2016.)
- GOFFMAN, ERVING. 1963. *Stigma. Notes on the Management of Spoiled Identity*. London: Penguin Books.
- GRANFELT, RIITTA. 1998. *Kertomuksia naisten kodittomuudesta*. Helsinki: SKS.
- HAAPOLA, ILKKA. 2002. *Toimeentuloasiakkaiden syrjäytymisriskit 1990-luvun Suomessa. Paneelitutkimus vuosien 1990–1992 uusista tuensaajista*. Helsinki: STM.
- HEINONEN, JARI. 2006. *Työläismies ahdingossa?: kolme miessukupuolva rakennemuutosten Suomessa*. Helsinki: Yliopistopaino.
- HOLTER, ØYSTEIN G. 2014. "What's in it for Men?: Old Question, New Data." *Men and Masculinities* 17:5, 515–548.
- HONKKILA, JUHA. 2015. "Riittävä toimeentulo takaa hyvinvointia." *Tieto&trendit - talous- ja hyvinvointikatsaus* 1/2015. Helsinki: Tilastokeskus.
- INGLEHART, RONALD. 2002. "Gender, Aging and Subjective Well-Being." *International Journal of Comparative Sociology* 43:3–5, 391–408.
- ISOLA, ANNA-MARIA, ELINA TURUNEN & HEIKKI HIILAMO. 2016. "Miten köyhät selviytyvät Suomessa?" *Yhteiskuntapolitiikka* 81:1, 150–160.
- ISOLA, ANNA-MARIA, MERI LARIVAARA & JUHA MIKKONEN (TOIM.). 2007. *Arkipäivän kokemuksia köyhyydestä*. Helsinki: Avain.
- JACKSON, CECILE. 1998. "Women and Poverty or Gender and Well-Being?" *Journal of International Affairs* 52:1, 67–81.
- JALOVAARA, MARIKA & ANETTE E. FASANG. 2016. *Perhesuhteet ja tulotaso linkittyvät. Keski-ikäisistä miehistä yksinelävät ovat selvästi muita pienituloisempia. TITA-hankkeen tiedote*. Turku: Turun yliopisto. <http://blogit.utu.fi/tita/> (Luettu 12.5.2016.)
- JOKINEN, EEVA. 2004. "Kodin työt, tavat, tasa-arvo ja rento refleksiivisyys." Teoksessa *Ruumis töihin! Käsite ja käytäntö*, toim. Eeva Jokinen, Marja Kaskisaari & Marita Husso. Tampere: Vastapaino, 285–304.
- JOUKAMAA, MATTI, JORMA AARNIO, VIRPI VON GRUENEWALDT, SIRPA HAKAMÄKI, KIMMO HYPÉN, HANNU LAUERMA, TOMI LINTONEN, AINO MATTILA, SASU TYNII, HEIKKI VARTIAINEN, PÄIVI VIITANEN & TERHI WUOLIJOKI. 2010. *Rikosseuraamusasiakkaiden terveys, työkyky ja hoidontarve. Perustulosraportti*. Helsinki: Rikosseuraamuslaitos.
- JULKUNEN, RAIJA. 2010. *Sukupuolen järjestykset ja tasa-arvon paradoksit*. Tampere: Vastapaino.
- JULKUNEN, RAIJA. 2013. *Sukupuolten erot ja tasa-arvo 2010-luvulla*. Helsinki: Kuntaliitto. <http://www.kunnat.net/fi/asiantuntijapalvelut/tuke/tasa-arvo/tasa-arvo-projekti/projektin-tilaisuudet/Documents/Raija%20Julkunen%2012.6.2013.pdf> (Luettu 20.4.2016.)
- KAIKKONEN, RISTO, JUKKA MURTO, OONA PENTALA, TIMO KOSKELA, ESA VIRTALA, TOMMI HÄRKÄNEN, TIMO KOSKENNIEMI, JUHA AHONEN, ERKKI VARTIAINEN & SEPPO KOSKINEN. 2014. *Terveys- ja hyvinvointierot erot suurissa kaupungeissa 2013 – ATH-tutkimuksen tuloksia*. Helsinki: THL.
- KAINULAINEN, SAKARI. 2006. "Huono-osaisuuden kasautuminen ja pitkittyminen Suomessa 1970–2000." *Yhteiskuntapolitiikka* 71:4, 373–386.
- KAINULAINEN, SAKARI & JUHO SAARI. 2013. "Koettu huono-osaisuutus Suomessa." Teoksessa *Koettu huono-osaisuutus Suomessa*, toim. Mikko Niemelä & Juho Saari. Helsinki: Kansaneläkelaitos, 22–42.
- KAINULAINEN, VILLE. 2013. *Työssäkäyvät köyhät. Katsaus aiheeseen tutkimuskirjallisuuden valossa*. Helsinki: Palvelualojen ammattiliitto.
- KARISTO, ANTTI, PENTTI TAKALA & ILKKA HAAPOLA. 1998. *Matkalla nykyaikaan. Elintason, elämäntavan ja sosiaalipolitiikan muutos Suomessa*. Helsinki: WSOY.

- KARVONEN, SAKARI. 2008. "Hyvinvointi työikäisten kokemana." Teoksessa *Suomalaisten hyvinvointi*, toim. Pasi Moisio, Sakari Karvonen, Jussi Simpura & Matti Heikkilä. Helsinki: Stakes, 96–114.
- KAUKONEN, OLAVI. 2000. *Päihdepalvelut jakautuneessa hyvinvointivaltiossa*. Helsinki: Stakes.
- KAUPPINEN, TIMO M., PEPPI SAIKKU & RIITTA-LIISA KOKKO. 2010. "Työttömyys ja huono-osaisuuden kasautuminen." Teoksessa *Suomalaisten hyvinvointi*, toim. Marja Vaarama, Pasi Moisio & Sakari Karvonen. Helsinki: THL, 234–251.
- KAUPPINEN, TIMO M., TUIJA MARTELIN, KATRI HANNIKAINEN-INGMAN & ESA VIRTALA. 2014. *Yksin asuvien hyvinvointi. Mitä tällä hetkellä tiedetään?* Helsinki: THL.
- KELA. 2013. *Kansalaiskysely 2013*. Helsinki: Kansaneläkelaitos.
- KORTTEINEN, MATTI. 1992. *Kunnian kenttä. Suomalainen palkkatyö kulttuurisena muotona*. Helsinki: Hanki ja jää.
- KORTTEINEN, MATTI & HANNU TUOMIKOSKI. 1998. *Työtön. Tutkimus pitkäaikaistyöttömien selviytymisestä*. Helsinki: Tammi. Kielitoimisto. 2004. *Kielitoimiston sanakirja*. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.
- KUUSAAARI, KRISTIINA, OLAVI KAUKONEN, AIRI PARTANEN, HELENA VORMA & JENNI-EMILIA RONKAINEN. 2014. "Päihdeasiakaat sosiaali- ja terveydenhuollon palveluissa." *Yhteiskuntapolitiikka* 79:3, 264–277.
- LAMMI-TASKULA, JOHANNA, SAKARI KARVONEN & SALME AHLSTRÖM (TOIM.). 2009. *Lapsiperheiden hyvinvointi* Helsinki: THL.
- LEHTELÄ, KIRSI-MARJA & LAURA KESTILÄ. 2014. "Kaksi vuosikymmentä ruoka-apua." Teoksessa *Suomalaisten hyvinvointi*, toim. Marja Vaarama, Sakari Karvonen, Laura Kestilä, Pasi Moisio & Anu Muuri. Helsinki: THL, 270–281.
- MALDONADO, LAURIE C. & RENSE NIEUWENHUIS. 2015. "Family Policies and Single Parent Poverty in 18 OECD Countries, 1978–2008." *Community, Work & Family* 18:4, 395–415.
- MEISENBERG, GERHARD & MICHAEL A. WOODLEY. 2015. "Gender Differences in Subjective Well-Being and Their Relationships with Gender Equality." *Journal of Happiness Studies* 16:6, 1539–1555.
- MOISIO, PASI & SUSANNA MUKKILA. 2016. *Estimating the Poverty Reduction Effect of Tax and Benefit Policies in Finland 1993–2013. Using a Microsimulation Method*. Helsinki: THL. <https://appam.confex.com/appam/intu6/webprogram/Paper15982.html> (Luettu 12.5.2016.)
- MUKKILA, SUSANNA, JUSSI TERVOLA & PASI MOISIO. 2015. "Perusturvan riittävyys yksinasuvilla." *Talous ja yhteiskunta* 43:4, 36–41.
- MÄÄTTÄ, ANNE & TERHI LAINE. 2010. "Kun parisuhde köyhdyttää. Sosiaaliturvan tarveharkinta naisten elämässä." *Naistutkimus* 23:2, 31–42.
- NIKK. 2016. *Nordiskt information för kunskap om kön. Statistik – tilläggsinformation*. Göteborg: NIKK. <http://www.nikk.no/statistik-tillaggsinformation/> (Luettu 10.5.2016.)
- NIEMELÄ, MIKKO. 2014. "Suomalaisten elinolot eurooppalaisessa vertailussa." Teoksessa *Eurooppalaiset elinolot*, toim. Mikko Niemelä. Helsinki: Kelan tutkimusosasto, 304–315.
- OECD. 2016. *Better Life Index*. Paris: OECD. <http://www.oecdbetterlifeindex.org/> (Luettu 9.5.2016.)
- OJALA, EIJA MAARIT & OSMO KONTULA. 2002. *Tarvitseeko minua kukaan? Keski-ikäiset yksineläjät perhekeskeisessä yhteisössä*. Helsinki: Väestöliitto.
- OHISALO, MARIA, NIKO ESKELINEN, JONNA LAINE, SAKARI KAINULAINEN & JUHO SAARI. 2013. *Avun tilkkutäkki - suomalaisen ruoka-apukentän monimuotoisuus*. Espoo: RAY.
- OHISALO, MARIA & JUHO SAARI (TOIM.). 2014. *Kuka seisoo leipäjonossa? Ruoka-apu 2010-luvun Suomessa*. Helsinki: Kunnallisanalan kehittämissäätiö.
- OHISALO, MARIA, TUOMO LAIHIALA & JUHO SAARI. 2015a. "Huono-osaiset hyvinvoinnin keskellä: ruoka-avussa ja terveysneuvontapisteissä käyvien elämässä pärjääminen ja hyvinvointikokemukset." *Teologinen Aikakauskirja* 120:4, 291–309.
- OHISALO, MARIA, TUOMO LAIHIALA & JUHO SAARI. 2015b. "Huono-osaisuuden ulottuvuudet ja kasautuminen leipäjonossa." *Yhteiskuntapolitiikka* 80:5, 435–446.
- PHILLIPS, DAVID. 2006. *Quality of life. Concepts, Policy and Practice*. Lontoo: Routledge.
- PENSOLA, TIINA, RIIKKA SHEMEIKKA, KATJA KESSELI, TUOMO LAIHIALA, HANNA RINNE & VEIJO NOTKOLA. 2012. *Palkansaaja, yrittäjä, työtön: Kuolleisuus Suomessa 2001–2007*. Helsinki: Kuntoutussäätiö.
- PRESSMAN, STEVEN. 2002. "Explaining the Gender Poverty Gap in Developed and Transitional Economies." *Journal of Economic Issues* 36:1, 17–40.
- PRESSMAN, STEVEN. 2003. "Feminist Perspectives for the Feminisation of Poverty." *Journal of Economic Issues* 37:2, 353–361.
- RANTALA, JUHA & ILPO SUONIEMI. 2007. *Eläkeläisten toimeentulo tulonjaon kokonaisuudessa*. Helsinki: Palkansaajien tutkimuslaitos.
- RAPLEY, MARK. 2003. *Quality of Life Research. A Critical Introduction*. Lontoo: Sage.
- RIIHILÄ, MARJA & ILPO SUONIEMI. 2015. "Tuloliikkuvuus ja köyhyyden pysyvyys." Teoksessa *Hyvinvointivaltio 2010-luvulla – mitä kello on lyönyt?* Helsinki: Palkansaajien tutkimuslaitos, 170–188.
- RISKA, ELIANNE. 2011. "Sukupuoli." Teoksessa

- Sosiaaliepideemiologia. Väestön terveyserot ja terveyteen vaikuttavat sosiaaliset terveyserot*, toim. Mikko Laaksonen & Karri Silventoinen. Helsinki: Gaudeamus, 60–72.
- ROOS, J. P. 1994. "Kuinka hullusti elämä on meitä heitellyt: suomalaisen miehen elämän kurjuuden pohdiskelua." Teoksessa *Eläköön mies: mieselämäkertoja*, toim. Mika Siimes. Helsinki: SKS, 12–28.
- RUOTSALAINEN, PEKKA. 2011. "Jäävätkö tuloerot pysyvästi suuriksi?" *Hyvinvointikatsaus* 1/2011. Helsinki: Tilastokeskus.
- SAARI, JUHO. 2015. *Huono-olaiset. Elämän edellytykset yhteiskunnan pohjalla*. Helsinki: Gaudeamus.
- SAARNI, SAMULI, MINNA-LIISA LUOMA, SEPPO KOSKINEN & MARJA VAARMA. 2012. "Elämänlaatu." Teoksessa *Terveys, toimintakyky ja hyvinvointi Suomessa 2011*, toim. Seppo Koskinen, Annamari Lundqvist ja Noora Ristiluoma. Helsinki: THL, 159–162.
- SANAKSENAHO, SANNA. 2006. *Eriarvoisuus ja luottamus 2000-luvun taitteen Suomessa. Bourdieulainen näkökulma*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- SENIK, CLAUDIA. 2015. *Gender Gaps in Subjective Wellbeing*. Luxembourg: Publication Office of the European Union.
- SILTALA, JUHA. 1994. *Miehen kunnia. Suomalaisen miehen taistelu häpeää vastaan*. Helsinki: Otava.
- SICCHIA, SUZANNE R. & HEATHER MACLEAN. 2006. "Globalization, Poverty and Women's Health: Mapping the Connections." *Can J Public Health* 97:1, 69–71.
- SIRONEN, JIRI & ULLA SAASTAMOINEN (TOIM.). 2014. *Köyhyys. Syitä ja seurauksia*. Helsinki: EAPN-Fin.
- STM. 2014. *Mieskysymyksiä tasa-arvopolitiikassa. Työryhmän loppuraportti*. Helsinki: STM.
- SUOMEN ASIAKASTIETO OY. 2014. "Maksuhäiriöisten kuluttajien määrä lähenee laman jälkeistä ennätystä." Helsinki: Suomen asiakastieto Oy. http://www.asiakastieto.fi/web/fi/asiakastieto/ajankohtaista/-/asset_publisher/gxzzwxcM45vn/content/maksuhairioisten-kuluttajien-maara-lahenee-laman-jalkeista-ennatysta (Luettu 29.1.2016.)
- SUOMEN VIRALLINEN TILASTO. 2012. "Tulonjakotilasto. Pienituloisuus kotitalouden elinvaiheen mukaan." Helsinki: Tilastokeskus. http://www.stat.fi/til/tjt/2012/01/tjt_2012_01_2014-03-20_kat_005_fi.html (Luettu 29.1.2016.)
- SUOMEN VIRALLINEN TILASTO. 2014a. "Tulonjakotilasto. Tulorot (Kansainvälinen Vertailu)." Helsinki: Tilastokeskus. http://www.stat.fi/til/tjt/2014/01/tjt_2014_01_2015-12-21_tie_001_fi.html (Luettu 29.1.2016.)
- SUOMEN VIRALLINEN TILASTO. 2014b. "Tulonjakotilasto. Väestöryhmittäiset tulorot." Helsinki: Tilastokeskus. http://tilastokeskus.fi/til/tjt/2014/03/tjt_2014_03_2016-04-08_tie_001_fi.html (Luettu 29.1.2016.)
- TARKIAINEN, LASSE, PEKKA MARTIKAINEN, MIKKO LAAKSONEN & TAPANI VALKONEN. 2012. "Trends in Life Expectancy by Income from 1988 to 2007: Decomposition by Age and Cause of Death." *Journal of Epidemiology & Community Health* 66:7, 573–578.
- THL. 2014. *Elinolot ja hyvinvointi. Elämänlaatu*. Helsinki: THL. <https://www.thl.fi/web/hyvinvointipolitiikka/elinolot-ja-hyvinvointi/elamanlaatu> (Luettu 26.1.2016.)
- THL. 2015. *Perusturvan riittävyys arviointiraportti 2011–2015. Perusturvan riittävyys II arviointiryhmä*. Helsinki: THL.
- THL. 2016. *Sukupuolten tasa-arvo. Sukupuoli*. Helsinki: THL. <https://www.thl.fi/fi/web/sukupuolten-tasa-arvo/sukupuoli/sanasto> (Luettu 21.3.2016.)
- THERBORN, GÖRAN. 2013. *The Killing Fields of Inequality*. Cambridge: Polity Press.
- TIILIKAINEN, ELISA. 2016. *Yksinäisyys ja elämänkulku: Laadullinen seurantatutkimus ikääntyvien yksinäisyydestä*. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- TOURANGEAU, ROGER, BRAD EDWARDS, TIMOTHY P. JOHNSON, KIRK M. WOLTER & NANCY BATES. 2014. *Hard-to-Survey Populations*. Cambridge: Cambridge University Press.
- VAALAVUO, MARIA. 2015. *Poverty Dynamics in Europe: From What to Why*. Working Paper 03/2015. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- VAARAMA, MARJA, EERO SILJANDER, MINNA-LIISA LUOMA & SATU MERILÄINEN. 2010. "Suomalaisten kokema elämänlaatu nuoruudesta vanhuuteen." Teoksessa *Suomalaisten hyvinvointi*, toim. Marja Vaarama, Pasi Moisio & Sakari Karvonen. Helsinki: THL, 126–149.
- VAARAMA, MARJA & EERO SILJANDER. 2011. "Kolmen kerroksen suomalaiset: elämänlaatu eri sosioekonomisissa ryhmissä." *Talous ja Yhteiskunta* 39:1, 4–10.
- VAARAMA, MARJA, SUSANNA MUKKILA & KATRI HANNIKAINEN-INGMAN. 2014. "Suomalaisten elämänlaatu nuoruudesta vanhuuteen." Teoksessa *Suomalaisten hyvinvointi*, toim. Marja Vaarama, Sakari Karvonen, Laura Kestilä, Pasi Moisio & Anu Muuri. Helsinki: THL, 270–281.
- VEIJOLA, SOILE & EEVA JOKINEN. 2001. *Voiko naista rakastaa? Avion ja eron karuselli*. Helsinki: WSOY.
- VIISAINEN, KIRSI, RIITTA LUOTO & ILONA KULMALA. 2003. "Johdanto – Sukupuolinäkökulmia terveyteen." Teoksessa *Sukupuoli ja terveys*, toim. Riitta Luoto, Kirsi Viisainen, Ilona Kulmala. Tampere: Vastapaino, 9–19.
- WILKINSON, RICHARD & KATE PICKETT. 2010. *Tasa-arvo ja hyvinvointi*. Helsinki: HS-kirjat.
- YLEISRADIO. 1997. *Siivoton juttu. Elävä arkisto*. Helsinki: Yleisradio. http://yle.fi/elavaarkisto/artikkelit/siivoton_juttu_4472.html#media=4510 (Luettu 26.5.2015)
- YLÖSTALO, HANNA. 2012. *Tasa-arvotyön tasa-arvot*. Tampere: Tampere University Press.

LIITETAULUKKO 1. Leipäjonossa käyvät sukupuolittain sosioekonomisen taustan mukaan (%)

		NAINEN (N=1704)	MIES (N=1592)
Kansalaisuus	Suomen kansalainen	85,3	89,6
	Muu	14,7	10,4
Ikä	16-25	6,7	5,2
	26-35	10,0	11,6
	36-45	14,8	16,2
	46-55	20,4	27,4
	56-65	26,5	27,3
	Yli 65	21,6	12,2
Koulutus	Perus- tai kansakoulu	40,3	39,1
	Lukio tai ammattikoulu	37,1	42,7
	Opisto tai korkeakoulu	22,6	18,2
Työmarkkina-asema	Kotona	8,9	5,5
	Eläkeläinen	41,7	34,9
	Työtön tai lomautettu	31,6	45,8
	Opiskelija	7,5	5,8
	Töissä määrä- tai osa-aikaisesti	6,2	5,0
	Töissä pysyvästi	4,2	3,1
Asumismuoto	Asunnoton	2,3	4,3
	Tukiasunto	1,7	3,9
	Kunnan vuokra-asunto	13,3	11,3
	Vuokra-asunto	64,3	67,0
	Omistusasunto	18,4	13,5
Ruoan hakemisen toistuvuus	Muutaman kerran vuodessa	25,6	22,2
	Keskimäärin kerran kuukaudessa	21,0	19,1
	Keskimäärin joka toinen viikko	26,1	25,5
	Joka viikko	27,2	33,2
Kenelle ruokaa haetaan	Vain itselle	41,0	55,1
	Itselle ja perheelle	50,1	34,3
	Itselle ja muille	8,9	10,6
Tulot pakollisten menojen jälkeen/kotitalous	0 euroa	23,4	17,7
	1-100	25,9	22,2
	101-300	30,5	31,2
	301-500	10,9	18,3
	Yli 500	9,3	10,6
Tukien saaminen	Ei saatua/haettua tukea	7,8	7,7
	Ensisijainen tuki	29,0	27,6
	Ensisijainen tuki ja asumistuki	27,3	20,2
	Ensisij+asumist+toimeentulotuki	28,7	33,1
	Asumistuki ja/tai toimeentulotuki	7,2	11,4

Personal and social shame among the recipients of charity food aid in Finland

Tuomo Laihiala, Johanna Kallio & Maria Ohisalo
University of Eastern Finland, University of Turku

In this article, we focus on shame among the recipients of charity food aid in Finland. We are interested in whether shame is explained by sociodemographic factors, frequent use of food aid or the persons for whom the charity food is obtained. Our analysis is based on survey data collected in 2012–2013 ($N = 3474$). Shame is measured using two indicators that are related to social and personal shame. Descriptive statistics and binary logistic regression are utilised. Nearly three of four respondents do not perceive receiving food aid as humiliating or socially harmful. Feelings of social shame are more common when charity food aid is needed to support an entire family rather than an individual recipient, and feelings of personal shame are more common when there are two or more children in the family. The highly educated, the elderly and those with the most insufficient perceived incomes are more socially and personally ashamed than others are. Women receiving charity food aid consider it more socially shameful than men do.

Keywords: Charity food aid, the disadvantaged, food banks, poverty, shame, stigma

Introduction

In his influential book, *“The Wealth of Nations”*, Adam Smith (1776) wrote about the link between poverty and shame. In his well-known example related to avoiding the shame of poverty, Smith included a pair of leather shoes and a linen shirt among those articles that defined decency in the eighteenth century. Later, Peter Townsend (1979) suggested that all individuals should have the opportunity to participate in the activities and have the living conditions that are customary in the societies to which they belong. According to him, the poor are people who cannot participate due to lack of money, which is certain to provoke shame. Amartya Sen (1983; 1993) combines Smith’s and Townsend’s perceptions

under the concept of capability, which means on the one hand “the ability to go about without shame” and on the other hand being able to participate in community activities.

Recently, multiple studies have noted that there are clear links between shame and poverty regardless of the society in question (see, e.g., Chase & Bantebya-Kyomuhendo 2014; Walker et al. 2013; Walker 2014). These studies support Sen’s (1983; 1993) observation that people in poverty typically feel deeply ashamed at being unable to live up to societal expectations due to their lack of resources, are shamed by those around them and suffer stigma often reinforced by discriminatory action (see Birrell 2016). According to Sen, shame is particularly associated with absolute poverty. However, recent research suggests that even relative poverty provokes shame (e.g., Gubrium & Lødemel 2015). Because consumption has become an essential measure of personal success, those who are unable to take part in the consumerism typical of individualistic Western countries such as Finland appear to feel shame (cf. Walker 2014).

Shame is particularly related to those life situations in which last-resort support is needed (Blomberg et al. 2016; Gubrium & Lødemel 2014; Starrin et al. 2003; van der Horst et al. 2014; Walker 2014). Paradoxically, feelings of shame can cause people to detach from society and from potential sources of help; shame relates to the underuse of welfare benefits (Blomberg et al. 2016; Chase & Walker 2013; Lister 2004). The shame of poverty has severe consequences for individuals, such as interpersonal separation, distancing, depression, anxiety and even suicide (Gilbert et al. 1994; Goss & Allan 2009; Lewis 1995; Scheff 2003; Walker 2014). Moreover, the consequences to individual well-being and social competence appear to be similar in very different countries (e.g., Walker 2014). The negative effects on health and

Tuomo Laihiala, PhD candidate and researcher in sociology at the University of Eastern Finland. His research focuses on the various aspects of well-being, social and gender inequality as well as socioeconomic disadvantage. Johanna Kallio, PhD in social policy, is a senior researcher in the Department of Social Research at the University of Turku, Finland. Her research focuses on the aspects of welfare attitudes, socioeconomic disadvantage, poverty and intergenerational social mobility. Maria Ohisalo, PhD in sociology, is a project researcher in the Department of Social Sciences at the University of Eastern Finland. Her research interests include poverty, subjective well-being and social inequality.

Corresponding author: Tuomo Laihiala, University of Eastern Finland (UEF) Faculty of Social Sciences and Business Studies P.O. Box 1627, FI-70211 Kuopio email: tuomo.laihiala@uef.fi tel. +358 44 974 1582

well-being make the experiences of shame an important topic for academic research.

In this study, we outline perceived shame related to charity food aid in Finland. Is it personally (*It is shameful for me to receive food*) or socially (*I don't want my neighbours or family members to see me receiving food*) shameful to seek food aid in Finland? We use a unique survey data on Finnish food aid recipients collected in 2012–2013 (N = 3474). Our main purpose is to identify the factors that explain shame; thus, a logistic regression model has been used to determine the extent to which 1) demographic factors, 2) socioeconomic factors, 3) the frequency of receiving food aid and 4) for whom the charity food is sought are related to an individual's likelihood of experiencing personal or social shame.

Shame among the recipients of charity food aid in Finland has not been adequately studied, although various forms of food aid have become a social practice and an unofficial component of the Finnish welfare state since the economic recession in the 1990s (Hänninen et al. 2008; Ohisalo et al. 2014). Furthermore, shame and stigma in Europe have been studied primarily using qualitative methods. Therefore, quantitative research can produce fresh contributions to the academic discussion on shame (Baumberg 2016; Zavaleta Reyes 2007).

Shame and poverty

Poverty encompasses multiple dimensions. Sen (e.g., 1990; 1995) argues consistently that poverty has both material and social aspects. Recently, social scientists have begun to show increasing interest in the psychosocial dimension of and emotional responses to poverty, including stress, hopelessness and shame (e.g., Baumberg 2016; Jo 2013; Marttila et al. 2010; van der Horst et al. 2014; Walker et al. 2013). Shame is the essential frame when endeavouring to understand how people who live in poverty respond to social demands (Chase & Walker 2013). The poor are unable to participate fully in society, which produces a feeling of personal failure (Scheff 2003; Walker 2014). Studies have noted that people in poverty feel ashamed of their living circumstances, particularly of receiving last-resort support such as social assistance or charity food aid (Blomberg et al. 2016; van der Horst 2014; Walker 2014).

Shame is one of the master emotions of everyday life in which individuals are socialised beginning in childhood. It is a self-conscious and painful psychosocial emotion universal across cultures (Lewis 1995; Scheff 2003; Walker 2014). Shame is often more deeply hidden than are other, similar emotions. Shame is a response to the dominant voice of others or to the demands of the individual. The wider the gap is between the demands and the actual ability to meet those demands, the stronger the feeling of shame. The core of shame is the fear of exposing oneself to others and the tendency to evaluate one's self negatively. The source and level of shame are socially defined, for example, via dominant and widely shared sociocultural norms, goals, values and discourses (Jo 2013).

Although shame is nuanced both socially and culturally, it is associated with poverty across a wide variety of different

societies with different living standards (Chase & Bantebya-Kyomuhendo 2014; Walker 2014). Shame has changed in modern times to become a more individualised experience; it is more individualistic in its incidence and its effects (Chase & Bantebya-Kyomuhendo 2014; Gubrium 2014). The prominence of shame appears to be lower in individualistic cultures, such as Finland, than in collectivistic cultures (Fessler 2004; Sutton et al. 2014). In societies with a collectivistic culture, shame appears to yield positive social benefits, such as ensuring conformity and reinforcing social and cultural obligations (Chase & Bantebya-Kyomuhendo 2014).

Shame has greater negative connotations in individualistic cultures than in collectivist ones because it currently has transitioned from families and traditions to individuals themselves. The so-called attainment society causes shame through mechanisms that are different from those of traditional society, in which shame is experienced when the norms and rules of behaviour are broken (see Frønes 2001). In consumerist societies, those with low income and insufficient resources do not have a similar freedom to consume compared with the surrounding society. In other words, it becomes difficult to build their identity via consumption. For example, Jeremy Seabrook (2014) states that shame is the most dominant feature of poverty in individualistic modern societies because today's poor do not view their poverty any longer as a fate and are thus reluctant to accept it. Consequently, shame is often invisible in modern societies because it has become taboo. Shame results in denial, silence, loneliness and self-accusations associated with the failure to achieve individual goals or reach a level of personal fulfilment and potential (Scheff 2003).

Social shame, personal shame and social stigma

Shame can be produced by a lack of deference or respect, public errors or mistakes, criticism or insult. However, shame can also be aroused by purely internal events (Scheff 1994). "Traditional studies" of social psychology suggest that the phenomenon of shame is generated both internally and externally (e.g., Adler & Adler 1994; Becker 1963; Goffman 1963); it combines an internal sense of inadequacy and an imposed or imagined external judgement by others (Goffman 1963; Walker 2014). This important distinction between *personal (internal)* and *social (external)* shame is not always made by researchers of shame.

Claiming food aid can generate a sense of personal failure, i.e., shame arising from a person's conviction that receiving food aid is to be avoided. People in poverty generally feel ashamed at having failed to live up to society's norms and goals. Most of them will internalise this failure as their own, thus rendering shame part of their identity. Personal shame is related to negative self-evaluations (Walker 2014). Shame is internally felt – I feel ashamed to be what I am and to do what I do. In other words – I am ashamed because I am poor and I am applying for food aid. The essential question here is, Does claiming food aid conflict with an individual's own expectations or the internalised goals of a wider society?

The greater the difference is between these alternatives, the stronger the experience of personal shame.

The core of social shame, however, is the fear of being exposed by others (Walker 2014). The following question arises: What are people's perceptions concerning those aspects of poverty they believe others would reject or attack if those aspects became public? On a cognitive level, social shame refers to how one thinks others see the self. Members of vulnerable groups can feel particularly helpless if they face both internally and externally generated shame, a state that can lead to many other negative feelings. (Baumberg 2016; Gilbert et al. 1994; Scheff 1994.)

Social stigma is a process entailing attitudes, thoughts and actions on the part of the majority and perceptions of and responses to these responses by the people who are stigmatised (e.g., Dovidio et al. 2000). According to Goffman (1963), stigma is a process by which the reaction of others spoils normal identity. Stigma is something that disqualifies an individual from full social acceptance as a person. For example, stigmatised individuals might feel that they are not accepted fully into society. Stigma is a deeply discrediting attribute; Pescosolido and Martin (2015) speak about the "mark of shame".

Poverty is a special case that unites social stigma and shame. The poor are typically considered stigmatised by those who are not poor. The mechanisms of the process include distancing, separating, excluding, devaluing and discriminating (Lott 2002). Indeed, because shame related to poverty and social stigma are similar, poverty and social stigma can often be treated as synonymous. If seeing one's self critically in the eyes of others is an essential element of shame, a common means of measuring stigma is to determine whether people provide shame-related reasons for not seeking welfare benefits (Baumberg 2016). Similar mechanisms can lead to under-use of charity food aid.

Charity food aid in the Finnish welfare state

Traditional stigmatising of poor relief was thought to have become obsolete with the introduction of a universalistic and extensive welfare state in Finland following the Second World War. However, in the early 1990s, Finland faced a deep economic recession that had significant effects on employment, poverty and the socio-political atmosphere. Finland witnessed an ideological shift from universalism towards selectivism, and so-called poverty policy emerged on the political agenda (Julkunen 2001; Kuivalainen & Niemelä 2010). Charity food aid emerged at the same time, and so-called bread queues (*leipäjonot* in Finnish) became an essential part of the picture of urban poverty in the Finnish welfare state (Ohisalo et al. 2015; Silvasti & Karjalainen 2015).

Poverty and income inequality have risen since the 1990s recession. The poverty risk rate increased from 7 to 14 per cent between 1993 and 2010 (Moisio et al. 2014). The growth of income inequalities from the 1990s to the early 2000s was exceptionally rapid and severe in Finland compared with other Western societies (OECD 2008; 2011). In

addition, the growth of economic inequality is observed in terms of wealth (Jousilahti & Niemelä 2016). In particular, the number of Finns who experience long-term economic difficulties has increased (Riihelä & Suoniemi 2015).

Charity food aid has become established in Finnish society, although it was initially considered a temporary means of relieving the problems caused by high levels of unemployment and reductions in welfare benefits (e.g., Salonen 2016). The delivery of free or low-cost lunches for the unemployed began in 1992, and in 1995 – after Finland joined the European Union – the Evangelical-Lutheran Church established the first official Food Banks to distribute EU food¹ in its parishes across the country. Currently, Finnish charity food aid is a fragmented field involving different third-sector actors, such as the Evangelical-Lutheran Church and its parish offices, other faith-based charitable organisations and unemployed associations. In 2013, the number of charity food-aid distributors in Finland was estimated at over 400 (Ohisalo et al. 2013).

The number of people who receive food aid is not known in many countries, including Finland, because there is no official census and therefore no reliable statistical information available. According to national-level estimates based on a telephone survey (Lehtelä & Kestilä 2014, 274), 2.5 per cent of Finnish men and 2.1 per cent of Finnish women had received charity food aid at least once in the last twelve months in 2013. According to estimates by the various charity food-aid actors, the number of weekly recipients of Finnish charity food aid is approximately 20,000 (Ohisalo et al. 2013).

A typical Finnish food aid recipient is middle-aged or elderly and either unemployed or a pensioner. The number of young adults is rather low. The recipients are likely to live alone or as a single parent in rented accommodation (Ohisalo & Saari 2014). Women are overrepresented among recipients who are over sixty years old, whereas men are overrepresented among the middle-aged. Male recipients are more often unemployed than are female recipients, and women are more often pensioners than are men. This phenomenon reflects habitual gender disadvantages in Finland, in which men are more likely to be socially disadvantaged than are women, and the poverty risk for elderly women living alone is much greater than that for either men or couples (Laihiala & Ohisalo 2017). Compared with the average Finnish population, food aid recipients are less educated. Low income is the most prominent reason for seeking food aid. However, more than two-fifths of Finnish food aid recipients suffer from several disadvantages simultaneously; in addition to economic vulnerability, they have poor health and multiple social problems (see Ohisalo et al. 2015).

Explaining shame among the recipients of charity food aid

Few studies have been published on shame among food aid recipients. In the Netherlands (van der Horst et al. 2014), in the UK (Caplan 2016; Purdam et al. 2016), in Helsinki (Siiki 2008) and in Pori (Hämäläinen 2006) in Finland, many interviewees report experiencing shame when receiving food

aid for the first time. Some food aid recipients were too embarrassed to collect a food parcel, so a volunteer took the parcel to them (Purdam et al. 2016). Additionally, desperation, gratitude, shame and powerlessness were prevalent themes mentioned by food aid recipients in Scotland (Douglas et al. 2015).

The first Finnish study of the shame of poverty, in which ten food aid recipients were interviewed, dates back to the 1990s (Metsähuone 2001). The most important topic emerging from the interviews was shame. According to the results, the recipients found obtaining food aid both difficult and shameful; the latter was revealed by how they felt it was necessary to justify their need for charity food. The study showed that those who were the most harshly treated by the 1990s recession found it more shameful to receive food aid than did those who were already in a vulnerable position before the crisis. These “dropouts” also found poverty to be shameful. Based on Finnish research and the above-mentioned international studies, we assume that receiving food aid is also related to shame in Finland in the 2010s.

A more recent Finnish study (Hämäläinen 2006, 132), which interviewed fifteen food aid recipients, revealed that personal shame was not felt after the first times in the bread queue. However, the interviewees described queuing for food as socially embarrassing – a situation that one would rather avoid (Hämäläinen 2006, 132). Moreover, those who did not feel shame about obtaining food aid thought that the other recipients considered doing so shameful. They also believed that many in need considered receiving charity food so shameful that they did not fetch it at all.

According to previous research, age can be an essential factor in explaining the shame of poverty; the elderly represent the population most ashamed to apply for food aid (e.g., Ohisalo et al. 2014; Purdam et al. 2016). We can postulate here a generational effect if we assume that younger generations are more familiar with applying for help than are older generations. The young are likely to be more accustomed to food aid because the phenomenon has been present for as long as they remember, i.e., since the 1990s. Conversely, growing older reduces opportunities to exit poverty. There is a clear difference in the average duration of poverty between young students and pensioners; the poverty of students is often temporary, which is not true for pensioners (e.g., Riihelä & Suoniemi 2015).

Studies show that shame is also predicted by gender, because women are more prone to experience shame than men are (e.g., Akbag & Imamoglu 2010; Tangney & Dearing 2002). For example, a slightly larger proportion of long-term unemployed women report shame than do men in the same situation (Jönsson 2002). Similarly, over-indebtedness appears to affect women more strongly than men in Finland (Blomgren et al. 2014), and women who receive food aid report health problems and insufficient income more often than male recipients do (Laihiala & Ohisalo 2017). All of the above appears to be consistent with the gendered ageism deeply entrenched in our culture, which makes elderly women feel particularly stigmatised by society (Bousson 2016). Concerning gender stereotypes, women tend to

be more emotional than men and therefore perceive shame more easily than men. Women, particularly working-class women, typically feel responsible for the honourable status of the entire family (e.g., Morgan 2004). This feeling can exist because women often have high expectations concerning their roles as caretakers and concerning how they should present themselves in public (Gubrium 2015, 108).

Economic difficulties, such as insufficient income and indebtedness, cause experiences of failure that lead to shame in consumerist societies. Therefore, it is likely that personal economic difficulties increase emotional responses even among food aid recipients (e.g., Walker 2014). The more difficult the economic situation is, the more ashamed a recipient of food aid is likely to be. It is even probable that food aid recipients perceive double shame because they are both in poverty and receive charity food.

We also assume that the labour market situation is connected to emotional responses to receiving food aid. As previously mentioned, the situation of students is different from that of pensioners. Retirement is a permanent situation in life and often makes pensioners' poverty stable. Consequently, pensioners' emotional responses can be more severe than those of others, such as students and those who are temporarily unemployed.

It is possible that the highly educated are more ashamed to apply for food aid than are those who have only a compulsory-school degree. Having a valued social position raises the possibility that one will feel stigmatised because one has not exhibited the positive qualities that are presumed to go with the position (Crocker & Garcia 2006, 297). Shame is closely associated with the threat of devaluation by others; it performs a function of defending against social devaluation (Sznycer et al. 2016). The highly educated likely set higher expectations and therefore feel more ashamed than do those with low education levels. Social position matters when one makes a comparison with one's reference group, a group with the members of which one compares one's self. In this context, Runciman (1966) distinguishes two types of relative deprivation based on subjective feelings: egoistic and fraternalistic. Egoistic deprivation is caused by unfavourable social position when compared with other, better-off members of a specific group, whereas fraternalistic deprivation is caused by unfavourable comparison with other, better-off groups.

In the UK, the clients of food banks often claim to be ashamed because they cannot provide for their families (Caplan 2016). According to Walker et al. (2013), shame is greatest among those who cannot support their children. For Norway and Denmark, shame of poverty is felt strongly within the context of protecting children from being associated with a lowered economic status of the family compared with local expectations (see Erjnæs et al. 2016; Gubrium & Lødemel 2015). Therefore, it is possible that individuals who have children and receive food on behalf of an entire family are more ashamed than are those who do not have children and receive food only for themselves.

It is possible that individuals become accustomed to the stigma of poverty when poverty is prolonged. Thus, it is possible that those who seek food aid regularly are less ashamed

because they are more accustomed to difficult economic and social situations than are those who seek help only irregularly. This assumption is similar to Merton's strain theory (1968); because the disadvantaged lack the means to achieve the goals that are considered valuable and essential in the society, they reject those goals. However, there are also studies that do not support the idea of adjustment to social stigma; instead, these studies underline the role of negative emotional responses to long-term disadvantage (Marttila et al. 2010; van der Horst et al. 2014).

Data, variables and methods

The recipients of charity food aid form a marginal group in terms of size compared with the Finnish population. The disadvantaged groups of society are typically difficult to reach via telephone interviews or postal surveys. They can also be difficult to find, and it can be challenging to persuade them to take part in surveys; thus, they are called "hard to survey populations" (Tourangeau et al. 2014). For these reasons, researchers must dig deeper to gather data. Samples can be collected from low-threshold services in which the disadvantaged are encountered – in this case, from charity food-aid service locations.

We utilise a sample of Finnish food aid recipients ($N = 3474$) collected by the University of Eastern Finland in the years 2012–2013. The data were collected from 36 food-aid distribution points in 11 municipalities and seven congregations. It is the first large and, thus far, the best quantitative dataset on the topic collected in Finland. These survey data are also unique internationally.² The survey administration dates were randomly selected, thus ensuring that the circumstances were as typical as possible. The selected distribution points were the largest in each city in terms of the quantity of food aid distributed and the number of people served. The recipients were informed about the survey in advance to familiarise them with the notion of being contacted by the researchers.

The sample was selected by handing the survey form to each person in the queue. Thus, everyone present in the queue at the time the survey was conducted was given the opportunity to participate. However, there were individuals who were unwilling to participate in the survey at each charity food-distribution point. The surveyors received the impression that the elderly, men, substance abusers and non-Finnish speakers might have been overrepresented among those who refused. We can thus assume that the factors underlying refusal include negative attitudes towards the research, intoxication, foreign language and poor eyesight.³ Despite these refusals, the sample can be considered representative and reliable because, although it was collected from charity food distribution points with different volumes, the distributions of the respondents' answers were found to be essentially similar everywhere (see Ohisalo & Saari 2014). Because the data were collected in the largest and a few smaller cities, the picture they draw is necessarily urban.⁴ Charity food aid is also delivered in the countryside but on

a considerably smaller and more fragmentary scale than in cities.

In the questionnaire, shame is measured using two statements: 1) "Receiving food aid is humiliating for me", and 2) "I don't want my neighbours or relatives to see me receiving food aid". The recipients were asked to answer by choosing one of the following response categories: Fully agree, Partly agree, Neither agree nor disagree, Partly disagree, or Fully disagree. The two variables obtained from the responses were recoded into two dichotomous variables. Consequently, the first variable, which indicates Personal shame, i.e., whether one feels humiliated to receive food aid, has the following levels: 1 = fully or partly agree ($N = 909$) and 0 = other options ($N = 1722$). The second variable, which indicates Social shame, i.e., whether one does not want one's neighbours or family members to see one obtaining food, has the same two levels: 1 = fully or partly agree ($N = 903$) and 0 = other options ($N = 1741$). The dichotomy Social/Personal shame arises from the here applied theoretical framework, as sketched for example in Scheff (1994).

The age of the respondents was recoded into four categories: (1) 35 years or less, (2) 36 to 45, (3) 46 to 55 and (4) 56 or over. Gender is measured using dichotomous categories: (1) Men and (2) Women. The number of children in a family was recoded into three categories: (1) two or more children, (2) one child, and (3) no children. Level of education is measured using three categories: (1) Primary education (comprehensive school or less), (2) Secondary education (vocational/upper secondary), and (3) Tertiary education (including degrees from university and polytechnic institutions). Employment status, originally measured via a more fine-grained categorisation, is recoded into five categories: (1) At home (e.g., as a parent of a small child), (2) Pensioner, (3) Unemployed or laid off, (4) Student and (5) Working (either permanently, fixed term or part-time). Subjective sufficiency of income is measured using four categories as responses to the statement "My income is enough to cover my expenses": (1) Agree, (2) Neither agree nor disagree, (3) Partly disagree, and (4) Fully disagree. The person or people for whom the charity food is obtained are measured using three categories: (1) For me and others, (2) For me and my family and (3) Only for me. The frequency of receiving charity food aid within the past year is measured via four categories: (1) A few times per year, (2) Once per month, (3) Every other week, and (4) Every week. Cases with missing data for the independent or dependent variables were dropped from the analysis. The frequencies of the variables used in the analysis are presented in appendix Table 1.

Descriptive statistics and binary logistic regression are used as the analysis methods. Logistic regression measures the relationship between the dependent variable and one or more independent variables (e.g. Mood 2010), which can be categorical or continuous. In this analysis, the average marginal effect (AME) of all covariates is calculated as a part of the logistic regression. Average marginal effects – an average increase or decrease – on the response scale of the categorical independent variables are particularly easy to

understand and are used to overcome the problems encountered when comparing separate models (see Williams 2012, 323). To assess the explained variation, we also report the standard errors, chi-square and BIC.

Results

Slightly more than one-third of the respondents report shame; 34.6 per cent report feelings of humiliation when receiving food aid, and 34.2 per cent do not want their neighbours or family members to see them queueing for food. It is clear that most of the people who receive food aid do not perceive it as shameful or socially harmful. A cross tabulation indicates that both types of shame are connected with one another; 68 per cent of those feeling social shame also feel personal shame, and 66 per cent of those feeling personal shame also feel social shame. However, these percentage results indicate that the two statements do not measure exactly the same concept. Together with the theoretical frame concerning the two forms of shame, this finding provides a justification to analyse the statements about social and personal shame as separate variables.

The analysis explores which factors explain perceived shame among those receiving food aid. The analysis is conducted by creating regression models with dy/dx margins⁵ in Stata 14.1. These models are presented in Table 1. The first column explores the bivariate connection between each independent variable and Personal shame, and the second column analyses all of the factors simultaneously such that the effects of all of the independent variables are controlled. The same research setting is repeated but explains Social shame in columns 3 and 4.

According to the bivariate analysis (column 1 in Table 1), Age has a significant effect on Personal shame; those over 65 years of age report the highest perceived personal shame compared with the youngest age group, the 16- to 25-year-old group (reference category). The two youngest groups experience the least shame, whereas after the age of 35, one is more likely to feel ashamed when obtaining charity food aid. Those who have two or more children to support report more personal shame than do those without children or those who have only one child. Gender is not significantly connected with social shame. The highest education level is associated with experiencing personal shame. Pensioners and the unemployed or laid-off feel more personal shame compared with those "at home". Those who fully disagree that their income is sufficient to cover their expenses feel more personal shame than do those who report that their income is more sufficient. Frequenting food-aid locations every other week during the preceding year predicts a higher level of perceived personal shame than receiving food aid only a few times in the past year. When all of the independent factors are standardised, the results suggest that personal shame is largely determined by age. The effect of age is even a slightly more powerful one than is the bivariate effect. Other key determinants of personal shame are education and perceived sufficiency of income. The higher education levels predict experiencing personal shame compared with the lowest education (refer-

ence category). Those who fully disagree that their income is sufficient to cover their expenses feel more shame than do those with sufficient perceived incomes. Unlike in the bivariate results, the frequency of seeking food aid is no longer statistically associated with personal shame in the full model. The same result is observed for employment status; being a pensioner or unemployed is no longer statistically associated with personal shame when all of the variables, including age, are controlled for.

The determinants of Social shame are estimated in the third and fourth columns in Table 1. The bivariate results suggest that Age (36 or over), Gender (female), Education (university), Income (most insufficient) and seeking food aid for family have significant effects on Social shame. When all of the independent factors are standardised, Age continues to have a significant effect on social shame; the greater one's age, the more likely one is to feel that it is shameful for neighbours or relatives to see one queueing for food aid. However, the age effect is somewhat weaker than in the model concerning personal shame. The women receiving charity food aid consider it more shameful to be observed queueing at a food aid location than do the male recipients. Similarly, those who have the largest income problems find it more shameful to be observed at food aid locations. Unlike for perceived personal shame, feelings of social shame are greater when charity food aid is needed to support the entire family rather than an individual recipient. However, when all of the independent variables are controlled for, having children is not connected with a greater social shame. The results mean that, rather than seeing receiving food aid as socially shameful, those who support children consider it a personal failure not to be able to support their children.

Overall, the shame perceived by the food aid recipients in this study is associated with both demographic and socio-economic factors. It is interesting that the elderly women appear to feel the strongest shame. Elderly women are overrepresented among Finnish food aid recipients because of the high poverty risk for pensioned women living alone. Age predicts both social and personal shame; in particular, the oldest food aid recipients feel it is shameful to obtain charity food. In addition to age, female gender is linked to the social aspects of shame; women perceive it to be more shameful to be observed by their neighbours or relatives when queueing for assistance than men do. Furthermore, education is linked to both types of shame; it appears that well-educated food aid recipients feel more shame because they might feel less successful in their lives than their well-educated social reference groups. The same type of feelings can be experienced by food aid recipients who have families to support. Seeking charity food for one's family predicts experiencing social shame, and having two or more children predicts experiencing personal shame; one is likely to feel miserable when one cannot support one's family without charity food aid. The importance of food assistance is at its highest when the economic situation is particularly weak. It appears that the deepest scarcity predicts both personal and social shame; those with the least-sufficient perceived incomes are more likely to report shame.

Table 1

Perceived Personal and Social shame. Binary logistic regression models with average marginal effects (standard errors in brackets).

	Personal shame		Social shame	
	Bivariate analysis	Full Model	Bivariate analysis	Full model
Age	dy/dx (s.e.)	dy/dx (s.e.)		
16-25	.	.		
26-35	0.073 (0.039)	0.058 (0.039)	0.055 (0.040)	0.060 (0.038)
36-45	0.167*** (0.038)	0.144*** (0.039)	0.142*** (0.039)	0.144*** (0.038)
46-55	0.179*** (0.035)	0.161*** (0.037)	0.159*** (0.036)	0.173*** (0.036)
56-65	0.182*** (0.035)	0.191*** (0.039)	0.146*** (0.036)	0.194*** (0.037)
Over 65	0.251*** (0.038)	0.292*** (0.046)	0.196*** (0.040)	0.282*** (0.045)
Gender				
Male	.	.	.	.
Female	0.040 (0.019)	0.021 (0.019)	0.061** (0.018)	0.040* (0.019)
Children				
2 or more children	.	.	.	.
1 child	-0.090* (0.035)	-0.093** (0.035)	-0.047 (0.031)	-0.043 (0.034)
No children	-0.058* (0.026)	-0.072* (0.030)	-0.059* (0.026)	-0.040 (0.030)
Education				
Comprehensive school	.	.	.	.
Upper secondary/Vocational	0.001 (0.021)	0.023 (0.021)	0.019 (0.020)	0.035 (0.021)
University	0.060* (0.026)	0.051* (0.025)	0.106*** (0.026)	0.090*** (0.025)
Employment status				
At home	.	.	.	.
Pensioner	0.080* (0.036)	0.022 (0.041)	0.023 (0.037)	-0.034 (0.042)
Unemployed or laid off	0.073* (0.036)	0.059 (0.038)	0.036 (0.037)	0.018 (0.039)
Student	-0.029 (0.047)	0.038 (0.053)	0.021 (0.049)	0.090 (0.054)
Working	0.032 (0.044)	0.038 (0.046)	-0.002 (0.045)	-0.006 (0.046)
My income is enough to cover my expenses				
Agree	.	.	.	.
Neither agree nor disagree	0.045 (0.034)	0.055 (0.034)	0.051 (0.035)	0.054 (0.035)
Partly disagree	0.047* (0.025)	0.053* (0.025)	0.033 (0.025)	0.031 (0.025)
Fully disagree	0.144*** (0.024)	0.143*** (0.024)	0.112*** (0.024)	0.107*** (0.024)
Person/people for whom food aid is sought				
For me and others	.	.	.	.
For me and my family	0.047 (0.033)	0.040 (0.034)	0.085** (0.032)	0.077** (0.033)
Only for me	0.019 (0.032)	0.017 (0.032)	0.028 (0.031)	0.030 (0.031)
Frequenting food aid locations				
A few times a year	.	.	.	.
Once a month	-0.015 (0.028)	-0.005 (0.028)	0.023 (0.028)	0.002 (0.028)
Every other week	0.068* (0.026)	0.029 (0.026)	0.028 (0.026)	-0.007 (0.026)
Every week	-0.028 (0.025)	-0.026 (0.026)	0.036 (0.025)	-0.011 (0.026)
*=p<0,05; **=p<0,01; ***=p<0,001	chi2	120.09	chi2	106.06
	BIC	3453	BIC	3470.31
	N	2631	N	2644

Discussion and conclusion

The phenomenon of shame based on poverty is universal; it has always been present – in various ways in different societies, places and socio-political circumstances. It manifests itself as an experience in relation to one's environment (Walker 2014; Chase & Bantebya-Kyomuhendo 2014) and to one's reference group (Runciman 1966). The collectively felt shame of poverty disappeared with the formation of the welfare state. The welfare state replaced stigmatising poor relief with an intent to ensure the well-being of everyone and entitle people to a reasonable standard of living.

The promising development of Finnish society was altered radically by the recession of the 1990s. The segregating development following the recession resulted in the accumulation of prosperity to the well-off and scarcity to the poor. So-called bread queues made poverty visible once again in the cities of the Finnish welfare state.

Finnish society today is highly individualised, and so is the shame of poverty; shame is invisible, and people perceive poverty as a consequence of personal failure (cf. Jo 2013). This phenomenon is associated with the failure to realise individual goals and to reach a level of personal fulfilment or potential (e.g., Gubrium & Lødemel 2014). Therefore, applying for support is considered stigmatising in a society with a strong ethos of self-coping.

The existing research based on qualitative methods canonises shame as one of the main characteristics of the food aid phenomenon in modern Western societies; most studies indicate that it is humiliating to be forced to seek food aid during a difficult economic situation (e.g., van der Horst et al. 2014). In particular, receiving food aid for the first time is typically felt to be shameful because it involves a type of surrender (Caplan 2016; Purdam et al. 2016). The experience of shame is particularly striking when other means have already been used and charity food aid is the only alternative that remains.

We can assume that this experience occurred to many people in Finland in the 1990s recession. Receiving food aid was humiliating, particularly for those who were accustomed to supporting themselves in a world in which the standard of living was continually growing. Conversely, those with prolonged low income levels had already adapted to their situations and become accustomed to using charity food aid as one of their coping mechanisms. Since then, Finnish society has had to adjust to the increase in social inequality, and bread queues remain a visible part of the street scene in the 2010s.

Our first research question inquired whether it is socially or personally shameful to obtain food aid in the Finnish welfare state. According to our results, one-third of the respondents perceive social or personal shame when receiving food aid. The reasons behind this surprisingly low level of perceived shame compared with that found in previous qualitative research (cf. Siiki 2008; Metsähuone 2001) might be due to the above-mentioned social change in Finnish society; Western societies have become more individualised and thus have also individualised shame (cf. Chase & Bantebya-Kyomuhe 2014; Gubrium 2014). In other words, because

Finland is a highly individualised society, for those who are ashamed, shame is a personal, hidden tragedy (cf. Scheff 2003). It can be shameful to admit that one experiences shame. Moreover, some of those who experience shame because of their poverty neither respond to survey questionnaires nor enter into a bread queue at all.⁶ Two of three respondents in this study who perceive social shame also perceive personal shame, which suggests that for many, the two forms of shame co-occur. In this type of situation, the negative side effects of shame can be at their worst.

However, there appear to be food aid recipients who are not ashamed – they do not perceive receiving food aid as humiliating or socially harmful. Studies have noted that many recipients obtain food aid frequently (Ohisalo & Saari 2014; Ohisalo et al. 2013); therefore, perhaps shame loses its meaning and searching for food becomes a social practise or even a norm. Indeed, the long bread queue for the famous charity food location called “Hursti's Self-Service” in Helsinki resembles a pride parade of the disadvantaged. If an individual's reference group is other disadvantaged people seeking food aid, there is no need to be ashamed. Instead of the individualised feelings of personal and social shame, many food aid recipients can feel collectively worthless, dehumanised and invisible in society's eyes (see Ohisalo & Saari 2014). In other words, the low levels of shame reported by some of the recipients might be a consequence of other emotions such as surrender and frustration.

According to a previous study, over 70 per cent of those who have experiences with Finnish social assistance, a strictly means-tested benefit offered by the public sector, agree with the statement, “Applying for social assistance is experienced as humiliating” (Blomberg et al. 2016). Considering the rather low percentage of reported shame shown by our results, it appears to be legitimate to interpret that applying for social assistance is considerably more humiliating than seeking charity food aid in Finland. However, this comparison leads us to consider how differently shame is operationalised in different studies and how these differences affect the results obtained.

An equally important point is that it can be easier to present one's opinions on shame in general than it is to describe personal experiences with shame; there is a tremendous difference between asking for assessments of shame from poverty from those who have not necessarily experienced it personally and from those who have. Accordingly, it is a very different matter to inquire of a recipient whether receiving aid is humiliating (subjective opinion) or whether she or he thinks it is generally considered humiliating (objectivising opinion). Thus, the forms of last-resort support discussed here, such as food aid and social assistance, are likely to be assigned a more humiliating status when an objective opinion is requested than when last-resort support receivers are asked to describe their personal experiences.

Fundamentally, the question of why receiving charity food aid or social assistance is perceived as humiliating by recipients remains open. Perhaps people feel ashamed that they cannot afford to reciprocate. In addition, it is likely that the means testing of the last-resort income schemes violates

recipients' privacy and increases the feeling of being controlled and dependent (Marttila et al. 2010; Jo 2013). Perceived shame can be related to application procedures, such as standing in a queue to receive food aid (Marttila et al. 2010; Blomberg et al. 2016). Here, the essential question is how front-line workers and volunteers treat their clients. Finally, being dependent upon collective organised help can be perceived as humiliating in Finnish society, in which Protestant work ethics are widely shared.

Another question we proposed at the beginning of the study was what factors explain perceived shame among charity food-aid recipients. It has been interesting to discover that those who feel more social and personal shame appear to either be more concerned about their social status than others are (as elderly women and well-educated citizens often are) or feel a personal failure in comparison to their reference groups. In any event, these individuals do not feel "among their own" in a bread queue. In summary, personal shame is determined by old age, high education level, having two or more children and perceived insufficiency of income. Social shame is determined additionally by gender (women) and by whether charity food aid is needed to support an entire family rather than an individual recipient.

The age effect reflects a wider social change in which the young appear to be a generation without shame. However, young people are more accustomed to bread queues as a phenomenon of their time and might not consider them a form of traditional stigmatising aid to the poor. Most food-aid recipients are middle-aged or older, and the older one is, the more shame one feels. Moreover, the older generations might not be as accustomed to expressing shame in public as are the younger. The gender effect might reflect habitual gender roles in Finnish society that are associated with female-typical responsibility for household activities and family status. In general, women report more perceived shame (Bousson 2016). In the case of charity food aid recipients, the problems experienced by women (particularly elderly female pensioners) are more likely to be economy and health based, whereas men suffer more deeply from male-typical exclusions (such as loneliness and substance abuse) (Laihiala & Ohisalo 2017). Women appear to be more concerned about their social status than are disadvantaged men, who are more likely to have adapted to the situation.

Perceived insufficiency of income is one of the main reasons for obtaining food. It is not surprising that insufficient income is felt to be shameful in a country in which a high ethos of self-coping prevails and in which it is stigmatising to fail as a breadwinner. With respect to education, its effect was as expected; the highly educated feel more shame than do those with low education levels. The education effect on shame might be connected with social status, because the feeling of shame is more profound, the deeper one has descended into poverty. This conclusion is also consistent with Runciman's (1966) theory about relative deprivation.

The frequency of obtaining food is not statistically connected to personal or social shame. This lack of connection can exist because the frequency is either not connected with shame at all or because the operationalisation of this vari-

able fails to distinguish between the respondents.⁷ It might be more relevant to use a variable that assesses how many years a respondent has been receiving charity food aid. It is possible that to understand shame and stigma and how individuals adapt to them, the actual length of time a person has received food is more important than his or her frequency of use within the past year. Another potentially helpful variable in predicting shame might be place of residence. Note that our data were collected in urban areas, in which charity food aid is more widely utilised than in rural settings. According to previous studies, notions of shame operate more powerfully in small villages than in towns or cities, in which food aid personnel and recipients are less likely to know one another (Caplan 2016).

The so-called bread queues are a humiliating element of the Finnish welfare state. Participating in them causes shame for many well-off citizens, although the queues do not always appear to cause feelings of shame among those in the queue who have adapted to living in scarcity. In general, Finnish charity food aid is performed in a humanitarian manner. In addition to seeking food, a bread queue is a place to encounter companions in misfortune and to obtain peer support (e.g., Siiki 2008). For some recipients, charity food aid can be a less humiliating way to receive help than the official means offered by the state. The personnel at the distribution points often have a shorter social distance to aid recipients than, for example, social workers have. Indeed, many of the staff members have suffered from unemployment and scarcity in their lives – they can be considered kindred spirits.

This study of social and personal shame among charity food-aid recipients enhances our knowledge of the psychosocial aspects of poverty. Studying the shame of poverty is of the utmost importance given that shame has several negative effects on health and well-being. Furthermore, this article provides new information concerning the factors explaining personal and social shame among a disadvantaged group whose experiences of shame have not been analysed quantitatively in earlier studies. We are aware that our results concerning the frequency of perceived shame among food aid recipients are rough estimates; however, they are based on the best data currently available. Further research is needed involving multiple research methods and new datasets that enable the analysis of shame in a more precise and subtle manner. Indeed, a currently active research group that includes the authors of the present paper has applied the results obtained here to an effort to collect a new, more comprehensive set of data on charity food aid. It is hoped that this study will enable a more fine-grained and comprehensive study of the phenomena involved.

Finally, there is also a need to consider how shame should be operationalised and studied when it is carefully hidden. This examination is particularly relevant because there is the risk that those who perceive the most shame are unwilling to participate in surveys. Despite the notably low level of shame reported in this study, the essential point is that no one should be ashamed of poverty or of receiving aid in a welfare state such as Finland because shame imposes numerous negative consequences on an individual.

Endnotes

¹EU food, i.e., the European Union's "Food Distribution programme for the Most Deprived Persons of the Community" (MDP), existed until 2014. After MDP ended, a new programme called "The Fund for European Aid to the Most Deprived" (FEAD) was introduced.

²There are multiple surveys on food insecurity and health conducted on food bank users outside Europe (see Bazerghi et al. 2016). As far as the authors know, the survey underlying the present study is the only survey on food aid recipients' subjective well-being and perceived shame. The Finnish survey was replicated in the capitals of Greece, Lithuania (see Ohisalo et al. 2016) and Hungary; it will also be performed in other countries in the near future. The new dataset will be used for comparative study.

³The Finnish survey was translated into English and Russian.

⁴The data were collected from Kuopio (N = 306), Espoo (N = 305), Helsinki (N = 396), Vantaa (N = 204), Pori (N = 308), Jyväskylä (N = 292), Turku (N = 331), Mikkeli (N = 300), Tampere (N = 354), Lahti (N = 168) and Porvoo (N = 105). In addition, there were 405 responses collected from seven localities in which the Church offices distributed food aid provided by the European Union.

⁵dy/dx margin stands for average marginal effect, AME (see Stata 2016, 28).

⁶Hidden shame can be best studied by qualitative methods such as in-depth interviews. However, persuading people to participate in interviews is likely to be more challenging than having them fill in questionnaires, which would necessarily lead to exclusion bias.

⁷The variable was categorised into the following levels: a few times per year, once per month, every other week and every week.

Acknowledgements

This research was supported by the Strategic Research Council of the Academy of Finland. (Decision number 293103).

References

- Adler, P., & Adler, P. (1994). *Constructions of deviance: social power, context and interaction*. Belmont: Wadsworth Publishing Company.
- Akbag, M., & Imamoglu, S. (2010). The prediction of gender and attachment styles on shame, guilt, and loneliness. *Educational Sciences: Theory and Practice*, 10, 669–682.
- Baumberg, B. (2016). The stigma of claiming benefits: a quantitative study. *Journal of Social Policy*, 45, 181–199.
- Bazerghi, C., McKay, F., & Dunn, M. (2016). The role of food banks in addressing food insecurity: a systematic review. *Journal of Community Health*, 41, 732–740.
- Becker, H. (1963). *Outsiders*. New York: Free Press.
- Birrell, D. (2016). Book review: Robert Walker, *The shame of poverty*. *Sociology*, 50, 1033–1036.
- Blomberg, H., Kallio, J., & Kroll, C. (2016). Häpeää ja laiskuutta. Asiakkaiden, muiden kansalaisten sekä katutason työntekijäryhmien käsitykset toimeentulotukiasiakkuudesta. *Yhteiskuntapolitiikka*, 81, 301–312.
- Blomgren, J., Maunula, N., & Hiilamo, H. (2014). Sairastuttaako velka? 15 vuoden seurantatutkimus pitkäaikaisesti ylivelkaantuneista. *Yhteiskuntapolitiikka*, 79, 245–263.
- Blomgren, J., Maunula, N., & Hiilamo, H. (2016). Overindebtedness and chronic disease: a linked register-based study of Finnish men and women during 1995–2010. *International Journal of Public Health*, 61, 535–544. Retrieved 2017-09-29, from <http://link.springer.com/article/10.1007/s00038-015-0778-4>
- Bouson, J. B. (2016). *Shame and the aging woman: confronting and resisting ageism in contemporary women's writings*. Chicago: Palgrave Macmillan.
- Caplan, P. (2016). Big society or broken society? Food banks in the UK. *Anthropology Today*, 32, 5–9.
- Chase, E., & Bantebya-Kyomuhendo, G. (2014). *Poverty and shame: global experiences*. Oxford: Oxford University Press.
- Chase, E., & Walker, R. (2013). The co-construction of shame in the context of poverty: beyond a threat to the social bond. *Sociology*, 47, 739–754.
- Crocker, J., & Garcia, J. A. (2006). Stigma and the social basis of the self: a synthesis. In S. Levin & C. van Laar (Eds.), *Stigma and Group Inequality* (pp. 287–308). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, Publishers.
- Douglas, F., Sapko, J., Kiezebrink, K., & Kyle, J. (2015). Resourcefulness, desperation, shame, gratitude and powerlessness: common themes emerging from a study of food bank use in Northeast Scotland. *AIMS Public Health*, 2, 297–317.
- Dovidio, J. F., Major, B., & Crocker, J. (2000). Stigma: introduction and overview. In T. F. Heatherton, R. Kleck, M. R. Hebl, & J. G. Hull (Eds.), *The Social Psychology of Stigma* (pp. 1–30). New York & London: The Guilford Press.
- Ejrnæs, M., Elm Larsen, J., & Müller, M. (2016). *Coping with poverty in a welfare state - linking structure and agency in an integrated analysis of coping strategies among poor welfare claimants*. Paper for the RC 19 annual conference at University of Costa Rica.
- Fessler, D. M. (2004). Shame in two cultures: implications for evolutionary approaches. *Journal of Cognition and Culture*, 4, 207–262.
- Frønes, I. (2001). Skam, skyld og ære i det moderne. In I. T. Wyller (Ed.), *Perspektiver på skam, ære og skamløshet i det moderne* (pp. 69–80). Bergen: Fagbokforlaget.
- Gilbert, P., Pehl, J., & Allan, S. (1994). The phenomenology of shame and guilt: an empirical investigation. *Psychology and Psychotherapy: Theory, Research and Practice*, 67, 23–36.

- Goffman, E. (1963). *Stigma: notes on the management of spoiled identity*. Englewood Cliffs, N.J: Prentice-Hall.
- Goss, K., & Allan, S. (2009). Shame, pride and eating disorders. *Clinical Psychology & Psychotherapy*, 16, 303–316.
- Gubrium, E. (2014). Poverty, shame, and the class journey in public imagination. *Distinktion: Scandinavian Journal of Social Theory*, 15, 105–122.
- Gubrium, E. (2015). 'Then' and 'now': literary representations of shame, poverty and social exclusion in Norway. In E. Chase & G. Bantebya-Kyomuhend (Eds.), *Poverty and shame: global experiences* (pp. 99–110). Oxford: Oxford University Press.
- Gubrium, E., & Lødemel, I. (2014). "Not good enough": social assistance and shaming in Norway. In E. Gubrium, S. Pellissery, & I. Lødemel (Eds.), *The shame of it: global perspectives on anti-poverty policies* (pp. 85–110). Bristol: Policy Press.
- Gubrium, E., & Lødemel, I. (2015). (Relative) poverty in a rich, egalitarian welfare state experiences from Norway. In E. Chase & G. Bantebya-Kyomuhend (Eds.), *Poverty and Shame: global Experiences* (pp. 188–204). Oxford: Oxford University Press.
- Hämäläinen, K. (2006). *Ettei totuus unohtuisi: ruoka-avun tarve Porissa*. Tampere: Tampereen yliopiston Porin yksikkö.
- Hänninen, S., Karjalainen, J., Lehtelä, K.-M., & Silvasti, T. (2008). *Toisten pankki: ruoka-apu hyvinvointivaltiossa*. Helsinki: Stakes.
- Jönsson, L. R. (2002). Stigma och skam-en explorativ studie om arbetslöshet bland tjänstemän. *Nordisk Sosialt Arbeid*, 22, 153–160.
- Jo, Y. N. (2013). Psycho-social dimensions of poverty: when poverty becomes shameful. *Critical Social Policy*, 33, 514–531.
- Jousilahti, J.-P., & Niemelä, M. (2016). *Varallisuuserojen kasvu eriarvoistaa Suomea. Tackling Inequalities in Time of Austerity (TITA) Policy Brief 9/2016*. Retrieved from <http://blogit.utu.fi/tita/wp-content/uploads/sites/45/2016/09/policybrief-niemela-jousilahti.pdf>
- Julkunen, R. (2001). *Suunnanmuutos: 1990-luvun sosiaalipoliittinen reformi Suomessa*. Tampere: Vastapaino.
- Kuivalainen, S., & Niemelä, M. (2010). From universalism to selectivism: the ideational turn of the anti-poverty policies in Finland. *Journal of European Social Policy*, 20, 263–276.
- Laihiala, T., & Ohisalo, M. (2017). Leipäjonot sukupuolisen ja sosiaalisen eriarvoisuuden mittarina. *Sosiologia*, 54, 128–149.
- Lehtelä, K. M., & Kestilä, L. (2014). Kaksi vuosikymmentä ruoka-apua. In M. Vaarama, S. Karvonen, L. Kestilä, P. Moisio, & A. Muuri (Eds.), *Suomalaisten hyvinvointi* (pp. 270–281). Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos.
- Lewis, M. (1995). *Shame: the exposed self*. New York: Free press.
- Lister, R. (2004). *Poverty: key concepts*. Cambridge: Polity Press.
- Lott, B. (2002). Cognitive and behavioral distancing from the poor. *American Psychologist*, 57, 100–110.
- Marttila, A., Whitehead, M., Canvin, K., & Burström, B. (2010). Controlled and dependent: experiences of living on social assistance in Sweden. *International Journal of Social Welfare*, 19, 142–151.
- Merton, R. (1968). *Social theory and social structure*. New York: Free Press. Retrieved 2017-07-18, from https://www.google.com/books?hl=fi&lr=&id=dyqZ0cux9o0C&oi=fnd&pg=PR7&dq=Social+Theory+and+Social+Structure&ots=_QmC02t4jD&sig=fWsrskTnRL07i5VfFt0laKRnLEI
- Metsähuone, P. (2001). *Köyhyyden häpeä: pelastusarmeijan ruoka-avun hakijoiden kokemuksia köyhyydestä 1990-luvun Suomessa*. Helsinki: University of Helsinki.
- Moisio, P., Lehtelä, K.-M., & Munkkila, S. (2014). *Estimating the poverty reduction effect of tax and benefit policies in Finland 1993-2013 using a microsimulation method*. ImPRovE Discussion Paper No. 14/06. Antwerp: Herman Deleeck Centre for Social Policy, University of Antwerp. Retrieved from <https://appam.confex.com/appam/int16/webprogram/Paper15982.html>
- Mood, C. (2010). Logistic regression: why we cannot do what we think we can do, and what we can do about it. *European Sociological Review*, 26, 67–82.
- Morgan, D. (2004). Class and Masculinity. In M. S. Kimmel, J. Hearn, & R. W. Connell (Eds.), *Handbook of studies on men & masculinities* (pp. 230–248). Thousand Oaks, London & New Delhi: SAGE.
- OECD. (2008). *Growing Unequal? Income Distribution and Poverty in OECD Countries*. Paris: OECD.
- OECD. (2011). *Health at a glance 2011*. Paris: OECD.
- Ohisalo, M., Eskelinen, N., Laine, J., Kainulainen, S., & Saari, J. (2013). *Avun tilkkutäkki: suomalaisen ruoka-apukentän monimuotoisuus*. Espoo: Raha-automaattiyhdistys.
- Ohisalo, M., Laihiala, T., Kouvou, A., Kahma, N., & Saari, J. (2016). *Does dry happiness resemble dry bread? Subjective well-being on breadlines in the capitals of Finland, Greece and Lithuania*. Paper for the RC 19 Annual Conference at University of Costa Rica.
- Ohisalo, M., Laihiala, T., & Saari, J. (2015). Huono-osaisuuden ulottuvuudet ja kasautuminen leipäjonossa. *Yhteiskuntapolitiikka*, 80, 435–446.
- Ohisalo, M., & Saari, J. (Eds.). (2014). *Kuka seisoo leipäjonossa*. Helsinki: Kunnallisanalan kehittämissäätiö.
- Ohisalo, M., Saari, J., & Saukko, E. (2014). Vuotava haava – häpeä ja stigma leipäjonossa. In M. Ohisalo & J. Saari (Eds.), *Kuka seisoo leipäjonossa* (pp. 81–95). Helsinki: Kunnallisanalan kehittämissäätiö.
- Pescosolido, B. A., & Martin, J. K. (2015). The stigma complex. *Annual Review of Sociology*, 41, 87–116.
- Purdum, K., Garratt, E. A., & Esmail, A. (2016). Hungry? Food insecurity, social stigma and embarrassment in the UK. *Sociology*, 50, 1072–1088.

- Riihelä, M., & Suoniemi, I. (2015). Tuloliikkuvuus ja köyhyyden pysyvyys. In H. Taimio (Ed.), *Hyvinvointivaltio 2010-luvulla – mitä kello on lyönyt?* (pp. 170–188). Helsinki: Palkansaajien tutkimuslaitos.
- Runciman, W. (1966). *Relative deprivation and social justice: a study of attitudes to social inequality in twentieth-century England*. Berkeley: University of California Press.
- Salonen, A. S. (2016). *Food for the soul or the soul for food: users' perspectives on religiously affiliated food charity in a Finnish city*. Helsinki: Univeristy of Helsinki.
- Scheff, T. J. (1994). *Microsociology: discourse, emotion, and social structure*. Chicago: University of Chicago Press.
- Scheff, T. J. (2003). Shame in self and society. *Symbolic Interaction*, 26, 239–262.
- Seabrook, J. (2014). Why shame is the most dominant feature of modern poverty. *Guardian* 30 September 2014. Retrieved from <https://www.theguardian.com/commentisfree/2014/sep/30/shame-modern-poverty-poor-people-tory-welfare-cuts>
- Sen, A. K. (1983). Poor, relatively speaking. *Oxford Economic Papers*, 35, 153–169.
- Sen, A. K. (1990). Development as capability expansion. In K. Griffin & J. Knight (Eds.), *Human development and the international development strategy for the 1990s*. (pp. 319–327). London: Mcnillan.
- Sen, A. K. (1993). Capability and well-being. In A. K. Sen & M. Nussbaum (Eds.), *The Quality of Life* (pp. 30–53). Oxford: Clarendon Press for UNU-WIDER.
- Sen, A. K. (1995). *Inequality Reexamined*. Harvard: Harvard University Press.
- Siiki, A. (2008). Myllypuron ruokajono – esimerkki hyvinvointiköyhyydestä. In A. Hänninen, J. Karjalainen, K. Lehtelä, & T. Silvasti (Eds.), *Toisten pankki. Ruoka-apu hyvinvointivaltiossa* (pp. 127–161). Helsinki: Stakes.
- Silvasti, T., & Karjalainen, J. (2015). Hunger in a Nordic welfare state: Finland. In G. Riches & T. Silvasti (Eds.), *First world hunger revisited. Food charity or the right to food?* (pp. 72–86). London and New York: Palgrave Macmillan.
- Smith, A. (1776). *An inquiry into the wealth of nations*. London: Strahan and Cadell.
- Starrin, B., Blomkvist, M. K., & Janson, S. (2003). Socialbidragstaggande och statusbunden skamkänsla – En prövning av ekonomisociala band modellen. *Socialvetenskaplig Tidskrift*, 10.
- Stata 2016. (2016). *Manual*. Retrieved from <http://www.stata.com/manuals14/rmargins.pdf>
- Sutton, E., Pemberton, S., Fahmy, E., & Tamiya, Y. (2014). Stigma, shame and the experience of poverty in Japan and the United Kingdom. *Social Policy and Society*, 13, 143–154.
- Sznycer, D., Tooby, J., Cosmides, L., Porat, R., Shalvi, S., & Halperin, E. (2016). Shame closely tracks the threat of devaluation by others, even across cultures. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 113, 2625–2630.
- Tangney, J. P., & Dearing, R. L. (2002). *Shame and guilt*. New York: Guilford Press.
- Tourangeau, R., Edwards, B., Johnson, T. P., Wolter, K. M., & Bates, N. (Eds.). (2014). *Hard-to-survey populations*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Townsend, P. (1979). *Poverty in the United Kingdom: a survey of household resources and standards of living*. Harmondsworth: Penguin Books.
- van der Horst, H., Pascucci, S., & Bol, W. (2014). The “dark side” of food banks? Exploring emotional responses of food bank receivers in the Netherlands. *British Food Journal*, 116, 1506–1520. Retrieved from <http://www.emeraldinsight.com/doi/abs/10.1108/BFJ-02-2014-0081>
- Walker, R. (2014). *The shame of poverty*. Oxford: Oxford University Press.
- Walker, R., Kyomuhendo, G. B., Chase, E., Choudhry, S., Gubrium, E. K., Nicola, J. Y., ... Pellissery, S. (2013). Poverty in global perspective: is shame a common denominator? *Journal of Social Policy*, 42, 215–233.
- Williams, R. (2012). Using the margins command to estimate and interpret adjusted predictions and marginal effects. *Stata Journal*, 12, 308.
- Zavaleta Reyes, D. (2007). The ability to go about without shame: a proposal for internationally comparable indicators of shame and humiliation. *Oxford Development Studies*, 35, 405–430. Retrieved from <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/13600810701701905>

APPENDIX

Table 1. Distribution of independent variables % (N).

	Personal Shame (N=2631)		Social Shame (N=2644)	
	Freq.	Percent	Freq	Percent
Age				
16-25	167	6.4	166	6.3
26-35	297	11.3	300	11.4
36-45	418	15.9	421	15.9
46-55	663	25.2	666	25.2
56-65	682	25.9	687	26.0
Over 65	404	15.4	404	15.3
Gender				
Male	1306	49.6	1304	49.3
Female	1325	50.4	1340	50.7
Children				
2 or more children	435	16.5	437	16.5
1 child	325	12.4	327	12.4
No children	1871	71.1	1880	71.1
Education				
Comprehensive school	1022	38.8	1026	38.8
Upper secondary/Vocational	1066	40.5	1075	40.7
University	543	20.6	543	20.5
Employment status				
At home	189	7.2	189	7.2
Pensioner	970	36.9	974	36.8
Unemployed or laid off	1042	39.6	1053	39.8
Student	175	6.7	174	6.6
Working	255	9.7	254	9.6
My income is enough to cover my expenses				
Agree	620	23.6	630	23.8
Neither agree nor disagree	255	9.7	254	9.6
Partly disagree	742	28.2	742	28.1
Fully disagree	1014	38.5	1018	38.5
Person/people for whom food aid is sought				
For me and others	253	9.6	257	9.7
For me and my family	1120	42.6	1129	42.7
Only for me	1258	47.8	1258	47.6
Frequenting food aid locations				
A few times a year	648	24.6	652	24.7
Once a month	512	19.5	514	19.4
Every other week	690	26.2	692	26.2
Every week	781	29.7	786	29.7

ABSTRAKTI

Tutkimuksessa tarkastellaan verkkokeskustelijoiden käsityksiä ruoka-avun saajien ansaitsevuudesta van Oorschotin ansaitsevuuden kriteerien (tarve, kontrolli, identiteetti, asenne, vastavuoroisuus) kautta. Aineistona käytetään vuosien 2014–2015 verkkouutiskeskustelua leipäjonoista (1294 kommenttia). Perinteistä köyhäinapua muistuttavat leipäjonot mahdollistavat suomalaisen hyvinvointivaltioon huonosti istuvan ehdollisen ansaitsevuuskeskustelun. Ansaitsevuuden kriteereistä korostuu voimakkaimmin tarve. Tarpeen arviointi ilmenee usein yhdessä kontrollin eli huono-osaisen oman tai yhteiskunnan vastuun korostamisen kanssa. Identiteetin kriteeri näkyy erityisesti siinä, kuinka verkkokeskustelut rakentavat ja ylläpitävät sosiaalista etäisyyttä ihmisryhmien välillä. Kiitollisuutta (asenne) tai vastapalvelusta (vastavuoroisuus) ei vaadita, sillä ruoka-avun jonottaminen mielletään itsessään nöyryyttäväksi. Kuten verkkokeskusteluille on ominaista, voimakkaat mielipiteet korostuvat: ansaitsevuuden kriteereihin perustuvan tyypittelyn mukaan eniten äänessä ovat ”etäinen syyllistäjä” ja ”ymmärtävä osallinen”.

Asiasanat: Avunsaajien ansaitsevuus, avuntarve, ruoka-apu, solidaarisuus, sosiaalinen etäisyys, verkkokeskustelu

Tutkimus on julkaistu teoksessa: Juho Saari (toim.) (2017) Sosiaaliturvariippuvuus. Sosiaalipummit oleskeluyhteiskunnassa. Tampere: Tampere University Press.

9

Sosiaalipummit leipäjonossa? – Kansalaisten käsityksiä huono-osaisten ansaitsevuudesta

Tuomo Laihiala & Maria Ohisalo

Maassamme on paljon niitä, jotka käyttävät tukirahansa turhuuteen ja hakevat sitten ruokansa leipäjonosta. (nimimerkki Nocomment, HS 1.9.2015)

Perinteistä köyhäinapua muistuttavat pitkät leipäjonot ilmestyivät suurten kaupunkien katukuvaan 1990-luvun laman aikana. Nyt 2010-luvulla ruoka-apua on tarjolla sadoissa suomalaisissa kunnissa. Myös avunmuotoja tulee jatkuvasti lisää. On nähtävissä, että leipäjonot ovat vakiintuneet osaksi suomalaista epävirallista köyhyyspolitiikka. Ruoka-apuun turvautuikin vuoden 2013 aikana 2,3 prosenttia suomalaisista, toisin sanoen yli 80 000 henkilöä (ks. Lehtelä & Kestilä 2014, 270). Arviolta yli 20 000 suomalaista jonottaa ruokaa viikoittain (Ohisalo ym. 2013, 37–38).

Poliittiseen keskusteluun leipäjonot tulivat 1990-luvun alun suuren laman (1991–1994) myötä. Ne ovat sen jälkeen pysyneet julkisessa keskustelussa ja niistä on myös uutisoitu vaihtelevaan tahtiin (Hänninen ym. 2008). Uuden laman (2008–) myötä teema on jälleen noussut poliittisten keskustelujen ytimeen. Samalla median kiinnostus ruoka-apua kohtaan on kasvanut. Leipäjonoista myös käydään laajaa keskustelua niitä käsittelevien verkkouutisten yhteydessä. Kuten verkkokeskusteluille on tyypillistä, näissä keskusteluissa asettuvat vahvasti vastakkain ruokaa hakevia syyllistävät ja kritisoivat sekä heitä ymmärtävät ja puolustavat kansalaiset.

Tässä luvussa tarkastellaan vuosien 2014 ja 2015 aikana leipäjonoista kirjoitettujen uutisten yhteydessä käytyä verkkokeskustelua ruoka-avusta ja ruokaa

hakevista ihmisistä. Keskustelua analysoidaan teorialähtöisesti ja temaattisesti ansaitsevuuden käsitejärjestelmän kautta. Ansaitsevuus tarkoittaa käsitystä avunsaamisen oikeutuksesta, toisin sanoen sitä, millä perusteella ja kenen tulisi tai ei tulisi saada apua (esim. Larsen 2008). Tutkimuksen aluksi esitellään teoreettinen viitekehys, joka rakentuu Wim van Oorschotin (2000) tutkimuksessa määriteltyjen ansaitsevuuden kriteerien ympärille. Analyysiosiossa tarkastellaan käsitejärjestelmän teemojen mukaisesti leipäjonoihin liittyvää verkkokeskustelua sekä ryhmitellään verkkokeskustelijat tyypeihin toisistaan voimakkaimmin eroavien ansaitsevuusnäkemysten perusteella. Yhteenvedossa pohditaan, kuinka tutkittu tieto ja verkkokeskustelijoiden näkemykset kohtaavat ja millaisia yhteiskuntapoliittisia merkityksiä vastakkainasettelu tuottaa⁵⁰.

Sosiaalinen etäisyys

Valtaväestö katsoo huono-osaista etäisyyden päästä. Huono-osaaisuudella viitataankin valtaväestön ala- ja ulkopuolelle sijoittuviin ryhmiin (Rauhala 1988; Heikkilä 1990; Raunio 2006; Karvonen & Kestilä 2014; Kainulainen 2014). Leipäjonoissa käyvät muodostavat sisäisesti heterogeenisen, nyky-yhteiskunnassa kaupunkien ja kaupunkilähiöiden kaduilla näkyvän huono-osaisuuden notkelman (ks. Saari 2015a).

Ruoka-avusta apua hakevat ovat koko väestöä heikommissa asemassa elämänlaatunsa, elintasonsa ja elämäntapansa suhteen. Heidän terveydentilansa on muita heikompi ja he ovat tyytymättömiä elämäänsä. Suurin osa jonottajista on yksin asuvia, keskimääräistä matalammin koulutettuja, keski-ikäisiä tai sitä iäkkäämpiä ja heikossa työmarkkina-asemassa olevia. Useimmat ovat työttömiä tai eläkkeellä (ks. liitetaulukko 1).

⁵⁰ Luvun tutkimusasetelma perustuu kirjoittajien *Janus*-lehdessä (2017) julkaistavaan artikkeliin *Ruoka-avun saajien ansaitsevuus verkkokeskusteluissa*. Tutkimus on osa Suomen Akatemian strategisen tutkimuksen neuvoston rahoittamaa hanketta *Eriarvoisuus niukkuuden aikana* (päättönumero: 293103).

Taloudelliset ongelmat näkyvät tulojen riittämättömyytenä menoihin, kykenemättömyytenä selviytyä veloista ja kokemuksena riittämättömästä avun ja tuen saannista kaupungilta ja seurakunnilta. Yli kaksi viidesosaa jonottajista on niin huono-osaisia, että heidän huono-osaisuutensa kasautuu taloudelliselle, terveydelliselle ja sosiaaliselle ulottuvuudelle. (Ohisalo ym. 2015a; Ohisalo ym. 2015b.)

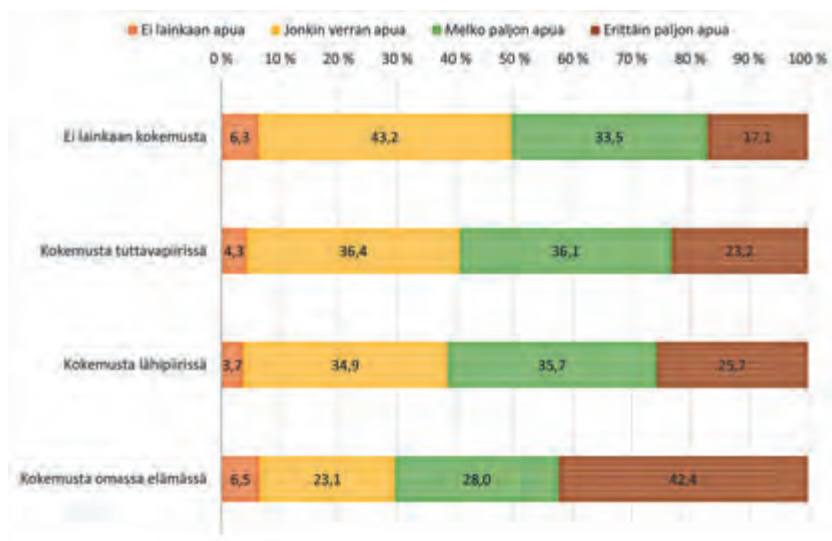
Sosiaalinen etäisyys on mekanismi, joka heikentää ymmärrystä ja vähentää auttamisen halua etäällä olevia kohtaan. Etäisyys näkyy tavoissa, joilla köyhyyttä ja huono-osaisuutta selitetään ja joilla huono-osaisten avunsaajien ansaitsevuutta arvioidaan (Saari 2015a, 101). Huono-osaisista voidaan puhua nykyajan muukalaisina. He ovat samaan aikaan etäällä ja lähellä sekä ryhmän jäseniä että ulkopuolisia (ks. Simmel 2005). Väestöryhmien välinen sosiaalinen etäisyys on paikoin niin suurta, että erilaisia elämäntodellisuuksia ei tunnusteta.

Helsingin Sanomien (2015) toteuttamassa verkkokyselyssä tiedusteltiin, kuinka paljon yhteiskunnan pitäisi auttaa ruoka-apuun turvautuvia ihmisiä. Sosiaalista etäisyyttä ruoka-avun saajien ja hyvinvoivan enemmistön välillä voi havainnollistaa ristiintaulukoimalla mielipideväittämät yhteiskunnan tarjoamasta avusta ja ruoka-avun läheisyydestä (kuvio 23). Mitä läheisempi kokemus ruoka-avusta itsellä on, sitä useammin vastaajat katsovat, että ruoka-avun saajien tulisi saada apua yhteiskunnalta. Viidennes vastaajista katsoi, että yhteiskunnan pitäisi antaa erittäin paljon apua, kolmannes näki, että apua pitäisi antaa melko paljon ja kaksi viidestä oli sitä mieltä, että apua pitäisi antaa jonkin verran. Vain alle kuusi prosenttia vastaajista oli sitä mieltä, ettei yhteiskunnan tulisi suunnata lainkaan apua leipäjonossa käyville.

Solidaarisuus ja avunsaajien ansaitsevuus

Solidaarisuus merkitsee myötätuntoa, yhteisvastuullisuutta ja yhteenkuuluvuuden tunnetta niin etäisiä kuin läheisiä kohtaan (esim. Laitinen & Pessi 2010). Solidaarisuutta voi ilmaista konkreettisesti auttamalla, toisen ihmisen huomioivalla käytöksellä tai teoilla toisten puolesta (Pessi & Oravasaari 2011).

Kansalaisten käsityksiä huono-osaisten ansaitsevuudesta

Kuvio 23. Kuinka paljon yhteiskunnan tulisi tarjota apua leipäjonoissa käyville sen mukaan millaista kokemusta vastaajalla on leipäjonoista (%)
(Lähde: Helsingin Sanomien näyte, N=8853, $p < 0,001$)

Empatialla taas tarkoitetaan myötäelämistä, kuten samastumista heikossa asemassa olevan elämäntilanteeseen. Se on demokraattisen yhteiskunnan tärkeä rakennusaine, joka vähentää sosiaalista stigmaa. (Nussbaum 2010; Kalliopuska 1997.)

Auttaminen on sitä todennäköisempää, mitä lähempänä autettavat ovat. Aiemmista tutkimuksista tiedetään, että henkilökohtainen tai läheinen kokemus taloudellisista vaikeuksista ja sosiaaliturvan varassa elämisestä auttaa ymmärtämään huono-osaisten tilannetta paremmin (Kallio & Kouvo 2015; Niemelä 2011; 7. luku tässä teoksessa). Kaukana olevia autetaan erilaisin motiivein, kuten lähimmäisenrakkauden tai taloudellisen vastavuoroisuuden nimissä. Asennetta, jossa oman maan kansalaisten auttaminen asetetaan etusijalle ja jossa maahanmuuttajia ei pidetä kunniallisina köyhinä, kutsutaan hyvinvointisovinismiksi (van der Waal ym. 2011). Solidaarisuusvajella viitataan tilanteeseen, jossa esiintyy haluttomuutta osallistua yhteiskunnan heikoim-

pien tulonsiirtojen ja palveluiden rahoitukseen samalla, kun hyvinvoiva enemmistö rahoittaa mielellään sellaisia etuuksia ja palveluita, joita se itse käyttää. Solidaarisuusvajelle läheinen empatiakuilu ilmenee valtaväestön vähäisenä myötätuntona huono-osaisimpia kohtaan. Huono-osaisten olemassaolosta ei haluta tietää eikä heitä haluta kohdata. (Saari 2015a, 94–97.)

Empatiakuilun ja solidaarisuusvajeen taustalla on näkemyksiä huono-osaisten ansaitsemattomuudesta. Ansaitsemisella viitataan määritelmällisesti jonkin osakseen oikeutetusti tai kohtuuden mukaan saamiseen, jonkin oman työnsä tai toimintansa johdosta saamiseen sekä jonkin arvoisena olemiseen (Kotimaisten kielten keskus & Kielikone Oy 2015). Ansaitsevuuden yhteydessä puhutaan kunniallisista, ansaitsevista sekä kunnianttomista, ansaitsemattomista köyhistä. Muukalaistenkin auttamista legitimoit heidän näkemisen kunniallisina autettavina (Leskinen 2011, 106–108).

Keskustelu ansaitsevuudesta on osa hyvinvointivaltion perinteistä legitimeittikeskustelua siitä, kuka ansaitsee saada hyvinvointivaltion palveluita ja millä perusteella (esim. Airio 2013; Blomberg ym. 2015). Avunsaamisen sosiaalinen oikeutus kytkeytyy läheisesti avun ansaittavuuteen (van Oorschot 2006; 2000). Eurooppalaisten ansaitsevuusasenteissa toistuu laajalti sama kaava, jonka mukaan ikäihmiset nähdään eniten apunsa ansaitsevina. Heidä seuraavat sairaat ja vammaiset. Tässä kaavassa työttömät ansaitsevat edellisiä vähemmän apua ja maahanmuuttajat vähiten. Kun järjestelmän väärinkäyttäjänä pidetyt ihmiset, niin sanotut sosiaalipummit tai kunnianttomat köyhät saavat apua, koetaan voimakkaita emotionaalisia reaktioita. (Ks. 7. luku tässä teoksessa; van Oorschot 2006; 2008; Meier Jaeger 2007; Lepianka 2007; van Oorschot 2006.)

On olemassa yleisesti käytettyjä kriteerejä, joiden perusteella ihmisten ansaitsevuuskäsityksiä voidaan hahmottaa. Näiden kriteerien muodostaman käsitejärjestelmän perusteella on mahdollista tunnistaa, millä perusteilla kansalaiset ovat valmiita osoittamaan enemmän myötätuntoa ja tarjoamaan enemmän apua tiettyjä ihmisryhmiä kohtaan kuin toisia. Wim van Oorschotin (2000) kriteeristö koostuu 1) tarpeesta, 2) kontrollista, 3) identiteetistä, 4) asenteesta ja 5) vastavuoroisuudesta. Tarpeella arvioidaan avun

saajan ansaitsevuutta, sillä perusteella, kuinka tarpeellisena apua pidetään. Ihmiset, joiden tarve apuun on suurin, nähdään muita ansaitsevampina. Kontrollilla arvioidaan ansaitsevuutta vaikutusmahdollisuuksien ja vallan kautta: mitä enemmän avun tarvitsijalla on valtaa vaikuttaa omaan tilanteeseensa, sitä vähemmän apua ansaitsevana häntä pidetään. Identiteetti kuvaa avustajien ja avustettavien etäisyyttä toisistaan. Sisäryhmiin, meikäläisiin kuuluvia pidetään enemmän apua ansaitsevina kuin ulkoryhmiin, muukalaisiin kuuluvia. Asenteella viitataan ansaitsevuuden kriteerinä avuntarvitsijoiden myötämielisyyteen, toisin sanoen siihen, missä määrin he ovat valmiita osoittamaan kiitollisuutta tai nöyryyttä. Oikein asennoituvat autettavat ansaitsevat apunsa muita avunsaajia paremmin. Vastavuoroisuus taas liittyy siihen, koetaanko avunsaajasta olevan hyötyä yhteiskunnalle tai auttajalle: mitä enemmän hyötyä, sitä enemmän avustettavaa kannattaa auttaa.

Ansaitsevuutta arvioivat ihmiset voidaan jakaa kahteen ryhmään. Selektivistien solidaarisuus avuntarvitsijoita kohtaan on ehdollisempaa kuin universalisteilla. Universalistit eivät usko siihen, että avuntarvitsijat hyväksikäyttävät järjestelmää vaan pitävät heitä kunniallisina avuntarpeessa olevina ihmisinä (van Oorschot 2000). Avunsaajien ansaitsevuuden arviointi on tiukempaa ja ansaitsevuuden kriteeristö laajemmin käytössä selektiivistä köyhyys- ja hyvinvointipolitiikkaa edustavissa hyvinvointivaltioissa kuin universaaleissa hyvinvointivaltioissa. Laajoissa hyvinvointivaltioissa huono-osaiset nähdään tyypillisesti apunsa ansaitsevina ilman tarveharkintaa, eikä heidän nähdä itse olevan vastuussa huono-osaisuudestaan. Universaalissa hyvinvointivaltiossa huono-osaiset myös nähdään ihmisinä, joita on kohdannut epäonni ja siten heidät nähdään osana tavallista kansaa. Selektiivisen hyvinvointivaltiomallin myötä avunsaajien ansaitsevuuteen kohdistuu puolestaan tiukempia tarvearvioita, tiukempia asenteita yksilön vastuusta ja ulkopuoliseen ryhmään kuuluvaksi leimaamista. Samalla saatetaan edellyttää vastavuoroisuutta ja nöyrää asennetta. (Larsen 2008.)

Aineisto ja menetelmät

Aineistona käytetään vuosina 2014 ja 2015 *Aamulehdessä*, *Helsingin Sanomissa*, *Iltalehdessä*, *Ilta-Sanomissa*, *Länsiväylässä*, *Metro-lehdessä*, *Satakunnan Kansassa*, *Taloussanomissa* ja *Turun Sanomissa* teemasta kirjoitettujen uutisten yhteydessä käytyjä verkkokeskusteluja (taulukko 16). Aineisto sisältää yhteensä 1 294 kommenttia. Tarkasteltaviksi uutisiksi on valikoitunut eniten huomiota herättäneitä ja laajalle levinneitä uutistekstejä. Valintaan on vaikuttanut tekstien jakojen, tykkäysten ja kommenttien määrä. Kumpanakin tarkasteltuna vuonna pelkästään internetistä on löytynyt ruoka-apuun liittyviä uutisia yli 200 kappaletta. Utisointi on liittynyt muun muassa ruokaa jakavien toimijoiden tiedonantoihin, leipäjonotutkimusten julkistamiseen (ks. Ohisalo & Saari 2014), EU:n ruoka-apuohjelman uudistamiseen, ylijäämäruokaan ja ruokahävikin torjuntaan.

Taulukko 16. Aineistona käytetyt uutiset ja uutiskommenttien lukumäärät

Uutisen julkai- supaikka	Järjestys- numero	Uutisen otsikko	Päivämäärä	Kom- mentit (kpl)
<i>Helsingin Sanomat</i>	1	Joka viides tinkii ruoka- ja lääkemenosta rahapulan vuoksi	30.1.2014	25
<i>Aamulehti</i>	2	Kirkolta huolestuttava tieto: ”Näkee, miten eriarvoisuus on kasvanut yhteiskunnassa”	14.4.2014	35
<i>Helsingin Sanomat</i>	3	Talouden taantuma lisännyt selvästi ruoka-avun tarvetta	19.5.2014	14
<i>Länsiväylä</i>	4	Akateemiset työttömät näkyvät jo Espoon leipäjonossa – ”Jonotettaessa itketään”	19.11.2014	46
<i>Turun Sanomat</i>	5.1	Leipäjonossa on viikoittain tuhansia ihmisiä	3.12.2014	18
<i>Taloussanomat</i>	5.2	”Ruokakassi auttaa nälkään, ei huono-osaisuuden syihin”	3.12.2014	50
<i>Helsingin Sanomat</i>	5.3	20 000 ihmistä seisoo Suomen leipäjonossa joka viikko	3.12.2014	30
<i>Helsingin Sanomat</i>	6	Toimitusjohtajasta tuli leipäjonon jakaja: ”He voisivat olla kenen tahansa sisaruksia”	26.2.2015	19
<i>Satakunnan kansa</i>	7.1	Pentti Arajärven ehdotus: ”Leipäjonot keskustoihin, että meitä hävettäisi”	14.7.2015	19
<i>Iltalehti</i>	7.2	SK: Pentti Arajärven ehdotus: ”Leipäjonot keskustoihin, että meitä hävettäisi”	15.7.2015	40
<i>Metro</i>	8	Leipäjono kiemurteli Kampissa torstaina – sadat hakivat ruokaa	30.7.2015	119
<i>Iltalehti</i>	9.1	HS: Leipäjonot venyvät satojen metrin mittaisiksi - ”Poliitikot eivät uskalla tänne tulla”	1.9.2015	56
<i>Ilta-Sanomat</i>	9.2	HS: Ruokajono paisui mykistäviin mittoihin – ”Poliitikot eivät uskalla tänne tulla”	1.9.2015	474
<i>Helsingin Sanomat</i>	9.3	Leipäjonot kasvoivat mykistäviin mittoihin – ”Poliitikot eivät uskalla tänne tulla”	1.9.2015	137
<i>Ilta-Sanomat</i>	10	Tältä näyttää leipäjonon ruokakassi vuonna 2015	7.9.2015	212
Yhteensä				1294

Tutkimusaineistona käytetyissä verkkouutiskeskusteluissa suurin osa keskustelijoista esiintyy nimimerkillä. Nimimerkki ja verkkokeskustelun tuoma

etäisyys saattaa mahdollistaa sellaiset mielipiteet, mitä verkkokeskustelija ei muuten rohkenisi esittää (esim. Nielsen 2014). Verkkokeskusteluissa kärkevät ajatukset saavat paljon näkyvyyttä ja ne synnyttävät voimakkaita vastakainasetteluja, usein myös ihmisryhmiä leimaavaa vihapuhetta (Pöyhtäri ym. 2013). Verkkokeskustelijoiksi valikoituu aktiivisesti verkkoa käyttäviä ihmisiä sekä ihmisiä, jotka ilmoittavat motiivikseen keskustelusta saatavan hyödyn tai huvin. Monilla verkkokeskustelijoilla on tarve kertoa subjektiivisia kokemuksiaan ja tehdä oikaisuja käsiteltäviin uutisiin ja osa myös pyrkii mielipiteillään vaikuttamaan yhteiskunnalliseen keskusteluun (Matikainen 2009). Näin verkkokeskusteluissa muodostuu samanmielisten keskustelukerhoja, joissa on yliedustettuina sellainen käyttäjäkunta, joka muutenkin käyttää verkkoa aktiivisesti (Hakala & Vesa 2013; Laaksonen ym. 2013). Vaikka verkkokeskustelijat eivät muodostakaan kattavaa otosta suomalaisista, verkossa käydyt kansalaiskeskustelut ovat oma erityinen osansa laajempaa yhteiskuntapoliittista keskustelua leipäjonoista ja suomalaisesta huono-osaisuudesta.

Tutkimusmenetelmänä käytetään sisällönerittelyä, mikä on tyypillinen tutkimusmenetelmä verkkokeskustelujen analysoimisessa, kun on tarkoitus löytää suuresta määrästä tekstiä sen oleellinen sisältö (ks. Hakala & Vesa 2013). Analyysin luokittelu perustuu olemassa olevaan teoreettiseen käsitejärjestelmään. Toisin sanoen teemat ovat aineiston analyysissä valmiina, ennestään tiedettyinä ja niistä muodostettu analyysirunko ohjaa analyysiä (ks. Tuomi & Sarajärvi 2009, 96–98). Verkkokeskusteluja tarkastellaan seuraavan analyysirungon mukaisesti:

- 1) tarve;
- 2) kontrolli;
- 3) identiteetti;
- 4) asenne; ja
- 5) vastavuoroisuus.

Analyysissä keskitytään kuvailemaan ja tarkastelemaan kansalaisille tyypillisiä mielipiteitä ruoka-avun saajien ansaitsevuudesta samalla testaten van Oorschotin (2000) ansaitsevuuden käsitejärjestelmän toimivuutta suomalaisessa kontekstissa. Jokaisen käsitejärjestelmän kriteerin alla esitellään teemaa

edustavia lainauksia aineistosta. Analyysin toisessa osassa verkkokeskustelijat ryhmitellään tyypeiksi, eli samankaltaisiksi ryhmiksi. Tyypit muodostetaan temaattisessa osiossa nousevien tärkeimpien ansaitsevuuskäsitysten perusteella. Tyypittely esitetään kaksiulotteisessa koordinaatistossa. (Hirsjärvi & Hurme 2011, 174–175; Eskola & Suoranta 1998, 182.)

Ruoka-avun saajien ansaitsevuus kansalaisten käsityksissä

Ansaitsevuuden käsitejärjestelmässä tarve on kriteeri, jonka perusteella arvioidaan kuinka suuri ja millainen tarve ihmisillä on apuun (van Oorschot 2000). Tämän aineiston analyysissä tarve nousee muita käsitejärjestelmän kriteerejä merkittävämmäksi. Ilman todelliseksi nähtyä tarvetta leipäjonosta ruokaa hakevaa pidetään usein kunniattomana, kun apua tarpeeseen hakeva on kunniallinen. Verkkokeskustelijoiden kirjoituksissa leipäjonoissa käyvien avuntarvetta arvioidaan kriittisesti ja heidän elämäntapojaan kyseenalaistetaan. Väärien elämäntapojen taustalla nähdään alkoholiin, tupakkaan tai muuhun turhaan ja haitalliseen kuluttamiseen. Turhuuteen kuluttamisen seurauksena aiheutuu tarve hankkia välttämätön ruoka sieltä, missä sitä ilmaiseksi jaetaan.

Ensin sossurahat alkoon ja lähiräkäälään, sitten ruokajonoon. (nimimerkki Borealis, HS 1.9.2015)

Useissa kommentteissa vain suoranaisten hädän nähdään olevan riittävä peruste leipäjonossa käymiselle. Jos hädänalaisuutta ei kyetä osoittamaan, se ei näy päällepäin tai siitä herää epäilyksiä, ihminen on jonossa epäoikeutetusti. Tarve kyseenalaistetaan henkilökohtaisilla kokemuksilla tai oletuksilla yksittäistapauksista, jotka hakevat ruoka-avusta apua, vaikka heillä ei varsinaista avuntarvetta olisi.

Se vaan että kuinka moni ihan oikeasti noista on hädän alaisessa tilassa, tiedän muutamia kavereita jotka käy hakemassa ilmaset safsat työpäivän jälkeen. (nimimerkki Kylän mies, IS 1.9.2015)

Leipäjonoista kertovien uutisten yhteydessä käydään huomattavan paljon keskustelua sosiaaliturvasta. Sosiaaliturvajärjestelmä on monien keskustelijoiden

mukaan siinä määrin kattava ja erilaisten tukien taso riittävä, että kenelläkään ei tulisi olla tarvetta ruoka-apuun. Samassa yhteydessä ruoka-apuun turvautuvat leimataan laiskoiksi yhteiskunnan eläteiksi. Heidät nähdään sosiaaliturvariippuvaisina sosiaalipummeina, jotka eivät kuitenkaan kykene elättämään itseään yhteiskunnan tarjoamilla etuuksilla. Ruoka-avussa jaettavan ilmaisen ruoan nähdäänkin kiehtovan ihmisiä väärin perustein. Ilmaisuuksien herättää stigmaa ja saa keskustelijat kyseenalaistamaan ruoan hakemisen todellista tarvetta ja todellisia motiiveja.

Jos raha-asiansa osaa edes tyydyttävästi hoitaa ei tarvitse ilmaisruokaa jonottaa vaikka olisi kuinka köyhä, siitä pitää huolen toimeentulotuki. Aina kun ilmaiseksi jotain rahanarvoista jaetaan tullaan sitä jonottamaan. Näin on kaikkialla, joka puolella maailmaa. Ei Suomi ole tästä mikään poikkeus. (nimimerkki Foo42, HS 31.1.2014)

Ruokaa hakevien joukossa arvioidaan olevan liian hyväosaisia ihmisiä, jotka myös usein kuvaillaan ulkoisesti liian hyväosaisen oloisiksi leipäjonoihin. Verkkokeskustelijoiden käsitysten perusteella leipäjonoissa käy työssäkäyviä ihmisiä, jotka vain haluavat säästää ruokakustannuksistaan. Myös ruoka-avussa käyvien autoilu askarruttaa. Autot ovat liian hintavia tai uusia ja niitä epäillään käytettävän järjestelmän hyväksikäyttöön. Epäillään, että autoilla kierretään järjestelmällisesti ruoka-avun toimipaikkoja lähialueella ja että ruokaa välitetään eteenpäin taloudellista etua tavoitellen. Epäily ruoka-apujärjestelmän hyväksikäytöstä tavalla tai toisella on yleinen huoli verkkokeskusteluissa:

Ja noissa jonoissa käy myös niitä ihmisiä joilla on kolme omistusasuntoa, huvila, ökyauto ja mökki kanarialla. kun ilmaiseksi saavat, niin hakevat. oikeen kyynerpäätaktiikalla menevät ja vetävät jopa toisen kädestä jotta itse vain saavat. (nimimerkki seuraaja, TS 3.12.2014)

Kääntöpuolena avuntarpeen kriittiselle arvioinnille osa keskustelijoista pitää leipäjonoissa käyvien avuntarvetta todellisena ja ruoka-apua hakevia ihmisiä saamaansa avun ansaitsevina kunniallisina ihmisinä. Tällaiset kommentit ovat usein vastauksia tarpeen voimakkaasti torjuviin mielipiteisiin. Vaikka suomalaiset ovat verkkokeskustelijoiden mukaan jonottamiseen erikoistu-

nutta kansaa, heidän ei kuitenkaan uskota lähtevän leipäjonoon huvien vuoksi. Varsinkin suurempien paikkakuntien pitkissä jonoissa joutuu odottamaan pitkään, eikä se voi olla miellyttävää Suomen haastavat sääolosuhteet huomioon ottaen. Huonokuntoisille ja iäkkäille jonottaminen voi olla hyvin raskasta.

Monen tunnin seisotelut vaan ovat aika kova pala huonokuntoisemmalle ihmiselle esimerkiksi pakkasessa. Ei sinne viihtymään kuitenkaan mennä. (ei nimimerkkiä, Satakunnan Kansa 14.7.2015)

Palkintona jonottamiselle on vaihteleva määrä ja kokoonpano kauppojen ja muiden toimijoiden ylijäämäruokaa. Lahjoitetun ruoan määrää ei voi ennalta tietää. Ruoka-avun toimijat jakavat sen, mitä ovat kulloinkin jaettavaksi saaneet. Leipäjonosta saatuun ruokaan ei ole käytännössä mahdollista vaikuttaa. Koska ruoka-avussa jonottaminen on myös ajankäytöllisesti epäedullista, vain tarpeeseen hakevan nähdään voivan käyttää niin paljon aikaa kuin jonottaminen vie.

Aika omituinen näkemys, että ihmiset vapaaehtoisesti, ilman todellista tarvetta, jonottaisivat tuntikausia parin hassun leivän ja hedelmän vuoksi. Kyllä ainakin itse lasken omalle ajalleni sen verran kovan tuntihinnan, etten ilman tositarvetta leipäjonoissa jonottelisi. (nimimerkki Individualisti, HS 1.9.2015)

Tarvetta puolustavien keskustelijoiden mukaan yhteiskunnan pohja vuotaa. Hyvinvointivaltion tarjoamat etuudet eivät ole joko tarpeeksi suuria tai järjestelmä ei muulla tavalla toimi. Yhteiskunnan tarjoama apu ja avuntarvitsijat eivät kohtaa, sillä suuri joukko ihmisiä joutuu turvautuvaan vapaaehtoisten toimijoiden tarjoamaan yhteiskunnan palveluita täydentävään ruoka-apuun. Ruoka-apu on ilmiönä yhteiskunnan häpeä. Suomi ei ole hyvinvointivaltio, sillä ihmiset suorastaan kärsivät. Leipäjonossa jonottavat ihmiset ovat joillekin keskustelijoille, jotka ovat jonon omin silmin nähneet, hädänalaisia ihmisiä.

Ei tullut yhtään mieleen että olisimme hyvinvointivaltio pelokkaita ja jonon kärsiviä kasvoja katsellessa. Mihin olemmekaan tulleet. (nimimerkki työntekijä, IS 1.9.2015)

Osa keskustelijoista näkee leipäjonoissa käyvien todellisuuden niin kurjana, että näkee heidän joutuvan tekemään elämässään äärimmäisiä valintoja. Ruoka-apuun päädytään tilanteessa, jossa välttämättömistä menoista on jo jouduttu tinkimään. Asumiskustannukset, perheen elättäminen ja muu arkinen ja välttämätön on Suomessa niin kallista, ettei työttömällä, pienituloisella tai eläkeläisellä ole valinnanvaraa. Keskusteluissa kerrotaan omakohtaisista tai läheisten ihmisten niukkuuden kokemuksista, arjesta, elämäntavasta ja elintasosta, jossa ylellisyyksiin ja turhuuksiin ei ole varaa. Pitkäaikaistyötön verkkokeskustelija kertoo tiukasta taloudellisesta tilanteestaan, jonka seurauksena hän on päätynyt ruoka-apuun siitä huolimatta, että hänen rahansa eivät kulu alkoholiin ja tupakkaan – vääränlaisina pidettyihin valintoihin.

Olen tinkinyt lääkkeistä, ruoasta, vaatteista, lehdet luen kirjastosta. Pojan lukio vie rahat, hänen menoistaan en tingi. Alkoholia ja tupakkaa en käytä. (nimimerkki pitkäaikaistyötön maisteri, HS 30.1.2014)

Toisella ansaitsevuuden kriteerillä *kontrollilla* viitataan avunsaajan vaikutusvallan arviointiin. Mitä vähemmän valtaa ihmisellä on vaikuttaa elämäänsä, sitä enemmän hän tarvitsee apua (van Oorschot 2000). Kun huono-osainen nähdään itse vastuussa elämäntilanteestaan, häntä syyllistetään verkkokeskusteluissa apua ansaitsemattomaksi laiskaksi pummiksi. Argumenteissa toistuu, kuinka sosiaaliturva on tarpeeksi kattava, mutta sitäkin nämä ihmiset eivät ansaitsisi. Suuri osa käy ruoka-avussa vain ajankuluksi ja muun tekemisen puutteessa, ilman todellista tarvetta, kuten tarvekriteerin kohdalla ilmeni. Erilaisia vaikuttamismahdollisuuksia nähdään olevan tarjolla: esimerkiksi työttömän tulisi vastaanottaa töitä ja korkeista asumiskustannuksista kärsivän pitäisi muuttaa edullisemmalle alueelle.

Kyllä tuo Suomen toimeentulotuki tuntuu joustavan lähes kohtuuttomuuksiin saakka, joten on vaikea uskoa, että näin suuren osan olisi pakko olla tällaisissa jonoissa. Pikemminkin on varmaan kyse siitä, että kun on aikaa eikä muuta tekemistä, niin mennään sitten verkko-kaupan tarjousjonoon tai vaikka leipäjonoon. Ja osa näistä, joilla on ”korkeat asumiskustannukset” voisi muuttaa johonkin, missä ne

ovat matalammat. Esim. pitkäaikaistyöttömän tai jonkun sossutatun ei tarvitse asua Helsingin kantakaupungissa tai ainakaan tällaista ei kuulu rahoittaa sosiaalimenoista! (nimimerkki Lennulepakko, Taloussanomien 3.12.2014)

Kontrollin kriteerin ja suomalaisten leipäjonon yhteydessä vaikutusmahdollisuuksia nähdään olevan poliitikoilla ja muilla yhteiskunnassa valtaa käyttävillä toimijoilla, kuten elinkeinoelämällä ja ammattiyhdistysliikkeellä. Verkkokeskusteluissa ei yksikään yhteiskunnallinen toimija saa puhtaita papereita. Jopa kirkkoa kritisoidaan siitä, että se ei kannu vastuutaan kehnossa tilanteessa siitä huolimatta, että seurakunnat pyrkivät aktiivisesti auttamaan huono-osaisia osana diakoniatyötä. Tyypillisimmillään ruoka-apuilmio nähdään seurauksena yhden tai useamman valtaa käyttävän toimijan epäonnistumisista.

Suomi on ajettu häpeälliseen tilaan. Yritysjohtajat ja poliitikot ovat epäonnistuneet täydellisesti. EK ja hallitus pyrkivät toimillaan heikentämään tilannetta entisestään. (nimimerkki Mitta on täysi, IS 1.9.2015)

Verkkokeskustelijoiden mukaan epäonnistunut yhteiskuntapolitiikka on valtaa käyttävien piittaamattomuutta huono-osaisia kohtaan. Vallankäyttäjiä kiinnostaa vain oma, oman eturyhmän tai kannattajakunnan hyvinvointi. Piittaamattomuus on johtanut suomalaisen työttömyyteen, köyhyyteen ja syrjäytyneisyyteen. Poliitikkojen nähdään tekevän sellaista politiikkaa, joka tyydyttää eniten niitä väestöryhmiä, jotka osaavat eniten vaatia itselleen hyödyllisiä politiikkatoimia. Yhteiskunnan tarjoaman taloudellisen avun nähdään yhtä lailla menevän yhteiskunnassa eniten ääntä käyttäville.

Fakta lienee, että työttömistä, köyhistä, syrjääntyneistä ja ”villeistä” pienyrityksistä ei kukaan välitä. Ihmeellinen ”hyvinvointiyhteiskunta” jossa rahat jaetaan niille jotka osaavat eniten ääntä pitää. (nimimerkki konsensus, HS 1.9.2015)

Suomalaisen yhteiskuntapolitiikan ja sen tekijöiden moittimisen lisäksi kontrollin kriteerin alla ilmenee voimakasta kritiikkiä erityisesti Euroopan unio-

nia ja euroa kohtaan. Näiden näkemysten mukaan rahan ei tulisi valua Suomesta ulkomaille edes Euroopan unionin yhteisen edun nimissä niin kauan kuin Suomessa on ihmisiä, joilla on puutetta. Jo pelkillä Euroopan unionin jäsenmaksuun menneillä varoilla olisi eräiden kommentojien mukaan paikattu suomalaisten avuntarvetta. Toistuva moite on rahan kohdentaminen Suomen ja Euroopan unionin rajojen ulkopuolella oleviin tai sieltä tuleviin autettaviin. Tässä kontekstissa kritiikkiä saavat erityisesti kehitysapu ja maahanmuutto. Kontrollin kriteerin mukaan tulkittuna verkkokeskustelijoiden näkemykset leipäjonoissa käyvistä ovat usein suomalaisia avuntarvitsijoita puolustavia ja yhteiskuntaa kritisovia. Kommenteissa toistuu ajatus ”vihollisesta”, jonka toimien vuoksi suomalainen köyhä joutuu kärsimään. Tilanne muistuttaa hyvinvointisovinismia (ks. van der Waal ym. 2011), jonka perusteella suomalaisten hyvinvointia ei suoda jaettavaksi muille.

Politiikassa on keskitytty myös euron myötä muiden maiden velkojen hoitamiseen suomalaisten veronmaksajien ja hyvinvoinnin kustannuksella, se näkyy tässä maassa siinä kuinka toisella kädellä oman maan asioita hoidetaan tai pikemmin jätetään hoitamatta. (nimimerkki Kiara-sitoutumaton, HS 30.1.2014)

Hyvinvointisovinismia esiintyy ennen kaikkea *identiteetin kriteerin* yhteydessä. Identiteetin kriteerillä arvioidaan ansaitsevuutta siten, että omaan viiteryhmään kuuluvat avunsaajat nähdään ansaitsevampina kuin ulkopuolisiin ryhmiin kuuluvat (van Oorschot 2000). Verkkokeskustelijoiden näkemyksissä jaottelua tehdään paljon suomalaisten ja maahanmuuttajien välillä. Maahanmuuttajien kerrotaan hyödyntävän suomalaisen yhteiskunnan anteja lähinnä sosiaaliturvan kautta.

Pientuloisten köyhyys vaan lisääntyy tulevaisuudessa. Suurena syyinä on jatkuvasti lisääntyvä lisääntymiskykyisten maahanmuuttajien täysi ylläpito. Kuinka moni perhe voisikaan paremmin jos nämä summat kohdistettaisiin oman maan kansalaisten parempaan huolenpitoon. (nimimerkki Pientuloisten köyhyys vaan, Länsiväylä 19.11.2014)

Identiteetti kuvaa toisaalta auttajien samastumista samaan tai eri ryhmään avunsaajien kanssa, toisaalta näiden ryhmien välistä etäisyyttä. Kotimainenkin köyhä voidaan nähdä ”muukalaisena”. Kärjistetyimmillään hyvinvoiva enemmistö katsoo huono-osaisia niin suuren sosiaalisen etäisyyden päästä, ettei köyhän arkea ymmärretä. Verkkokeskusteluissa etäisyyden päästä tarkastellaan etenkin poliittista päätöksentekijää. Suomalaisen ahdingon kuvataan näkyvän pidentyvinä leipäjonoina. Verkkokeskustelijoiden mukaan poliitikot katsovat niitä liian kaukaa ymmärtääkseen suomalaisen köyhän todellisuutta. Etäisyys ilmenee keskusteluissa poliitikkojen ja muiden eliitin edustajina pidettyjen, tavallisten suomalaisten ja leipäjonon huono-osaisten vastakkainasetteluna, erityisesti eliitin vieraantumisenä kansasta.

Alkaa näkyä taas leipäjonon pituudet. Hallitus voisi kerrankin mennä katsomaan, miltä suomalaisten ahdinko näyttää ja mitä se tulee talven mittaankaan olemaan, Taitaa vaan tämä hallitus olla niin vieraantunut tavallisen ihmisen elämästä, ettei mitkään jonot sitä muuta. (nimimerkki ksa, IS 1.9.2015)

Etäisyys voi olla myös maantieteellistä ja fyysistä, kuten kaupunginosien tai laajemmin eri alueiden välistä eriytymistä. Kotimaan sisäisiä vastakkainasetteluja ”meikäläisten” ja ”muukalaisten” välillä rakennetaan kaupunkien, erityisesti pääkaupunkiseudun ja maaseudun välillä. Pitkät leipäjonot ovat pääkaupunkiseutua ja suuria kaupunkia leimaava ilmiö. Osa kommentoijista kritisoikin aluepolitiikkaa, joka vie suurten kaupunkien varoja maakuntiin pois kalliiden asumiskustannusten pääkaupunkiseudun huono-osaisilta. Osa kommentoijista puolestaan moittii tilannetta, jossa ruoka-apua ei ole samassa määrin tarjolla pienillä paikkakunnilla kuin isommissa kaupungeissa. Etäisyys maaseudulta kaupunkien ruoka-avun toimipisteisiin on pitkä.

Tulipahan mieleen, että miten pääkaupunkiseudun ulkopuolella asuvat vähävaraiset saisivat nauttia myös näistä avustuksista. On väärin luulla, että kurjuus on vain pääkaupungin ympäristössä. (nimimerkki Ei ne suuret tulot vaan, IS 1.9.2015)

Ansaitsevuuden käsitejärjestelmän neljännellä kriteerillä *asenteella* viitataan avunsaajan kiitollisuuteen saamastaan avusta. Kriteerin perusteella nöyrä ja kiitollinen vastaanottaja ansaitsee saamansa avun muita paremmin (van Oorschot 2000). Ruoka-avun ympärillä käydyissä keskusteluissa asennekriittikki jää tarvearvioinnin jalkoihin. Varsinaista kiitollisuuden vaatimusta ruoka-avun ansaitsemiseksi ei keskusteluissa esiinny. Vain yksittäisessä kommentissa peräänkuulutetaan nöyryyttä ja kiitollisuutta:

Minä ainakin olisin kiitollinen, jos yhteiskunta antaisi minulle ankeassa tilanteessa näin reilut eväät elämiseen. Joku tolkku se pitää kerjätessäkin olla ... (nimimerkki Arvo K, HS 3.12.2014)

Köyhän asenne ruoka-avun edessä ei ratkaise kunniallisuutta, vaan jää piileväksi kriteeriksi. Sen sijaan suomalaisen sosiaaliturvan käyttäjissä nähdään olevan ”sosiaalitoimen elättejä”, joiden tulisi olla saamastaan avusta kiitollisia. Ruoka-avun toimipaikoissa asioimiseen ei suhtauduta samalla tavalla. Leipäjonoja pidetään suomalaisessa yhteiskunnassa köyhyyden ilmentymänä – oli avunsaaja sitten ansaitseva tai ansaitsematon. Leipäjonossa jonottaminen nähdään itsessään nöyrytymisenä.

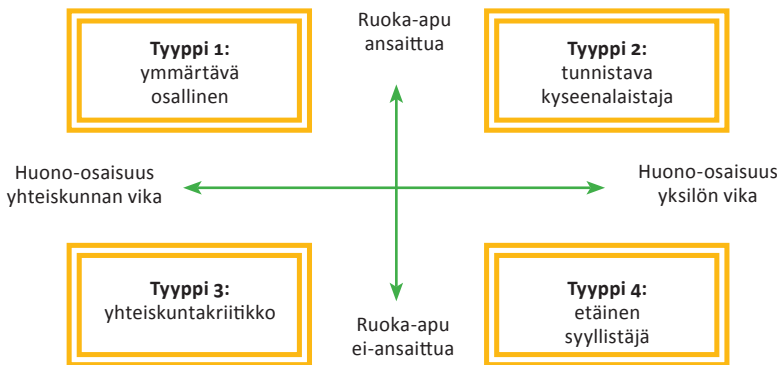
Vastavuoroisuus merkitsee sen arviointia, tulisiko avunsaajan tehdä jonkinlainen vastapalvelus avun eteen (van Oorschot 2000). Ruoka-avusta käydyissä verkkokeskusteluissa kriteeriä ei juuri käytetä. Huono-osaisimpien suomalaisten ei nähdä olevan veloitettuja vastapalvelukseen vastikkeettoman ruoka-avun vuoksi: jonottaminen ja siihen liitettävät häpeän ja nöyryytyksen tunteet ovat leivän hinta. Kuten edellä asennekriteerin kohdalla, myös vastavuoroisuuden käyttö liittyy verkkokeskusteluissa ruoka-avun ansaittavuuden sijaan sosiaaliturvaan ja sen ansaittavuuteen. Muutamassa kommentissa ollaan valmiita jättämään yhteiskunnalle tuottamattomat yksilöt täysin ilman apua: sosiaalipummien sijaan apua pitäisi kohdentaa toisaalle, oikeille veronmaksajille.

Olisi hyvä auttaa mielummin oikeita veronmaksajia ja tätä yhteiskuntaa omalla työllään tukevia ihmisiä. (nimimerkki ermerk, HS 30.1.2014)

Ruoka-apukeskustelun tyypittely

Verkkokeskustelijoiden näkemykset eroavat voimakkaasti toisistaan keskusteluissa eniten käytettyjen ansaitsevuuden kriteerien perusteella. Keskusteluissa on runsaasti leipäjonoissa käyvien avuntarvetta ja siten ansaitsevuutta voimakkaasti puolustavia tai kyseenalaistavia keskustelijoita sekä joko avunsaajia tai yhteiskuntaa syylistäviä keskustelijoita. Keskustelijat on tällä perusteella jaettavissa neljään ryhmään. Tyypittely on esitetty kaksiulotteisessa koordinaatistossa (kuvio 25), jonka akselit ovat: 1) ruoka-avun ansaitseminen – ansaitsemattomuus (tarpeen kriteeri) sekä 2) yksilöllisten syiden – yhteiskunnallisten syiden korostaminen (kontrollin kriteeri). Koordinaatistoon asettuvat seuraavat neljä tyyppiä: ymmärtävät osalliset, tunnistavat kyseenalaistajat, yhteiskuntakriitikot ja etäiset syylistäjät.

Ymmärtävät osalliset ovat niitä, joilla on halu auttaa tai ainakin antaa tukea tai kannustusta heikossa asemassa oleville. Omakohtainen tai läheinen, ammatillinen tai tuttavapiirissä oleva suhde huono-osaisuuteen myötävaikuttaa ryhmän käsityksiin siitä, että ruoka-apu on ansaittua. Ymmärtävä osallinen muistuttaa, että olemme kaikki samassa veneessä. Suomalaisessa yhteiskunnassa vallitsee heikko taloudellinen tilanne. Köyhyyttä ei pidä hävetä:

Kuvio 24. Ruoka-apukeskustelun neljä tyyppiä

Ei köyhyys ole häpeä, eikä aina omaa syytä. Nyt on lama, ja se on yhtä hirveää ihan kaikille. (nimimerkki trollshofdan Metro-lehti 31.7.2015)

Ymmärrys huono-osaisia kohtaan näkyy siinä, ettei huono-osaisuus ole automaattisesti yksilön vika. Useassa kommentissa nähdään ilmiön taustavoimana taloudellinen ja yhteiskunnallinen eriarvoisuus. Eriarvoisuuden nähdään olevan yhteydessä myös perhe- ja koulutustaustaan. Sosiaalinen läheisyys ilmenee ymmärtävien osallisten kommentteissa epäilyksenä hyväosaisten ymmärtämättömyydestä huono-osaisia kohtaan. Mielenpiteiden perusteella hyvinvoinnin keskellä elävät ihmiset eivät ymmärrä, millaista on olla vähävarainen suomalaisessa yhteiskunnassa. Esimerkiksi *Aamulehden* sivustolle kirjoittanut nimetön verkkokeskustelija on havainnut, ettei taloudellista eriarvoisuutta aina ymmärretä yltäkylläisyyden keskeltä:

Itse päässyt näkemään työkaverien kautta, kuinka toisilla menee tosi hyvin, kun perheessä molemmat aikuiset korkeasti koulutettuja ja onnekkaisesti töissä, ja näissä suvuissa vieläpä perintöjä saattaa kasautua todennäköisemmin. Havainnut, etteivät he ymmärrä, mitä vähävaraisuus tarkoittaa. Toivon, jos korkeasti koulutetut jatkavat Suomessa vallassa, että yltäkylläisyyden keskeltä ymmärrettäisiin taloudellinen eriarvoisuus. (14.4.2014)

Solidaarisuus ja empatiakyky näkyvät ymmärryksenä siitä, ettei huono-osaisuus ole oma valinta. Yhteiskunnassa esiintyvä eriarvoisuus voi olla seurausta sairastumisesta tai työttömyydestä. Kaikki eivät ole yhtä onnekkaita ja muuttuvat elämäntilanteet voivat ajaa ihmisen ruoka-apuun. Nimimerkki Sleepy ernst epäilee *Helsingin Sanomien* sivustolla, etteivät keskustelijat syyllistäisi omaa lähipiiriään, kuten omia lapsiaan, sosiaalipummeiksi tilanteessa, jossa sairaus on vienyt työkyvyn:

Eiköhän tuollainen loukkaava yleistäminen loppuisi lyhyeen jos esim. oma lapsi päätyisi työkyvyttömäksi saatuaan syövän ja päälle saisi kuulla lapsen olevan ”laiska sosiaalipummi joka on huono-osaisuutensa valinnut. (1.9.2015)

Myös *tunnistavilla kyseenalaistajilla* on jonkinlainen läheinen kokemus huono-osaisuudesta, osalla myös leipäjonoista. Ruoka-apu nähdään ilmiönä hyväksyttävänä ja tarpeellisena, jos aidosti avuntarpeessa olevat ihmiset saavat apua. Useiden leipäjonoissa käyvien motiivit kyseenalaistetaan kuitenkin tarpeena ylläpitää kohtuuttoman leveää elämäntyyliä. Tunnistavan kyseenalaistajan mielestä vika on kulutustottumuksissa. Jos ruoka-avusta apua hakevalla on varaa käydä kaupassa tai käyttää tulonsa muuhunkin kuin välttämättömään, ei leipäjonoon pitäisi olla asiaa. Nimimerkki Nälkiintynyt kommentoi *Iltasanomien* sivustolla:

Kuinkahan moni näistä oikeasti on avuntarpeessa? Itse kävin jonottamassa kun oli tiukka vaihe elämässä ja ainakin tuolloin 1/3 porukasta oli sellaista että oli varaa käydä kaupassakin. Osa säästi esim. etelän matkaa varten ja pois lähtivät uudella citymaasturilla. (1.9.2015)

Niin kutsutuilla *yhteiskuntakriitikoilla* ei ole selkeää omakohtaista tai läheistä kokemusta ruoka-avusta. Heidän kommenteissaan ilmenee etäisyys huono-osaisuutta kohtaan samalla, kun solidaarisuus on huono-osaisen ruokaa jonottavan kansan puolella. Vika nähdään ennen kaikkea järjestelmässä: huono-osainen elämäntilanne on yhteiskunnassa valtaa käyttävien toimijoiden, kuten poliitikkojen, elinkeinoelämän tai ammattiyhdistysliikkeen syytä. Toimivassa yhteiskunnassa kenenkään ei tulisi tarvita ja sitä kautta ansaita ruoka-apua. Kommenteista ilmenee kuitenkin se, että huono-osaiset ovat niitä toisia, muukalaisia. Tuntematon verkkokeskustelija kannattaa *Satakunnan Kansan* sivustolla ajatusta leipäjonojen tuomisesta näkyvälle paikalle kaupungin keskustaan, jotta köyhyydelle saataisiin kasvot:

Läheltä ja kaukaa filmiryhmät paikalle. Kasvot köyhyydelle! Kuka niitä haluaa katsoa, on bling blingä – se kiinnostaa enemmän. (14.7.2015)

Etäiset syyllistäjät ovat leimallisesti niitä, joilla ei välttämättä ole omaa kokemusta huono-osaisuudesta, mutta joilta ei myöskään löydy ymmärrystä heikossa asemassa olevia kohtaan. Tämä tyyppi on verkossa kovääninen ja ankara avuntarvitsijoita kohtaan. Koska huono-osainen nähdään itse vas-

Sosiaalipummit leipäjonossa?

tuussa tilanteestaan, ei hänen koeta ansaitsevan apua. Samalla kun avuntarve kyseenalaistaan, syyllistäjät leimaavat leipäjonoissa jonottavat pummeiksi. Sosiaalisen etäisyyden lisäksi ryhmässä korostuvat empatiakuilu ja solidaarisuusvaje. Nimimerkki Rommari-X kuvaa *Taloussanomien* sivustolla, kuinka huono-osainen yksilö on itse täysin vastuussa tilanteestaan:

Nousu pohjalta on mahdotonta niin kauan kun kieltäytyy ottamasta vastuuta omista valinnoistaan ja uskottelee itselleen olevansa ”huono-osainen” viaton uhri. (3.12.2014)

Taulukko 17. Solidaarisuus, empatia ja sosiaalinen läheisyys tyypeittäin

	Tyyppi 1: ymmärtävä osallinen	Tyyppi 2: tunnistava kyseenalaistaja	Tyyppi 3: yhteiskunta- kriitikko	Tyyppi 4: etäinen syyllistäjä
Solidaarisuus/ empatia	+	-	+	-
Sosiaalinen läheisyys	+	+	-	-

Käsitykset ruoka-avun saajien ansaitsevuudesta ilmentävät yhtäältä solidaarisuutta ja empatiaa sekä näiden puutetta ja toisaalta etäisyyttä/läheisyyttä, kuten van Oorschotin (2000) identiteetin kriteerin käyttö osoittaa. Lopuksi neljä verkkokeskustelijatyyppejä taulukoidaan solidaarisuuden ja empatian sekä sosiaalisen läheisyyden (identiteetin kriteeri) mukaan (taulukko 17). Tyyppi 1 ja tyyppi 4 asettuvat toistensa vastakohtiksi. Nämä tyypit, joiden mielipiteet eroavat voimakkaimmin toisistaan, myös keskustelevat muita tyyppejä äänekkäämmin. Tyypillä 4, etäisellä syyllistäjällä, sosiaalinen etäisyys ilmenee yhdessä solidaarisuusvajeen ja empatiakuilun kanssa. Tyypillä 1, ymmärtävällä osallisella, riittää solidaarisuutta ja empatiaa huono-osaisia kohtaan. Hyvantahtoisuus, myötätunto ja auttamisen halu ilmenevät vuorovaikutuksessa sosiaaliseen läheisyyden kanssa. Asetelma vastaa aiempaa tutkimustietoa siitä, kuinka sosiaalinen läheisyys lisää myönteistä suhtautumista toisia ihmisiä ja heidän tarvitsemaansa apua kohtaan (mm. Niemelä 2011; 7. luku tässä kokoelmassa). Voimakkaimpien vastakohtien välille sijoittuvat tyypit 2 ja 3, joilla on vain joko omakohtaista kokemusta huono-osaisuudesta tai ymmärrystä

huono-osaisia kohtaan. Näitä tyyppejä esiintyy verkkokeskusteluissa ääripäitä maltillisemmin.

Kinasteleva kansakunta

Leipäjonot ovat monella tapaa sekä konkreettinen että kiistanlainen osa suomalaista köyhyyttä. Niistä vallitsee – on kautta niiden parikymmenvuotisen historian vallinnut – lukuisia legendoja, väärinkäsityksiä, tahallisia ja tahattomia. Sekä poliitikot että kansalaiset käyttävät leipäjonoja poliittisena lyömäaseena: toisaalta moititaan päättäjiä siitä, että heidän tekemänsä politiikka on johtanut ilmiöön, toisaalta syyllistetään leipäjonoissa käyviä oman poliittisen ajattelun tukemiseksi.

Huono-osaisuudesta keskusteltaessa päädytään väistämättä kinastelemaan siitä, kuka on oikeasti köyhä tai riittävän köyhä ja mihin köyhällä on tai tulisi olla oikeus ja velvollisuus. Kinastelua kärjistää keskustelun tapahtuminen verkossa. Verkkokeskustelu onkin yksi Suomeen vakiintunut vastakkainasetteluja ja sosiaalista etäisyyttä rakentava väline. Verkkouutisten alla käytävä keskustelu tarjoaa alustan, jossa kärjistyneimmät mielipiteet ja aktiivisimmat keskustelijat pääsevät korostetusti esille. Tämä johtuu osaltaan siitä, että verkkokeskusteluja käydään jo lähtökohtaisesti etäällä niin keskustelukumppaneista kuin keskustelun kohteesta.

Tutkimuksemme perusteella leipäjonoja käsittelevissä verkkokeskusteluissa käydään vuolasta keskustelua tarveharkinnasta. Ruokaa hakevat leimataan elämäntapansa puolesta sosiaalipummeiksi ja heidän ansaitsevuuttaan arvioivan keskustelun yhteydessä pohditaan paljon siitä, ovatko he oikeutettuja myöskään yhteiskunnan virallisiin tukimuotoihin. Sosiaalipummiksi leimatuksi tuleminen on osa leipäjonossa käyvän arkea. Todellisuudessa leipäjonossa käyvistä kuitenkin vain noin puolet on saanut toimeentulotukea (Ohisalo & Saari 2014). Työttömien lisäksi iso osa ruoka-apuun turvautuvista on pienituloisia eläkeläisiä mutta jonottajissa on myös pienituloisia palkansaajia ja opiskelijoita.

Käyttämämme teoriakehikko ansaitsevuudesta istuu suomalaisista leipäjonoista käytävään verkkokeskusteluun. Viidestä ansaitsevuuden kriteeristä kolme on laajassa käytössä. Tutkimuksen keskeinen havainto on se, että *tarve*-kriteeriä käytetään kansalaisten keskusteluissa muita van Oorschotin (2000) käsitejärjestelmän kriteerejä enemmän. Keskeistä tarvepuheelle on se, onko avuntarvitsijan tarve äärimmäistä. Käytännössä tarveharkinta on ruoka-avussa kuitenkin poikkeuksellista. Toisin sanoen ruokaa jaetaan tyypillisesti kaikille sitä hakeville, usein ilman kysymyksiä tarpeesta.

Vahva kritiikki ruokaa jonottavien elämäntapaa kohtaan (*kontrolli*) korostuu erityisen paljon avuntarpeen kyseenalaistamisen yhteydessä. Yksilön vastuun korostamista omasta huono-osaisuudestaan ja ”laiskaksi pummiksi” syyllistämistä ilmenee silloin, kun avunsaajalla nähdään olevan vaikutusmahdollisuuksia tilanteeseensa. Huono-osaista syyllistetään tiettyyn pisteeseen asti, kunnes löydetään yhteinen vihollinen niistä toisista, kuten yhteiskunnassa valtaa käyttävistä. Yhteiskunnan epäoikeudenmukaisuuksiin nähdään syypäänä toistuvasti samat tekijät. Kontrollin ja identiteetin kriteerien käyttö nivoutuu vahvasti toisiinsa ja siten hyvinvointisovinismiin: suomalaisen köyhän nähdään olevan ansaitseva ja kunniallinen köyhä, ensisijainen autettava, kun häntä verrataan maahanmuuttajiin.

Suomalaisen leipäjonokeskustelun yhteydessä huono-osaisen *asenne* ei ratkaise ansaitsevuutta, eikä avunsaajien kiitollisuuden vaadetta juuri esiinny. Leipäjonossa jonottaminen nähdään itsessään jo niin nöyryyttävänä, ettei avunsaajan tarvitse tämän lisäksi nöyristellä huono-osaisen asenteella. Myös *vastavuoroisuus* tai vastikkeellisuus jäävät keskustelussa taustalle ja liittyvät ruoka-apua laajemmin keskusteluun sosiaaliturvasta ja sen ansaittavuudesta. Jonoissa käymisen aiheuttama häpeä on maksu leivästä.

Verkkokeskusteluissa esiintyvät tyyppiesimerkit edustavat niin universalistista kuin selektiivistä, ehdollistavaa tarveajattelua. Universalistiset näkemykset ilmentävät solidaarisuutta ja empatiaa, jolloin yhteiskunnassa esiintyvät rakenteet nähdään syynä huono-osaiseen elämäntilanteeseen. Kääntöpuolena yksilöllisyyttä korostavissa mielipiteissä vika nähdään yksilöissä, heidän valinnoissaan, elämäntyyliinsä ja elämänhallinnassaan. Ehdollinen empatia ja

solidaarisuus suhteutuvatkin tarveharkinnan lisäksi voimakkaasti eriytyviin käsityksiin yksilön ja yhteiskunnan vastuusta. Ruoka-avussa auttamisen kohteena eivät ole esimerkiksi suloiset lapset, vaan pääasiassa elämää jo eläneet iäkkäämmät ihmiset, keski-ikäiset, eläkeläiset ja työttömät – usein ihmiset, joilla olisi voinut olla mahdollisuus elää elämänsä toisin – verkkokeskustelijoiden mukaan kunniallisemmin.

Kysymys, kuka ansaitsee saada köyhäinapuna kauppojen vanhenemassa olevaa ylijäämäruokaa, onkin mielenkiintoinen, sillä ruoka-apu on kolmannen sektorin järjestämää hyvinvointivaltion vuotavaa pohjaa paikkaavaa apua. Se että kansalaiset arvioivat avunsaajien ansaitsevuutta verkossa laajassa mitataavassa on kiusallista suomalaisen hyvinvointivaltion kannalta. Universaalissa hyvinvointivaltiossa ei tulisi olla tarvetta arvioida avunsaajien ansaitsevuutta (ks. Larsen 2008). Nyt perinteistä köyhäinapua muistuttavat leipäjonot osana suomalaista köyhyyspolitiikkaa mahdollistavat tarveharkinnasta alkunsa saavan laajemman ansaitsevuuskeskustelun, jossa huono-osaista yksilöä leimataan pummiksi, syyllistetään köyhyydestä ja hänet nähdään osana ”tavallisen kansan” näkökulmasta ulkopuolista huono-osaisten ryhmää. Osasyynä tarvepainotteisen ansaitsevuuskeskustelun esiintymisen taustalla lienee siinä, että moni kansalainen näkee ruoka-avun vain hätäapuna. Ruoka-avusta on kuitenkin tullut monelle suomalaiselle avuntarvitsijalle tilapäisen avun sijaan osa arkea, eikä ruoka-apu jäänyt ilmiönä vain laman laastariksi. Syitä ansaitsevuuskeskustelulle voidaan myös hakea ruoka-avun kirjavista toimintakäytännöissä, toisin sanoen yhteisten kriteerien ja käytäntöjen puuttumisesta.

Niin tai näin, huono-osaisten ansaitsemattomiksi tuomitseminen on osa vallankäyttöä, puhetta, jossa korostetaan yksilön vastuuta. Samalla väheksytään yhteiskunnan vastuuta, vaikka taustalla on rakenteellisia tekijöitä. Suomalaisessa hyvinvointivaltiossa kenenkään ei tulisi joutua tilanteeseen, jossa hänen ihmisarvonsa on riippuvainen toisten hyväntahtoisuudesta. Leipäjonoissa jonottavista moni elää työelämän ja sosiaaliturvan välimaastossa tai ensisijaisten ja viimesijaisten sosiaalietuuksien välimaastossa. Ruoka-avun saajien kokemuksiin ja näkemyksiin perustuvan tutkimustiedon perusteella ruoka-avussa käydään hakemassa ruokaa todelliseen tarpeeseen (mm. Ohisalo &

Saari 2014; Ohisalo ym. 2015a; Ohisalo ym. 2015b). Tutkimustieto todentaa, että suuri osa leipäjonoissa käyvistä kokee itsensä huono-osaiseksi, huono-osaisuus on monilla luonteeltaan kasautunutta ja kokonaisuudessaan hyvinvointi poikkeaa huomattavasti valtaväestön hyvinvoinnista. Leipäjonojen kansan kokema pitkittynyt niukkuus ei vastaa keskivertosuomalaisen kokemusmaailmaa: Niiden kansalaisten, jotka niukkuutta eivät ole kokeneet, on vaikea ymmärtää ruoka-avun tarvetta.

Sosiaalinen etäisyys väestöryhmien välillä näkyy kansalaisten ehdollisena solidaarisuutena huono-osaisia kohtaan ja kansalaisten käsitysten ja tutkitun tiedon kohtaamattomuutena. On selvää, ettei verkkokeskusteluissa juurikaan argumentoida tutkimustietoa käyttäen, vaan subjektiiviset kokemukset ja näkemykset saavat enemmän painoarvoa. Leipäjonoissa käyviin kohdistuva ansaitsemattomuusleima johtaa näin tilanteeseen, jossa heidän omat kokemuksensa avuntarpeesta kyseenalaistetaan ja osa ihmisarvosta viedään. Verkkokeskustelujen perusteella niin avuntarvetta kuin koko leipäjonoilmiötä hävetään. Osan verkkokeskustelijoista olisi myös syytä hävetä.

KIRJALLISUUS

- Eskola, Jari & Suoranta, Juha (1998) Johdatus laadulliseen tutkimukseen. Tampere: Vastapaino.
- Hakala, Salli & Vesa, Juho (2013) Verkkokeskustelut ja sisällön erittely. Teoksessa Salla-Maaria Laaksonen, Janne Matikainen & Minttu Tikka (toim.) Otteita verkosta – verkon ja sosiaalisen median tutkimusmenetelmät. Tampere: Vastapaino.
- Heikkilä, Matti (1990) Köyhyys ja huono-osaisuus hyvinvointivaltiossa – Tutkimus köyhyydestä ja hyvinvoinnin puutteiden kasautumisesta Suomessa. Helsinki: Sosiaaliliikunta.
- Helsingin Sanomat (2015) Köyhyysskysely. <http://www.hs.fi/sunnuntai/a1305963827420?ref=hs-art-artikkeli> (luettu 10.11.2015).
- Hirsjärvi, Sirkka & Hurme, Helena (2011) Tutkimushaastattelu. Teemahaastattelun teoria ja käytäntö. Helsinki: Gaudeamus.
- Hänninen, Sakari & Karjalainen, Jouko & Lehtelä, Kirsi-Marja & Silvasti, Tiina (toim.) (2008) Toisten pankki. Ruoka-apu hyvinvointivaltiossa. Helsinki: Stakes.
- Kainulainen, Sakari (2014) Raha ja rakkaus hyvinvoinnin lähteinä. Yhteiskunta-politiikka 79 (5), 485–497.
- Kallio, Johanna & Kouvo, Antti (2015) Street-level Bureaucrats' and the General Public's Deservingness. Perceptions of Social Assistance Recipients in Finland. *Social Policy & Administration* 49(3), 316–334.
- Kalliopuska, Mirja (1997) Empatia: tie ihmisyyteen. Helsinki: Kirjayhtymä.
- Karvonen, Sakari & Kestilä, Laura (2014) Nuorten aikuisten syrjäytymisvaaraan liittyvä huono-osaisuus. Teoksessa Marja Vaarama, Sakari Karvonen, Laura Kestilä, Pasi Moisio & Anu Muuri (toim.) Suomalaisten hyvinvointi 2014. Helsinki: Terveyden- ja hyvinvoinnin laitos, 160–176.
- Kotimaisten kielten keskus ja Kielikone Oy (2015) Kotimaisten kielten keskus - sanakirja. <http://www.kielitoimistonsanakirja.fi/netmot.exe?motportal=80>. (haettu 10.11.2015)
- Laaksonen, Salla-Maaria & Matikainen, Janne (2013): Tutkimuskohteena vuorovaikutus ja keskustelu verkossa. Teoksessa Salla-Maaria Laaksonen & Janne Matikainen & Minttu Tikka (toim.) Otteita verkosta. Verkon ja sosiaalisen median tutkimusmenetelmät. Tampere: Vastapaino.
- Laitinen, Arto & Pessi, Anne Birgitta (toim.) (2010) Solidaarisuus. Helsinki: Gaudeamus.
- Larsen, Christian A. (2008) The Institutional Logic of Welfare Attitudes: How Welfare Regimes Influence Public Support. *Comparative Political Studies* 41(2), 145–168.
- Lehtelä, Kirsi-Marja & Kestilä, Laura (2014) Kaksi vuosikymmentä ruoka-apua. Teoksessa Marja Vaarama & Sakari Karvonen & Laura Kestilä & Pasi Moisio & Anu Muuri (toim.) Suomalaisten hyvinvointi. Helsinki: Terveyden- ja hyvinvoinnin laitos, 270–281.
- Lepianka, Dorota (2007) Are the Poor to Be Blamed or Pitied? A Comparative Study of Popular Poverty Attributions in Europe. Tillburg: Tillburg University.
- Leskinen, Tapio (2011) Muukalaisten auttaminen. Suomalaiset ja kehitysapu. Teoksessa Pessi, Anne Birgitta & Saari, Juho (toim.) Hyvien ihmisten maa. Auttaminen kilpailukyky-yhteiskunnassa. Helsinki: Diakonia-ammattikorkeakoulu 91–120.
- Matikainen, Janne (2009) Sosiaalisen ja perinteisen median rajalla. Helsinki: Viestinnän tutkimuskeskus CRC & Helsingin yliopisto.
- Meier Jaeger, Mads (2007) Are the deserving needy really deserving everywhere. Crosscultural Heterogeneity and Popular Support for the Old and the Sick in Eight Western Countries. In Steffen Mau & Benjamin Veghte (eds.) *Social Justice, Legitimacy and the Welfare State*. Aldershot, UK: Ashgate, 73–96.
- Nielsen, Carolyn (2014) Coproduction or Cohabitation – Are Anonymous Comments on Newspaper Websites Shaping News Content? *New Media and Society* 16(3), 470–487.
- Nussbaum, Martha (2010) Not For Profit. Why Democracy Needs the Humanities. Princeton and Oxford: Princeton University Press.
- Ohisalo, Maria & Laihiala, Tuomo & Saari, Juho (2015a) Huono-osaiset hyvinvoinnin keskellä: ruoka-

- avussa ja terveysneuvontapisteissäkäyvien elämässä pärjääminen ja hyvinvointikokemukset. Teologinen Aikakauskirja 120(4), 291–309.
- Ohisalo, Maria & Laihia, Tuomo & Saari, Juho (2015b) Huono-osaisuuden ulottuvuudet ja huono-osaisuuden kasautuminen leipäjonossa. Yhteiskuntapolitiikka 80(5), 435–446.
- Ohisalo, Maria & Saari, Juho (2014) Kuka seisoo leipäjonossa? Ruoka-apu 2010-luvun Suomessa. Helsinki: Kunnallissalan kehittämissäätiö.
- Ohisalo, Maria & Eskelinen, Niko & Laine, Jonna & Kainulainen, Sakari & Saari, Juho (2013) Avun tilkkutäkki – suomalaisen ruoka-apukentän monimuotoisuus. Espoo: Raha-automaattiyhdistys.
- Pessi, Anne Birgitta & Oravasaari, Tomi (2011) Suomalaisen altruismin tyypit. Auttamisen kolme muotokuvaa. Teoksessa Anne Birgitta Pessi & Juho Saari (toim.) Hyvien ihmisten maa. Auttaminen kilpailukyky-yhteiskunnassa. Helsinki: Diakonia-ammattikorkeakoulu.
- Rauhala, Urho (1988) Huono-osaisen muotokuva. Julkaisuja 7. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö.
- Raunio, Kyösti (2006) Syrjäytyminen. Sosiaalityötä kiinnostavia näkökumia. Helsinki: Sosiaali- ja terveys-turvan keskusliitto ry.
- Saari, Juho (2015) Huono-osaiset – Elämän edellytykset yhteiskunnan pohjalla. Helsinki: Gaudeamus.
- Simmel, Georg (2005) Suurkaupunki ja moderni elämä: Kirjoituksia vuosilta 1895–1917. Helsinki: Gaudeamus.
- Tuomi, Jouni & Sarajärvi, Anneli (2009) Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi. Helsinki: Kustannus-osakeyhtiö Tammi.
- Van Oorschot, Wim (2008) Solidarity Towards Immigrants in European Welfare States, *International Journal of Social Welfare*, 17(1) 3–14.
- Van Oorschot, Wim (2006) Making the Difference in Social Europe: Deservingness Perceptions Among Citizens of European Welfare States. *Journal of European Social Policy* 16(1), 23–42.
- Van Oorschot, Wim (2000) Who Should Get What and Why? On Deservingness Criteria and the Conditionality of Solidarity among the Public. *Policy & Politics* 28(1), 33–48.
- Van der Vaal, Jeroen & Achterberg, Peter & van Oorschot, Wim (2011) Why Are in Some European Countries Immigrants Considered Less Entitled to Welfare? An Assessment on the Impact of Eth-ic Diversity, Ethnic Competition, and Violated Reciprocity on Welfare Chauvinism. https://cream.conference-services.net/resources/952/2371/pdf/MECSC2011_0161_paper.pdf (luettu 10.11.2015).

Liitetaulukko 1. Ruoka-avussa käyvien sosioekonominen tausta (N=3474)

(Ohisalo & Saari 2014.)

		%
Ikä	16–25	6,0
	26–35	10,7
	36–45	15,4
	46–55	23,7
	56–65	26,9
	Yli 65	17,3
Sukupuoli	Mies	48,3
	Nainen	51,7
Kansalaisuus	Suomen kansalainen	87,3
	Muu	12,7
Koulutus	Perus- tai kansakoulu	39,6
	Lukio tai ammattikoulu	40,0
	Opisto tai korkeakoulu	20,4
Työtilanne	Kotona	7,3
	Eläkeläinen	38,4
	Työtön tai lomautettu	38,4
	Opiskelija	6,6
	Töissä määrä- tai osa-aikaisesti	5,6
	Töissä pysyvästi	3,7
Asumismuoto	Omistus	16,0
	Muu vuokra	65,6
	Kunnan vuokra	12,4
	Tukiasunto	2,8
	Asunnoton	3,3
Ruoka-avun asiakkuus	Muutaman kerran vuodessa	23,9
	Keskimäärin kerran kuukaudessa	20,1
	Keskimäärin joka toinen viikko	25,9
	Joka viikko	30,2
Ruoan hakeminen	Vain itselle	47,6
	Itselle ja perheelle	42,6
	Itselle ja muille	9,8
Tulot pakollisten menojen jälkeen (€) (käteen jäävä osuus euroina kuukaudessa)	0	20,5
	1–100	24,0
	101–300	30,9
	301–500	14,5
	Yli 500	10,2

TUOMO LAIHALA

Leipäjonossa käyvien huono-osaisuus on saanut suurta mediahuomiota aina 1990-luvun lamavuosista lähtien. Tilanne ei ole korjautunut yli 20 vuodessa, vaan jonot ovat jopa entistä pidempiä. Määrällistä tutkimustietoa ruoka-avun saajista on kuitenkin erittäin vähän ja tutkimusta on tehty pienillä aineistoilla. Tämä väitöskirja pureutuu ensimmäistä kertaa ruoka-avun saajien huono-osaisuutta ja häpeää selittäviin tekijöihin soveltamalla monimuuttujamenetelmiä laajaan tutkimusaineistoon (N = 3474). Lisäksi tutkimus analysoi laadullisesti avun saajien ansaitsevuuteen kohdistuvaa arvostelua sanomalehtien verkkokeskusteluissa.

UNIVERSITY OF
EASTERN FINLAND

uef.fi

PUBLICATIONS OF
THE UNIVERSITY OF EASTERN FINLAND
Dissertations in Social Sciences and Business Studies

ISBN 978-952-61-2698-2
ISSN 1798-5749